

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELEI DE A 60-A ANIVERSĂRI A FĂURIRII STATULUI
NAȚIONAL UNITAR ROMÂN

PROBLEMA NAȚIONALĂ ÎN CONTEXTUL RAPORTURILOR ROMÂNŌ-
AUSTRO-UNGARE ÎN ULTIMELE DEZENII ALE SECOLULUI
AL XIX-LEA

ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER

ASPECTE ȘI CONSIDERAȚII PRIVIND CUCERIREA PUTERII
ÎN ORIENTAREA P.C.R. (1921-1944)

FLOREA NEDELCU

STRATEGIA MILITARĂ ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

CONSTANTIN REZACHEVICI

RĂZBOIUL ITALO-ETIOPIAN (1935-1936) ÎN ISTORIOGRAFIA
UNIVERSALĂ

NICOLAE DASCĂLU

PATRICIA EGGELESTON

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL
DE ȘTIINȚE ISTORICE

CONSEMNAREA ISTORIOGRAFICĂ ȘI SENSUL INVESTIGAȚIILOR
ETNOLOGICE

PAUL SIMIONESCU

NICOLAE IORGA ȘI CONGRESELE INTERNAȚIONALE DE ISTORIE

LUCIAN BOIA

DOCUMENTAR
PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI
CONTEMPORANE
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII
REVISTA REVISTELOR
ÎNSEMĂRI

10

TOMUL 31

1978

OCTOMBRIE

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ARON PETRIC (*redactor responsabil*); **ION APOSTOL** (*redactor responsabil adjunct*);
NICHITA ADĂNILOAIIE; **LUDOVIC DEMÉNY**; **GHEORGHE I. IONIȚĂ**; **VASILE LIVEANU**;
AUREL LOGHIN; **DAMASCHIN MIOC**; **ȘTEFAN OLTEANU**; **ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU**;
POMPILIU TEODOR (*membru*).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1, 71021 București

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 136—137. Telex 11226 — București, 70116 Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa redacției:

www.dacoromanica.ro
București 71261 tel. 50 72 41.

REVISTA DE ISTORIE

TOM 31, nr. 10,
Octombrie 1978

SUMAR

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELEI DE A 60 A ANIVERSĂRI A FĂURIRII STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN

- ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, Problema națională în contextul raporturilor româno-austro-ungare în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea 1723
VASILE NETEA, Un luptător pentru unitatea națională : Octavian C. Tăslăuanu . . . 1741

- FLOREA NEDELCU, Aspecte și considerații privind cucerirea puterii în orientarea P.C.R.(1921—1944). 1755

- CONSTANTIN REZACHEVICI, Strategia militară românească în secolul al XVII-lea 1773

- NICOLAE DASCĂLU, PATRICIA EGGLESTON (S.U.A.), Războiul italo-etioopian (1935—1936) în istoriografia universală 1793

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

- PAUL SIMIONESCU, Consemnarea istoriografică și sensul investigațiilor etnologice . . 1813
LUCIAN BOIA, Nicolae Iorga și congresele internaționale de istorie 1825

DOCUMENTAR

- GHEORGHE NAGHI, Lupta românilor din Banat împotriva anexării la Ungaria (1860) 1833
EMIL RĂCILĂ, Organizarea militaro-administrativă a teritoriului românesc vremelnice ocupat (1916—1918) 1839
ALECU LENCO, Aspecte ale luptei împotriva ocupanților germani pe teritoriul fostului județ Putna în anii 1916—1918 1849

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

- Cristian Rakovski într-o ediție antologică (*Damian Hurezeanu*) 1863

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

Simpozionul româno-turc de istorie (*Mihai Maxim*); Sesiunea omagială de la Belgrad consacrată centenarului independenței de stat a României (*Damaschir. Mior*);

„REVISTA DE ISTORIE”, Tom. 31, nr. 10, p. 1719—1918, 1978.

Conferința științifică dedicată centenarului „Ligii din Prizren” (*Gelcu Maksulović*); Călătorie de documentare în R.F. Germania (*Virgil Ciocillan*); Cronica . . . 1877

RECENZII

- * * * *Dezarmarea și noua ordine internațională*. Coordonator: dr. Nicolae Ecobescu, Edit. politică, București, 1978, 448 p. (*Alexandru Bolintineanu*) 1885
- General-maior dr. ILIE CEAUȘESCU, col. dr. VASILE I. MOCANU, prof. univ. dr. ION CĂLIN, *Drum de glorie. Pagini din erotsmul armatei române în războiul nostru pentru independență*. Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1977, 318 p. (*Irina Guțu*) 1889
- JAKÓ ZSIGMOND, *Irás - Könyv - Értelmiség* (Scrisul, cartea, intelectualitatea), Edit. Kriterion, București, 1976, 374 p. (*Ludovic Demény*) 1892
- DANIEL CHIROȚ, *Social Change in a Peripheral Society. The Creation of a Balkan Colony* New York — San Francisco — London, Academic Press, 1976, 180 p. (*Liviu Marcu*) 1895

REVISTA REVISTELOR

- * * * „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, nr. 7—8/1974—1975, 9/1976, 10/1977, 1025 p. (*Dumitru Preda*) 1899

ÎNSEMĂNĂRI

- ISTORIA ROMÂNIEI** — Acad. ȘTEFAN PASCU, Lect. univ. LIVIU MAIOR, *Culegere de texte pentru Istoria României*, vol. I, Edit. didactică și pedagogică, București, 1977, 324 p. (*Iacob Mârza*); ION HURDUBEȚIU, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen*. Mit einem Vorwort von Akademietglied Constantin C. Giurescu (Germanii despre originea Românilor. Cu un cuvânt înainte de acad. Constantin C. Giurescu), trad. germană de Gustav Gündisch, Kriterion Verlag, Bukarest, 1977, 229 p. (*Valentin Al. Georgescu*); CARMEN LAURA DUMITRESCU, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea* Edit. Meridiane, București, 1978, 121 p. + 99 fig. (*Nicolae Stoicescu*); **ISTORIA UNIVERSALĂ** — GHEORGHI NEȘEV, *Bălgarski dovăzrejdenski kulturno — narodnosti sredstva* (Centre ale culturii și naționalității bulgare în perioada anterioară renașterii bulgare), Edit. Academiei Bulgare de Științe, Sofia, 1977, 259 p. (*Constantin N. Velichi*); * * * *Cultura antică nell'Occidente latino dal VII al XI secoli*, Spoleto, Centrul italian de studii asupra evului mediu timpuriu, vol. I—II, 951 p. + il. (*Nicolae N. Rădulescu*); J.E. DORAN, F.R. HODSEN, *Mathematics and computers in archaeology*, Edinburg University Press, 1975, XI + 381 p. (*Irina Gavrilă*) 1905

REVISTA DE ISTORIE

TOME 31, N° 10,

octobre 1978

SOMMAIRE

EN L'HONNEUR DU 60e ANNIVERSAIRE DE L'ÉDIFICATION DE L'ÉTAT NATIONAL UNITAIRE ROUMAIN

- ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, La question nationale dans l'ensemble des rapports
roumano-autrichiens-hongroises pendent les dernières décennies du XIX-ème
siècle 1723
- VASILE NETEA, Un combattant pour l'unité nationale : Octavian C. Tăslăuanu . . . 1741

- FLOREA NEDELCU, Aspects et considérations concernant la conquête du pouvoir dans
l'orientation du Parti Communiste Roumain (1921—1944) 1755

- CONSTANTIN REZACHEVICI, La stratégie militaire roumaine au XVII-ème siècle . . 1773

- NICOLAE DASCĂLU, PATRICIA EGGLESTON (U.S.A), La guerre Italo-ethiopienne
(1935—1936) dans l'historiographie universelle 1793

EN L'HONNEUR DU XV-e CONGRÈS INTERNATIONALE DES SCIENCES HISTORIQUES

- PAUL SIMIONESCU, La consignation historiographique et le sens des investigations
ethnologique 1813
- LUCIAN BOIA, Nicolae Iorga et les congrès internationaux d'histoire 1825

DOCUMENTAIRE

- GHEORGHE NAGHI La lutte des Roumains contre l'annexion du Banat par L'Hongrie
(1860) 1833
- EMIL RĂCILĂ, L'organisation administrative et militaire du territoire roumain
provisoirement occupé (1916—1918) 1839
- ALECU LENCO, Aspects de la lutte menée contre les occupants allemands dans l'ancien
département de Putna dans les années 1916—1918 1849

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

(ÉTUDES DOCUMENTAIRES)

- Cristian Rakovski — édition antologique (*Damian Hurezeanu*). 1863

„REVISTA DE ISTORIE”, Tom. 31, nr. 10, p. 1719—1918, 1978.

LA VIE SCIENTIFIQUE

- Le symposium d'histoire roumano-turque (*Mihai Maxim*) ; La session de Belgrade consacrée au centenaire de l'Indépendance d'État de la Roumanie (*Damaschin Mioc*) ; La Conférence scientifique dédiée au centenaire de la „Ligue de Prizren” (*Gelcu Maksutovic*) ; Voyage de documentation en R.F. d'Allemagne (*Virgil Ciociltan*) Chronique 1877

COMPTES RENDUS

- * * * *Le désarmement et le nouvel ordre international*. Coordonnateur : dr. Nicolae Ecobescu, Editions politiques, Bucarest, 1978, 448 pages, (*Alexandru Bolintineanu*) 1885
General-major ILIE CEAUȘESCU, colonel dr. VASILE I. MOCANU, professeur universitaire dr. ION CĂLIN, *Drum de glorie. Pagini din eroismul armatei române în războiul nostru pentru independență* (Chemin glorieux. Pages de l'héroïsme de l'armée roumaine dans notre guerre pour l'indépendance). Editions Scrisul românesc, Craiova, 1977, 318 p. (*Irina Guțu*) 1889
JAKÓ SZIGMOND, *Írás — Könyv — Ertelmiség* (L'écrit, la livre, les intellectuels), Editions Kriterion, Bucarest, 1976, 374 pages (*Ludovic Demény*) 1892
DANIEL CHIROT, *Social Change in a Peripheral Society. The Creation of a Balkan Colony*, New York — San Francisco — London, Academic Press, 1976, 180 pages (*Liviu Marcu*) 1895

REVUE DES REVUES

- * * * „Études et matériaux de muséographie et d'histoire militaire”, nr. 7—8/1974—1975, 9/1976, 10/1977, 1025 pages (*Dumitru Preda*) 1899

NOTES

- HISTOIRE DE ROUMANIE** — Académicien ȘTEFAN PASCU, lecteur universitaire LIVIU MAIOR, *Culegere de texte pentru istoria României* (Recueil des textes pour l'histoire de la Roumanie), vol. I, Editions didactiques et pédagogiques, Bucarest, 1977, 324 pages (*Iacob Mârza*) ; ION HURDUBEȚIU, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumanen*. (les Allemands à propos de l'origine des Roumains), Avant-propos de l'académicien Constantin C. Giurescu. Traduction allemande de Gustav Gündisch, Editions Kriterion, Bukarest 1977. 229 pages (*Valentin Al. Georgescu*) ; CARMEN LAURA DUMITRESCU, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea* (La peinture murale en Valachie au XVI-ème siècle), Editions Meridiane, Bucarest, 1978, 1211 p. + 99 fig. (*Nicolae Stoicescu*) ; **HISTOIRE UNIVERSELLE** — GHEORGHI NEȘEV *Bălgarski dovăzrojdenski kulturno — narodnosti sredista* (Centres de la culture et de la nationalité bulgare pendant la période antérieure à la renaissance bulgare) Editions de L'Académie des Sciences de la Bulgarie, Sofia, 1977, 259 pages (*Constantin N. Velichi*) ; * * * *Cultura antica nell' Occidente latino dal VII al XI secoli*, Spoleto, Centre italien pour l'étude du bas Moyen-Age, vol. Tomes I—II, 951 pages + illustrations (*Nicolae N. Rădulescu*) ; J.E. DORAN, F.R. HOISEN, *Mathematics and computers in archaeology*, Edinburgh University Press, 1975, XI + 381 pages (*Irina Gavrila*) 1905

PROBLEMA NAȚIONALĂ ÎN CONTEXTUL RAPORTURILOR ROMÂNNO-AUSTRO-UNGARE ÎN ULTIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER

Încă în perioada imediat următoare „războiului Crimeii”, când problema viitorului statut internațional al „principatelor danubiene” figura în prim plan pe agenda diplomatică internațională, cabinetul vienez și-a manifestat îngrijorarea față de forța de atracție ce o va avea statul român, constituit prin unirea Țării Românești cu Moldova, asupra românilor supuși monarhiei habsburgice. „L'attraction qu'exercera ce nouvel Etat sur toutes les populations roumaines, menacera l'Empire de la désertion de deux millions de ses sujets”¹, a declarat încă în vara anului 1856 un reprezentant al guvernului austriac, delegatului Franței în comisia celor șapte mari puteri, menită să supravegheze alegerile pentru divanurile ad-hoc din Țara Românească și Moldova. Aceasta a fost explicația dată la Viena numitului diplomat francez, asupra eforturilor din acea vreme, ale monarhiei habsburgice de a împiedica Unirea Principatelor², ce avea însă să fie realizată, până la urmă prin „actul energetic al întregii națiuni române”³ de la 24 ianuarie 1859⁴.

Lupta împotriva afirmării unității naționale a poporului român, efortul neutralizării atracției crescînde exercitată de România asupra mișcării de emancipare națională și socială a românilor din Austro-Ungaria, în consecință împiedicarea realizării năzuinței românilor de desăvîrșire a unității lor statale a constituit obiectivul central al strategiei diplomației de la Ballplatz, în contextul raporturilor dintre București și Viena, de-a lungul deceniilor ce au urmat, pînă în momentul dezagregării monarhiei habsburgice.

¹ Talleyrand către Wallewski, Viena, 11 iulie 1856, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, vol. 3, București, 1889, doc. nr. 592.

² Cancelarul Buol considera Unirea Principatelor chiar „o primejdie de moarte” pentru imperiul habsburgic: vezi W.G.East, *The Union of Moldavia and Wallachia*, Cambridge, 1929, p. 75.

³ Cf. aprecierii lui M. Kogălniceanu în 1863, vezi Dan Berindei, *Mthail Kogălniceanu. Texte social-politice alese*, Edit. politică, București, 1967, p. 39.

⁴ Austria a recunoscut „Unirea Principatelor” de abia la 6 septembrie 1859, după înfrîngerea acesteia în războiul austro-franco-sard (29 apr. — 11 iul. 1859).

Conducătorii politicii externe austro-ungare au urmărit cu consecvență acest obiectiv⁵, încit diferitele nuanțe ce aveau să apară în atitudinea monarhiei habsburgice față de România, în decursul anilor, n-au reprezentat decît expresia modelării strategiei diplomației vieneze în funcție de evoluția situației internaționale, pentru atingerea de fapt a aceluiași scop.

Dacă, în ciuda atitudinii dușmănoase a cercurilor guvernante din Budapesta, care preconizaseră în 1877 o intervenție militară peste Carpați⁶, monarhia austro-ungară nu s-a plasat totuși pe o poziție categoric ostilă dobîndirii independenței de către România, pe calea armelor⁷, aceasta s-a datorat în primul rînd angajamentului de a rămîne neutră în cazul izbucnirii unui război ruso-turc, pe care și-l luase în prealabil față de imperiul țarist⁸, iar decizia guvernului de la București, de a participa cu armata la campania din sudul Dunării, a fost luată, după cum se știe, nu numai la cererea manifestă a întregii opinii publice românești ci și la insistențele conducătorilor militari ai Rusiei, datorită dificultăților întîmpinate în fața Plevnei⁹. Limbajul, din aceeași perioadă, al diplomației vieneze a fost însă cu totul altul în momentul în care circulasera unele zvonuri referitoare la intenția domnitorului României, Carol I, de a se proclama rege, odată, cu sfîrșitul victorios al războiului de independență. Consulul Austro-Ungariei la București a primit, ca atare, instrucțiuni, după reîntoarcerea de pe front a domnitorului, să atragă atenția premierului român I.C. Brătianu, că, într-o asemenea eventualitate, Viena își va schimba atitudinea de „bunăvoință” față de România¹⁰. De altfel, încă în luna iulie 1877, contele Andrassy, ministrul de externe al Austro-Ungariei, declarase agentului diplomatic român, I. Bălăceanu, că ridicarea principatului României la rangul unui regat ar fi „singurul lucru pe care nu l-am putea recunoaște” deoarece împăratul Franz Josef „are în cali-

⁵ În 1871 cancelarul Austro-Ungariei, Friedrich Ferdinand von Beust, preconiza încă scindarea statului român în cele două vechi principate: Schweinitz către Bismarck, 4 aprilie 1871, cf. Gr. Ploșteanu, *Aspects diplomatiques de la guerre d'indépendance de la Roumanie*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVI (1977) nr. 1, p. 68.

⁶ Gr. Ploșteanu, *op. cit.*, p. 82. Unele cercuri progresiste maghiare din Transilvania adoptaseră în schimb o atitudine favorabilă României: vezi Sextil Pușcariu, *Răsunetul războiului pentru independență în Ardeal*, București, 1927, p. 211.

⁷ Diplomația vieneză s-a limitat doar să sfătuiască guvernul de la București să nu ia decizia referitoare la trecerea Dunării de către armata română: *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866-1880)*, publiée sous les auspices du Ministère des Affaires Étrangères de Roumanie par N. Iorga, Paris, 1923, nr. 491. Proclamarea independenței României a fost de asemenea primită cu rezervă la Viena iar contele Andrassy a declarat lui I. Bălăceanu că monarhia austro-ungară se va pronunța în această problemă la congresul de pace. Numitul conducător al diplomației vieneze s-a opus totuși înaintării vreunui protest la București sau rechemării consulilor „măsuri propuse de o altă putere pe care el n-a numit-o”: Bălăceanu către Kogălniceanu, 13 mai 1877, *ibidem*, doc. nr. 466.

⁸ Cf. acordului de la Budapesta din 3/15 ian. 1877. Printr-o convenție suplimentară s-au prevăzut achizițiile teritoriale, ale celor două state semnatare ale acordului, de pe urma iminentului război ruso-turc. Austro-Ungaria avea să treacă sub administrația sa Bosnia și Herțegovina, fără sangiacul Novibazar iar „pentru Rusia se prevedea reluarea Basarabiei (n.n.: de sud)”: V.P. Potemkin, *Istoria diplomației* (traducere din limba rusă), vol. 3, București, 1928, p. 49.

⁹ Vezi *Independența României*, red. resp. academician prof. Șt. Pascu, Edit. Academiei, București, 1977, p. 165-168.

¹⁰ Andrassy către Zwidinek, 27 dec. 1877, cf. Gr. Ploșteanu, *op. cit.*, p. 84.

tate de rege [n.n. : al Ungariei] supuși români, care înșelați de similitudinea titlului ar putea crede că suveranul lor nu se mai află la Viena ci la București” „Dacă ei nu ar crede aceasta în mod spontan — s-a adresat în continuare contele Andrassy lui I. Bălăceanu — jurnalele și tribunii dumneavoastră le-ar striga-o peste Carpați”¹¹.

Din aceleași considerente, autoritățile austro-ungare au încercat să împiedice trecerea Carpaților de către tineri români din Transilvania și Bucovina pentru a se înrola ca voluntari în forțele armate ale României, iar Ministerul Afacerilor Străine al monarhiei habsburgice a protestat energic la București față de primirea acestora de către statul român, cu atât mai mult cu cât sosirea lor provocase manifestații entuziaste pe linia afirmării unității naționale¹².

În contextul încordării raporturilor dintre Austro-Ungaria și Rusia, odată cu începutul anului 1878, datorită eforturilor celor două imperii de a-și extinde influența și dominația în sud-estul Europei, diplomația de la Ballplatz a avut însă interes să nu-și îndepărteze România ale cărui raporturi cu fostul aliat din timpul războiului dus împotriva Turciei se deterioraseră datorită cunoscutei cesiuni teritoriale pe care guvernul român a fost nevoit s-o facă, sub amenințările Petersburgului în favoarea imperiului țarist¹³.

De aceea Austro-Ungaria a fost printre primele țări care au stabilit relații diplomatice la rang de legatie cu statul român independent¹⁴ iar, cu ocazia noului diferend intervenit între București și Petersburg, la începutul anului 1879, în legătură cu stabilirea frontierei româno-bulgare în Dobrogea, a fost singura mare putere care a luat o atitudine foarte dîră în sprijinul poziției adoptate de guvernul român¹⁵.

Pe această cale diplomația de la Ballplatz a urmărit, pe de o parte, să-și întărească influența la Dunărea de jos și să contracareze politica activă a Rusiei țariste în sud-estul Europei iar, pe de alta, exploatînd raporturile încordate dintre București și Petersburg, să-și apropie România în vederea neutralizării pe cît posibil a punctului de atracție pe care statul român independent îl constituia pentru lupta de eliberare națională a românilor aflați sub stăpînirea coroanei austro-ungare.

Cea mai bună dovadă, sub acest ultim aspect, o constituie încercarea contelui Gustav Kalnoky, ministrul de externe al monarhiei habsburgice, de a introduce în proiectul de tratat de alianță, ce-l negocia, în septembrie 1883, cu premierul român I.C. Brătianu, o clauză care, dacă ar

¹¹ I. Bălăceanu către Carol I, 20 iul. 1877, Arhivele Statului București (în continuare : Arh. St. Buc.) fond Casa regală, dosar 42/1877.

¹² Vezi *Independența României*, p. 226. M. Kogălniceanu a respins cererea Austro-Ungariei de a fi extrădați românii din Transilvania și Bucovina sosiți în România pentru a se înrola voluntari în armată, *ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 302—306.

¹⁴ La 9 21 septembrie 1878, Franz Josef și-a dat agreementul pentru numirea lui I. Bălăceanu în calitate de ministru plenipotențiar al României la Viena. În aceeași calitate, contele Hoyos și-a prezentat scrisorile de acreditare principelui Carol la 21 octombrie/2 noiembrie 1878, o săptămînă după ce baronul Stuart îndeplinise la București, în numele Rusiei, aceeași misiune : vezi *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. 1, Edit. politică, București, 1967, p. 213—214.

¹⁵ „La language que le comte Andrassy a tenu à l'ambassadeur de Russie au sujet de notre differend [...] est d'une énergie rare : telegramă semnată de Bălăceanu, Viena 20 ian./1 feb. 1879, Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare : A.M.A.E.), fond Războiul de independență, vol. 105, f. 136—137.

fi fost acceptată, guvernul de la București ar fi ajuns în situația de a trebui să ia măsuri represive împotriva mișcării naționale din țară¹⁶.

Cucerirea independentei României și astfel creșterea prestigiului ei internațional au determinat un incontestabil salt calitativ al mișcării naționale a românilor, atât din țara liberă cit și din provinciile aflate încă sub stăpânire străină.

Articolele entuziaste ale presei românești, din Transilvania și Banat, ca și manifestațiile populare ale românilor de peste Carpați, care salutau dobândirea independenței României¹⁷, erau străvezii în afirmarea năzuinței poporului român de a trăi în curind, ceea ce „Gazeta Transilvaniei” denumea, „marea sărbătoare a unității sale”¹⁸. „Gîndul Marii Uniri care va trebui să vină, cuprinzînd întreg neamul românesc, nu mai stă în sufelele citorva visători și cărturari aleși ci pătrunde convingător și dătător de încredere chiar în pătura de jos”¹⁹. Se vorbea, într-adevăr, în rîndul țaranilor din Transilvania, că în curind armata română va trece Carpații pentru a-i dezrobi²⁰, pe cînd cărturarul Timotei Cipariu scria că anul 1878, „în inimile multor nenorociți a semănat mari sperări”²¹.

Lupta de emancipare națională a românilor din Austro-Ungaria n-a înregistrat doar progrese sub aspectul manifestărilor de opinie ci și sub cel organizatoric. Este cunoscut faptul că doar la trei ani după evenimentele din 1878, respectiv între 12 și 14 mai 1881, la scurtă vreme după proclamarea regatului în România — apropierea de date nu e întîmplătoare²² — s-a întrunit la Sibiu conferința națională a românilor din Transilvania și Banat, care a pus bazele unitare ale Partidului Național Român și a constituit totodată punctul de pornire a mișcării memorandiste, grăitoarea manifestare a solidarității naționale, a unității strînse a poporului român, în ultimul deceniu al secolului trecut.

România independentă era concomitent martora unor diverse forme de manifestare a mișcării naționale, a afirmării năzuinței de desăvîrșire a unității statului român și a susținerii, morale și materiale, a luptei românilor din Transilvania și Banat, împotriva politicii de deznăționalizare dusă de guvernării din Budapesta. O asemenea stare de spirit era întîlnită, după cum o confirmă între altele și rapoartele confidentiale austro-ungare de la București, în toate straturile societății cit și în armată²³, luînd forma întrunirilor, a activității diverselor societăți și asociații cu

¹⁶ Vezi Gh. N. Cazan, *Tratatul secret de alianță între România și Austro-Ungaria (1855)* în „Revista română de studii internaționale”, VII (1973), 1(19), p. 186.

¹⁷ Vezi L. Maior, *Transilvania și războiul pentru independență*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1977.

¹⁸ Cf. Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, p. 144.

¹⁹ V. Stoica, *Suferințele din Ardeal*, București, 1926, p. 197—198.

²⁰ St. Pascu, *op. cit.*, p. 143—144.

²¹ V. Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1848—1881)*, București, Edit. științifică, 1974, p. 411.

²² Cf. Șt. Pascu, *op. cit.* p. 145.

²³ Lachmann către Informationsbureau, 3 apr. 1880 și 27 mai, 6 ian. și 5 iul. 1881, Haus-Hof und Staatsarchiv Wien (în continuare H.H. S.W.), Informationsbureau, 1880, Karton 115, 1881, Karton 133 (microfilme la Arh. St. Buc., fond Xerografii Viena, pachet XLI, rola 9, c.438 și pachet XLIII, rola 9, c. 1005, 1017—1019 și 1035—1038); cu privire la starea de spirit din armată, vezi și Mayr către Kálnoky, 20 feb. 1884, *Documente privind istoria militară a poporului român, 1882—1885*, București, Edit. militară, 1975, doc. nr. 111.

caracter cultural-politic, a atitudinii diverselor publicații, indiferent de coloratura lor politică, în sfârșit a dezbaterilor parlamentare ²⁴.

Fată de toate aceste forme de manifestare ale opiniei publice din România, diplomația vieneză era deosebit de sensibilă, informându-se cu mare atenție asupra evenimentelor și căutînd totodată, prin presiuni exercitate la București, să atenueze pe cît posibil mișcarea națională. Erau urmărite contactele de la București dintre fruntașii Partidului Național Român și liderii politici din România ²⁵, diferitele publicații ce apăreau în țară ²⁶, activitatea românilor transilvăneni stabiliți, temporar sau definitiv, pe teritoriul statului român, militanți pentru realizarea idealului național, mai ales a membrilor asociației „Carpați” ²⁷, în sfârșit, orice formă de manifestare a conștiinței naționale făcea obiectul unor rapoarte detaliate ale diplomaților și informatorilor aflați în slujba monarhiei austro-ungare.

Ceea ce a preocupat, din acest punct de vedere, în mod deosebit diplomația de la Ballplatz, în anii imediat următori Congresului de la Berlin, a fost problema ridicării principatului României la rangul de regat. Din motivele analizate mai înainte, conducătorii politicii externe austro-ungare au încercat să împiedice realizarea acestui act politic. Din corespondența diplomatică românească și austro-ungară reiese că atît contele Andrassy ²⁸ cît și succesorul său la Ballplatz, baronul Haymerle ²⁹ au luat o atitudine hotărît potrivnică, atunci cînd această problemă începuse să preocupe cu adevărat cercurile politice de la București.

Deoarece nu au reușit să realizeze un consens al celorlalte mari puteri ³⁰, deși numita decizie luată în capitala României nu a fost bine primită nici la Petersburg ³¹, conducătorii politicii austro-ungare, care nu își schimbaseră atitudinea pînă în ultimele zile premergătoare proclamării regatului în România, au trebuit, în final, să cedeze pentru a nu fi totuși puși în fața unui fapt împlinit ³². Dat fiind motivele care determinaseră această opoziție pînă în ultima clipă, faptul că la festivitățile

²⁴ Vezi Șt. Pascu, *op. cit.*, 147—152; de asemenea P. Cincea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat*, Edit. Științifică, București, 1974, p. 130—136.

²⁵ E.R.v. Rutkowski, *Österreich-Ungarn und Rumänien 1880—1883*, în „Südost Forschungen”, XXV, 1966, p. 182—183, 193.

²⁶ Hoyos către Haymerle, 28 apr. 1880, Biblioteca Academiei R.S.România, secția manuscrise, fondul Corespondență diplomatică austriacă [în continuare : C.D.A.], mapa XLII, 1880, partea I, f. 162; Bosizio către Haymerle 4 și 17 sept. 1880, ibidem, partea a II-a, f. 42, 57—58; Salzberg către Haymerle, 20 și 27 iul., 31 aug. 1881, ibidem, 1881, f. 73—74, 76 și 86—87; de asemenea Lachmann către Informationsbüro, 21 ian. și 5 iul. 1881, H.H.S.W., Informations bureau Z. 7, Karton 133, 1881 (vezi Arh. St. Buc., fond Xerografii Viena, r. 9, c. 854—856 și 1035—1038).

²⁷ Mayr către Kalnoky, 20, 21, 22 mai, 4 iun. 1884, 5 aug., 5 și 6 sept. 1885, C.D.A., mapa XLII, partea a II-a 1884, f. 64—71 și 78, dosar special f. 27—28, mapa XLIII, 1885, f. 88—89, 96—106.

²⁸ E.R.v. Rutkowski, *op. cit.* p. 155.

²⁹ Arh. St. Buc., fond Casa regală, dos. 43/1880, f. 1; C.D.A., XLII, partea I, 1880—1881, nepaginat; Hoyos către Haymerle, 15 iul. 9, 18 și 19 mart. 1881, ibidem, nepaginat.

³⁰ E.R.v. Rutkowski *op. cit.* p. 174.

³¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. 10, București, 1939, p. 231.

³² În ultimă instanță, contele Hoyos a dat de înțeles lui I.C. Brătianu că monarhia habsburgică și-ar schimba atitudinea dacă România ar face concesii în problema Dunării, ceea ce premierul român a refuzat : vezi Ș. Rădulescu-Zoner, *La souveraineté de la Roumanie et le problème du Danube après le Congrès de Berlin*, în „Revue des études sud-est européennes”, nr. 1, 1971, p. 151.

din București, prilejuite de proclamarea regatului, participaseră numeroși români de peste Carpați, ce au fraternizat cu ardelenii stabiliți mai de mult în țara independentă, a fost imediat remarcat de observatorii austro-ungari, ca de altfel, și prezența în capitală a lui Manole Diamandi și Gheorghe Barițiu în luna martie 1881³³. Conform rapoartelor confidențiale transmise la Viena pe această temă, Diamandi ar fi asistat chiar la ședința parlamentului, în care a fost votată moțiunea transformării principatului României în regat³⁴, iar Barițiu, cu același prilej, ar fi discutat cu liderii politicii din București posibilitățile întăririi mișcării naționale din Transilvania. Această ultimă explicație, ce aparține principalului agent de informații austro-ungare, din acea vreme, de la București, Feodor Lachmann, pare verosimilă, dacă se ia în considerare faptul că, la puțină vreme după prezența în capitala României a lui Gh. Barițiu, avea să aibă loc la Sibiu amintita conferință de constituire a Partidului Național Român. Același Lachmann constata, de altfel, după o călătorie de cercetare efectuată prin Transilvania, în cursul lunii august 1881, că în acel moment România independentă exercita o mai mare forță de atracție asupra românilor ardeleni decît fusese cazul în trecut cu vechiul principat³⁵. În același raport confidențial trimis la Viena, numitul informator mai semnală o intensificare a contactelor dintre românii de pe o parte și de alta a Carpaților. Concomitent, contele Hoyos protesta la București, cu ocazia unei audienețe la rege, față de unele acțiuni din România, de afirmare a conștiinței naționale; considerate la Viena intolerabile³⁶, și împotriva cărora guvernul român nu înțelegea să ia măsuri, ci dimpotrivă le încuraja în mod tacit: apariția celei de a III-a ediții a hărții Daciei, editată de colonelul Gorjan³⁷, atitudinea generalului Carol Davila la vernisajul unei expoziții din Sibiu, cu care ocazie ar fi asistat la înlocuirea de către participanți a unui portret al împăratului Franz Josef cu cel al șefului statului român³⁸, campania de presă dusă de diferite cotidiane bucareștene împotriva monarhiei habsburgice, atît pe tema asupririi naționale a românilor din Austro-Ungaria cît și pe cea a problemei dunărene³⁹, ce ocupa, în acea vreme, primul loc de pe agenda diplomatică a relațiilor româno-austro-ungare.

Rezistența reușită a diplomației românești în fața manevrelor monarhiei habsburgice de a obține controlul navigației pe porțiunea Dunării dintre Porțile de Fier și Galați⁴⁰, prin intermediul unei precon-

³³ E.R.v. Rutkowski, *op. cit.* p. 189 și 182.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Lachmann către Informationsbüro, 3 oct. 1881, loc. cit.

³⁶ Hoyos către Haymerle, 7 sept. 1881, C.D.A., mapa XLII/1881, dos. 1, f. 88–90.

³⁷ Prima ediție apăruse în primăvara anului 1880, ceea ce a atras după sine protestul contelui Hoyos la București, determinînd guvernul să publice, în „Monitorul Oficial” din 4 iulie 1880, un comunicat că numita hartă a fost tipărită fără avizul Ministerului Educației încît nu va fi răspîdită în școli. Feodor Lachmann a semnalat ulterior la Viena că acest comunicat a reprezentat cea mai bună reclamă, încît curînd a putut apare a II-a ediție: Lachmann către Informationsbüro, H.H.S.W., Informationsbureau, Z3/245, III Teil, Karton 115, vezi Arh. St. Buc., fond Xerografii Viena, r 9, c. 659–662.

³⁸ Hoyos către Haymerle, 7 sept. 1881, C.D.A., mapa XLII/1881, f. 88–90.

³⁹ Într-un raport cu data de 27 iulie 1881, însărcinatul cu afaceri al Austro-Ungariei la București sublinia, pe drept cuvînt, că „aproape zilnic, cînd într-unul cînd într-altul dintre ziarele românești” erau întîlnite atacuri la adresa monarhiei habsburgice: *ibidem*, f. 76.

⁴⁰ Vezi Ș. Rădulescu-Zoner. *La souveraineté de la Roumanie et le problème du Danube après le Congrès de Berlin*, în „Revue des études sud-est européennes”, nr. 1, 1971.

zate „comisii mixte”, care ar fi adus prejudicii grave intereselor economice și suveranității României, a deteriorat, în bună măsură, raporturile dintre București și Viena. În acest context s-a ajuns, pînă la sfîrșit, la cunoscutul conflict diplomatic, din decembrie 1881, determinat de un fragment din mesajul de deschidere a parlamentului de la București, pasaj considerat la Viena drept „ofensator” deoarece, în mod special, se aduceau critici politicii danubiene a dublei monarhii cît și măsurilor luate de guvernul austriec și maghiari cu scopul împiedicării exportului românesc de vite în Austro-Ungaria. Dar atitudinea dură a diplomației de la Ballplatz, care a obținut, în cele din urmă, din partea guvernului român o retractare a termenilor, puși în discuție, din mesajul tronului, nu a fost determinată doar de conflictul în sine sau, pe plan mai larg, de impasul la care se ajunsese în problema dunăreană ci și de avîntul mișcării naționale a românilor de pe ambele părți ale Carpaților. Ca atare, contele Gustav Kálnoky, noul ministru de externe al Austro-Ungariei, căutînd să lovească în prestigiul statului român, spera să diminueze totodată, pe această cale, forța de atracție crescîndă a României independente, exercitată asupra mișcării de emancipare națională a românilor supuși monarhiei habsburgice.

Dar, în ciuda evoluției nefavorabile a raporturilor româno-austro-ungare, conducătorii diplomației românești au înclinat încă din anul 1880 spre o apropiere de puterile centrale⁴¹. Era o reacție a factorilor de decizie din capitala României față de politica activă a Petersburg-ului în sud-estul Europei, după 1878⁴², cu atît mai mult cu cît la București era încă proaspătă amintirea modului în care imperiul țarist tratase statul român la sfîrșitul războiului dus de ambele țări împotriva Turciei. Ceea ce a determinat pe premierul I.C. Brătianu să recurgă de-abia în 1883 la cunoscuta opțiune a încheierii unui tratat de alianță cu puterile centrale a fost politica danubiană a monarhiei habsburgice cît și starea de spirit din țară, unele manifestări pe linia afirmării conștiinței naționale provocînd noi fricțiuni în raporturile diplomatice dintre București și Viena.

La 24 ianuarie 1882 — ziua nu a fost aleasă la întîmplare — un grup de români transilvăneni, ce militau pentru eliberarea „fraților de peste munți” prin declanșarea imediată a revoluției, înființaseră la București asociația „Carpați”, curînd cu filiale în cîteva orașe mai însemnate ale țării⁴³. Jurnalele bucureștene, de orientări politice cele mai diverse⁴⁴,

⁴¹ Încă în primele zile ale lui martie 1880, premierul Brătianu declarase contelui Hoyos că „în cazul unui război împotriva Rusiei, Austro-Ungaria poate conta pe cooperarea armatei române”: Hoyos către Haymerle, 3 mart. 1880, C.D.A., mapa XLII, partea I/1880, f. 30. În aceeași lună, Brătianu a vizitat Viena pentru a cerceta stabilitatea raporturilor dintre Germania și Austro-Ungaria și a sonda în același timp terenul dacă, în caz de război, România ar putea conta pe un sprijin din partea puterilor centrale: vezi E.R.v. Rutkowski, *op. cit.* p. 155.

⁴² *Independența României*, p. 353—356.

⁴³ Vezi Al. Lapedatu, *Un episod revoluționar în luptele naționale ale românilor de peste munți acum o jumătate de veac*, în „Academia Română. Memoriile secțiunii istorice” seria III, t. XVIII, p. 235—236. Datorită limbajului extrem de violent al manifestelor lansate de această asociație, ce aveau să provoace complicații nedorite guvernului român, în domeniul relațiilor internaționale, ziarul progubernamental „Românul”, condus de C.A. Rosetti, s-a desolidarizat de modul de a proceda al societății (vezi „Românul” XXVI, 20 și 29 mai 1882 st. v.), fapt comunicat imediat contelui Kálnoky de către baronul Mayr la 14 iunie 1882: C.D.A., mapa XLII/1882, f. 133.

⁴⁴ „Timpul”, „L'Indépendance Roumaine”, „România Liberă”, „Telegraful”, „Românul”.

de la oficiosul conservator „Timpul” la periodicul socialist „Emanciparea”⁴⁵, demasceau concomitent politica de deznaționalizare la care erau supuși românii din Austro-Ungaria. Toate acestea făceau obiectul unor detaliate rapoarte trimise la Viena de către diplomații monarhiei habsburgice acreditați în România⁴⁶. În sfârșit, discursul de la Iași, rostit de deputatul Petre Grădișteanu cu ocazia dezvelirii statuii lui Ștefan cel Mare, cuvintare în care vorbitorul a făcut o aluzie foarte străvezie la năzuința nutrită de întregul popor român de a vedea, cit mai curînd toate provinciile românești aflate sub stăpînire străină, unindu-se cu România independentă, a creat un nou incident diplomatic între București și Viena⁴⁷.

În aceeași perioadă, statul român se găsea însă, pe plan extern, într-o situație deosebit de dificilă. Deoarece refuzase să adere la tratatul asupra regimului Dunării, încheiat la Londra în luna martie 1883, România făcea obiectul unor presiuni crescînde mai ales din partea diplomației austro-germane dar și a celei franceze și britanice. Statul român ajunsese într-o periculoasă izolare diplomatică tocmai într-o perioadă cînd criza politică din Bulgaria progresa spre un deznodămînt exploziv, cu perspectiva unei intervenții a trupelor țariste, ce ar fi avut loc prin România⁴⁸. Toate acestea au determinat factorii de răspundere ai politicii externe românești să grăbească inițierea unor negocieri în vederea aderării României la Tripla Alianță. Privirile partizanilor acestei opțiuni au fost îndreptate la început spre Germania, cum însă cancelarul Bismarck arătase, în mod deschis, conducătorilor politicii externe românești că drumul de la București la Berlin trebuie să treacă neapărat pe la Viena, tratatul de alianță a fost încheiat după cum se știe, între România și Austro-Ungaria, reprezentantul Imperiului german, semnînd doar o declarație de adeziune⁴⁹.

Această alianță cu caracter defensiv⁵⁰, încheiată de guvernul român din nevoia asigurării suveranității statului și a unei stabilități din punct de vedere politico-diplomatic⁵¹, după marele efort al dobîndirii independenței, a constituit un incontestabil obstacol în adoptarea, pentru moment, în România a unei politici externe care să aibă ca obiectiv imediat realizarea idealului național de desăvîrșire a unității statale. Dar o asemenea politică, ce ar fi fost susținută cu entuziasm de majoritatea opiniei publice, animată de un înflăcărat patriotism și o vie conștiință națională, nu ar fi avut cîtuși de puțin sorți de izbîndă, ba ar fi fost chiar aventuroasă, într-o perioadă în care, pe de o parte, viața internațională era martora

ni —————

⁴⁵ Vezi „Emanciparea” I, nr. 2, 1883: lupta de eliberare națională este „dreaptă fiindcă românii din provinciile supuse sînt astăzi în stare de robie și sfărîmarea oricărei robii este poruncă de dreptate; trebuincioasă fiindcă o Românie mare și puternică va permite românilor să se miște în libertate la ei acasă și să-și așterne după cum le-ar fi pe pofta inimii”.

⁴⁶ Hoyos (1 și 8 mart. 1882) și Mayr (7 iun., 29 noiem., 30 dec. 1882) către Kálnoky, C.D.A., mapă XLII/1882, f. 77; 80, 127, 204–205, 218; de asemenea Mayr către Kálnoky, 28 mart. 1883, *ibidem*, mapa XLIII/1883, partea a II-a, f. 30.

⁴⁷ Vezi P. Cincea, *op. cit.*, p. 133–134.

⁴⁸ *Independența României*, p. 354–355.

⁴⁹ Cu privire la negocierea tratatului, vezi Gh. N. Cazan, *op. cit.*, p. 180–185.

⁵⁰ Cf. articolele 2 și 3 al tratatului, vezi textul republicat de Viorica Moisuc în „Anale de istorie”, XXII (1976) nr. 1, p. 119–120.

⁵¹ *Independența României*, p. 356.

supremației Germaniei, aliata Austro-Ungariei, cînd, potrivit unei caracterizări a istoricului Pierre Renouvin „problema relațiilor cu imperiul german sta în centrul preocupărilor bărbaților de stat din toate țările europene”⁵², iar, pe de alta, țarul Alexandru al III-lea, urmărirea să-și extindă în continuare influența sa în sud-estul Europei.

Alianța României cu Austro-Ungaria nu a stat însă în calea mișcării naționale a românilor, fapt constatat încă în acea vreme de amintitul agent al biroului de informații al Vienei, Feodor Lachmann⁵³, pe cînd baronul Mayr, ministrul plenipotențiar al împăratului Franz Josef la București, avertiza pe contele Kálnoky că tratatul secret semnat de guvernul român în octombrie 1883, avea să-și mențină valabilitatea pînă cînd o conjunctură favorabilă va permite României să ducă o politică externă potrivnică monarhiei habsburgice⁵⁴.

Mișcarea națională a fost, după 1883, dealtfel, în progres, atît în Transilvania, unde a atins un moment de vîrf în timpul celebrului Memorand, cît și în România independentă, și a format mai departe obiectul unor numeroase fricțiuni în raporturile dintre București și Viena, mărturie stînd numeroase documente de arhivă. Acestea confirmă totodată faptul că inșiși inițiatorii orientării alianțelor României spre puterile centrale ca și continuatorii acestei politici au susținut, în limitele poziției oficiale pe care o dețineau, lupta de emancipare națională a românilor din Austro-Ungaria, fiind animați de aceleași idealuri. Orice observator atent al evenimentelor din România — semnala la 6 februarie 1884, baronul Mayr superiorilor săi de la Viena — poate constata că mișcarea națională este în plină ascensiune și că „opозиția și partidul liberal se întîlnesc pe acest teren”. „Miniștri privesc spre această mișcare cu brațele încrucișate în loc să acționeze cu toată energia împotriva acestei agitații absurde” — se poate citi în același document⁵⁵. Într-un alt raport, redactat trei luni mai tîrziu, același diplomat austro-ungar relatea contelui Kálnoky asupra protestului înaintat premierului I.C. Brătianu, în legătură cu manifestațiile, ostile monarhiei habsburgice, provocate de persecutarea studenților români din Cluj, demonstrații la care ar fi participat nu numai tineretul universitar bucureștean, ci și „funcționari publici și ofițeri, asupra cărora — conform observațiilor baronului Mayr — guvernul ar fi trebuit să aibă o oarecare autoritate”⁵⁶. Era perioada în care opinia publică își manifesta indignarea față de noul val al politicii guvernanților de la Budapesta de deznaționalizare a românilor din Austro-Ungaria, în urma promulgării celei de a doua legi școlare a ministrului instrucțiunii publice, August Tréfort, cînd tineretul universitar din București și Iași protesta față de desființarea societății „Julia” a studenților români din Cluj, cînd, pe lingă cunoscutele cotidiane bucureștene, care continuau să publice o serie de articole, afirmîndu-și solidaritatea cu lupta de emancipare a

⁵² P. Renouvin, *Histoire des relations internationales*, vol. 6, Paris, 1955, p. 26.

⁵³ Cf. E. R. v. Rutkowski, *op. cit.*, p. 262.

⁵⁴ Mayr către Kálnoky, 5 mart. 1884, C.D.A., mapa XLII, partea II, 1884, dosar special, f. 14—15.

⁵⁵ Ibidem, f. 5—6.

⁵⁶ Mayr către Kálnoky, 20 mai 1884, ibidem, f. 27—28.

românilor transilvăneni⁵⁷, își făcuseră apariția ziare noi cu tendință de frondă: „Carpați”, „Unitatea națională”, „Națiunea” și „La Roumanie”. Era perioada când societatea „Carpați”, cu o mare priză în rindurile tineretului, îndemna prin întruniri și manifeste, masele populare la luptă „pentru unirea tuturor țărilor românești sub un singur sceptru”⁵⁸. În același an apărea la Sibiu ziarul „Tribuna”, pe frontispiciul primului număr fiind înscris un motto ce sintetiza un întreg program: *Soarele nostru la București răsare*.

Concomitent, în cadrul conducerii Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria se discuta problema întocmirii celebrului Memorand, ce urma să fie înaintat împăratului Franz Josef, după ce cu doi ani în urmă fusese publicat în patru limbi un prim memoriu, redactat de Gh. Barițiu, pentru a fi cunoscută opiniei publice europene situația românilor din cadrul monarhiei austro-ungare și „dreptele postulate ale națiunii române”⁵⁹. Este cunoscut faptul că acoperirea cheltuielilor, pentru tipărirea acestui document s-a efectuat, în bună parte prin fonduri trimise din România⁶⁰, la inițiativa lui Mihail Kogălniceanu, printre cei ce s-au alăturat acestei acțiuni figurind și Titu Maiorescu⁶¹, deși în articolul său publicat în „Deutsche Revue” pledase în favoarea orientării politicii externe românești spre puterile centrale⁶², opțiune la baza căreia, după cum am arătat, au stat cu totul alte motive.

Ceea ce a iritat în mod special diplomația vieneză a fost activitatea societății „Carpați”⁶³, mai ales tipărirea în România, într-un tiraj de 100 000 exemplare, și difuzarea în Transilvania și Banat a cunoscutei proclamații semnată de fruntașii acestei asociații, Gh. Secășanu și Gh. Ocășanu, în care, demascându-se din nou politica guvernanților maghiari față de românii din Austro-Ungaria, se făcea apel, însă într-un limbaj violent cu tente naționalist-exclusiviste⁶⁴, la unirea tuturor forțelor din țara liberă și din provinciile românești subjugate pentru a porni, într-un viitor apropiat, lupta armată împotriva opresorilor.

⁵⁷ Toate acestea au făcut obiectul unor detaliate rapoarte și mai multor proteste ale diplomației austro-ungare: Mayr către Kálnoky, 20 și 26 feb., 20, 22, 28 mai 1884, ibidem, f. 8, 27–28, 64–65, 72–73; de asemenea Salzberg către Kálnoky, 7 sept. 1884, ibidem, f. 112. La 1 oct. 1884 Salzberg semnală aceleași sentimente și în rîndul membrilor guvernului, al funcționarilor publici și al ofițerilor: ibidem, f. 125–126.

⁵⁸ G. S.[ecășanu], *Românii de peste munți. Cîteva cestiuni de actualitate*. București, 1884, p. 47. Ziarul „Carpați” (I, nr. 97, 30 apr. 1884) chema românii la arme.

⁵⁹ Vezi în acest sens, L. Maior, *Le Mémorial de 1882 et son écho en Europe* în „Revue Roumaine d'Histoire”, VII (1969) nr. 2, p. 283–295.

⁶⁰ După cum reiese din fondul Comitetului electoral central din Sibiu, toate cheltuielile pentru ediția a doua a Memorialului, în lunile ianuarie-mai 1883 au fost acoperite din suma virată prin Banca Națională de către M. Kogălniceanu: Arhivele Statului Cluj-Napoca, Colecția Blaj, fond P.N.R., dosar Visarion Roman, 1881–1884, neinventariat.

⁶¹ Vezi anexa VIII la articolul lui D. Popovici, *Din legăturile lui Mihail Kogălniceanu cu Transilvania*, în „Arhiva românească”, IX, partea I, 1943, p. 148.

⁶² *Zur politischen Lage Rumäniens* în „Deutsche Revue”, Bd. 1, ian.-mart. 1881. Încă din acel moment Ion Slavici a înțeles rostul opțiunii lui Maiorescu: cf. scrisorii către Nicolae Cristea, 13/25 mart. 1881, Bibl. Astra Sibiu, Arhiva Astra MXXII/7/2.

⁶³ Mayr către Kálnoky, 20 mai 1884, C.D.A., mapa XLII, partea a II-a, 1884, dosar special, f. 27–28; Eissenstein către Kálnoky, 5 aug. și 5 sept. 1885, ibidem, mapa XLIII, 1885, f. 88–89, 92, 96–105.

⁶⁴ Cf. Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 151.

Răspîndirea acestui manifest alarmase, după cum reiese din adresa confidențială a Ministerului de Interne către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Ungaria⁶⁵, cercurile guvernante maghiare. Diplomația vieneză a protestat ca atare energic la București⁶⁶, încît pînă la urmă pentru a se evita o serioasă agravare a raporturilor cu monarhia habsburgică, într-un moment cînd evenimentele din sudul Dunării amenințau să degenereze într-un război⁶⁷, guvernul prezidat de I.C. Brătianu a recurs sub presiunile Vienei, la expulzarea dar nu și la extrădarea celor doi semnatari ai proclamației. Totodată au mai fost obligați să părăsească România, Nicolae și Alexandru Ciurcu, ce duceau o activitate agitatorică în calitate de redactori la „Indépendance Roumaine”, Ioan Dronc Bănciulescu, secretarul societății „Carpați” și Ioan Corneanu, români cetățeni ai Austro-Ungariei. Această măsură, deși a fost luată din incontestabile rațiuni politice, a provocat nu numai vii proteste ale opiniei publice, ci și o furtunoasă dezbateră în parlamentul țării⁶⁸.

Evoluția situației politice instabile din Bulgaria, de-a lungul anilor 1885—1887, manevrele diplomației țariste la Sofia, cu consecința răsturnării prințului Alexandru de Battenberg și încercarea Petersburg-ului de a numi ca nou principe „un om sigur”⁶⁹, în persoana generalului Ehrenroth sau a contelui Ignatiev, știrile sosite la București asupra tensiunii dintre Rusia și puterile centrale datorită acelorași evenimente, eventualitatea unei intervenții a armatei ruse în sudul Dunării, toate acestea au avut o incontestabilă influență asupra orientării politicii externe românești⁷⁰. În contextul situației internaționale existente, factorii de decizie de la București considerau oportună alianța dintre România și Austro-Ungaria, în ciuda dinamismului pe care îl înregistra în aceeași perioadă mișcarea națională de peste Carpați.

În cadrul conferinței de la Sibiu a P.N.R., la 7 mai 1887 st. n., s-a luat hotărîrea definitivă a întocmirii și înaintării împăratului Franz Josef a celebrului „Memorandum”⁷¹. În aceeași lună a anului 1887, ministrul plenipotențiar al țarului la București avertizase însă pe premierul Brătianu asupra unei posibile intervenții a armatei ruse în Bulgaria, prin România⁷². Conform unui raport diplomatic austro-ungar, cercurile guvernante românești nu excludeau asemenea eventualități nici la începutul anului 1890⁷³. Era perioada cînd autoritățile românești descoperiseră complotul condus de maiorul bulgar Panița, pus la cale în România, cu sprijinul ministrului imperial de la București, Hitrovo, împotriva noului principe de la Sofia, pe cînd pe teritoriul statului român acționa conco-

⁶⁵ Vezi Al. Lapedatu, *op. cit.*, anexa VII.

⁶⁶ Mayr către Kálnoky, 11 sept. 1885. C.D.A., mapa XLIII, 1885, f. 108.

⁶⁷ La 18 septembrie 1885 a izbucnit răscoala din Rumelia Orientală, urmată de proclamarea unirii acesteia cu principatul bulgar, declanșînd cunoscuta criză internațională din anii 1885—1887.

⁶⁸ Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 255—261; de asemenea C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. 2, București, 1928, p. 11—13.

⁶⁹ Vezi V. P. Potemkin, *op. cit.*, vol. 3, p. 94—95.

⁷⁰ Cf. *Independența României*, p. 358.

⁷¹ Vezi V. Netea, *Istoria Memorandumului*, București, 1947, p. 45—47.

⁷² Cf. comunicării secrete a ministrului imperial la București către Ministerul de Externe din Petersburg, 20 mai/1 iunie 1887, în „Anale de istorie”, XXII (1976), nr. 2, p. 122.

⁷³ Goluchowski către Kálnoky, 15 feb. 1890, Arh. St. Buc., fond Casa regală, dosar 15/1890 f. 12.

mitent un întreg aparat de agenți ai Ohranei, mulți din aceștia operînd sub identitatea de așa-zis vinzători ambulanți și agenți veterinari (iconari și jugănari)⁷⁴. Expulzarea acestora din România a creat noi asperități în raporturile dintre București și Petersburg⁷⁵.

Climatul vieții internaționale din sud-estul Europei și mai ales politica activă a imperiului țarist în această zonă a determinat și pe noii guvernanți conservatori de la București să mențină vechea orientare a politicii externe românești. Ca atare, în primăvara anului 1891, au început negocierile în vederea încheierii unui nou tratat de alianță cu Austro-Ungaria, semnat apoi la 13/15 iunie 1892, pe cînd mișcarea națională era în plină ascensiune.

Memorandul, redactat de Iuliu Coroianu, fusese prezentat încă la 27–28 octombrie 1890 conferinței Partidului Național Român, care l-a acceptat hotărîndu-se totuși, la cererea lui Vincențiu Babeș, aminarea înaintării documentului la Viena pentru a fi pregătită mai întîi opinia publică⁷⁶. Cu aceeași ocazie, cei prezenți au ținut să sublinieze că românii din Transilvania se simt „membrii marii familii românești de 11 milioane”⁷⁷. Două luni mai tîrziu, a fost înființată la București „Liga pentru unitatea culturală a românilor”, care își va începe, în mod semnificativ, activitatea în ziua de 24 ianuarie a anului următor.

Prin crearea „Ligii Culturale”, ale cărei scopuri, de fapt politice, depășeau pe cele afirmate în denumirea acestei asociații, mișcarea națională — conform aprecierii ministrului Austro-Ungariei la București — „a căpătat o formă concretă”⁷⁸.

Încă cu ocazia uneia din ședințele preliminare de constituire a „Ligii” (24 octombrie 1890), se luase hotărîrea întocmirii cunoscutului „Memoriu al studenților universitari români privitor la situațiunea românilor din Transilvania”, document ce a fost apoi redactat după datele furnizate de Ion Slavici⁷⁹ și publicat în anul 1891. Datorită vilvei pe care l-a produs în opinia publică europeană, memoriul a fost combătut de un altul al studențimii maghiare care, la rîndul său, a primit „Replica” din anul 1892, scrisă de Aurel C. Popovici în numele studenților români din Cluj, Viena și Graz. În luna ianuarie a aceluiași an, conferința de la Sibiu a P.N.R. a hotărît înaintarea Memorandului, alegînd cu același prilej, ca nou președinte al partidului pe dr. Ioan Rațiu.

Analizînd starea de spirit din România, în acea vreme, contele Goluchowski, ministrul Austro-Ungariei la București, atrăgea atenția superiorilor săi de la Viena asupra semnificației faptului că, în ultimul timp, erau întîlnite atacuri îndreptate împotriva monarhiei habsburgice, datorită oprimării românilor din Transilvania și Bucovina, „nu numai în ziarele

⁷⁴ *Independența României*, p. 358–359.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 359.

⁷⁶ V. Babeș, sprijinit de A. Mocioni, căuta de fapt să tergiverseze lucrurile, temător de repercusiunile acțiunii memorandiste: vezi V. Netea, *Istoria Memorandului*, p. 50–52. Însărcinatul cu afaceri al Austro-Ungariei la București raporta cu satisfacție la Viena despre decepția presei din România față de hotărîrea P.N.R. de a amina înaintarea Memorandului: Szécsen către Kálnoky, 10 noiemb. 1890, C.D.A., mapa XLIII, 1890, f. 120.

⁷⁷ E. Brote, *Cestiunea românilor din Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p. 125.

⁷⁸ Goluchowski către Kálnoky, 30 dec. 1890, C.D.A., mapa XLIII, 1890, f. 142.

⁷⁹ V. Netea, *op. cit.*, p. 54.

de opoziție ci și într-unele apropiate partidului azi la putere” [n.n. : conservator]⁸⁰. De altfel, ceea ce îngrijorase, în special, pe același diplomat al Vienei, atunci cînd luase cunoștință de amintitul memoriu al studenților din București, a fost constatarea că cele conținute de respectivul document erau „împărtășite de cele mai largi cercuri”⁸¹. Faptul că problema națională frămînta toate straturile societății românești a fost subliniat, în mod expres, și de regele Carol I, într-o convorbire, din luna ianuarie 1892, cu ministrul Germaniei la București, Bernhard von Bülow, monarhul menționînd că situația existentă în Transilvania nu poate să-i fie indiferentă deoarece starea de spirit din această cauză a populației din România i-ar putea paraliza hotărîrea de a prelungi tratatul de alianță cu puterile centrale⁸².

Dat fiind că la Wilhelmstrasse se acorda, odată cu „noul curs” al politicii externe germane⁸³, o mare importanță menținerii României în sistemul Triplicei, problema mișcării naționale a românilor, datorită celor amintite mai sus, a făcut obiectul unei serii de contacte între Berlin și Viena, diplomații germani încercînd să convingă pe diriguitorii monarhiei habsburgice asupra necesității adoptării unei atitudini mai conciliante față de românii din Transilvania⁸⁴. Aceste intervenții au rămas fără succes. În schimb, alți factori, după cum am amintit, au determinat totuși pe guvernarea români să recurgă la semnarea noului tratat cu puterile Triplei Alianțe.

Pînă la semnarea acestuia, guvernul de la Budapesta s-a abținut însă să întreprindă vreo acțiune judiciară, nici împotriva autorului Repliei și nici împotriva semnatarilor Memorandului, dus între timp la Viena de conducătorii Partidului Național Român, însoțiți de o delegație de 300 de români din toate părțile Transilvaniei și Banatului.

Este cunoscută amploarea pe care a luat-o, de-a lungul anilor 1892—1894, afirmarea solidarității întregului popor român, din țara independentă și din provinciile subjugate, cu acțiunea memorandistă⁸⁵, manifestată care au alarmat cercurile conducătoare de la Budapesta, unde cu prilejul diferitelor interpelări parlamentare a fost evocată forța de atracție a Bucureștilor pentru mișcarea națională a românilor de peste Carpați și legătura existentă dintre aceasta din urmă și cea de pe cuprinsul României⁸⁶. Întrunirile de protest din România, începînd cu cele provocate de actele de agresiune ale autorităților locale îndreptate împotriva dele-

⁸⁰ Goluchowski către Kálnoky, 19 mart. 1892, C.D.A., mapa XLIV, 1892, p. 29.

⁸¹ Goluchowski către Kálnoky, 9 feb. 1891, ibidem, 1891, f. 22.

⁸² Goluchowski către Kálnoky, 20 ian. 1892, ibidem, 1892, f. 4.

⁸³ După căderea lui Bismark în dizgrație, noii conducători ai politicii externe germane n-au mai reinnoit tratatul de reasigurare cu Rusia, considerînd că acesta ar periclita Tripla Alianță.

⁸⁴ Aufzeichnung über eine streng vertrauliche Unterredung mit Prinzen Reuss, April 1891 C.D.A., mapa XLIV, 1891, f. 186—193; de asemenea, Caprivi către Reuss, 26 mart. 1891, și Reuss către Caprivi, 30 mart. 1891, *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinete, 1871—1914*, vol. 7, Berlin, 1924, doc. nr. 1469—1470; vezi și G. Fotino, *Les Missions de Goluchowski et de Bülow auprès du Roi Charles I de Roumanie*, în „Revue d'Histoire Diplomatique”, juillet-septembre 1932.

⁸⁵ Vezi Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 167—199; de asemenea V. Netea, *op. cit.*, p. 335—345, 359—369.

⁸⁶ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 190.

gaților reîntorși de la Viena, după refuzul împăratului Franz Josef de a primi Memorandul, și terminînd cu cele determinate de procesul de la Cluj, doi ani mai târziu, intentat conducerii Partidului Național Român, articolele pe aceeași temă apărute în presă, furtunoasele dezbateri parlamentare, în care opoziția a atacat guvernul învinuindu-l de a fi stat pasiv față de evenimentele din Transilvania, toate acestea au făcut, în mod inevitabil, obiectul unor detaliate rapoarte ale legației Austro-Ungariei din București ⁸⁷.

În contextul situației internaționale existente la acea vreme, în sud-estul Europei, guvernul de la București, prezidat de Lascăr Catargiu, n-a luat o atitudine de sprijinire deschisă a mișcării naționale a românilor de peste Carpați, după cum reclama opoziția liberală ⁸⁸, care încerca, folosind agitația opiniei publice din cauza persecuțiilor din Transilvania, să răstoarne totodată de la putere pe conservatori ⁸⁹. „Război nu pot să fac, domnule Sturza, iar scuze n-am obiceiul” (o referire la amintitele scuze din 1881 înaintate la Viena de fostul cabinet liberal), a răspuns ministrul de externe, Alexandru Lahovary, liderului liberal, care calificase atitudinea oficială de rezervă a guvernului, față de evenimentele din Transilvania drept „nemernicie” ⁹⁰. Replica lui Lahovary, în furtunoasele dezbateri parlamentare de la finele anului 1893, rezuma, în final, o situație de fapt. Guvernul de atunci al României a sprijinit în schimb, pe căi ocolite, lupta de emancipare națională a românilor de pe cuprinsul imperiului habsburgic.

Este elocvent faptul că guvernul Lascăr Catargiu, care a stat la cîrma țării între anii 1891–1895, a înscris cea mai mare sumă, pentru subvenționarea școlilor, publicațiilor și societăților românești din Transilvania, în bugetul pe anul 1893 ⁹¹, anul conferinței Partidului Național Român, ținută la Sibiu, care a adoptat o poziție de solidaritate cu conținutul Memorandului, protestînd în același timp împotriva procesului

⁸⁷ Goluchowski, către Kálnoky, 25 iun. 2 și 16 iul. 1892, C.D.A., mapa XLIV, 1892, f. 60–62 și 66; Goluchowski către Kálnoky, 31 mart. 1894, ibidem, 1894, f. 32, f. 32: „Seit umgefähr sechs Wochen wird fast alle Sonntage eine solche Aufführung zum besten gegeben”; de asemenea Lippert către Goluchowski, 11 mar. și 3 iun. și Dumba către Kálnoky, 15 iun. 1894, ibidem, mapa LVII, nepaginată. Sterneck, în raportul din 4 aug. 1893, atrage atenția lui Kálnoky asupra semnificației festivității de la Predeal, cu care ocazie o delegație de studenți români din Transilvania a predat colegilor lor din București și Iași, steagul albastru al conferinței P.N.R. de la Sibiu și unul roșu: C.D.A., mapa XLIV, 1893, f. 49 și 55–59. Cu privire la atitudinea presei, Sterneck raportează, la 5 iul. 1893, că aproape zilnic apar articole de fond referitoare la persecutarea românilor din Ungaria, „sei es in der konservatoren sei es in der liberalen Presse”: ibidem, f. 41. Raportul lui Weber din 13 sept. 1893 este mai nuanțat, subliniind rezerva ziarelor progubernamentale, „Timpul” și „Constituționalul”, față de atacurile violente din „Voința Națională” și din ziarele radicale, „Adevărul” și „Lupta”, ibidem, f. 68–69. La 17 dec. 1893, Goluchowski, raportează despre violentul discurs a lui Sturdza din Senat, ibidem, f. 91–94.

⁸⁸ Vezi A. Bunea, *Problema Transilvaniei în dezbaterile parlamentare ale României în timpul mișcării memorandiste (1892–1895)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, series historia (1969) fasc. 1, p. 83–93.

⁸⁹ T. Lungu, *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, Edit. științifică, București, 1967, p. 159.

⁹⁰ „Dezbaterile Senatului”, 1893/94, șed. din 27 noiemb. p. 56–70.

⁹¹ Cf. datelor statistice publicate de A. Bunea, vezi *Parlamentul României în sprijinul învățămintului românilor din Transilvania (1892–1899)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, series historia, (1970), fasc. 2, p. 86.

intentat frunțașilor români ardeleni. Pe cînd premierul Lascăr Catargiu și ministrul de externe făceau în parlament declarații oficiale de neamsec ale statului român, în ceea ce privește acțiunea memorandistă, Take Ionescu, membru al aceluiași cabinet, trimetea în Transilvania emisari secreți, cu bani pentru sprijinirea mișcării. Într-un raport, cu data de 9 iulie 1893, însărcinatul cu afaceri al Austro-Ungariei la București, Sterneck, punea de altfel superiorilor săi de la Viena insinuante întrebări asupra provenienței fondurilor de care dispunea în acel moment mișcarea națională a românilor de peste Carpați, fonduri care depășeau posibilitățile de colectare ale studenților din România și ale „Ligiilor Culturale”⁹².

În aceeași perioadă, guvernul român a intervenit pe cale diplomatică la Viena pentru a obține oprirea procesului intentat conducătorilor P.N.R.⁹³, iar regele Carol I, conform unui raport a lui Sterneck, din 4 august 1893, „nu pierdea nici o ocazie” pentru a critica în fața diplomaților străini, acreditați sau în trecere prin București, politica guvernanților de la Budapesta față de românii din Austro-Ungaria⁹⁴. După pronunțarea verdictului în „procesul Memorandului” de la Cluj, șeful statului român și-a exprimat de asemenea dorința de a avea pe această temă o întrevvedere cu împăratul Franz Josef, deoarece situația creată îngreuna în gravă măsură obligațiile de aliat ale României față de monarhia habsburgică, subliniind cu aceeași ocazie că la „nenumeratele demonstrații naționale” de la București și din alte orașe ale țării, provocate de recente evenimente din Transilvania „au participat, cu excepția cercurilor oficiale, tineri și bătrîni, toate partidele în egală măsură”⁹⁵. Punerea sub semnul întrebării a alianței dintre România și puterile centrale, datorită asupririi românilor din Austro-Ungaria — demonstrată cu date concrete de ministrul de externe, Alexandru Lahovary — a făcut de asemenea obiectul unei ample note trimisă de guvernul român la Berlin în ziua de 2/14 noiembrie 1894⁹⁶.

Într-un memoriu de sinteză asupra „problemei românești”, întocmit la Viena în cursul lunii iulie 1894, contele Golucowski susținea că neluarea în considerare de către guvernul de la Budapesta a cererilor românilor va duce la complicații „neplăcute și nedorite”, cu urmări catastrofale pentru monarhia habsburgică, deoarece „aceste revendicări au pătruns adînc în conștiința poporului”, adăugînd că evenimentele din Transilvania constituie „cauza unor agitații tot mai periculoase” în România, cu consecința afectării raporturilor dintre București și Viena. „Nu tăgăduiesc — sublinia în concluzie numitul diplomat austriac — că problema românească este puțin simpatică, dar nu poate fi ignorată ci trebuie din contră să se facă tot posibilul ca ea să devină nevătămătoare pentru noi căci România, datorită poziției ei geografice, este astăzi un factor important pentru a nu fi tratată în „quantité négligeable” și tot ceea ce vom

⁹² C.D.A., mapa XLIV, 1893, f. 43.

⁹³ A. Lahovary către E. Ghica (5/17 iun. 1893) și E. Ghica către A. Lahovary (11/23 iun. 1893), Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Socialiste România, fond Prigoana românilor din Ungaria, vol. 184, f. 147—150.

⁹⁴ C.D.A. mapa XLIV, 1893, f. 53—54.

⁹⁵ Dumba către Kálnoky, 15 iun. 1894, ibidem, mapa LBII, 1894, xerografii nepăginate.

⁹⁶ Bibl. Academiei, secția manuscrise, arhiva D.A. Sturdza, XI, varia 23.

întreprinde sau emite pentru a ne îndepărta acest factor este — nu trebuie să uităm — o lovitură în propria noastră inimă”⁹⁷.

După cum se poate constata, contele Goluchowski, care urma în doi ani să ocupe fotoliul lui Kálnoky de la Ballplatz, avea o viziune clară a evoluției în viitor a evenimentelor și a raporturilor dintre România și Austro-Ungaria, încercând să determine ca atare pe dirigitorii monarhiei habsburgice ca prin concesii să încerce să schimbe cursul istoriei. Dar la Viena și mai ales la Budapesta se știa tot atât de bine că, în final, românii de pe o parte și de alta a Carpaților nutreau realizarea desăvârșirii unității statului național român. O cale de compromis, de fapt, nu exista. De aceea dirigitorilor dublei monarhii nu le rămânea decât să spere că prin acte de reprimare în interiorul imperiului și prin presiuni exercitate asupra României vor reuși să oprească procesul istoric al realizării unității statale a națiunii române. Eforturile fără succes, din toamna anului 1894, ale legației austro-ungare din București de a determina guvernul Lascăr Catargiu să ia măsuri coercitive împotriva „Ligii culturale a tuturor românilor”⁹⁸, important factor dinamizator al mișcării naționale, sau mașinațiile, de astă dată reușite, ale diplomației vieneze de a sprijini în 1895 revenirea la putere a liberalilor în România⁹⁹, pentru a neutraliza astfel activitatea agitatorică, de pînă atunci, a lui D.A. Sturdza, încît acesta, în calitate sa de prim ministru, adept convins al menținerii alianței cu puterile centrale, să fie nevoit a ține cunoscutul său discurs de la Iași, prin care se angaja să nu sprijine lupta de emancipare a românilor¹⁰⁰ din Austro-Ungaria, aceste manevre nu au avut, pînă la urmă, efectul dorit de dirigitorii monarhiei habsburgice.

Manifestațiile populare din România, de solidaritate cu cauza „fraților” de peste Carpați, din primăvara anului 1896, ce au determinat noi proteste ale legației Austro-Ungariei din București¹⁰¹, manifestații prilejuite de serbările „Mileniului” în Ungaria, pe care reacțiunea din monarhia dualistă le transformase într-o demonstrație de forță a claselor exploatatoare producînd mari nemulțumiri în întregul imperiu¹⁰², primirea

⁹⁷ *Denkschrift über die rumänische Frage*, Wien, Juli 1894, C.D.A., mapa LVII, 1894, xerografii nepaginate.

⁹⁸ Dumba către Kálnoky, 5 sept. 1894, ibidem.

⁹⁹ Într-un raport adresat Ministerului de Interne de la Budapesta la 7 noiembrie 1895, prefectul Banffy sublinia că o parte a membrilor noului guvern liberal, venit la putere la 4/16 oct. 1895, fac parte din conducerea „Ligii Culturale” (Palladi, Cantacuzino, Beldiman, Sihleanu) încît „mișcarea [n.n. : națională] se intensifică”: Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., fond Problema națională, dosar 5, f. 21—23.

¹⁰⁰ Vezi T. Lungu, *op. cit.*, pp. 200—209. În prealabil regele Carol I obținuse din partea împăratului Franz Josef (august 1895) grațierea memoriilor. Conform unui document diplomatic francez, expediat din Viena la 1 septembrie 1896, dirigitorii monarhiei habsburgice ar fi obținut acordul guvernului de la București, asupra convenției militare încheiată cu ocazia vizitei lui Franz Josef în România (septembrie 1896), numai în schimbul unei promisiuni de a înceta persecutarea românilor din Transilvania: Ministère des Affaires Étrangères France, Archives Diplomatiques, Roumanie, vol. 5, f. 4—5 (în microfilm, Arh. St. Buc., fond Microfilme Franța, r. 25, c. 331—332).

¹⁰¹ Aehrenthal către Goluchowski, 7 mai 1896, C.D.A., mapa XLV, 1896, f. 137. Legația Austro-Ungariei a trimis rapoarte asupra acestor manifestații la 2, 6, 7, 14, 16 și 18 mai 1896, ibidem, f. 132—134, 138—144, 151—158.

¹⁰² *Magyarország története*, II, Budapest, 1964, p. 147; vezi și Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 206—208.

triumală, din același an, a lui Vasile Lucaciu la București¹⁰³, desfășurarea, în 1895, la Budapesta, din inițiativa Partidului Național Român, a congresului naționalităților oprite¹⁰⁴ sînt doar cîteva exemple ale eșecului politicii interne și externe a diriguitorilor monarhiei habsburgice, de-a lungul ultimilor ani ai secolului trecut, de a se opune afirmării unității naționale a poporului român. De altfel, conform unor rapoarte din aceeași perioadă ale legației Austro-Ungariei din București, de o parte și de alta a Carpaților circulau cărți poștale ilustrate care „făceau aluzie la unirea românilor” în timp ce în redacțiile ziarelor, în birourile ministerelor și înalte instituții publice din România puteau fi întîlnite hărți ale „Daco-României” care cuprindeau provinciile românești aflate sub stăpînirea monarhiei austro-ungare¹⁰⁵. În sfîrșit, un alt eșec, al amintitelor mașinații ale diplomației de la Ballplatz, a fost demisia primului ministru D.A. Sturdza la 31 martie 1899¹⁰⁶, dezavuat în parlament de proprii săi partizani politici datorită tocmai unor acțiuni ale acestuia, dăunătoare mișcării naționale¹⁰⁷.

Odată cu noul veac, cu adîncirea crizei ireversibile a monarhiei austro-ungare și cu ivirea semnelor unei conjuncturi favorabile realizării, în viitor, a desăvîrșirii unității statului român¹⁰⁸, mișcarea națională a românilor, din țara independentă și din provinciile subjugate, va intra în etapa finală, încununată pînă la urmă de actul „Marii Uniri” de la 1 decembrie 1918.

LE „PROBLÈME NATIONAL” DANS L’ANSAMBLE DES RAPPORTS DIPLOMATIQUES ROUMANO-AUTRICHIENNE-HONGROISES PENDANT LES DERNIÈRES DECENNIES DU XIX-ÈME SIÈCLE

RÉSUMÉ

L’étude met en lumière les permanentes contradictions manifestées dans les rapports diplomatiques roumano-autrichienne-hongroises, qui ont été provoquée d’une part, par la situations des Roumains vivants en monarchie des Habsbourg, soumis a une domination étrangère, et d’autre part, a suite de leur continues tendances vers l’unité nationale.

¹⁰³ Urmărit cu atenție de legația Austro-Ungariei din București : H.H.S.W., P.A. Rumänien, IV. F, XVIII Karton 54, apud Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 203.

¹⁰⁴ *Unirea Transilvaniei cu România, 1 decembrie 1918*, sub red. I. Popescu-Puțuri și A. Deac, ed. a II-a, București, 1972, p. 254–258.

¹⁰⁵ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 207 și notele 263–264.

¹⁰⁶ D. A. Sturdza a fost prim ministru din 1895 pînă în 1899, cu o scurtă întrerupere (21 noiembrie/3 dec. 1896–31 martie/12 apr. 1897) cînd țara a fost guvernată de un cabinet liberal „al drapelîștilor”, prezidat de P. S. Aurelian.

¹⁰⁷ Vezi A. Bunea, *Parlamentul României, în sprijinul învățămintului din Transilvania...* pag. 92–96 ; de asemenea T. Lungu, *op. cit.*, p. 231–237.

¹⁰⁸ Cu privire la evoluția raporturilor dintre România și Austro-Ungaria în primul deceniu și jumătate a noului veac, vezi Ș. Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță la începutul secolului al XX-lea, 1900–1914*, Edit. Litera, București, 1977 ; de asemenea C. Nuțu, *România în anii neutralității, 1914–1916*, Edit. științifică, București, 1972.

Malgré l'alliance conclue de Roumanie en 1883 avec la Triplice, ces frictions ont continuées, sans cesse, jusqu'à la commencement du première guerre mondiale.

L'auteur relève les actions represifs, menées sur le plan interne, tant que les pressions diplomatiques effectuées par le gouvernement autrichienne-hongrois, pour etouffer le reveil et l'affirmation du conscience nationale de Roumains de Transylvanie.

Basé esur la correspondance diplomatique etrengère — la plupart d'elle etant encore moins connue — l'article demonstre la position politique elastique de dirigeants et des cercles politiques roumaines. Dans le cadre international de la fin du XIX-eme siècle, ils ont soutenu — dans les limites permis par leur ligne tactique et politique — la lutte d'eliberation nationale menée par les Roumains d'autre coté des Carpathes.

UN LUPTĂTOR PENTRU UNITATEA NAȚIONALĂ: O. C. TĂSLĂUANU

DE
VASILE NETEA

Într-o conferință autobiografică rostită în anul 1932 în fața studențimii din București, Octavian Goga mărturisea că s-a născut la Rășinari, la poale de munte pe „coloana vertebrală a românismului”, acolo unde silnica frontieră de odinioară a Austro-Ungariei părea „un piron înfipt în carnea unui popor” ...

„M-am născut la graniță — afirma în continuare Goga — am știut deci din primul moment al vieții mele că există granițe, și totodată că ele, tăind în carnea neamului, trebuie să fie înlăturate. În mod organic deci — conchidea poetul — am avut totdeauna tendința să mă urc pe creste, și de acolo, din virful Cindrelului (muntele de la Rășinari) să văd cele două aspecte ale aceluiași popor”, al părții libere într-o direcție, al părții subjugată în cealaltă ¹.

În același fel și-ar fi putut povesti biografia și Octavian C. Tăslăuanu fiindcă și el, la Bilbor în județul Harghita — într-un loc care simțea astfel și el „pironul” graniței nefaste înfipte în însăși inima lui, Bilborul, ca și Rășinari, fiind unul din acele sate care ofereau imaginea desmădulată a trupului neamului despicaț în două de stîlpii de frontieră ai anacroni-cului imperiu austro-ungar. Dar și de o parte și de alta a frontierei se aflau aceeași puternică și tumultuoasă viață românească, același grai, același port, aceleași străvechi obiceiuri, aceleași cîntece. Oamenii din stînga și din dreapta frontierei erau aceiași, profund înrudiți între ei nu numai prin stirpea neamului ci și prin lanțul căsătoriilor, botezurile, nunțile, înmormintările, hramurile și bilciurile regiunii adunînd în jurul lor pe o întindere de zeci de sate, de la Călimani pînă la Ceahlău, de la apa Mureșului pînă la cea a Bistriței, o lume în vinele căreia curgea același sînge, și care nu alcătuia, în fond, decît o imensă familie românească, stăpîină de veacuri pe aceleași poviřișuri și plaiuri, pe aceleași piscuri.

Ce putea însemna pentru acești țărani, fii ai codrului, un stîlp de frontieră, un post de jandarmi, un pichet de grăniceri? Potecile și drumurile lor erau drumurile vîntului, nesupuse niciunei îngrădiri, ale luminii soarelui și a lunii — drumuri care îi purtau pretutindeni, printre poiene și frați, fără a fi siliți să țină seama de vopseaua stîlpilor sau de penele de cocoș ale jandarmilor.

¹ O. Goga, *Fragmente autobiografice — mărturisiri literare*, București, 1933, p. 26.

Într-o astfel de lume s-a născut Octavian C. Tăslăuanu, la 1 februarie 1876, în alcătuirea sa fizică și sufletească contopindu-se vechi spițe românești atât de pe Valea Taslăului Moldovei cât și de pe Valea Topliței transilvănene. Linia vieții sale, ca și a lui Goga, a fost trasată astfel de un sever determinism geografic, care nu-i putea indica altă misiune decât aceea a luptei pentru desăvîrșirea unității naționale.

Determinismului geografic i s-au adăugat apoi preceptele educative ale tatălui său, părintele Ioan, un român aprig, care fusese un pasionat cititor al vechilor periodice ardelenesti — „Familia”, „Federațiunea”, „Observatoriul” — și totodată al literaturii patriotice scrisă de Andrei Mureșianu, Vasile Alecsandri, D. Bolintineanu, poezii „deșteptării” românești, ai unirii și ai independenței. Copilul a fost crescut în cîntecele vitejești ale războiului neahtîrării, cîntate de tatăl său cu aceeași virtuozitate ca și cîntările ecleziaștice și care îi vorbea mereu de trebuința și de posibilitatea unirii tuturor românilor ².

Ce putea deveni un tînar născut într-un asemenea loc și crescut într-o asemenea atmosferă? Un luptător pentru libertatea națională, fără îndoială, un luptător pentru unire, care nu va uita însă nici de marile racile ale vieții țărănești: sărăcia, întunericul, desconsiderarea.

Primii săi pași făcuți în arena publică au fost astfel pași de afirmare românească, de solidaritate cu cei care se ridicau cu îndrăzneală să înfrunte opresiunea străină. Ca elev la Blaj în primăvara anului 1894 — în preajma faimosului proces național de la Cluj — a organizat astfel împreună cu ceilalți colegi ai săi, sfidînd dispozițiile oficiale, o mare manifestație în piața orașului pentru Vasile Lucaciu — *Leul de la Sisești* — unul din marii eroi ai acestui proces, aflat în trecere prin Blajul emoționantelor amintiri de la 1848. La aclamațiile elevilor — după amintirile lui Tăslăuanu — s-a „cutremurat” însăși catapeteazma catedralei. În zilele următoare s-a făcut o altă manifestație tot atât de însuflețită pentru memorandiștii care veneau cu trenul de la Sibiu pentru a se îndrepta spre Cluj, locul procesului.

Pentru inscripția „*Venin vom lua, în foc ne vom scîlda, pentru idealul național*”, — pentru idealul Unirii cu alte cuvinte — pusă în 1895 ca „motto” pe tabloul de absolvire al clasei a VIII-a a liceului, a fost eliminat, în urma unei anchete a Ministerului, de la examenul de bacalaureat, — examen pe care avea să-l dea apoi în sesiunea următoare la Năsăud ³.

De o astfel de eliminare va avea parte și Goga în 1899, cînd, împreună cu Ion Lupaș, a fost silit pentru atitudinea sa patriotică să părăsească liceul de stat de la Sibiu și să se transfere la liceul confesional românesc din Brașov.

Manifestații și instigații împotriva statului opresor se constată în acest timp și în vacanțele pe care le petrecea la Bilbor, Tăslăuanu devenind din ce în ce mai îndrăzneț. Atitudinea patriotică a tînarului luptător se va accentua și mai mult în timpul studiilor sale universitare (1898—1902) — urmate, fapt semnificativ prin sine însuși, — la Universitatea din București, care l-au pus în contact atât cu marii învățați români ai timpului

² O. C. Tăslăuanu, *Sposedanii*, București, 1976, p. 42—44. Ediție îngrijită de Gelu Voican cu o prefață de Vasile Netea, p. 42.

³ *Ibidem*, p. 81—83.

— Titu Maiorescu, N. Iorga, D. Onciul, O. Densusișianu — cit și cu viitorii exponenți ai generației sale în frunte cu Vasile Pârvan și I. Petrovici. Șederea în capitala României i-a favorizat și un strâns contact cu scriitorii și cărturarii ardeleni stabiliți la București — George Coșbuc, St. O. Iosif, Ilarie Chendi, Zaharia Bârsan, Ion Bianu, Gh. Bogdan Duică, inflăcărați patrioți cu toții — care l-au inițiat în viața literară și culturală a Bucureștilor.

Cu această zestre sufletească, dublată de o mare energie și de un nesecat optimism, a ajuns O.C. Tăslăuanu în primăvara anului 1902 secretar al Consulatului român de la Budapesta, iar la începutul anului 1903 redactor al revistei „Luceafărul”.

Odată cu numirea în aceste funcțiuni începe afirmarea viguroasei personalități a lui Tăslăuanu, și totodată angajarea în marea luptă națională a timpului care avea să facă din el — mergînd pe calea lui George Barițiu și a lui Iosif Vulcan — unul din cei mai activi și mai perseverenți exponenți ai românilor.

Întreaga sa activitate publică a fost dominată de ideea națională și de convingerea că intelectualul român — și mai ales intelectualul român din Transilvania — trebuie să fie un luptător permanent pentru apărarea ființei etnice și dezvoltarea puterilor de creație ale neamului său, a limbii și a culturii românești. „Pentru mine — precizează Tăslăuanu în „Spovedaniile” sale — consulatul nu putea rămîne un simplu serviciu (administrativ), ci căutam să fie un post de luptă națională”⁴. Aceasta însemna strînse legături cu ziarele și cercurile politice românești, raportarea la București a măsurilor șoviniste luate de guvernul de la Budapesta, susținerea stăruitoare, pe cale diplomatică, a problemelor românești. Modul cum a înțeles Tăslăuanu să-și îndeplinească aceste îndatoriri, de care șeful său, consulul Victor Cuciurean, — diplomat de carieră — se arăta prea puțin preocupat, se poate vedea dintr-un denunț al primului ministrului al Ungariei, contele Tisza Istvan, adresat în chip confidențial consulului șef. Denunțul poartă data de 26 martie 1904 și din el aflăm, pe lângă unele exagerări, că secretarul consular era în „permanente legături cu indivizii români cari în Ungaria profesau principii vătămătoare statului”. În continuare Tisza arăta că secretarul întreținea relații cu ziariștii români de la ziarele iredentiste, secundînd propaganda „ultra română”, și că participă la anumite conferințe politice secrete^{4bis}.

Un post de luptă națională avea să reprezinte și revista „Luceafărul”, din care, trecînd peste începuturile ei firave, a izbutit să facă, alături de Octavian Goga, „o tribună de propagandă națională, de trezire a conștiinței românești unitare” *. Motivarea și sensul acesteia sînt deslășuite prin cuvintele următoare : „Din Budapesta nu priveam spre Viena lui Franz Ferdinand . . . ci spre București. Nu serveam grossösterreichul federalist, ci unitatea națională”⁵.

Al treilea post de luptă al lui O.C. Tăslăuanu urma să fie „Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român” de la Sibiu, la al cărei secretariat, renunțînd la funcția de la consulat, a fost numit

⁴ *Ibidem*, p. 109.

^{4 bis} *Ibidem*, p. 184—186.

* *Ibidem*, p. 114.

⁵ *Ibidem*.

împreună cu Goga în anul 1906. În cadrul „Asociațiunii” avea să conducă și revista „Transilvania” — vechea publicație a lui George Barițiu — precum și *Biblioteca populară a Asociațiunii*, ambele oferindu-i noi posibilități de acțiune patriotică și culturală.

În toate aceste posturi principala sa preocupare a fost afirmarea, pe de o parte, a valorilor culturale transilvănene, iar pe de alta a strîngerii cit mai puternice și mai ample a legăturilor, în vederea unei lupte comune, cu scriitorii, oamenii de știință și artiștii din vechea Românie. Arma cea mai puternică a acestei lupte a fost, precum se știe, limba și literatura română. Prima grijă a lui Tăslăuanu intrat în redacția „Luceafărului” a fost astfel ridicarea nivelului și a calității limbii, pe care nu o putea lăsa în situația care o găsisese. „Una din calitățile cele mai mari ale „Luceafărului” — avea să scrie mai târziu Sextil Pușcariu — a fost că de la început s-a eliberat de ardelenisme și a făcut legătura intimă cu cultura românească de peste Munți”⁶.

Datorită indemnurilor și stăruințelor sale, — unite cu ale lui O. Goga care, prin poeziile sale de un dinamic patriotism, era purtătorul de steag al revistei — la „Luceafărul” au colaborat astfel, încă din primii ani ai apariției sale, pe lângă scriitorii și învățații transilvăneni, Octavian Goga, I. Agârbiceanu, Al. Ciura, Maria Cuțan, Ioan Lupaș, Sextil Pușcariu, Onisifor Ghibu, și numeroși poeți, prozatori și istorici din vechea Românie, — în frunte cu N. Iorga, V. Pârvan, Duiliu Zamfirescu, M. Sadoveanu, E. Gârleanu, D. Anghel, C. Sandu Aldea, Cincinat Pavelescu, Caton Theodorian. I.A. Bassarabescu, Elena Farago, precum și bucovinenii George Rotică și Liviu Marian, a căror întâlnire în paginile revistei ardelenene dădea imaginea întregii Români, „Luceafărul” continuînd tradiția „Foi pentru minte, inimă și literatură”, a „Familiei” lui Vulcan și a „Tribunei” lui Slavici, fiind o „oglină a tuturor frământărilor românești”⁷.

Popularizarea operelor acestora în Transilvania se făcea, pe lângă colaborările lor directe, și prin rubrica dorită de Tăslăuanu și realizată de Sextil Pușcariu, *Foi răzlețe*, în care se reproduceau diferite bucăți din volumele recent publicate, comentîndu-se totodată în mod succint biografia și opera lor. Unele din aceste „foi” sau fișe bibliografice — lucru uitat chiar și de exegeții săi — au fost scrise de Tăslăuanu⁸. „În felul acesta — precizează Pușcariu — aduceam în mod indirect la reviste de dincoace de Carpați colaborarea scriitorilor din Țara veche, și treceam cu cititorii ardeleni Munții în țara spre care privirile noastre trebuiau să fie necontenit ațintite”⁹.

La chemarea „Luceafărului” au răspuns în mod firesc și scriitorii transilvăneni stabiliți la București — George Coșbuc, St. O. Iosif, Ion Gorun, Z. Bârsan, Ilarie Chendi, Gh. Bogdan Duică — scrisul lor reprezentînd un scris de sinteză românească.

Ideea unității nu s-a reflectat însă în paginile „Luceafărului” numai prin aceste colaborări, ci totodată și prin consacrarea a numeroase numere

⁶ Sextil Pușcariu, *Scrisori de la O.C. Tăslăuanu*, în „Transilvania” 1943, n. 2, p. 104.

⁷ *Ibidem*.

⁸ A se vedea „Luceafărul”, 1904, 15 martie, n. 6; Ion Ciocirlan, *Pe plai*, Idem, 1904, 1 iulie n. 12—13; N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*. Vezi și vol. O. C. Tăslăuanu, *Informații literare și culturale 1903—1910*, Sibiu, 1910.

⁹ „Transilvania”, 1943, nr. 3, p. 106.

speciale unor personalități istorice, literare și artistice, care prin geniu și opera lor au dat o înaltă expresie însăși geniului creator al poporului român și unității sale etnice. Din acest spirit s-au născut renumitele numere ale „Luceafărului” dedicate lui Ștefan cel Mare¹⁰ — cu prilejul comemorării a 400 de ani de la moartea lui — și lui Andrei Șaguna¹¹, lui Vasile Alecsandri¹² și M. Eminescu¹³, lui Ion Creangă¹⁴ și George Coșbuc¹⁵, lui Al. Vlahuță¹⁶ și I.L. Caragiale¹⁷, pictorilor N. Grigorescu¹⁸ și Ștefan Luchian¹⁹, precum și unor mișcări colective ca activitatea „Tinerimii artistice” de la București²⁰ și a nuvelistilor din vechea Românie aflați atunci în viață²¹. Unele din aceste numere au fost prefăcute de două din cele mai emoționante poezii ale lui Goga : *Noi* și *De la noi*.

Organizarea acestor numere — care îl făcuseră să se gindească chiar și la un *Pantheon național* — ca și diferite alte evenimente festive, l-au îndemnat pe Tâslăuanu și la scrierea unor pagini pe cât de calde tot pe atât de revelatoare pentru preocupările și modelele sale de viață : „Activitatea noastră, a celor de dincoace de Munți — scria el în 1904 în legătură cu intrarea la Academia Română a lui Ion Bianu — e de o importanță hotărâtoare în evoluția istoriei culturale a neamului nostru. Înaintașii noștri din veacul trecut, drept cugetători și harnici, călăuziți de idealul unității de rasă (citește neam V.N.), au muncit din răspuțeri cu scrisul și cu graiul, să ne adune, să ne înfrățească pe toți sufletește. Au făcut-o aceasta fiindcă și-au dat seama, că viitorul neamului rezidă în conștiința unității noastre, în omogenitatea organismului nostru cultural”²².

Înaintașii — printre care se număra acum și Bianu — fuseseră George Lazăr și Ioan Maiorescu, Aaron Florian și Treboniu Laurian Simion Bărnuțiu și Timotei Cipariu, George Barițiu și Iosif Vulcan. Și cîți alții !

Pe urmele lor, pentru aceeași „adunare”, și „înfrățire”, mergea și Tâslăuanu, mergeau toți exponenții și colaboratorii „Luceafărului”. „Prin el — scrie Pușcariu — „Luceafărul” s-a încolonat în rîndul publicațiilor stăpînite de o credință puternică în vitalitatea neamului, în zorile Unirii naționale”²³.

În primăvara anului 1906, cînd la București aveau loc marile manifestații patriotice organizate de N. Iorga, „Luceafărul”, prin condeii lui O.C. Tâslăuanu, subordona ideea de *înviere* mistică ideii de *înviere* românească. „Și iarăși va să vie — scria Tâslăuanu cu îndrăzneală și nebiruită speranță — ziua învierii naționale, cînd toată obștea neamului nostru

¹⁰ „Luceafărul”, 1904, 1 iulie nr. 12—13.

¹¹ Ibidem, 1909, 15 oct. nr. 20.

¹² Ibidem, 1905, 1 iunie nr. 11.

¹³ Ibidem, 1909, 15 oct. nr. 20.

¹⁴ Ibidem, 1910, 1 ian. nr. 1.

¹⁵ Ibidem, 1905, 15 apr. nr. 8.

¹⁶ Ibidem, 1905, 15 ian. nr. 2.

¹⁷ Ibidem, 1912, 24 iunie, n. 26.

¹⁸ Ibidem, 1905, 1 ian. n. 1.

¹⁹ Ibidem, 1905, 1 martie, nr. 5.

²⁰ Ibidem, 1905, 1 aprilie, n. 7.

²¹ Ibidem, 1905, 15 august, n. 15—16.

²² „Luceafărul”, 1904, 15 iunie, n. 9—11.

²³ Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri*, București, 1968, p. 308.

va serba izbîndirea unui gînd pribeag încă...întroparea *ideii mari*...Mulți din multe părți nu putem să ne mărturisim credința, dar o purtăm cu sfințenie în suflet...și vor veni...vremuri cînd urmașii vor rosti fără sfială și fără de nici o frică: *A înviat neamul întreg și credința în trăinicia lui*”²⁴.

„Luceafărul” consacră în același an un număr în care istorici de prestigiu lui N. Iorga, Vasile Pârvan, Ioan Lupăș, Alexandru Lapedatu înfățișau — precedați de poezia lui O. Goga *În munți* — întreaga istorie a poporului român de la origini și pînă în acel moment, relevînd în mod firesc perspectivele dezvoltării sale. „Unitatea unui neam — seria în concluzia numărului O.C. Tăslăuanu — e reprezentată prin conștiința lui națională înainte de toate, iar această conștiință e chemată la viață mai ales prin cunoașterea trecutului propriu și prin cunoașterea de aproape, din prezent a celor ce sînt de un neam și vorbesc o limbă... Această incopciere a traiului de ieri în cel de azi — afirmă în continuare Tăslăuanu — face cu putință limpezirea viitorului; ea ne călăuzește pașii spre ținta finală: *visul unității noastre*”²⁵.

În 1909 la aniversarea a 50 de ani de la Unirea Principatelor, considerată ca „prima unire”, Tăslăuanu afirma că „un neam care a dat dovadă că e în stare să trăiască clipe de înălțare și întinerire sufletească așa cum a fost cea a primei Uniri, are dreptul să nădăjduiască într-un *viitor mare, care-i va cere întreaga lui putere de viață pentru a putea fi o podoabă a omenirii și a naturii ce l-a creat*”. Unirea statală se contopea însă în concepția sa cu unirea „între egoismul claselor stăpînitoare și țărănimea lui Moș Ion Roată”, binefacerile acesteia urmînd să se facă simțite de către toți cei care vorbesc „aceeaș limbă”²⁶. Și pentru Tăslăuanu, ca și pentru Barițiu, Slavici și Iosif Vulcan, una din căile cele mai sigure pentru pregătirea Unirii românilor era literatura, cunoașterea reciprocă a scriitorilor români și de pe o parte și de pe alta a Carpaților, colaborarea lor comună la revistele românești din orice parte a neamului, pătrunderea lor în sufletul românesc de pretutindeni.

Această concepție a călăuzit întreaga sa activitate redacțională, și ei i se datorește faptul că arareori apărea un număr din „Luceafărul” fără colaborarea vreunui scriitor român transcarpatin, ori fără cîteva recenzii, notițe sau ilustrații în legătură cu noutățile literare și evenimentele artistice și culturile din „țară”²⁷. Colaborarea acestora la „Luceafărul” nu se făcea printr-o participare întâmplătoare, ușor de confundat și de uitat, ci prin afișarea fățișă, demonstrativă, în mod permanent, pe însăși coperta revistei.

Pînă în anul 1912, cînd se împlîneau 10 ani de la apariția „Luceafărului”, la revista sibiană colaboraseră pe lîngă istoricii amintiți, peste 35 scriitori transcarpatini, înafara colaborărilor ocazionale. Îi cităm în mod alfabetic: Ion Adam, D. Anghel, Alexandru Cazaban, I.A. Basara-

²⁴ „Luceafărul”, 1907, 1 aprilie, n. 7.

²⁵ *Ibidem*, 15 august 1906, nr. 13—16.

²⁶ „Luceafărul”, 1909, 16 febr. nr. 4.

²⁷ A se vedea pentru toate aceste colaborări M. Tritcanu, *Luceafărul 1902 — 1920*, indice bibliografic analitic, București, 1972.

bescu, Alice Călugăru, N.D. Ciotori, Ion Ciocîrlan, I. Chiru-Nanov, V. Demetrius, Ioan Dragoslav, Victor Eftimiu, Elena Farago, Emil Gârleanu, George Gregorian, A. de Herz, E. Lovinescu, M. Lungianu, Liviu Marian, Corneliu Moldovan, A. Naum, D.D. Pătrășcanu, I.N. Pîrvulescu, Cincinat Pavelescu, G. Rotică, M. Sadoveanu, C. Sandu Aldea, M. Săulescu, Vasile Savel, M. Simionescu-Râmniceanu, Caton Theodorian, D. Tomescu, G. Vâlsan, Al. Vlahuță, Duiliu Zamfirescu.

Spre deosebire de vechile reviste ale înaintașilor — „Foaia pentru minte, inimă și literatură” și „Familia” — colaborările transcarpatine ale „Luceafărului” nu s-au realizat prin reproduceri, ci printr-un contact direct al scriitorilor cu redacția, putîndu-se astfel încheia nu numai o identitate de orientare ideologică, ci și una de simțire și solidaritate umană, de reală confraternitate românească. În felul acesta revista putea să urmărească prin antene și legături proprii un plan concret de manifestări, legat de marile aspirații ale neamului. Relevăm din acest punct de vedere solicitarea colaborării lui N. Iorga, numit de Tâslăuanu „împărat al cugetării românești”, a lui V. Pârvan, a lui Delavrancea, Vlahuță și a altor scriitori consacrați. Din corespondența cu Sextil Pușcariu se relevă concludent modul de a lucra al lui Tâslăuanu. La 17 martie 1903 filologul era solicitat să scrie articole despre unificarea limbii, iar în 1903 un portret al lui Vlahuță pentru numărul consacrat acestuia, Bogdan Duică era rugat să trimită „scrisori din București”, Chendi cronici despre mișcarea literară transcarpatină. La 28 noiembrie 1904 Pușcariu era anunțat că Sadoveanu, la rugămintea lui Tâslăuanu, a acceptat să scrie „zece povestiri cu subiect din revoluția lui Iancu”. Contactul cu atîția alții se făcea în mod tot atît de nemijlocit. „În felul acesta — sublinia Pușcariu — „Luceafărul devenea revista literară cu cei mai de seamă scriitori ai timpului”²⁸, rivalizînd cu „Sămănătorul” și „Viața românească”.

Scriitorii de peste Carpați au fost în contact cu Transilvania nu numai pe calea tiparului, ci și prin viu grai, „Luceafărul” organizînd la 29 februarie/5 martie — în colaborare cu Societatea scriitorilor români de la București — cea dintîi șezătoare literară românească la Sibiu²⁹. La șezătoare au participat, alături de O.C. Tâslăuanu, Octavian Goga, Ion Agârbiceanu și Maria Cunțan, și scriitorii bucureșteni, Emil Gârleanu (președintele societății), Victor Eftimiu, A. de Herz, A. Mîndru, Corneliu Moldovanu, D. Nanu, Cincinat Pavelescu, Caton Theodorian — toți vechi colaboratori ai „Luceafărului” — precum și artista Maria Filotti. Deși anunțați, M. Sadoveanu și D. Anghel nu putuseră veni. O manifestație de acest fel transilvănenii nu mai văzuseră pînă atunci, și în notele consacrate comentării ei Emil Gârleanu a subliniat fără rezerve partea avută de Tâslăuanu în inițierea și organizarea șezătorii³⁰. O altă șezătoare se va organiza la 18/30 aprilie la Arad, cu aceeași scriitori, cărora li s-a adăugat însă și Al. Th. Stamatiad³¹, Tâslăuanu fiind unul din cei mai entuziaști promotori ai acestei acțiuni.

²⁸ „Transilvania”, 1943, nr. 2, p. 207.

²⁹ Ibidem.

³⁰ E. Gârleanu, *Scriitorii români la Sibiu*, „Universul”, 1911, 1 martie, nr. 58, idem, *Cu prilejul șezătorii din Sibiu*, „Tribuna”, 1911, 13 martie, n. 59. (Reprodusă și în vol. *Privești din afară, Schițe, Însemnări*, București, 1915, p. 173—178.

³¹ „Tribuna”, 1911, 3 mai st. n.

Principiul afirmării unității naționale avea să-l călăuzească nu numai în activitatea sa redacțională, ci și în cea editorială, în 1905 Tâslăuanu înființând la Budapesta o tipografie și o editură românească proprie. Primul volum editat de noua editură a fost culegerea de *Poezii* al lui Octavian Goga — care a adus poetului un adevărat triumf — urmat de cărțile în proză ale lui Ion Agârbiceanu (*De la țară*), Al. Ciura (*Icoane*), Ion Slavici (*Mara*) ș.a. Pentru a da editurii o semnificație cit mai larg românească, Tâslăuanu a trecut însă repede și la editarea unor scriitori de peste Munți, aflați atunci într-o promițătoare ascensiune: Ion Ciocârlan și Elena Farago. Din cel dintâi a tipărit culegerea de schițe și nuvele *Tra-iul nostru* (1906), care avea să fie reeditată apoi și de tiparnița „Minervei” din București, iar din cea de a doua un volum de *Versuri* (1906) care avea să o impună atenției criticilor timpului.

Același principiu, bazat pe colaborarea scriitorilor români de pretutindeni, îl făcea ca la înființarea unei colecții de literatură pentru copii intitulată *Biblioteca copiilor și a tinerimii*, să solicite și să obțină concursul lui I. Al. Brătescu-Voinești, M. Sadoveanu, I.A. Bassarabescu, Sandu-Aldea, O. Goga, Maria Cunțan și Adelina Maior (soția lui, originară de la Craiova). Spiritul lui Tâslăuanu de abordare a problemelor de istorie națională și culturală, și totodată de colaborare cu scriitorii transcarpațini, s-a dovedit și în redactarea revistei „Transilvania” (1909—1914) și a „Bibliotecii populare a Asociațiunii”, în colecția căreia a publicat cărți de istorie pentru popor (I. Lupaș, *Despre începutul neamului nostru, De demult*), George Coșbuc (*Povestea unei coroane de oțel*), precum și diferite antologii din clasici: V. Alecsandri, Gh. Asachi, Al. Donici, C. Negruzzi, Ion Creangă, Anton Pann.

În toate inițiativele și acțiunile sale literare și culturale, Tâslăuanu înțelegea astfel să se sprijine pe o colaborare cit mai largă cu scriitorii de peste Carpați, afirmarea unității românești fiind principala sa preocupare.

Concomitent cu popularizarea scriitorilor de peste Munți, Tâslăuanu urmărea și traiectoria marilor personalități europene ale timpului — Giosue Carducci, Björnstjerne Björnson, Lev Tolstoi, Edgar Allan Poe, Charles Darwin — operele lor prezentând tot atâtea pledoarii pentru libertatea spiritului și a umanității ³².

Declanșarea primului război mondial (1 august 1914) a oferit lui O.C. Tâslăuanu, ca și tuturor celorlalți militanți ardeleni, obligați pînă atunci la anumite prudențe și rezerve, prilejul mult așteptat de a trece la o acțiune deschisă, categorică, pentru înfăptuirea a tot ceea ce pînă atunci gîndiseră sau spusese în surdina: lichidarea Austro-Ungariei, eliberarea și necondiționata unire a Transilvaniei cu patria mamă.

„Acum ori niciodată” al anului 1848 se punea acum din nou cu toată puterea zguduind profund toate cunoștințele românești.

Vechea afirmație a lui Barițiu că soarta Transilvaniei nu se va hotărî la Cluj sau la Buda, ci la București — locul de unde se aștepta să răsară soarele pentru toți românii — a prins acum aripi noi și înțelesul ei a devenit mai actual ca oricînd.

³² Vezi O. C. Tâslăuanu, *Informații literare și culturale*, Sibiu, 1911.

Adevărata scenă istorică pentru românii transilvăneni avea să fie de acum înainte capitala României. Mai înainte ca dorobanții români să treacă Munții spre Alba Iulia, ei au fost trecuți în sens invers, spre București, de numeroși patrioți transilvăneni în frunte cu O. Goga și Vasile Lucaciu, hotărâți să devină cu un ceas mai degrabă cetățeni ai României care nu mai putea fi concepută decît „mare”.

Mobilizat pe neașteptate la începutul lui august — poliția Sibiului urmărea îndeaproape pe redactorul „valah” — și trimis pe frontul din Galiția, Tăslăuanu a profitat de cel dintîi prilej pentru a se refugia și el la București unde, alături de ceilalți refugiați ardeleni și de marii luptători ai timpului — Take Ionescu, Nicolae Filipescu, Delavrancea, Nicolae Iorga, Nicolae Titulescu — urma să dea glas marilor așteptări ale Transilvaniei. Aici, pe lângă vechii săi tovarăși de luptă de la „Luceafărul” — O. Ghibu, Gheorghe Popp, C. Bucșan — se va întîlni și cu conjudețenii săi mureșeni : Simion C. Mindrescu (din Ripa de jos), Iosif Schiopul (publicist) și Florea Bogdan (inginer) ambii din Reghin.

Prima sa manifestare în această direcție a fost publicarea în vara anului 1915 a volumului de impresii și povestiri de pe front intitulat *Trei luni pe cîmpul de război — ziarul unui român ofițer în armata austro-ungară ce a luat parte cu glotașii români din Ardeal la luptele din Galiția*. Volumul, deși scris fără pretenții literare, a avut un succes imens, în timp de numai cîteva luni el fiind reeditat de trei ori, în peste 6000 de exemplare. Aceasta a fost prima scriere de război românească, ea deschizînd lunga serie de lucrări dedicate războiului care, pentru ardeleni, va culmina prin romanul lui Liviu Rebreanu, *Pădurea spînzuraților*.

Mai mult decît o carte cu un emoționant caracter autobiografic, scrierea lui Tăslăuanu reprezenta un adevărat rechizitoriu împotriva Austro-Ungariei care, lăsînd goale satele Transilvaniei, trimisese în prima linie a frontului zeci de mii de români care trebuiau să lupte și să moară pentru apărarea imperiului care le încătușase viața.

Cartea a fost îmbrățișată cu un viu elan de însuși N. Iorga, și tipărită, din ordinul primului ministru Ion I.C. Brătianu, pe cheltuiala Ministerului de război. Ea a dat totodată naștere la violente polemici între susținătorii și adversarii Puterilor Centrale, ofițerii în rezervă solidarizîndu-se cu noul lor tovarăș de arme ³³.

Pentru valoarea sa documentară și pentru caracterul ei patriotic, cartea a fost tradusă în același an și în limba franceză, sub titlul *Trois mois de campagne en Galicie. Carnet de route d'un Transylvain officier dans l'armée austro-hongroise*, denunțîndu-se astfel și pe această cale ororile din Austro-Ungaria.

În 1916 Tăslăuanu a publicat și volumul de nuvele și reportaje de război — *Hora obuzelor* — remarcabile prin tragicul lor realism.

Pe lângă aceste două cărți, Tăslăuanu a desfășurat și o energică activitate publicistică, el fiind împreună cu Georghe Popp și Onisifor Ghibu, unul din redactorii revistei „Tribuna nouă”, înființată la București ca organ de luptă transilvăneană, și apoi alături de Goga, unul din principalii colaboratori ai ziarului „Epoca” — ziarul lui N. Filipescu — care

³³ Vezi pentru detalii O. C. Tăslăuanu, *Sub flamurile naționale, note și documente din războiul de întregire al neamului*, Sighișoara, 1935, p. 43—47.

înființase rubrica *Ardealul vorbește*. Rubrica a fost inaugurată printr-o scrisoare adresată directorului ziarului de principalii publiciști ardeleni refugiați la București — O. Goga (citația e făcută în ordinea semnării), O.C. Tăslăuanu, Vasile C. Osvadă, Onisifor Ghibu, C. Bucșan, Iosif Schiopul, Gheorghe Pop, Iuliu Enescu, Aurel Esca, Sebastian Bornemisa, A. Imbroane — conducătorii de pină în ajun ai presei românești transilvănene. „Ideea unității politice a neamului românesc — se afirma în preambulul scrisorii — propagată de noi ani de-a rîndul în ziarele din Ardeal, ne călăuzește și acum cînd credem că a sosit ceasul să se împlinească visul atitor generații. Această credință — se preciza în continuare — ne-a îndemnat să trecem Munții ca să ne putem pune în serviciul operei de desrobire a pămîntului care ne cheamă. Îndeplinim această datorie cu condeiu la pină în clipa cînd conștiința țării ne va da prilejul să luăm arma în mînă”³⁴. În cadrul acestei rubrici a publicat Tăslăuanu cîteva din cele mai înflăcărâte articole ale sale, biciuind, pe de o parte, pe „vinduții” din presa bucureșteană care susțineau politica nefastă a Puterilor Centrale³⁵, iar pe de alta îndemnînd la luptă societatea scriitorilor români³⁶ și tinerimea universitară³⁷.

Cităm cîteva rînduri din apelul adresat la 28 iunie 1915 „Societății scriitorilor” în rîndurile căreia constatase — la anumiți scriitori — o surprinzătoare pasivitate. „De ce tăceți”? — întreba O.C. Tăslăuanu — nu simțiți că tăcerea voastră e o crimă națională, o umilire a numelui de scriitor? Nu vedeți că la toate popoarele Europei scriitorii stau în fruntea mișcărilor naționale, că ei întrețin în suflete entuziasmul, că ei îndeamnă neconținut mulțimea la jertfe? Nu auziți glasul lor ce trezește delirul biruințelor? Nu vi se înfioară sufletul de datoria sfîntă de a lupta alături de tovarășii voștri pribegi pentru întruparea idealului național al tuturor? Vă chemăm — scria Tăslăuanu în încheiere — să vă ridicați glasul pentru mîntuirea pămîntului în care se citește scrisul vostru. Veniți și strigați, că jumătate din trupul neamului nostru piere. Porniți o luptă biruitoare, faceți-vă datoria, dacă vreți să mai fie cîstit numele de scriitor român”.

O chemare tot atît de vibrantă adresa la 12 iulie și lui George Coșbuc, pe care pierderea unicului său fiu îl făcuse să cadă într-o neașteptată depresiune psihică. Fostul redactor al „Luceafărului” ar fi dorit să-l reînsuflețească pe marele poet și să-l urce pe noile baricade ale luptei naționale. „D-ta, bade George — îi scria Tăslăuanu — care ai înveșnicit Ardealul în minunate cîntece și care ai scris „În opresores” și „Noi vrem pămînt”, cunoști jalea părinților și neamului de acasă și știi ce vor și ce așteaptă țaranii din Ardeal. Bade, d-ta simți, ca și noi, durerea suspinelor de pe Someș, Murăș, Olt și Crișuri. Sufletul d-tale aude bocetele Zamfirei, Radei, subțiriceii din vecini, care plîng și-și mîngie copilașii orfani... plîng și-și blestemă soarta... Nu socoți — întreba Tăslăuanu în încheiere — c-ar trebui să-ți rupi și d-ta fulgerile răzvrătirei din suflet și să le arunci în largul pămîntului românesc?”³⁸.

³⁴ „Epoca”, 1915, 15 iunie.

³⁵ O. C. Tăslăuanu, *Corușta presei*, „Epoca”, 1915, 6 iulie.

³⁶ Către „Societatea scriitorilor români”, „Epoca”, 1915, 28 iunie.

³⁷ *Semne bune*, „Epoca”, 1915, 31 august.

³⁸ „Epoca”, 1915, 12 iulie.

Coșbuc n-a putut ieși însă din tăcerea sa, deși astfel de indemnuri îi veniseră și din partea lui Simion Mândrescu, a lui O. Goga, a lui Onisifor Ghibu, precum și a altor ardeleni ³⁹.

La începutul lunii septembrie 1915, s-a constituit la București organizația patriotică *Federația unionistă*, alcătuită din toate societățile și grupurile care luptau pentru intrarea României în război împotriva Austro-Ungariei. Conducerea „Federației unioniste” o avea Nicolae Filipescu și Take Ionescu. La 17 septembrie au aderat la această „Federație”, printr-o declarație redactată de O. Goga, toți publiciștii ardeleni aflați în București — Tâslăuanu semnând din nou al doilea — precum și cei din Bucovina, Ion Grămadă, George Tofan, Emilian Slușanski, G. Rotică, D. Marmeliuc, D. Moldovan.

Unul din cei mai însuflețiți membri ai „Federațiunii” au fost O.C. Tâslăuanu, care, pe de o parte, și-a continuat seria de articole începută la „Epoca”, iar pe de altă a participat la numeroasele întruniri organizate de aceasta în Capitală și provincie. „Federațiunea unionistă” — scria Tâslăuanu la 11 noiembrie 1915 — e un templu larg al legii celei nouă : înfăptuirea României Mari. Temeliile acestui templu se reazimă pe întreg pământul neamului, el e durat de credința . . . obștească în biruința sfințelor aspirațiuni ale marelui suflet românesc, iar pe catapeteazma lui strălucesc indemnurile scrise cu sîngele eroilor de mîine. Unirea cu Ardealul ! Ori moartea ! ⁴⁰.

La 24 martie 1916 are satisfacția de a prezenta cititorilor „Epocii” noul volum de versuri al lui Octavian Goga — *Cîntece fără țară* — care înfățișă cea mai înaltă expresie patriotică și artistică a luptei pentru Transilvania. În comentarul lui Tâslăuanu nu vibra numai dragostea și admirația pentru vechiul său amic, despre care acum scria pentru înția oară, ci totodată și puternica susținere a cîntecelor în care se biciuia „țara neutrală” ⁴¹.

La 14/28 august 1916, în urma unui nou Consiliu de coroană, țara se decide să declare război Austro-Ungariei. Oștile române trec fulgerător Carpații. O.C. Tâslăuanu și ceilalți refugiați care fuseseră ofițeri în armata austro-ungară și susținuseră cu atîta însuflețire intrarea în război a României, își manifestă cu promptitudine dorința de a fi acceptați ca ofițeri combatanți. Faptul că încă nu erau cetățeni români, lucru care, din cauza formalităților, cerea un anumit timp, face ca cererile lor să se rezolve cu o exasperantă încetineală.

La 1 septembrie 1916, împreună cu Vasile Lucaciu și cu publiciștii ardeleni și bucovineni care semnaseră declarația de colaborare la „Epoca”, Tâslăuanu adresează un memoriu Consiliului de miniștri — redactarea memoriului îi aparținea — cerînd înființarea unor regimente formate din ostași ardeleni și bucovineni din armata Austro-ungară căzuți prizonieri în Rusia — prizonieri care urmau să fie ceruți de guvernul român — precum și din refugiații aflați în țară ⁴². Numărul prizonierilor era apreciat la peste o sută de mii, iar al refugiaților la peste 15 000.

³⁹ O. Ghibu, *Oameni pe care i-am cunoscut*, Cluj, 1974, p. 58—60.

⁴⁰ *Un templu de credință*, „Epoca”, 1915, 11 noiembrie.

⁴¹ „Epoca”, 1916, 24 martie.

⁴² Vezi textul complet al memoriului în O. C. Tâslăuanu, *Sub flamurile naționale*, p. 195—201.

O asemenea idee preocupa în acel moment și pe generalul Averescu. Precipitarea evenimentelor militare au făcut însă ca realizarea acestei propuneri să întârzie pînă la primăvara anului 1917, cînd Tăslăuanu va înainta un nou memoriu regelui Ferdinand, foștii prizonieri reorganizați la Darnița lîngă Kiev, urmînd să participe la marile bătălii de la Mărășești și Oituz⁴³.

În octombrie 1916, fiind repartizat la divizia VII, i se încredințează misiunea de a organiza serviciul de informații în regiunea Tulgheș-Bicaz, regiunea sa natală, urmînd să poarte apoi haina militară pînă la demobilizarea din 1918⁴⁴.

Activitatea sa publicistică se continuă și în timpul războiului, Tăslăuanu colaborînd cu povestiri și articole la „Gazeta ostașilor” de la București și la ziarul „România” de la Iași.

În toamna anului 1918, găsindu-se la Iași, se dedică împreună cu istoricul Alexandru Lapedatu organizării unui Comitet al ardelenilor aflați în Moldova (*Comitetul național al românilor emigrați din Austro-Ungaria*) care la 6 octombrie a convocat o „adunare națională” aceasta în numele tuturor „fraților subjugați”, cerînd imperios eliberarea teritoriilor românești și contestînd Austro-Ungariei dreptul de a mai vorbi în numele românilor, atitudinea comitetului de la Iași anticipînd pe cea a Partidului național român luată la 12 octombrie la Oradea și citită apoi de Alexandru Vaida Voievod în Parlamentul maghiar.

Motiuinea adunării a fost prezentată de președintele comitetului și de secretarul său — Al. Lapedatu și O.C. Tăslăuanu — atît guvernului român de la Iași, în fruntea căruia se găsea încă Al. Marghiloman, și principalilor bărbați politici aflați în capitala Moldovei, cit și a reprezentanților diplomației. În numele Comitetului, în calitate de secretar, Tăslăuanu a făcut apoi un apel către toți fruntașii politici și oamenii de cultură români, de pe ambele versante ale Carpaților, pentru a grăbi, prin legăturile și activitatea lor, combătînd orîșice tendințe autonomiste, „încegarea întregului popor român, într-un stat național liber”.

Din acest comitet, alături de cei menționați, mai făceau parte — Vasile Lucaciu, O. Goga și Simion Mindrescu aflîndu-se la Paris —, O. Ghibu, Victor Deleu, M. Popovici, G. Baiculescu, I. Meșianu ș.a.

În această perioadă Tăslăuanu tipărește și broșura *Pentru neam. De ce România nu putea urma altă cale?* în care justifică intrarea României în război și apără politica de înfăptuire a unității naționale.

La 6 noiembrie, după ce guvernul Marghiloman fusese înlăturat și România — ținînd seama de entuziasmele manifestații pentru unire din Transilvania și Bucovina — se pregătea să reîntre în război, Tăslăuanu îi scria lui Sextil Pușcariu, angajat în mișcarea bucovineană: „Am ajuns, Sextile, și vremurile acestea. Am satisfacția sfîntă de a ne vedea visurile împlinite, visuri pentru care am luptat și noi, cît ne-au ajutat puterile”⁴⁵.

⁴³ Vezi P. Nemoianu, *Prima Alba Iulie. Voluntarii români în războiul pentru întregirea neamului*, Timișoara, 1922. D. Pompiliu-Nistor, *Corpul voluntarilor români ardeleni, bucovineni. Istoricul înființării pînă la sosirea lor la Iași*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, 1922, n. 176—198.

⁴⁴ Vezi pentru detalii, *Sub flamurile naționale*, p. 203—309.

⁴⁵ Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri*, p. 310.

Nu se putea mărturisi în mai puține și mai modeste cuvinte o bucurie mai mare, și totodată o biruință națională mai deplină.

Rapiditatea desfășurării evenimentelor l-au împiedicat de a participa la adunarea de la 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia, care a adus triumfătoare hotărâre a Unirii, prin care s-au realizat așteptările de veacuri ale poporului român.

La 1 ianuarie 1919, hotărît să contribuie la consolidarea noii Româнии, el făcea să reapară, însă la București, vechiul „Luceafăr” al Transilvaniei în paginile cărui anticipase de atâtea ori marea biruință a neamului și semănase în atâtea inimi, alături de O. Goga, speranța unei lumi ce avea să vie.

La alegerile din 1919 este ales deputat al cercului său natal (Tulgheșul), avînd astfel satisfacția — pe care a avut-o și O. Goga la Sibiu, și V. Lucaciu la Satu Mare — de a se vedea membru al primei Camere a României întregite — Cameră ce reprezenta acum pe toți românii.

În anii următori el se va dedica unei fecunde activități memoriale, principalele sale scrieri de această natură fiind: *Sub flamurile naționale. Note și documente din războiul de întregire al neamului*, Sighișoara, 1935; *Amintiri de la „Luceafărul”*, București, 1936; *Octavian Goga — Amintiri și contribuții la istoricul revistei „Luceafărul”, epoca 1905—1906*, București, 1939⁴⁶.

A decedat izolat și uitat la 23 octombrie 1942.

Prin dinamismul și elanul său patriotic, prin spiritul de organizare, prin activitatea sa de la consulatul din Budapesta, prin redactarea „Luceafărului” și a „Transilvaniei”, prin acțiunea sa însuflețită și neșovăitoare din anii neutralității și ai războiului, Octavian C. Tăslăuanu a avut o largă participare la lupta pentru desăvîrșirea unității naționale, fiind și el unul din marii ei crainici și atleți.

UN COMBATTANT POUR L'UNITÉ NATIONALE : OCTAVIAN C. TĂSLĂUANU

RÉSUMÉ

La premiere parti de l'etude offre une succinte et dense aperçu biographique du bien connu militante sociale et publiciste, et une presentation de sa formation intellectuelle et politique.

L'activite multiplane de O.C. Tăslăuanu, deployée dans les premieres decennies du XX-eme siecle, connu comme une epoque très agitée, s'inscrit comme une notable contribution personnelle à la lutte du peuple roumain tout entiere pour le parachevement de sa union étatique.

L'activité d'ordre litteraire et la activité de presse du grand patriote roumain de Transylvanie sont évoquées dans la partie finale del'article, l'auteur signalant toutefois quelques des faiblesses existents dans la vision historique et litteraire de celui-ci.

⁴⁶ Vezi asupra lui O. C. Tăslăuanu ca memorialist prefața lui V. Netea la volumul *Spo-vedanii*.

ASPECTE ȘI CONSIDERAȚII PRIVIND CUCERIREA PUTERII ÎN ORIENTAREA P.C.R. (1921–1944)

DE

FLOREA NEDELCU

Constituită de la începuturile sale pe principiile ferme ale învățaturii marxiste, mișcarea socialistă și muncitorească din România și-a fixat ca trăsătură fundamentală a activității sale politice răsturnarea regimului de exploatare al burgheziei și moșierimii, preluarea puterii și instaurarea societății drepte, lipsită de exploatarea omului de către om. În acest sens, încă în anul 1886 C. Dobrogeanu-Gherea în cunoscuta lucrare „Ce vor socialiștii români” menționa că: „Poporul, proletariatul ajungând la putere după revoluția socială proletară, va întrebuița dictatura de clasă ca mijloc pentru a-și întări domnia, pentru a organiza formele de viață ale societății socialiste”¹.

Este semnificativ faptul că luînd cunoștință de o asemenea stare de lucruri, Friedrich Engels sublinia într-o scrisoare adresată socialiștilor români la scurt timp de la apariția lucrării menționate: „Cu mare plăcere am văzut că socialiștii din România primesc în programul lor principiile de căpetenie ale teoriei care a izbutit a aduna într-un mănunchi de luptători mai pe toți socialiștii din Europa și America — e vorba de teoria prietenului meu răposatul Karl Marx”².

Această orientare strategică fundamentală corespunzătoare condițiilor în care-și desfășura activitatea a stat la baza programului și activității P.S.D.M.R., partid revoluționar marxist, creat în 1893; moment de însemnătate istorică în dezvoltarea luptelor sociale din țara noastră, în organizarea clasei muncitoare pe plan național, noul partid își inscria în programul de acțiune, alături de revendicări zilnice ale proletariatului, necesitatea luptei pentru „desființarea proprietății private asupra mijloacelor de producție și prefacerea lor în proprietate socială”, „distrugerea societății burgheze și întemeierea societății socialiste”, răsturnarea monarhiei și instaurarea marii republici democratice în care să se respecte drepturile și libertățile cetățenești, indiferent de orientarea politică sau apartenență națională³.

¹ vezi *80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România*, Edit. politică, București, 1974, p. 10.

² *Ibidem*, p. 11.

³ vezi, Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Edit. politică, București, 1966, p. 17.

Ceea ce intenționăm să evidențiem în lumina faptelor și realităților epocii respective, avînd în vedere multiplele discuții și aprecieri purtate în istoriografia noastră, cit și cea din alte țări, mai ales în condițiile actuale cînd se pun în dezbatere diverse căi ale trecerii la socialism, o constituie experiența bogată a mișcării noastre socialiste și activitatea P.C.R. pînă în august 1944 cînd a devenit partid de guvernămînt, experiență care evidențiază o permanentă și elastică îmbinare în orientarea sa strategică și tactică a celor două laturi esențiale ale activității revoluționare: lupta pentru democrație și progres ca o necesitate stringentă a progresului întregului popor, și opțiunea fermă de clasă pentru dictatura proletariatului, ca țel final al luptei împotriva regimului de exploatare burghezo-moșieresc. Aceste două laturi ale activității revoluționare aveau să constituie în fapt un tot unitar cu accentuarea uneia sau a alteia în funcție de condițiile concrete din țară, precum și a situației dominante în mișcarea muncitorească internațională.

În acest sens este de remarcat faptul că paralel cu activitatea revoluționară de organizare și conducere a mișcării greviste, puternice demonstrații și mitinguri împotriva regimului de exploatare, atît organizațiile socialiste cît și P.S.D.M.R. au desfășurat o constantă și fructuoasă activitate pentru vot universal ca una din laturile însemnate ale cuceririi puterii politice pe cale democratică, orientare proprie mișcării muncitorești internaționale din acea perioadă. Și aceasta fără a se putea interpreta — așa cum greșit s-a spus într-o epocă trecută a istoriografiei noastre — ca fiind o cale oportunistă, ci, dimpotrivă, evidențiind o largă varietate în mijloacele tactice pe care le utiliza tînăra noastră mișcare socialistă pentru limitarea treptată a puterii burghezo-moșierești și cucerirea treptată a puterii politice. Această orientare realistă a fost confirmată prin activitatea rodnică, militantă desfășurată la tribuna parlamentului de primii deputați socialiști în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea⁴.

Problema cuceririi puterii politice pe cale revoluționară de către clasa muncitoare, și pe această bază, a instituirii societății socialiste a reprezentat o permanență în activitatea teoretică și programatică a mișcării muncitorești din România la începutul secolului al XX-lea, pe măsura întăririi curentului muncitoresc, al fortificării proletariatului ca o clasă de sine stătătoare, avangardă a întregului proces revoluționar premergător declanșării primului război mondial.

Aceasta s-a reflectat în poziția constant militantă, favorabilă democrației și progresului a P.S.D. din România, și care în condițiile marelui măcel declanșat în 1914 de puterile imperialiste, își mărturisea convingerea că sînt coapte condițiile izbucnirii unei uriașe revolte sociale ce va îmbrăca forma revoluției socialiste.

„Popoarele care, cum e de priceput nu se vor lăsa tîrîte pînă la sinuciderea lor — menționa „Lupta zilnică” de 1 ianuarie 1916 — vor apuca în mîini ceea ce trebuiau să apuce încă de la 30 iulie 1914, funia clopotelor, și în prăbușirea generală vor chema spre salvare ultimul mijloc, singurul

⁴ vezi Vasile Nicolae, *Acțiunea politică în concepția mișcării socialiste din România la sfîrșitul secolului XIX*, în *În slujba cercetării marxiste a istoriei P.C.R.*, p. 92—111.

care n-a dat greș niciodată : *revoluția* și (în) anul ce-și va țiri zdrobit ultimele-i zile el va face să apară roze zorile socialismului triumfător.

Părtași de la început ai căii acesteia și încrezători neclintii în triumful idealului nostru, în pragul anului ce vine strigăm : „Orice s-ar întâmpla socialismul nu moare ! Înainte !”⁵.

În condițiile victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie 1917, eveniment cu un profund ecou în viața politică internațională, precum și în mișcarea muncitorească internațională, în sînul majorității partidelor și grupurilor muncitorești de pe toate continentele, problema necesității instaurării *dictaturii proletariatului* ca formă a conducerii după răsturnarea regimului burghez a devenit dominantă fundamentală în opțiunea strategică a mișcării muncitorești radicalizată. Aceasta mai ales după înființarea Internaționalei a III-a Comuniste cînd acceptarea acestei forme de trecere la socialism a devenit principalul indicator în aprecierea caracterului *revoluționar* al unui partid, condiție esențială (alături de alte 20) pentru a se putea afilia la Comintern și de a nu fi categorisit ca oportunist, reformist, agent al burgheziei etc., etc.

În aceste condiții și în mișcarea postbelică socialistă din România opțiunea pentru revoluția socialistă și instaurarea dictaturii proletariatului a devenit orientarea strategică fundamentală, fapt exprimat direct s-au într-o formă mai mult sau mai puțin afișată în majoritatea documentelor programatice ale partidului socialist ; Declarația de principii — decembrie 1918 ; Programul partidului social-democrat din Ardeal și Banat (19—20 ianuarie 1919)—Sibiu ; Programul partidului socialist adoptat la Conferința din 23—26 mai 1919 etc.⁶.

Este necesar de precizat însă că deși acționa în condițiile înăsprii considerabile a reacțiunii burghezo-moșierești, precum și a recrudescenței curentelor anarhiste, teoriilor revoluției armate, singeroase cu orice preț — mișcarea socialistă din România și-a menținut o accentuată stabilitate în orientarea sa tactică revoluționară repudiind astfel de practici nemarxiste, aventuriste, fixîndu-și fundamentul pe tradițiile vechii mișcări pe pilonul sănătos al teoriei și practicii revoluționare marxiste fundamentată la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

Aceasta se poate demonstra prin însăși analiza Declarației de principii — considerat momentul fundamental al evoluției mișcării revoluționare din România de la Internaționala a II-a spre III-a Comunistă ce se va crea în martie 1919, cînd afirmîndu-se deschis : „Că lupta pentru cucerirea prin orice mijloc a puterii politice din mîinile burgheziei române și instaurarea dictaturii proletare în vederea realizării idealului comunist formează unicul său scop” (al partidului socialist n.n.) se precizează imediat „Că pentru atingerea acestui scop partidul socialist din România se va folosi de toate libertățile politice și-și va cuceri altele noi. Că se va folosi de parlament, comună și județ pentru a duce și acolo critica, opoziția și dezorganizarea statului burghez”⁷. Aceasta este evident o afirmare a unei orientări tactice flexibile realiste

⁵ vezi, *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, Edit. politică, București, 1966, p. 11.

⁶ *Ibidem*, p. 127 ; 155—156 ; 205.

⁷ *Ibidem*, p. 127

în strategia politică a partidului socialist în care dictatura proletariatului nu neagă dar presupune o variantă democratică a trecerii la socialism.

Această orientare realistă proprie avea să-și exprime deplin repulsia față de schematicism și scolasticism, să convingă asupra caracterului profund patriotic național al mișcării noastre muncitorești prin adeziunea fără rezerve la desăvîșirea statului unitar român, eveniment marcat de Adunarea Națională de la Alba Iulia (1 decembrie 1918), și aceasta în condițiile în care unele partide din mișcarea muncitorească internațională, afirmau o orientare ostilă marelui act de răscruce în viața națiunii noastre.

Activitatea revoluționară într-un stat național unitar independent și puternic constituia condiția fundamentală a victoriei socialismului românesc. Tocmai acest lucru era exprimat concis și ferm prin pana socialistului revoluționar Emil Isac în articolul „Alba Iulia socialistilor români” cînd afirma: „Independența noastră este o condiție „sine qua non” a viitorului nostru și independența nu poate fi asigurată decît atunci dacă nu vor mai exista provincii românești, ci dacă toată românimea va trăi o singură viață de stat. Asta-i argumentul suprem pentru care socialismul român s-a declarat în Alba Iulia pentru idealul unirii tuturor românilor”⁸.

Este de semnalat faptul că în preajma creării partidului revoluționar marxist-leninist cînd dezbaterile și analizele din cadrul mișcării muncitorești în care căpătase un avînt extraordinar problema puterii, a modului de cucerire și a conținutului acesteia — opțiunea strategică a ocupat un loc de maximă importanță. În acest sens se pot evidenția ample studii publicate în perioada iulie — august 1920 în revista teoretică „Lupta de clasă”⁹ semnate de D. Fabian, teoretician marxist și militant revoluționar de seamă, membru de frunte în conducerea P.C.R. la a cărui creare a participat activ, documente teoretice menite să aducă clarificări în problemele strategiei viitorului partid revoluționar.

Subliniind faptul că „Problema dictaturii proletare, problema formării statului în perioada de trecere de la capitalism la comunism, problema revoluției proletare nu este pentru noi o „discuție” ci este un centru de greutate, fără de cunoașterea căruia nu poți înțelege poziția unui corp în raport cu celelalte corpuri din spațiu”¹⁰, și optînd în mod categoric pentru dictatura proletariatului ca fundament al strategiei politice, opusă fundamental, democrației burgheze, David Fabian menționa în mod deosebit necesitatea interpretării fenomenelor ca atare, în strînsă legătură cu realitatea social-politică și tradiția revoluționară în care acționează partidul de tip nou, evitarea cu orice preț a exagerărilor dogmatice, stabilirea liniei strategice „urmînd evoluția” și învățînd de la „experiențele vii”¹¹.

„Nu existăm noi, marxiștii — releva în acest sens militantul revoluționar — pentru a scrie învățămintele pentru istorie, ci noi existăm pentru

⁸ „Adevărul” din 23 decembrie 1918/5 ianuarie 1919.

⁹ „Lupta de clasă” nr. 1 din iulie 1920 (*De la doctrină la tactică*); Ibidem, nr. 2 din iulie 1920 (*De la Marx la Lenin*); Ibidem, nr. 4 din august 1920 (*De la Marx la Lenin*).

¹⁰ Ibidem, nr. 1 din iulie 1920.

¹¹ Ibidem, nr. 4 din august 1920.

a primi de la dinsa învățămintele. Istoria este laboratorul experimental al sociologilor, și cu atât mai virtuos al marxiștilor. Pentru noi singurele experiențe posibile sînt fenomenele ce s-au desfășurat în societate și trebuie să ținem seamă de ele. În acest chip e marxist Lenin, și în acest chip a împerecheat și Marx, cercetarea istorică cu revoluționarismul”¹².

În același timp este de remarcat faptul că și Directivele elaborate în noiembrie 1920 cu prilejul consfăturii grupurilor comuniste¹³, după ce afirmau necesitatea revoluției sociale și deplina adeziune la concepția marxist-leninistă, privind conducerea acesteia de proletariat în frunte cu partidul revoluționar, atunci cînd abordează problema formei de stat, care trebuia instaurată după răsturnarea regimului burghezo-moșieresc, și care trebuia să fie în chip necesar dictatura proletariatului, așa cum se orientau în acea vreme toate partidele și grupările revoluționare, ținea să afirme că: „În ce privește tactica am afirmat că tactica noastră va fi tactica Internaționalei Comuniste și a rezoluțiilor luate de ea. Dar și aceasta în mod relativ (...)”¹⁴; și își argumentează această poziție realistă cu aprecierile lui V.I. Lenin care precizase cu claritate că:

„Atîta timp cît există deosebiri naționale și de stat între popoare și țări aceste deosebiri vor rămîne încă multă vreme, foarte multă chiar, după dictatura proletariatului — unitatea tacticii internaționale a mișcării comuniste nu cere înlăturarea particularităților, desființarea deosebirilor naționale (în momentele hotărîte aceasta ar fi un vis nebunesc) ci o astfel de întrebuițare a principiilor fundamentale ale comunismului (sistemul sovietelor și dictatura proletariatului) care schimbă în mod exact, le întrebuițează exact și le potrivește deosebirilor naționale de stat”¹⁵.

O asemenea poziție realistă este cu atât mai convingătoare asupra structurii și evoluției profund marxiste și a mișcării muncitorești din România anilor premergători creării partidului, cu cît ea aparține aripei celei mai radicale din mișcare și care, uneori în contextul și sub unele influențe ale mișcării comuniste și revoluționare din perioada respectivă a avut și unele orientări cu caracter stîngist — sectar.

Convingător pentru constatarea că mișcarea revoluționară din România nu aborda simplist problemele cuceririi puterii și a instaurării dictaturii proletariatului, este participarea Partidului Socialist la alegerile parlamentare din 1919 cînd, în condițiile unei aspre terori exercitate de regimul burghezo-moșieresc au fost aleși 7 deputați în adunarea legislativă, a susținut neabătut lărgirea și perfecționarea sistemului democratic al votului universal introdus sub presiunea valului revoluționar, în primul rînd al clasei muncitoare și a combătut fără rezerve curente teroriste, puciste inițiate sub influențe anarhiste externe care confundau violența cu revoluția și care vedeau cu prioritate în dictatura proletariatului conținutul represiv al acesteia. Sprijinirea activă a marilor reforme postbelice de către Partidul Socialist (reforma agrară, votul universal etc.) a libertă-

¹² Ibidem.

¹³ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916—1921*, Edit. politică, București, 1966, p. 548.

¹⁴ Ibidem, p. 549.

¹⁵ Ibidem.

ților și drepturilor cetățenești cucerite în mari bătălii sociale, precum și încadrarea sa deschisă în viața politică a țării, atestă faptul că atunci cînd revendica puterea sub forma dictaturii sale de clasă partidul revoluționar al clasei muncitoare nu exclude, ci dimpotrivă, acorda o deosebită atenție laturii democratice a puterii, avea în vedere și posibilitatea trecerii pe cale democratică la socialism.

Crearea în mai 1921 a Partidului Comunist Român, eveniment crucial în istoria mișcării revoluționare, a întregii noastre națiuni a adus în arena politică partidul revoluționar de avangardă al proletariatului exponentul celor mai înaintate forțe politice din România care-și propuneau ca strategie răsturnarea regimului burghezo-moșieresc și instaurarea unei societăți lipsite de exploatare.

„Partidul nostru — arată în acest sens Gheorghe Cristescu, primul secretar general al P.C.R., — se poate mîndri că a luat, printre altele, inițiativa convocării Conferinței ținute la Zimmerwald, punînd acolo bazele fondării unei a III-a Internaționale care să unifice din nou proletariatul mondial socialist sub steagul Internaționalei Comuniste.

Cu această ocazie, s-a afirmat că proletariatul trebuie să cucerască puterea politică și economică din mina burgheziei, înlocuind-o prin statornicirea puterii dictaturii clasei muncitoare, singura în stare să redea adevărata libertate imensei majorități a poporului. Nu democrația burgheză ci dictatura proletariatului va fi aceea care va asigura triumful socialismului”¹⁶. Problema revendicării puterii forma și obiectul primului punct al proiectului de statut al P.C.R. care sublinia că : „Partidul socialist-comunist din România urmărește organizarea proletariatului pe terenul luptei de clasă și al solidarității internaționale a muncitorilor, pentru cucerirea puterii politice și aplicarea dictaturii proletariatului ...”¹⁷.

Este de remarcat faptul că departe de a se axa într-un mod simplist, dogmatic pe formula „dictaturii proletariatului” ca o structură imuabilă, rigidă, documentele P.C.R. precum și activitatea practică revoluționară desfășurată de comuniști evidențiază o remarcabilă suplețe a strategiei partidului avînd la bază o studiere activă a realităților din România acelei perioade în care majoritatea populației o constituia țărănimea muncitoare supusă exploatării și vexațiunilor oligarhiei burghezo-moșierești. De aici și stabilirea unei direcții strategice realiste marxist-leniniste; concepția politică a P.C.R. relevată de majoritatea documentelor în perioada 1921— 1931 și înscrisă în documentele Congreselor III și IV, subliniază că puterea politică a clasei muncitoare trebuia să fie exercitată de „arborele uriaș al guvernului muncitoresc-țărănesc”¹⁸ în cadrul unui „stat muncitoresc-țărănesc”¹⁹ în care conducea „poporul muncitor”²⁰.

„Problema luării puterii și lozincă Guvernului Muncitoresc Țărănesc — se sublinia într-una din rezoluțiile Congresului al III-lea al P.C.R.

¹⁶ „Socialismul” din 7 mai 1921.

¹⁷ „Socialismul” din 9 mai 1921.

¹⁸ Arhiva I.S.I.S.P., cota A IX — 17, inv. nr. 1335.

¹⁹ Loc. cit., cotă A VIII — 3, inv. nr. 126.

²⁰ Loc. cit., cotă A b — 14, inv. nr. 162.

(1924) — devine aşadar cheia de boltă a atitudinii partidului”²¹. Acest guvern reprezentînd aproape întregul popor (avînd în vedere că numai ţărănimia constituia 80 %) avea sarcina înlăptuirii „reformelor sociale”²² şi democratizarea întregii societăţi; prin aceasta era evident că P.C.R. avea în vedere desăvîrşirea revoluţiei burghezo-democratice în România.

Chiar şi Marcel Pauker care în cadrul partidului evidenţia unele accente avangardiste, stîngiste, vorbind despre necesitatea instaurării unui guvern muncitoresc-ţărănesc explica această opţiune revoluţionară ca reprezentînd un „prim pas spre dictatura claselor muncitoare, primul act al revoluţiei noastre proletaro-ţărăneşti”²³.

Ca argument în plus pentru linia sa realistă în problemele de bază ale orientării P.C.R. menţionăm faptul că în perioada anilor 1921—1928 numeroase documente ale P.C.R. au subliniat necesitatea luptei parlamentare „ca o faţă a luptei de clasă”²⁴, „aplicare integrală a principiilor democratice”²⁵, ceea ce constituiau aspecte ale acţiunilor hotărîte ale comuniştilor pentru coalizarea întregului popor în lupta pentru cucerirea de fapt a drepturilor democratice.

„Proletariatul din România — menţiona organul teoretic al C.C. al P.C.R. „Lupta de clasă”, referindu-se la alegerile din 1926 — nu poate sta de o parte nepăsător în aceste alegeri. Muncitorimii nu-i este indiferent dacă va învinge Averescu cu planurile sale sau nu. Datoria sa este de a strînge în jurul său prin acţiunea sa hotărîtă, masele populare, în primul rînd ţărănimia, şi de a le antrena la luptă pentru apărare, adică cucerirea de fapt a drepturilor democratice şi pentru lărgirea lor”²⁶.

O activitate susţinută în lupta pentru asigurarea, cucerirea şi lărgirea libertăţilor democratice a dus-o Blocul Muncitoresc Ţărănesc, organizaţie legală de masă creată şi condusă de Partidul Comunist Român, care-şi propunea în Programul de luptă între altele: restabilirea, garantarea şi lărgirea drepturilor şi libertăţilor maselor populare, amnistia generală politică şi militară, legislaţia largă în interesul şi sub controlul muncitorimii, răsturnarea guvernelor oligarhice ale burgheziei şi moşierimii şi instalarea unui guvern muncitoresc-ţărănesc etc.²⁷.

Subliniind faptul că „Partidul Comunist nu stă în situaţia de a putea participa la alegeri cu o listă proprie de candidaţi”, avînd în vedere situaţia de ilegalitate în care era nevoit să-şi desfăşoare activitatea, un manifest al P.C.R. din această perioadă adresa o fierbinte chemare clasei muncitoare, ţărănimii exploatate, maselor largi populare pentru a vota candidaţii B.M.Ţ., „ca şi reprezentanţii adevăraţi, cinstiţi, hotărîţi şi curajoşi ai oamenilor muncii, să aibă locurile lor în parlament, ca lupta revoluţionară împotriva domniei bancherilor, capitaliştilor, ciocoilor şi speculanţilor să ciştige teren şi în parlament şi să se întărească şi pe această

²¹ Loc. cit., cotă A VIII — 3, inv. nr. 126.

²² „Socialismul” din 5 aprilie 1924.

²³ „Socialismul” din 7 martie 1924 (art. *Să vrem puterea politică*).

²⁴ „Socialismul” din 17 februarie 1922 (*Manifestul Partidului Socialist-Comunist către muncitori şi ţărani*).

²⁵ „Lupta comunistă”, din 10 aprilie 1924.

²⁶ „Lupta de clasă”, nr. 1, iunie 1926 (art. *Însemnăţele alegerilor apropiate şi tactica Partidului Comunist*).

²⁷ „Dezbobirea” din 22 aprilie 1926 (*Programul Blocului Muncitoresc-Ţărănesc*).

cale lupta dusă de masele de muncitori și țărani în afara parlamentului, pe frontul luptei revoluționare”²⁸.

Toate acestea atestă convingător faptul că deși în perioada pînă la Congresul al V-lea al P.C.R. au continuat să se mai manifeste unele confuzii în stabilirea și fixarea liniei tactice și a strategiei, multe dintre ele datorate mai ales unor practici negative ale Cominternului, de amestec în viața internă a partidelor, în impunerea unor direcții de orientare necorespunzătoare situației concrete din țara respectivă, Partidul Comunist Român, majoritatea cadrelor sale de bază care au pus fundamentul partidului revoluționar, s-au orientat just, dovedind o accentuată maturitate pentru un partid tînăr, silit să activeze în grele condiții dar care-și trăgea seva din filonul sănătos al mișcării socialiste și muncitorești de pînă la 1921. În condițiile în care opțiunea fermă pentru dictatura proletariatului era o condiție „sine qua non” de a fi primit în Internaționala a III-a, deci de a fi apreciat că un partid marxist-leninist și în condițiile existenței la conducerea țării a unei oligarhii burghezo-moșierești care guverna printr-un regim semidemocratic cu un sistem parlamentar-constituțional minat de practici polițienești, represive vizînd în primul rînd mișcarea muncitorească — Partidul Comunist Român nu a încetat nici un moment, între care unele deosebit de dificile, să-și manifeste ferma credință în forța și trăinicia democrației, în regimul democratic de guvernare pentru care înțelegea să lupte deschis alături de celelalte forțe politice de orientare progresistă, în primul rînd de masele țărănești exploatate. Această orientare merge pînă acolo încît P.C.R. a acceptat și a reușit cu succes așa cum s-a întîmplat cu victoria B.M.Ț. în alegerile din 1931, cînd în parlament au fost aleși pentru prima dată 5 deputați, membrii de frunte ai P.C.R. — să utilizeze și anumite pîrghii sau instituții ale democrației burgheze care-i permiteau să fie mai prezent în sinul maselor, de a le smulge de sub influența partidelor și grupărilor politice burgheze și a infirma propaganda reacțiunii la adresa partidului, în sensul că ar constitui o grupare cu orientare totalitară clandestinistă prin concepția de a exista și pucistă în practică.

Efectuînd o amplă și profundă analiză a situației social-economice și politice din România, a contradicțiilor din societatea românească, Congresul al V-lea a negat teoriile stîngiste care apreciau că România se află în fața revoluției socialiste, precum și concepțiile oportuniste care apreciau că țara se află în faza revoluției burgheze, fixînd cu realism și spirit analitic revoluționar că societatea românească se afla în faza desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice²⁹.

„Problema revoluției din România — subliniau în acest sens documentele Congresului — constă în doborîrea cu forța a puterii de stat burghezo-moșierești, în stabilirea dictaturii revoluționare democratice a proletariatului și a țărănimii, adică a guvernului revoluționar muncitoresc-țărănesc al sfaturilor de deputați muncitori, argați, țărani și

²⁸ Arhiva I.S.I.S.P., cota Ab XI-1.

²⁹ vezi Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*. Edit. politică, București, 1966, p. 30.

soldați, care se sprijină pe organizațiile de masă ale muncitorilor de la orașe și sate (...). Toate acestea — nu spre a curăți terenul pentru dezvoltarea capitalismului ci cu scopul de a asigura forțelor revoluționare printr-o libertate nelimitată a forțelor revoluționare dezvoltarea lor ulterioară pe drumul înspre revoluția proletară socialistă, în interesele luptei pentru dezrobirea definitivă a tuturor celor ce muncesc de orice exploatare, de orice asuprire de clasă și națională, de capitalism”³⁰.

Stabilindu-se pe baza unei profunde analize linia generală strategică și tactică a partidului, Congresul al V-lea releva ca element deosebit de important faptul că revoluția burghezo-democratică va fi desăvârșită sub hegemonia proletariatului organizat și condus de partidul comunist, în alianță cu țărănimea muncitoare și celelalte categorii sociale supuse exploataării regimului burghezo-moșieresc. Totodată se evidențiază cu premoniune științifică revoluționară că răsturnarea dictaturii burgheziei și moșierimii și instaurarea dictaturii proletariatului nu constituiau în concepția de luptă a partidului o etapă finală ci condiția de bază „pentru alcătuirea societății socialiste singura care pune capăt oricărei exploatare și asuprii ...”³¹.

Această linie justă în orientarea ei fundamentală avea să fie verificată și confirmată de practica activității revoluționare din perioada crizei economice, politice și sociale din anii 1929—1933 cind deși în cadrul forurilor conducătoare ale Internaționalei a III-a continuau să se acrediteze teze nerealiste după care partidele socialiste și social-democratice precum și grupările politice burgheze cu o orientare democratică ar fi reprezentat orientări „fasciste”, „fascizante”, dușmani ai clasei muncitoare, așa cum de altfel se întâlnește și în unele documente emise de Secretariatul C.C. al P.C.R. din acea perioadă cărui i se impuneau tezele respective, în practică, în marile bătălii de clasă, comuniștii, organele și organizațiile partidului au încheiat alianțe puternice de F.U.M. cu socialiștii și social-democrații pentru apărarea drepturilor și libertăților muncitorești, de luptă împotriva ofensivei patronale precum și colaborări cu partidele burghezo-democratice de apărare a maselor exploatare indifereent de apartenența politică. Marile bătălii de clasă ale ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie-februarie 1933 au dat o puternică lovitură și au zădărnicit încercarea regimului burghez de a ieși din criză pe seama intensificării exploatareii maselor largi populare, au constituit una din primele ridicări la luptă pe plan internațional împotriva fascismului după instaurarea hitlerismului la conducerea Germaniei. Se poate afirma că experiența dobândită de P.C.R. în marile încelestări revoluționare din anii 1929—1933 a constituit elementul fundamental în evoluția sa în perioada luptei împotriva pericolului instaurării dictaturii fasciste, împotriva pericolului revizionist imperialist pe plan internațional.

După 1933 orientarea fundamentală a P.C.R. se îndreaptă spre constituirea grabnică a F.U.M., coloană vertebrală a Frontului Democratic, a tuturor forțelor politice, cu singura condiție a luptei cu succes împotriva pericolului fascist, pentru apărarea și largirea libertăților constituționale

³⁰ Arhiva I.S.I.S.P., cota Ab XVI-3, inv. 4747 (*Congresul al V-lea al Partidului Comunist Român din România*, Ediția 1932, p. 33—37).

³¹ *Ibidem*.

și a drepturilor muncitorești³². Crearea după 1933 a unui mare număr de organizații democratice de masă, influențate sau conduse de P.C.R., care au desfășurat o largă activitate în sinul maselor populare pentru asigurarea democrației și instaurarea unui guvern de front popular, reprezentând totalitatea orientărilor antihitleriste și antigardiste atestă convingător flexibilitatea tactică a P.C.R., căruia i-a revenit rolul de avangardă revoluționară a proletariatului, al tuturor forțelor înaintate din România, misiunea de a conduce lupta victorioasă a poporului³³.

Plecînd de la aprecierea că „Sarcina cea mai însemnată a P.C.R. constă în a respinge cînsiva capitalului și a reacțiunii fasciste în a zdrobi orice încălcare de a trona în România dictatura fascistă”³⁴, precum și necesitatea ca „Formele de organizare ale frontului antifascist trebuie să fie mlădioase”³⁵, Plenara din februarie 1935 a C.C. al P.C.R. sublinia faptul că „Numai îndeplinirea acestei sarcini prin lupta pentru interesele economice și sociale arzătoare ale muncitorilor, ale țărănimii muncitoare și ale tuturor păturilor populației muncitoare de la orașe, pentru drepturile lor elementare politice și contra ofensivei fascismului, deschide în fața acestor mase calea către lupta pentru lozinca propagată de P.C.R. a instaurării României muncitorești-țărănești”³⁶.

Ținînd seama de faptul că grupările de orientare dictatorială carlistă și fascistă urmăreau răsturnarea sistemului constituțional parlamentar, deși P.C.R. subliniasă în repetate rînduri lacunele acestuia, avînd în vedere tocmai necesitatea alcătuirii Frontului democratic, comuniștii au luat poziție pentru apărarea Constituției din 1923 care legiferasă și o serie de libertăți și drepturi cetățenești, pronunțîndu-se ferm împotriva tendințelor forțelor reacționare de a o „modifica” care în realitate însemna o legiferare a unui regim dictatorial³⁷.

Pornind de la sarcinile majore ale perioadei care impunea în primul rînd concentrarea tuturor forțelor democratice împotriva fascismului, a Gărzii de Fier, P.C.R. abandonează treptat unele influențe dogmatice, folosește cu multă prudență fără a renunța însă la opțiunea pentru „Dictatura proletariatului”, chemările la cucerirea necondiționată și pentru sine a puterii, care în condițiile respective ar fi îndepărtat de partid mase largi aflate sub influența altor organizații sau fără opțiuni politice, dar care se pronunțau pentru un regim larg democratic, reprezentînd interesele tuturor categoriilor sociale și care repudiau orice formă de guvernare care conținea termenul de „dictatură” devenit odios prin ceea ce se întîmpla în această perioadă în Germania hitleristă, Italia fascistă, Spania franchistă etc. O linie

³² vezi Ion Popescu-Puțuri, Mircea Mușat, *Lupta P.C.R. pentru unitatea clasei muncitoare și coalizarea tuturor forțelor de stînga, democratice împotriva fascismului, pentru preluarea puterii și construirea socialismului în „Anale de istorie” nr. 2/1975, p. 103–113.*

³³ vezi Nicolae Ceaușescu, *Expunere prezentată la Sesiunea solemnă a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Marii Adunări Naționale și activului central de partid și de stat consacrată sărbătoririi centenarului proclamării independenței de stat a României — 9 mai 1977*, Edit. politică, București, 1977, p. 26.

³⁴ *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, E.S.P.L.P. București, 1957, p. 213–214.

³⁵ Arhiva I.S.I.S.P. cota Ab — XIX, 2.

³⁶ *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 213–214.

³⁷ „Scînteia”, din 20 iunie 1935 (art. *Împotriva modificării fasciste a Constituției*).

stingistă, nerealistă solicitând în mod violent puterea în stat, ar fi izolat partidul de viața politică a țării și l-ar fi supus represiunii mai accentuate din partea regimului burghez precum și provocărilor organizațiilor fasciste pronaziste. Orientarea justă a P.C.R. s-a intensificat considerabil după hotărârile adoptate de cel de-al VII-lea Congres al Internaționalei Comuniste, din august 1935, care pe baza experienței revoluționare încununate de succes a numeroase partide comuniste, între care la loc de frunte se situa și cea dobândită de P.C.R.³⁸, hotărâ, între altele : lichidarea în timpul cel mai scurt a rămășițelor tradițiilor sectare, constituirea F.U.M. cu partidele socialiste și social-democrate, recomanda forurilor conducătoare ale Cominternului „să pornească la dezlegarea tuturor problemelor de la împrejurările concrete și particularitățile fiecărei țări, și ca regulă, să evite intervenția directă în afacerile interne organizatorice ale partidelor comuniste”, evitarea ca „experiențele dintr-o țară să fie în mod mecanic aplicate în alte țări și ca analiza concretă să fie înlocuită în repetarea de clișee și formule generale etc.”³⁹.

Ca urmare a unor condiții favorabile în care puteau să-și ducă activitatea revoluționară, desfășurată de partidele comuniste după august 1935 pe frontul luptei împotriva fascismului și a pericolului de război, aceasta cunoaște o largă varietate de forme și un conținut mult mai bogat față de perioada anterioară. Problemele Frontului Democratic, cuprinzând toate partidele politice nefasciste, a necesității unui guvern de front popular care să instaureze o largă democrație chiar în cadrul societății existente, ca un baraj împotriva dictaturii fasciste pronaziste, pentru care acționau mișcarea legionară și alte agenturi hitleriste, sînt opțiuni deschise ale P.C.R. Arătînd că partidul a rămas un partizan credincios liniei strategice de a desăvîrși revoluția burghezo-democratică în România, un document al P.C.R. din noiembrie 1935 menționa că : „noi am fost și sintem gata de a lupta cu toate puterile pentru apărarea și lărgirea la maximum a democrației burgheze împotriva fascismului de a apăra ori cuceri cel mai mic, cel mai umil drept democratic al maselor, de a nu ceda nici o palmă de teren democratic față de ofensiva fascistă de a cuceri brazdă cu brazdă ogorul, nou lărgit al libertăților democratice răpite”⁴⁰. În aceeași perioadă P. Constantinescu-Iași, unul din militanții de frunte ai partidului, luptător neobosit pentru încheierea Frontului democratic antifascist, publica o serie de articole în paginile publicațiilor progresiste, între care menționăm : „Iluzii primejdioase”⁴¹, „În jurul problemei frontului popular”⁴², „Istoria frontului popular”⁴³ ș.a. în care sublinia necesitatea stringentă a instalării unui guvern de front popular, faptul că dictatura proletariatului care avea să se instaureze și în România într-o perioadă viitoare, marcînd desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice, „va fi

³⁸ a se vedea detalii în M.C. Stănescu, N. Popescu, *Partidul Comunist Român și congresele Internaționalei a III-a*, în „Anale de istorie”, nr. 5/1975, p. 65—67.

³⁹ Al VII-lea Congres mondial al Internaționalei Comuniste, Rezoluții și hotărîri, ediție în limba română, Moscova, 1935 (vezi, Rezoluția adoptată la Raportul prezentat de Wilhelm Pieck).

⁴⁰ *Documente din istoria P.C.R.*, vol. IV., E.S.P.L.P., București, 1957, p. 311.

⁴¹ P. Constantinescu-Iași, *Pagini de luptă din trecut, 1914—1936*, Edit. politică, București, 1972, p. 346.

⁴² *Ibidem*, p. 321.

⁴³ *Ibidem*, p. 306.

probabil mult atenuată ca durată și intensitate”⁴⁴ comparativ cu modul în care a fost instaurată dictatura proletariatului în condițiile războiului civil, în Rusia anilor 1917—1920; aceasta în scopul de a combate pe adversarii Frontului unic muncitoresc și a Frontului popular care sub pretextul că P.C.R. ar fi urmărit o copiere a unor forme și metode revoluționare specifice altor țări și condiții istorice, căutau să semene neîncredere în propunerile comuniștilor, pe care-i acuzau că pregăteau subversiv instalarea în România a unei dictaturi proprii de clasă cu trăsături represive și lichidarea tuturor libertăților democratice. Tocmai în acest scop P.C.R. sublinia în documentele sale faptul că Frontul popular în România constituia o problemă specifică a vieții social-politice interne și că partidul înțelegea să se încadreze în această luptă pentru a acționa pentru interesele vitale ale poporului, pentru apărarea comandamentelor naționale, între care la loc de frunte se situau independența și suveranitatea națională, libertățile democratice și cetățenești.

În acest sens, după ce menționa că: „Frontul popular se va impune și la noi, respectînd specificul național”⁴⁵, P. Constantinescu-Iași releva: „Frontul popular este o necesitate locală, iar nu o copie de peste graniță. Dacă el apare și-n alte țări (cu forme variate) aceasta nu înseamnă altceva decît că frontul popular este un fenomen specific întregii societăți din care țara noastră nu poate excepta”⁴⁶.

Această orientare justă, corespunzătoare situației concrete din viața politică și socială a României, în care pe prim plan se înfruntau grupările progresiste, democratice, pe de o parte, cele dictatorială, carlistă sau cele de extremă dreaptă fasciste, prohibitleriste pe de altă parte, a creat Partidului Comunist o apreciabilă platformă de masă, fapt concretizat într-o serie de acorduri încheiate cu P.S.D., P.N.T., P.R.Ț., precum și constituirea din inițiativa sau sub influența comuniștilor a numeroase organizații de masă cu orientare democratică: Frontul Plugarilor, Blocul democratic, Frontul democratic studențesc, Uniunea democratică, M.A.D.O.S.Z. ș.a. Totodată, succese însemnate au fost obținute și în activitatea practică revoluționară, frontul popular realizat pe plan local reușind să învingă organizațiile fasciste și cele promonarhiste carliste în alegerile parlamentare parțiale din februarie 1936 în județele Hunedoara și Mehedinți, comuniștii aflîndu-se în primele rinduri în marile manifestații și demonstrații antifasciste organizate de forțele democratice în primăvara și vara anului 1936 în Capitală și alte centre ale țării⁴⁷.

Cu acest prilej s-a demonstrat încă o dată că în afara organizațiilor și grupurilor fasciste care, cu excepția Gărzii de Fier, dețineau un loc cu totul periferic în viața politică, marea majoritate a formațiunilor politice se situau pe poziții tranșant antihitleriste, că întregul popor român își manifesta opțiunea fermă pentru pace și securitate împotriva puterilor imperialiste-revizioniste. Este un mare merit al Partidului Comunist Român că, în aceste momente grele atît pentru destinele națiunii cît și

⁴⁴ *Ibidem*, p. 346.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 306.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 321.

⁴⁷ vezi Gh.I. Ioniță, *P.C.R. și masele populare*, Edit. științifică, București, 1971, p. 203—273.

ale păcii mondiale, s-a situat cu luciditate pe pozițiile cele mai înaintate și realiste în arena politică în România ceea ce i-a adus o largă adeziune în mase, a sporit încrederea acestora în orientarea sa. Avînd în vedere atacurile deschise ale legionarilor și național-creștinilor împotriva regimului burghez parlamentar-constituțional, în scopul compromiterii totale a acestuia și a înlocuirii lui cu un regim totalitar, de extremă dreaptă, P.C.R. s-a situat cu fermitate în apărarea tuturor instituțiilor constituționale democratice cărora deși le menționa carențele, ținea să le afirme superioritatea de necontestat față de dictaturile fasciste singeroase care se instalaseră în Germania, Italia, Portugalia etc.

În acest sens, revelatoare ni se par aprecierile lui Lucrețiu Pătrășcanu, conducător de frunte al partidului, cercetător și analist profund al evenimentelor, care menționa că deși „regimul democrației burgheze nu satisface necesitățile maselor” totuși:

„În fața regimului dictatorial fascist, regimul democrat cu toate insuficiențele lui — trebuie apărat. Nu pentru aceste insuficiențe, nu pentru că se acceptă, valabilitatea principiilor care-i stau la bază ca determinante în lupta de descătușare economică și politică a largilor mase populare (...). Regimul democratic trebuie apărat pentru posibilitățile de largă mobilizare a maselor pe care le oferă el, mobilizare prin care cerințele lor imediate pot fi impuse, pentru puțința de a dezarma reacțiunea, a împiedica războiul și a ușura drumul concentrării forțelor în scopul acțiunilor de masă fundamentale. Tocmai pentru acele motive pentru care fascismul atacă democrația și îndreaptă împotriva ei loviturile, tocmai pentru aceste motive partidele și grupările antifasciste, trebuie s-o apere”⁴⁸.

Un moment de referință în viața partidului l-a constituit Plenara C.C. al P.C.R. din iulie 1936, prilej de afirmare amplă a opțiunii pentru Frontul Democratic antifascist, de hotărîre fermă a comuniștilor de a apăra cu arma în mînă fiecare petec de pămînt din trupul patriei aflată în primejdie.

Cu acest prilej, Plenara a subliniat hotărîrea P.C.R. de a lupta împotriva tendințelor dictatoriale ale reacțiunii, pentru apărarea regimului constituțional și a instituțiilor democratice existente, a libertăților și perfecționarea democrației existente prin desființarea stării de asediu, a legilor excepționale care îngreădeau și anulau în multe cazuri prevederile constituționale. Menționînd faptul că „România suferă nu de regimul parlamentar constituțional ci de lipsa unui regim cu adevărat parlamentar, democratic”⁴⁹, Plenara preciza cu realism că masele largi populare, totalitatea păturilor sociale și grupările politice care le reprezentau „sînt pentru un regim constituțional parlamentar democratic, sînt pacifiste”⁵⁰.

Răspunzînd calomniilor reacțiunii care încerca să semene neîncredere în sinul forțelor politice ale burgheziei cu privire la sinceritatea afirmațiilor partidului și ale țelurilor expuse cu prilejul tratativelor pentru constituirea unor acorduri de Front popular, Plenara ținea să asigure totalita-

⁴⁸ vezi Lucrețiu Pătrășcanu, *Texte social-politice (1921—1936)*, Edit. politică, București, 1975, p. 249 (*Statul fărâncesc, un nou tip de stat?*).

⁴⁹ Arhiva I.S.I.S.P., cota Ab XIX-2.

⁵⁰ *Ibidem*.

tea grupărilor politice nefasciste de faptul că : „comuniștii nu urmăresc slăbirea partidelor și organizațiilor cu care duc aceste acțiuni comune (Partidul Național Țărănesc, Partidul Radical Țărănesc, Frontul Plugarilor, MADOSZUL ș.a.) noi urmărim întărirea lagărului antifascist și a organizațiilor participante ca factori de luptă antifascistă”⁵¹.

Este deosebit de necesar de menționat că Partidul Comunist Român se situa pe această poziție în condițiile în care era nevoit să activeze în stare de ilegalitate, în care cadrele sale de conducere se aflau în lagăre și închisori, cu membrii supuși unor permanente vexațiuni, urmăriri și arestări din partea organelor represive ale regimului burghez ; aceasta pentru a înțelege bine sacrificiul profund sporit al partidului, devotat total cauzei întregului popor, comandamentelor majore ale patriei, faptul că înțelegea în mod sincer să pună deasupra țelului său doctrinar interesele națiunii, chiar cu prețul unor sacrificii ale propriilor cadre. Deși se afla într-o situație deosebit de grea, supus acțiunilor represive ale bandelor fasciste teroriste, Partidul Comunist s-a situat cu consecvență în apărarea regimului parlamentar constituțional atît în alegerile comunale din februarie 1936 și alegerile parlamentare din decembrie 1937 cînd a sprijinit listele electorale ale Partidului Național Țărănesc, precum și în puternicele dispute și frămîntări din perioada premergătoare instaurării dictaturii regale, în care a mers pînă la încheierea unor alianțe de front democratic și cu grupările liberale aflate pînă în decembrie 1937 în guvern, dar care se pronunțau împotriva Gărzii de Fier și a dictaturii.

Partidul Comunist Român era pătruns de realitatea exprimată atît de clar de dr. Petru Groza, într-una din cuvîntările sale în fața maselor populare în decembrie 1937 cînd, între altele, afirma : „Dacă iubim democrația, să ne ridicăm sus de tot, deasupra noastră, deasupra persoanelor, pentru salvarea democrației și dacă praf s-ar alege din interesele și cadrele unui partid sau altuia, Frontul democratic este piatra de încercare a partidelor democratice”⁵².

Instaurarea dictaturii regale în februarie 1938 ca o consecință directă în primul rînd a poziției reacționare a liderilor de dreapta din conducerea P.N.Ț. și ai P.N.L. care au trăgănat în mod nejustificat constituirea Frontului democratic național, a marcat lichidarea Constituției din 1923, a regimului burghezo-parlamentar constituțional și instituirea unui regim politico-administrativ cu caracter represiv, cu un conținut antilegionar activ dar care totodată lichida și o serie de libertăți democratice și cetățenești. În același timp, s-a instalat un regim administrativ polițienesc sever în întreaga țară, s-a înăsprit considerabil regimul deținuților politici în lagăre și închisori, au fost scoase în afara legii, odată cu toate partidele politice și organizațiile profesionale și politice ale clasei muncitoare, organizațiile de masă și organele de presă legale sau semi-legale.

În aceste condiții grele în care era nevoit să activeze, și cînd pe plan extern norii amenințători ai unei noi conflagrații mondiale apăreau din ce în ce mai amenințători întunecînd cerul Europei, Partidul Comunist

⁵¹ Ibidem.

⁵² vezi, dr. Petru Groza, *Articole, cuvîntări, interviuri, — texte alese*, Edit. politică, București, 1973, p. 204.

Român a inițiat și condus neabătut lupta pentru răsturnarea dictaturii regale pe care a denunțat-o de la început ca nefiind o soluție viabilă de lichidare totală a agenturilor pronaziste din țară, chemînd totalitatea forțelor politice nefasciste să instaureze un guvern democratic de front popular activ, singura soluție de salvare și fortificare a democrației, de mobilizare a întregului popor împotriva invaziei imperialismului german care se pregătea la Berlin ⁵³.

„Singura formulă menită să opună dreptei o forță mărită și unitară — remarcă cunoscutul militant revoluționar Grigore Preoteasa — iar democraților diversioniști să le răpească orice posibilitate de atac e formula concentrării democrate. (...) Noi am părăsit conceptul vetust al democrației idilice. Pentru noi democrația înseamnă faptă democratică. Sintem democrați pentru că am ținut sensul existenței și al faptelor noastre. Luptăm pentru dreptate, pentru că refuzăm să trăim înșelați și asupriți. Luptăm pentru libertate, pentru că numai cei liberi pot să participe la construirea propriului lor viitor” ⁵⁴.

Profitînd de puținele posibilități de activitate legală și dovedind o mare abilitate tactică, comuniștii s-au aflat și în această perioadă în fruntea marilor manifestații și demonstrații de stradă îndreptate împotriva pericolului fascist, pentru democrație și apărarea independenței patriei, acțiuni care au culminat cu puternicele demonstrații de 1 mai 1939 din Capitală și numeroase localități ale țării ⁵⁵.

Deși a aprobat acțiunile adoptate de dictatura regală împotriva mișcării legionare, Partidul Comunist a subliniat în repetate rînduri că aceasta nu era o soluție radicală de a bara posibilitatea instalării unei dictaturi fasciste, că soluția se afla în instaurarea în țară a unui regim democratic profund. „Faptul că Garda de Fier este în mod formal dizolvată — menționa în acest sens „Lupta de clasă” în decembrie 1938 —, iar Codreanu condamnat pentru trădare de țară nu trebuie cîtuși de puțin să slăbească lupta împotriva oamenilor lui Hitler, care, după cum a arătat rezultatul alegerilor (din decembrie 1937 n.n.) au știut să otrăvească cu veninul fascist o parte însemnată a micii burghezii și chiar a muncitorimii. Dimpotrivă, este de așteptat că fasciștii vor folosi aceste măsuri represive în scopuri demagogice, și își vor mai întări demagogia socială printre păturile mai înapoiate ale maselor populare. (...) Nu trebuie uitat, pe de altă parte, că această campanie împotriva fasciștilor (pe care documentul de partid o propune ca o contramăsură față de demagogia legionară n.n.) va avea succes numai dacă ea va fi însoțită de mobilizarea maselor la lupta pentru revendicările parțiale cele mai actuale în chestiunea salariului, impozitelor, datoriilor etc. și dacă se va duce o luptă completă de zi cu zi împotriva dictaturii regale,

⁵³ vezi Gheorghe Zaharia, Mircea Mușat, *Lupta pentru independență și unitatea statală — permanență a istoriei poporului român*, în „Anale de istorie”, nr. 1/1975, pp. 71 — 72.

⁵⁴ vezi Grigore Preoteasa, *Tezile social-politice*, Edit. politică, București, 1973, pp. 27 ; 45.

⁵⁵ vezi Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România* Edit. politică, București, 1966, p. 45.

pentru restabilirea și garantarea drepturilor democratice și a libertății poporului”⁵⁶.

Asemenea orientări realiste au fost relevate cu claritate de Plenara C.C. al P.C.R. din vara anului 1939, cu puțin timp înainte de declanșarea celui de-al II-lea război mondial când comuniștii au fost chemați să participe în primele rînduri ale mobilizațiilor pentru apărarea frontierelor amenințate, pentru suveranitatea și independența patriei.

În perioada luptei împotriva regimului antonescian cînd era silit să acționeze în cea mai adîncă ilegalitate, cu cadrele supuse celor mai crîncene represalii în închisori și lagăre, în fața plutoanelor de execuție, Partidul Comunist a chemat toate forțele politice nefasciste să se unească pe o platformă comună într-un front unic național avînd ca orientare: scoaterea României din războiul nedrept hitlerist, răsturnarea guvernului antonescian colaboraționist, instaurarea unui regim democratic în care să fie reprezentate opțiunile tuturor forțelor antihitleriste, ducerea războiului împotriva Axei în alianță cu puterile aliate pînă la victoria finală⁵⁷.

Alcătuirea unor puternice alianțe cu toate forțele de orientare democratică și antifascistă (Frontul Patriotic Antihitlerist — 1943, Frontul Unic Muncitoresc — aprilie 1944, Blocul Național Democratic — iunie 1944, înțelegeri și colaborări cu cercurile palatului și o serie de cadre din rîndurile armatei care se opuneau ocupației naziste și războiului hitlerist etc.) a dus la coalizarea întregului popor în jurul partidului, ceea ce a avut drept consecințe izolarea și prăbușirea rapidă a regimului antonescian la 23 august 1944—eveniment crucial în istoria patriei și a națiunii noastre. Insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă confirmă orientările juste, realiste, corespunzătoare intereselor poporului român pe care comuniștii le-au promovat cu consecvență în anii de luptă și sacrificii.

Reinstalarea în noile condiții istorice intervenite după 23 august 1944 a regimului constituțional-parlamentar care afirma libertățile democratice și de data aceasta se angaja să le respecte, regim în cadrul căruia P.C.R. se încadra ca partid de guvernămînt constituie dovada convingătoare a realismului tactic profund pentru atingerea țelului său strategic derivînd din pătrunderea realităților momentului, a credinței ferme cu care Partidul Comunist Român își apăraseră deschis opțiunile pentru democrație ca sistem de guvernămînt și condiție esențială a progresului națiunii în drumul ei spre construirea societății socialiste.

ASPECTS ET CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LA CONQUÊTE DU POUVOIR DANS L'ORIENTATION DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN (1921—1944)

RÉSUMÉ

Le problème de la conquête par la classe ouvrière du pouvoir politique par voie révolutionnaire et, sur cette base, de l'institution de la société socialiste a représenté un élément permanent dans l'activité

⁵⁶ „Lupta de clasă”, nr. 5, decembrie 1938 (articolul *Slăbiciunile și sarcinile P.C.R. în lupta împotriva fascismului*).

⁵⁷ vezi, *Documente din istoria Partidului Comunist Român*, E.S.P.L.P. ediția a II-a 1953, pp. 339—340; 347; 360; 371. (*De la regimul legionar la dictatură militară; Platforma din 6 septembrie 1941; Pietrea sau salvarea poporului român; Holărire C.C. al P.C.R. din iunie 1943 privind încheierea F.P.A.*).

théorique et à caractère de programme du mouvement ouvrier de Roumanie à la fin du XIX-e siècle et au début du XX-e siècle.

Notons que, loin de s'axer de façon simpliste, dogmatique, sur le mot d'ordre de la „dictature du prolétariat”, conçue comme une structure rigide, les documents du Parti Communiste Roumain et l'activité politique révolutionnaire déployée par les communistes mettent en évidence une remarquable souplesse de la stratégie du parti s'appuyant sur l'étude active des réalités de la Roumanie de l'époque, période où la majorité de la population était constituée par la paysannerie laborieuse soumise à l'exploitation et aux vexations bourgeoises-agrariennes. De là également l'établissement d'une direction stratégique réaliste marxiste-léniniste qui précisait que la révolution socialiste doit conduire à l'institution d'un „Etat ouvrier-paysan”, gouverné par le „peuple travailleur”.

Partant des tâches majeures de la période qui a suivi l'année 1933 où s'imposait notamment la concentration de toutes les forces, indifféremment de la couleur politique, contre le fascisme, contre la Garde de Fer, officine hitlérienne en Roumanie, le Parti Communiste Roumain abandonna peu à peu certaines influences dogmatiques, utilisa toujours moins le mot d'ordre de la „dictature du prolétariat” qui, dans les conditions respectives créait certaines réserves parmi les larges masses populaires qui se prononçaient pour un régime de larges libertés démocratiques et civiques, manifestait ouvertement son opposition aux régimes de dictature institués en Italie, en Allemagne et en Espagne. Cette juste orientation du P.C.R. s'est considérablement intensifiée après le VII-e Congrès du Komintern du mois d'août 1935 où le sectarisme et le dogmatisme furent officiellement répudiés et l'on accorda une liberté et possibilité d'orientation notables à tous partis communistes, sur la base des conditions concrètes d'activité spécifique à la conjoncture politico-sociale du pays où ils déployaient leur activité.

STRATEGIA MILITARĂ ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

DE

CONSTANTIN REZACHEVICI

Strategia sau „știința conducerii armatelor”¹ în războaiele din Țara Românească și Moldova în veacul XVII, constituie un domeniu puțin cercetat în literatura istorică românească² (cu excepția celei referitoare la epoca lui Radu Șerban³ și în parte a celei a lui Matei Basarab⁴) și deloc amintit în cea universală. Aceasta a generat părerea falsă că îndeosebi din a doua jumătate a secolului XVII asistăm la „decăderea și în urmă la dispariția artei militare românești”, situație care va dura vreme de două veacuri⁵.

Cercetarea izvoarelor veacului XVII, extrem de numeroase, relevă însă că strategia și tactica în Țara Românească și Moldova în veacul XVII nu numai că nu au dispărut, ci dimpotrivă, au constituit un teren fertil pentru afirmarea artei militare românești.

STRATEGIA ÎN VEACUL AL XVII-LEA ÎN LEGĂTURĂ CU POLITICA EXTERNĂ A ȚĂRILOR ROMÂNE

Cercetarea pe plan larg a strategiei militare (corelată cu politica externă) a domnilor români din veacul XVII dovedește că aceasta a avut drept cheie de boltă *problema alianțelor*, aproape nerelevantă în trecut, relativ la perioada de care ne ocupăm. Imperiul otoman, care prin des repetată amenințare cu transformarea lor în pašalicuri, a rămas și în această perioadă principalul inamic de fapt al țărilor române, putea mobiliza o

¹ Cf. gen. R. Rosetti, *Termenii militari din dicționarele și enciclopediile noastre*, în „Anal. Acad. Rom.”, Mem. Sect. Lit., S. III, t. VIII, 1937, p. 31; idem, *Istoria artei militare a românilor până la mijlocul veacului al XVII-lea*, București, 1947, p. 101, etc.

² Cf. N. Bălcescu, *Puterea armată și arta militară de la înlemnirea principatului Valahiei până acum*, în *Opere*, I, București, 1974, p. 66; gen. I. Anastasiu, *Oasea română de-alungul veacurilor*, București, 1933, p. 434 și urm. (lucrare de compilație).

³ V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban (1602—1611)*, București, 1926; gen. R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor*, p. 376—382; Tr. Mutașcu, *Artă militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea. Radu Șerban*, București, 1961.

⁴ Gen. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 533—546; col. D. I. Georgescu, *Istoria Armatei Române și a războaielor poporului românesc*, ed. II-a București, 1936, p. 388—402 (lucrare de compilație); N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ed. III-a, 1970 (prezentare de izvoare referitoare la diferite bătălii).

⁵ Gen. R. Rosetti, *Privire generală asupra artei militare a românilor*, în „Anal. Acad. Rom.” S. III, Mem. Sect. Ist., t. XXVI, 1944, p. 500; cf. și idem, *Istoria artei militare a românilor*, p. 6.

forță militară atît de numeroasă, încît, cum remarcă Fr. Sivori încă la sfîrșitul secolului XVI, referindu-se la posibilitatea rezistenței antiotomane a Țării Românești : „*deși la nevoie s-ar putea ridica în acea țară pînă la 10 000 de călăreți* (efectiv însemnat pentru oricare țară europeană-C.R.), *fîind însă înconjurați de turci și de aliații lor, muntенii nu ar putea să le țină piept singuri, fără de alte alianțe*”⁶.

Această necesitate a alianțelor, sub o formă sau alta, a fost adesea exprimată de Mihai Viteazul și Radu Șerban, la sfîrșitul secolului XVI și începutul celui următor, în corespondența cu conducătorii forțelor creștine⁷. În condițiile războiului purtat de Liga Sfîntă împotriva Imperiului otoman (1593—1606), în chip firesc cei doi voievozi s-au orientat către alianța cu Imperiul habsburgic, principala forță militară capabilă să se opună ofensivei otomane spre centrul Europei. După pacea de la Zsitwa-Torok (1606), reînnoită de mai multe ori în deceniile următoare, Imperiul habsburgic renunțînd pînă la începutul deceniului al șaptelea al veacului XVII la lupta deschisă cu Poarta, domnii țărilor române fără a părăsi ideea alianței cu imperialii (Matei Basarab), se orientează îndeosebi către Polonia (Constantin și Alexandru Movilă, Gaspar Grațiani, Ștefan Petriceicu) și Transilvania (Matei Basarab, Gheorghe Ștefan, Constantin Șerban, Mihnea III). Desigur nu sînt neglijate nici alte alianțe cu forțe antiotomane. Mihnea III intră în legătură și cu venețienii, Gheorghe Ștefan și Dimitrie Cantemir cu rușii etc. *Și cu toate că în multe cazuri aceste alianțe n-au dat rezultatele așteptate, domnii români neprimind un ajutor militar efectiv* (Radu Șerban în cele două bătălii de la Brașov, din 1603 și 1611, Matei Basarab în luptele cu Vasile Lupu etc), *planurile lor strategice au ținut întotdeauna seama în principalele campanii din veacul amintit de colaborarea cu forțele militare ale aliaților*.

Planul campaniei lui Radu Șerban din vara lui 1611, în Țara Românească și Transilvania, a fost definitivat din punct de vedere strategic în februarie același an, în funcție de colaborarea cu forțele imperiale, care urmau să pătrundă în Transilvania concomitent cu declanșarea ofensivei lui Radu Șerban la sud de Carpați⁸. Faptul că același Radu Șerban a ales drept teatru al bătăliei cu marele han al tătarilor, vecinătatea satului Ogretin (1602) se datora nu atît locului bine protejat de munți (existau numeroase alte locuri mai prielnice din punct de vedere tactic), cît considerentului că acesta se găsea pe calea cea mai lesnicioasă de acces spre Țara Birsei, unde se afla tabăra generalului Basta, cu ajutoarele imperiale. Locurile bătăliilor de la Nenișori (1639) și Finta (1653) au fost alese de Matei Basarab nu numai din necesități tactice (care în aceste cazuri au jucat, desigur, un rol important), ci și din cauză că se aflau în apropierea eăii de acces (pe valea Teleajenului), pe unde erau așteptate ajutoarele promise de Gheorghe Rákóczi I și Gheorghe Rákóczi II. În 1616 Alexandru Movilă și susținătorii săi poloni întirzie retragerea din Moldova, înaintea

⁶ *Călători străini despre țările române*, III, București, 1971, p. 18. Cf. și C. Rezachevici, *Efectivele oștilor din Moldova și Țara Românească în veacul al XVII-lea*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, Nr. 6 (1973), p. 95—118.

⁷ Cf. A. Veress, *Documente*, VII, p. 160—164 etc.

⁸ Planul de campanie, *elaborat la Iași de Radu Șerban*, a fost expus în tratatul încheiat de el la 20 februarie 1611 cu reprezentantul împăratului Matias de Habsburg (Hurmuzaki, *Documente*, IV¹, p. 429—430, nr. CCCLXVI, și ulterior aprobat de împărat (A. Veress, *Documente*, VIII, p. 160—162).

forțelor mult superioare turco-muntene, între altele și din pricina faptului că așteptau oastea de ajutor condusă de Radu Șerban, care venea din Polonia. Îndată după declanșarea campaniei antiotomane condusă de Mihnea III în septembrie 1659, domnul muntean încheie tratatul de alianță cu Gheorghe Rákóczi II, care devenea astfel principalul său aliat în lupta împotriva Porții⁹. Fără ajutorul cazacilor lui Timuș Hmelnițki, Vasile Lupu n-ar fi pornit ultima mare campanie asupra Țării Românești (1653), iar fără participarea polonilor n-ar fi avut loc expedițiile Movileștilor pentru redobândirea Moldovei în 1612 și 1615, și răscoalele antiotomane ale lui Gaspar Grațiani (1620) și Ștefan Petriceicu (1673, 1684).

Ca atare, strategia domnilor români din veacul XVII, ORIGINALĂ ÎN CONCEPȚIE nu poate fi însă înțeleasă în afara evoluției evenimentelor militare din estul și centrul Europei.

Acționînd ca și Mihai Viteazul în cadrul Ligii Sfinte în colaborare cu armatele imperiale din Transilvania, Radu Șerban a conceput manevre strategice de largă amploare, mergînd de la atacul Belgradului (1602), prin care se ușura situația oștii imperiale care lupta în Ungaria, pînă la atacul tuturor fortărețelor turcești mai importante de pe linia Dunării. Marea campanie antiotomană condusă de Radu Șerban în iarna și primăvara anului 1603 a dus la cucerirea sau distrugerea a numeroase fortărețe turcești de la cea din Ostrovul Florentin (la hotarul de sud vest al Țării Românești) pînă la Brăila și cele de la gurile Dunării¹⁰. Nimicirea atîtor cetăți turcești, pe care o va mai încerca doar Mihnea III în 1659, cu mai puțini sorți de izbîndă, însemna de fapt distrugerea bazelor de atac și aprovizionare ale forțelor turcești, care în frunte cu pașa de Silistra controlau Țara Românească. În condițiile în care Poarta lupta în Persia și Ungaria, forțele de care dispunea pe linia Dunării erau singurele care puteau periclita independența Țării Românești (tătarii constituind mai mult un instrument de represiune decît de asigurare a stăpînirii otomane). Făcînd față pașilor dunăreni, cum a izbutit și Matei Basarab în 1636, Radu Șerban asigura de fapt independența țării, și mai tîrziu, după acceptarea de formă a suzeranității Porții, obligații materiale considerabil scăzute față de cele din perioada anterioară anului 1595.

Alegerea momentului declanșării ofensivei antiotomane (miezul iernii și începutul primăverii) asigura mari avantaje strategice și tactice, exploatate de altfel în campanii similare și de Mihai Viteazul. Dunărea înghețată facilita trecerea ușoară în ținuturile turcești și realizarea surprizei. Iar faptul că în aceste anotimpuri oștile otomane, după obiceiul lor, evitau organizarea de campanii¹¹ constituia de asemenea un însemnat factor de succes.

⁹ A. Veress, *Documente*, X, p. 340—341, Voind să imite mecanic pe Mihai Viteazul, Mihnea III n-a ținut însă seama că în 1659 condițiile externe erau cu totul altele ca în 1595, că el nu acționa în cadrul și cu sprijinul unei „Ligi Sfinte” ca modelul său, și ca atare răscoala sa antiotomană a fost repede înăbușită.

¹⁰ A. Veress, *Documente*, VII, p. 119, 124, 125, 162 (unde se enumeră fortărețele turcești cucerite); N. Iorga, *St. și doc.*, IV, p. 115—117, XX, p. 298—299; Al. Ciorănescu, *Documente, privilegii la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*. București, 1940, p. 217; cf. și N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ed. 1970, p. 298; V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban*, p. 261—263; Tr. Mutașcu *Arta militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea*, p. 93—94.

¹¹ Cum observă și gen. R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor*, p. 549.

Pentru a evita înconjurarea Țării Românești de forțe ostile, filoturce, deci în cadrul unui *plan strategic de apărare* a țării, Radu Șerban a recurs la *ofensivă*, atacînd inamicul pe teritoriul acestuia (campaniile din 1603 și 1611 în Transilvania). Dacă în 1603 domnul muntean continuînd ca și Mihai Viteazul lupta antiotomană peste Carpați, și-a asigurat baze de operații în Țara Birsei, măcinînd forțele inamicului și obligîndu-l să accepte o luptă de apărare, în condiții de inferioritate numerică, în 1611 planul său de luptă a fost diferit. Campania lui Radu Șerban din 1611, constituie din punct de vedere strategic o manifestare de frunte a geniului militar românesc în veacul XVII, și una din cele mai originale experiențe militare de acest fel din istoria noastră militară medievală. Pentru a evita prinderea sa între doi redutabili inamici (forțele otomane și cele ale lui Gabriel Báthory), Radu Șerban, bazat pe alianțele cu imperialii, moldovenii și polonii, și pe *un plan bine stabilit*¹², și-a părăsit țara vreme de aproape jumătate de an, concentrînd în liniște în Moldova o puternică oaste, și așteptînd ca între inamicii săi să înceapă inevitabile neînțelegeri. Ofensiva rapidă care a dus la redobîndirea Țării Românești, urmată de marșul forțat peste Carpați și înfrîngerea principelui, constituie verificarea practică a justității planului strategic al unuia din comandanții români de seamă din veacul al XVII-lea.

Dar politica de alianță militară cu imperialii, urmată de Mihai Viteazul și Radu Șerban n-a fost urmată în aceeași măsură de ceilalți domni români din veacul XVII. Aceștia, și nu numai ei, au înțeles că Poarta dispunea încă de însemnate resurse militare iar ajutoarele imperiale, greoaie în mișcări, erau adesea așteptate zadarnic. Încă în august 1602 moldoveanul Damian vistierul și P. Nápoly sfătuiau pe căpitanul secuilor Șt. Tholdi și pe alți ardeleni să sprijine pe Moise Székely, omul turcilor, nu pe Radu Șerban : „*Să se gîndească domniile voastre că aceste trei țări sînt în pragul porții atît a tătarilor cît și a turcilor, <iar> ajutoarea nemînesc e cu zăbavă*”¹³. Voevozii care au înțeles aceasta au căutat pe plan politic și militar să obțină sprijinul Porții, deși nici unul (nici măcar cei care ca Gaspar Grațiani îndepliniseră funcții de credință la turci) nu era *în realitate* partizan al stăpînirii turcești asupra țărilor române¹⁴. Dintre aceștia se detașează Ștefan Tomșa II, bătrîn oștean, cunoscător al artei militare apusene și orientale, ca unul care luptase în ambele tipuri de armate. În luptele cu Movileștii și polonii strategii să se baza în esență pe : atragerea inamicului spre locul ales de el pentru desfășurarea bătăliei hotărîtoare, element care îl întîlnim de altfel și în strategia lui Matei Basarab, pe cooperarea cu tătarii (care însă nu constituie ca în luptele purtate mai tîrziu de Gheorghe Ghica masa principală a oștenilor săi, cei mai mulți pămînteni), iar în caz de înfrîngere, pe hărțuirea neînteruptă a inamicului și incursiuni în ținuturile stăpînite de acesta. Tomșa preconiza de asemenea retragerea populației din calea inamicului¹⁵, desigur pentru

¹² Cf. C. Rezachevici, *Les relations politiques et militaires entre la Valachie et la Transylvanie au début du XVIIe siècle*, în „Rev. Roum. d'hist.”, XI (1972), nr. 5, p. 768—769.

¹³ A. Veress, *Documente*, VII, p. 72.

¹⁴ Cf. în acest sens testamentul lui Gabriel Bethlen din 1629, la G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, ed. 1965, p. 66.

¹⁵ Relatarea cavalerului Alexander, din 1615 (*Călători străini despre țările române*, IV, București, 1972, p. 419).

a-i creia acestuia greutăți în aprovizionare și a da naștere la o situație de instabilitate politică, favorabilă acțiunilor sale.

Acțiunile militare ale lui Matei Basarab și Vasile Lupu ne oferă exemple prețioase asupra nivelului atins de strategia românească în veacul XVII. Deși cei doi voievozi, comandanți de oști se deosebesc din punct de vedere al capacităților tactice și al gândirii strategice, aprecierile categorice asupra lor, care apar în istoriografia noastră militară sînt departe de realitate. Matei Basarab nu a fost un „tip de moșnean cuminte”, care „stătuse totdeauna în defensivă”¹⁶, numeroase porunci interne cu o violență de limbaj fără analogie în istoria noastră medievală, și acțiunile militare îndrăznețe, începînd cu cele care preced și apoi cu cele care inaugurează domnia sa¹⁷, dovedesc o fire energetică îndreptată spre acțiune. Iar Vasile Lupu nu poate fi socotit, sub aspect militar, doar „un om foarte ambițios...”¹⁸, în ultimă instanță necugetat în acțiunile militare.

Din punct de vedere al pregătirii diplomatice a campaniilor, Vasile Lupu nu e cu nimic inferior lui Matei Basarab. Dimpotrivă, deși ambii voievozi au relații puternice la Poartă, în vreme ce domnul muntean obține cel mult neutralitatea Porții și recunoașterea *statu quo-ului*¹⁹, Vasile Lupu dobîndește însăși domnia Țării Românești, pentru fiul său mai întii, iar apoi pentru sine. Referindu-se la campania din 1637, Miron Costin afirmă că „pre unul din acéle capete la împărăție (la Poartă- C.R.), pe silihtar pașea, îl cuprinse Matei vodă cu dările (darurile-C.R.), iară pre cizlar aga Vasilie vodă și ieșia isprăvi și lui Vasilie vodă de la împărăție și lui Matei vodă, pren chipurile de mai sus pomenite. Covîrșia cu atita Matei vodă pre Vasilie vodă, că avea Matei vodă și cu megieșii mare prieteșug, ales cu ungurii”²⁰. Dar alianța cu cei doi Rákóczi nu i-a folosit din punct de vedere militar domnului muntean decît cel mult în sensul unei asigurări a spatelui frontului său spre Transilvania. Iar prin tratatul încheiat în 1638 cu Gheorghe Rákóczi I, Vasile Lupu a izbutit să neutralizeze pe acesta, care nu mai putea acorda ajutor aliatului său muntean, fără a încălca tratatul cu domnul moldovean²¹. În plus, Vasile Lupu a încheiat legături cu polonii, iar mai apoi cu cazacii, obținînd ajutorul efectiv al celor din urmă în campania din 1653.

¹⁶ Gen. R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor*, p. 542, 544.

¹⁷ Cf. *Istoria Țării Românești*, ed. 1960, p. 97–98, 102.

¹⁸ Gen. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 535; citează și aprecierile lui N. Iorga, care vedea în Vasile Lupu „un tiran în sensul antic și italian al cuvîntului, un cuceritor de noroc...” (*St. și doc.*, IV, p. CLXXI–CLXXIV).

¹⁹ Pentru relațiile lui Matei Basarab cu Poarta cf. îndeosebi rapoartele rezidenților imperiali de la Constantinopol în vremea domniei sale (Eud. de Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 118 și urm.).

²⁰ Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. 1958, p. 113.

²¹ N. Iorga, *St. și doc.*, IV, p. 209–210. Cf. și *Istoria României*, III, 1964, p. 169. În 1645 agenții lui Matei Basarab și Vasile Lupu la Poartă declară rezidentului imperial că „Rákóczi a fost, — așa zic ei — întotdeauna, ce-i drept, un cap înfierbîntat și un vecin rău și neastîmpărat, dar mai ales pentru popoarele și pentru țărilor din vecinătatea sa a ajuns a fi nesuferit; de aceea dar, iar nu pentru că ar fi rivnit la Ardeal, care e mai prejos de Muntenia, Matei Vodă slăruie ca Rákóczi să fie scos din Ardeal și roagă pe împăratul (Habsburg—C. R.) să lucreze în vederea acestui rezultat ...” (s. a. — C. R.) (Eud. de Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 179).

Strategia lui Vasile Lupu, care, așa cum afirmă Miron Costin în câteva rânduri, acorda ascultare sfetnicilor săi în probleme militare ²², se baza pe atacuri prin surprindere; iar atunci când pregătirile sale erau descoperite, el își amîna planul, așteptînd momentul potrivit. Campaniile inițiate de Vasile Lupu în 1637 și 1639 au avut loc la sfîrșitul lui octombrie-noiembrie, în condițiile unei ierni timpurii ²³, și respectiv în noiembrie-începutul lui decembrie, *pentru a realiza elementul surpriză* ²⁴. Cit privește campania din 1653 care are loc în luna mai, data aleasă se datorează conjuncturii militare de moment (sosirea ajutorului căzăcesc etc), și nu are legătură cu faptul că locuitorii erau ocupați cu lucrul cîmpului, cu atît mai mult cu cît ambii voievozi foloseau un mare număr de oșteni de meserie.

Un alt element al strategiei lui Vasile Lupu îl constituie accentul deosebit pe care-l pune pe pustiirea teritoriului adversarului, pentru a provoca nemulțumirea populației împotriva lui Matei Basarab, și totodată pentru a-l obliga pe acesta (care căuta să cîștige timp pentru adunarea oștilor și sosirea ajutorului ardelean) să dea bătălia în condițiile și mai ales în locul ales de el. Strategia domnului moldovean conține elemente juste în fond, iar în campania din 1639 a obținut ca bătălia hotărîtoare să se dea în cîmp deschis, în locul ales de el ²⁵. Faptul că populația munteană nu s-a ridicat împotriva lui Matei Basarab, dar mai cu seamă faptul că Matei vodă s-a dovedit un talentat comandant de oști, știind să aleagă răspunsul potrivit, a dejucat însă planurile strategice ale lui Vasile Lupu.

Strategia lui Vasile Lupu se bazează pe acțiuni ofensive. În luptele cu pretendentul Gheorghe Ștefan (1653), domnul preferă să-și părăsească țara (dar nu în urma unui plan bine chibzuit, cum procedase Radu Șerban în 1611, ci sub impulsul evenimentelor), pentru a reveni cu ajutor străin (căzăcesc, solicită și pe cel al polonilor și tătarilor), deci fără a încerca o rezistență cît de cît serioasă. Iar campaniile din Țara Românească reprezintă evidente acțiuni ofensive. Acestea din urmă au fost însă inegal pregătite. Dacă în 1639 de pildă, Vasile Lupu și-a conceput cu grijă campania, din punct de vedere militar și diplomatic, cea din 1653 — pe care Miron Costin o socotea gratuită ²⁶ — poartă pecetea improvizației, și a lipsei unui aprofundat calcul al situației politice interne și externe ²⁷.

²² Miron Costin, *op. cit.*, p. 116, 147. După părerea cronicarului, aceasta l-a făcut uneori să ia hotărîri greșite.

²³ I. Kemény, comandantul lui Gh. Rákóczi II, afirmă că la sfîrșitul campaniei curtenii lui Matei Basarab „s-au întors cu sîniile de la luptă” (*Căldări străni*, V, 1973, p. 133).

²⁴ Momentele cînd au loc campaniile lui Vasile Lupu n-au nici o legătură cu faptul că „locuitorii respectiv ostașii terminaseră lucrul cîmpului” cum s-a afirmat în trecut (gen. R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor*, p. 540).

²⁵ Cf. mărturia în acest sens a lui Miron Costin, *op. cit.*, p. 116.

²⁶ În sensul că Vasile Lupu ar fi trebuit să se mulțumească cu redobîndirea Moldovei și nu să atace Țara Românească (*ibidem*, p. 147). Cf. și analiza pe care o face gen. R. Rosetti. *op. cit.*, p. 541—543, șanselor de izbîndă ale lui Vasile Lupu în 1653, în cazul defensivei (apărarea Moldovei) sau ofensivei (atacarea Țării Românești), pronunțîndu-se în favoarea ultimei, dar criticînd modul cum a fost dusă la îndeplinire.

²⁷ Vasile Lupu face apel chiar la „oastea cea mare” (Miron Costin, *loc. cit.*) deși aceasta nu se mai concentrase de multă vreme, și se știe că nu lupta peste hotare.

Din punct de vedere strategic, Matei Basarab respinge ofensiva directă care poate aduce victorii, dar în egală măsură înfringeri²⁸ și se orientează spre defensivă prudentă urmată de contraofensiva rapidă asupra inamicului înfrint, epuizat, în retragere²⁹. Toate cele trei campanii ale lui Vasile Lupu în Țara Românească (1637, 1639, 1653) au fost urmate de contraofensivele lui Matei Basarab spre Moldova: directe în primele două cazuri, și indirectă (prin Gheorghe Ștefan) în ultimul caz³⁰. Tot o acțiune cu caracter ofensiv poate fi socotită și susținerea cu oști muntene a candidaturii lui Gheorghe Ștefan la scaunul Moldovei.

Dar cel mai mare succes strategic — în maniera „à la Belizarie” (fără pierderi)³¹ — obține Matei Basarab în 1637, reușind să oprească campania lui Vasile Lupu, care pătrunsese adânc în Țara Românească, *fără a da nici o bătălie*, determinând cu multă abilitate diplomatică presiunea turcilor asupra domnului moldovean, cu toate că aceștia îl susținuseră inițial pe Vasile Lupu. Un succes în aceeași manieră, deși de mai mică amploare obținuse Matei vodă și cu un an în urmă, când bazat pe alianța cu Gheorghe Rákóczi I, a determinat pe Kenan pașa să se retragă cu oștile sale de lângă București, fără a îndrăzni să se măsoare cu trupele muntene.

Matei Basarab n-a neglijat nici acțiunile strategice indirecte. Plănuind trimiterea lui Ion vodă Movilă (pretendentul moldovean) prin Transilvania în Moldova, în timp ce Vasile Lupu cu oștile sale se afla în campania din Țara Românească (1637), acțiune oprită însă de Gheorghe Rákóczi I, Matei Basarab a dat dovadă de remarcabile calități strategice la nivelul marilor comandanți din Europa vremii sale.

Urmașul lui Matei Basarab, Constantin Șerban face față războaielor interne ale slujitorilor, concepția sa strategică bazându-se pe alianțele cu Gheorghe Rákóczi I și Gheorghe Ștefan. Strategemele folosite față de răsculați, în tabăra cărora a rămas multă vreme, pentru a-și masca adevărata poziție, înaintea luptei de la Șoplea (1655), dovedesc pricepere în corelarea obiectivelor strategice cu cele politice. Iar tenacitatea cu care luptă, folosind oști de lefegii, în maniera comandanților apuseni contemporani, în alianță cu principele Transilvaniei și Mihnea III pentru ocuparea scaunului Moldovei (1659, 1661) sau al Țării Românești (1660) ne amintesc strădaniile similare ale tatălui său, Radu Șerban, din perioada 1611—1620. Încercarea de apărare înaintea oștilor otomane (1658) pe drumul dintre Tîrgoviște și Cîmpulung, într-un loc întărit cu șanțuri³², ne amintește de asemenea de apărarea organizată de tatăl său în același

²⁸ Fr. Engels, *Atacul*, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, XIV, București, 1963, p. 78—79.

²⁹ O strategie similară aplică în decursul istoriei lor — după Fr. Engels, *op. cit.*, p. 78—79 — grecii, englezii, elvețienii și germanii. Napoleon teoretizează acest principiu strategic arătând că „Toată arta războiului constă în apărarea bine concepută și extrem de prudentă, urmată de o ofensivă rapidă și îndrăzneată” (citată de B. H. Liddell-Hart, *Strategia. Acțiunile indirecte*, București, 1973, p. XV, care aderă și el la justetea acestui principiu).

³⁰ După lupta de la Finta, Matei Basarab n-a socotit necesar să urmărească el însuși pe Vasile Lupu și Timuș Hmelnițki, întrucât aceștia au fugit în direcții diferite, numărul prizonierilor dobîndiți era ridicat, iar tabăra căzăcească care se retrăgea rapid și în bună ordine din țară, n-avea nici un rost să fie împiedicată de aceasta și obligația la o rezistență singeroasă și inutilă.

³¹ „Cea mai completă și fericită victorie — afirma Belizarie — constă în a-l obliga pe inamic să renunțe la scopul urmărit fără prejudicii pentru tine” (citată de B. H. Liddell-Hart, *loc. cit.*).

³² Paul de Alep, *Căldăriile patriarhului Macarie de Antiohia*, ed. Em. Cioran, 1900, p. 227.

loc³³, împotriva a 30 000 de tătari (1603), apărare încununată de succes, și urmată de o fulgerătoare contraofensivă a călărimii muntene, care a urmărit pe tătari pînă la Dunăre.

Este demnă de subliniat și strategia adoptată de conducătorii slujitorilor răsculați la 1655, al căror exponent poate fi socotit în parte Hrizea vodă din Bogdănei. Partizan al slujitorilor răsculați, înainte de a fi ales domn el a inițiat tratative cu comandanții lui Gheorghe Ștefan pentru a scoate pe moldoveni din alianța cu Gheorghe Rákóczi II, imbinind metodele diplomatice, cu cele militare (hărțueli la hotar). Tot lui Hrizea vodă, care a condus bătălia de la Șoplea i se datorează desigur inițiativa răsculaților de a lovi întii pe Gheorghe Rákóczi II, tocmai în ajunul zilei cînd oștile acestuia urmau să facă joncțiunea cu cele ale lui Gheorghe Ștefan, pentru ca cei doi inamici să poată fi înfrinți pe rînd.

Căutînd să-l imite fățiș pe Mihai Viteazul și izvodindu-și concepția strategică din cea a marelui său înaintaș, Mihnea III a acționat însă în condiții diferite și ca atare aplicarea întocmai (cit a fost posibil) a strategiei eroului de la Călugăreni nu s-a dovedit justă. Mihnea III n-a avut sprijinul tactic (fie chiar pe alte fronturi) al imperialilor³⁴, a întîmpinat o opoziție boierească cu mult mai puternică decît Mihai Viteazul, iar în relațiile cu principalul său aliat, principele Transilvaniei a jucat rolul de subordonat. În schimb a știut să inducă în eroare pe turci³⁵ pînă în momentul declanșării răscoalei sale antiotomane, la fel ca și eroul său, iar față de opoziția boierilor la planurile sale antiotomane s-a dovedit cu mult mai necruțător³⁶. Apartine însă concepției sale strategice originale planul de a-i ataca pe turci care luptau și pe frontul asiatic, în timpul campaniei acestora asupra lui Gh. Rákóczi II (1658), prinzîndu-i între oștile sale și cele ardeleni, plan desconspirat însă de boierimea trădătoare. O mare iscusință diplomatică în relațiile cu Poarta³⁷, pusă în final în slujba realizării planurilor sale strategice i-a îngăduit să-și mențină domnia și să atace prin surprindere pe turci în toamna anului 1659. Dar aliații lui Mihnea III (Gh. Rákóczi II și Constantin Șerban) n-au acționat împreună, deși și-au coordonat în timp planurile strategice, fiind înfrinți concomitent unul în Transilvania și celălalt în Moldova. În ciuda unor incursiuni încununată de succes în sudul Dunării³⁸, a hărțuirii trupelor otomane de intervenție și chiar a unei biruințe la Frățești, Mihnea III s-a aflat singur în fața forțelor turco-tătare, și neizbutind — după tactica domnilor români —, de a-și organiza apărarea în preajma reședinței domnești, a fost nevoit să se retragă în Transilvania³⁹.

³³ „Acesta era un loc între munți, într-o vale foarte strîmtă, fortificată nu numai de natură, dar și de vicleșuguri, și în unele locuri extinsă <fortificația> de Radu <Șerban>” (C. Spontoni, *Istoria della Transilvania*, Veneția, 1638, p. 246; cf. și *Căldări străini*, IV, 1972, p. 318).

³⁴ Cf. Lia Lehr, *Mihnea al III-lea (Mihail III Radu) (1658–1659)*, în „Studii”, XXVI (1973), nr. 6, p. 1168. Nici papa, nici Veneția sau Polonia nu-i acordă vre-un ajutor militar.

³⁵ *Istoria Țării Românești*, ed. 1960, p. 131.

³⁶ L. Lehr, *op. cit.*, p. 1169, 1172.

³⁷ *Ibidem*, p. 1169–1170, 1174.

³⁸ Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihail Radu (1658–1659)* în „Bul. Com. Ist. a Rom.”, XIII(1934), p. 147.

³⁹ L. Lehr, *op. cit.*, p. 1176.

După experiența neizbutită a lui Ștefan Petriceicu, care fără a avea o bază trainică în țară, încearcă să se opună Porții doar cu sprijin polon (1673, 1683), domnii români pînă la Dimitrie Cantemir manifestă o atitudine prudentă în relațiile cu Poarta. *Pe plan diplomatic unii dintre ei se orientează spre Liga Sfîntă, dar pe plan strategic nu inițiază acțiuni deschise antiotomane. Era aceasta o politică prudentă, menită să crute țările române de cumplitele pustiiri turco-tătare, care au însăngerat țările române după 1658⁴⁰.* Astfel, Constantin Cantemir încheie un tratat secret cu imperialii în 1691, și trimite o solie la Moscova în același an, dar ca unul care slujise în „steagurile moldovene” ale lui J. Sobieski, cunoscînd slăbiciunile oastei polone, refuză să treacă de partea regelui în vremea campaniilor antiotomane ale acestuia desfășurate pe teritoriul Moldovei. Șerban Cantacuzino poartă tratative, de asemenea secrete, cu polonii (1686), imperialii și rușii (1688), dar la cererea împăratului Leopold de a trece pe față, cu oastea sa de partea imperialilor, condiționează aceasta de momentul „cînd obștescul vrăjmaș (Imperiul Otoman-C.R.) de ajuns va fi înfrînt și ne vom încredința că este într-atît rușinat, încît să nu mai poată prăpădi și pustii cu totul aceste mult asuprite țeri ... mai ales tătarii ... căci nici prealătitele crăii, nici puternicile domnii nu-i pot înfrîna ...”⁴¹

Politica sa externă, cu un spor de prudență, a fost urmată și de Constantin Brîncoveanu. În iulie 1689, la mai puțin de un an de la luarea domniei, Brîncoveanu scria cancelarului M. Teleki despre înclinarea sa spre imperiali și „spre creștinătate” deși această era „spre marea primejdie și stricăciune a acestui pămînt nevoiaș al nostru, locuind în gîtlejul lor, aceia (turcii și tătarii-C.R.) sînt împrejurul nostru din toate părțile, care nu ne sînt dușmani mici” (subl. ns. -C.R.). Cu toate că pentru împărat și creștinătate s-a încărcat „cu griji nespuse și cu nevoi”, domnul muntean e conștient că la acea dată: „...cu cîtă putere mai au încă păgînii, foarte ușor și fără întîrziere ne pot strica și pot pustii această țară sărmană... Lăsăm la judecata fiecărui om înțelept și creștin, în ce fel de primejdie sîntem noi acum, atît noi cît și sărmana noastră țară...”⁴². Aceeași prudență l-a făcut pe Brîncoveanu să condiționeze în 1711 colaborarea cu Petru I de sosirea oștilor rusești în număr suficient în Țara Românească, fapt care, așa cum prevăzuse domnul, n-a avut loc.

TRĂSĂTURILE STRATEGIEI ROMÂNEȘTI ÎN VEACUL AL XVII-LEA

Spre deosebire de strategia europeană a vremii, care prevedea campanii lungi, de epuizare a inamicului ⁴³, (dar care duceau și la epuizarea forțelor proprii, adesea într-o măsură mai mare), statele beligerante grupîn-

⁴⁰ După Evlia Celebi, marele vizir a poruncit hanului în timpul campaniei pentru alungarea lui Mihnea III: „Distrugeți și devastați populația și țara și gustați din belșugul prăzilor de acolo ... Cînd s-a dat citire acestei scrisori înalte, fiecare tatar se prefăcu într-un balaur cu 7 capete” (A. Antalffy, *Calătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în anul 1659*, în „Bul. Com. Ist. a Rom.”, XII (1933), p. 25).

⁴¹ M. Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 234.

⁴² Constantin Brîncoveanu cere lui Teleki să-l informeze pe generalul Veterani despre adevăratele sale sentimente procreștine (A. Veress, *Documente*, XI, p. 374—375). Pentru poziția dificilă a lui Brîncoveanu între turci și imperiali cf. rapoartele imperiale din 4 iunie și 21 august 1691 (Eud. de Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 461—463).

⁴³ Cf. B. H. Liddell-Hart, *Strategia. Acțiunile indirecte*, p. 67 și urm.

du-se în „ligi” și „confederații” și purtind războaie decenii în șir, fără rezultate semnificative, țările române (care au făcut întotdeauna parte dintre statele neagresoare) caută să rezolve conflictele armate prin *campanii de scurtă durată, urmărind rezultate decisive*. Prin aceasta nu trebuie înțeles că se urmărea nimicirea totală a inamicului ⁴⁴, ci doar distrugerea sau neutilizarea forțelor principale (sau acelora de invazie) ale acestuia, de obicei prin *metoda combinată a hărțuierilor (care începeau la hotare) și a bătăliei hotărâtoare*. Comandanții români se orientează deci spre *obiectivul principal*. Renunță la asediul cetăților (cazul lui Vasile Lupu care nu asediază Hotinul în 1653 ⁴⁵), de obicei puternic întărite în veacul XVII în raport cu eficacitatea armelor de foc, și care constituiau obiectivul preferat al comandanților apuseni ⁴⁶. Iar atunci când Radu Șerban inițiază asediul Sibiului (1611) face aceasta deoarece miza era însăși capturarea principalului inamic (Gabriel Báthory), care ar fi adus sfârșitul rapid al campaniei. Din punct de vedere al căutării „efectelor decisive” strategia românească din veacul XVII se aseamănă în parte cu cea aplicată în războaiele civile din Anglia (1642—1652) ⁴⁷. Lungile și costisitoare campanii bazate pe acțiuni indirecte, care caracterizează comandanții de tipul lui Wallenstein, au fost evitate de domnii români. Numai în cazul acțiunilor antiotomane ale lui Radu Șerban asupra cetăților turcești de la Dunăre (atunci însă planurile strategice ale domnului care lupta în cadrul Ligii Creștine erau corelate cu ale imperialilor), sau în luptele dintre pretendenții domnești ⁴⁸, acțiunile militare s-au prelungit.

Înmănuncherea în aceeași persoană — domnul țării — a conducerii politice și a celei militare a făcut ca între strategie și politică să existe un acord deplin ⁴⁹, *domnul stabilind obiectivele strategice și modul de luptă în funcție de posibilitățile proprii și cele ale inamicului* ⁵⁰. În stabilirea acestor obiective, domnii români din veacul XVII, care s-au remarcat în domeniul militar, dovedesc chibzuință și o apreciere justă a potențialului

⁴⁴ În maniera preconizată de Clausewitz în secolul XIX (cf. *ibidem*, p. 351 și urm.).

⁴⁵ Fapt criticat de Miron Costin, *Leptoseful Țării Moldovei*, ed. 1958, p. 144; dar de forțele necesare asediului avea nevoie împotriva pretendentului Gheorghe Ștefan (gen. R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor*, p. 542).

⁴⁶ B. H. Liddell-Hart, *op. cit.*, p. 76 Cf. și Tr. Mutașcu, *Arta militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea*, p. 175.

⁴⁷ B. D. Liddell-Hart, *op. cit.*, p. 69, care citează principala maximă a războiului civil „unde este inamicul? Înainte la luptă”. Schematic aceasta ne amintește de strigătul căpeteniilor slujitorilor din Țara Românească, în 1655, la aflarea de la Constantin Șerban a veștili despre agresiunea lui Gh. Rákóczi II și Gheorghe Ștefan: „La ei, la ei, numai să ni-l arăți” (Miron Costin, *op. cit.*, p. 171).

⁴⁸ Este cazul luptelor dintre Movileștii din Țara Românească și Moldova cu pretendenții Radu Mihnea, Radu Șerban și Ștefan Tomșa, la începutul veacului XVII. În unele cazuri pretendenții ocupau o parte din țară și atunci urmau lupte de hărțuială.

⁴⁹ Menționind dispariția în veacul XIX a conducătorilor-comandanți de oști care intru-neau atît funcția politică cît și cea strategică, B. H. Liddell-Hart, *op. cit.*, p. 331, afirmă: „consecințele au fost foarte dăunătoare”. Și în gîndirea militară românească din epoca modernă s-a observat și preconizat necesitatea unui „deplin acord” între politică și conducerea războiului (cpt. Al. Anastasiu, *Chestiuni de strategie*, 1903, în *Pagini din gîndirea militară românească, 1821—1916*, București, 1969, p. 294; autorul este cunoscut pentru studiile sale de istorie militară privind *Bătălia de la Călugăreni* și *Bătălia de la Finta*).

⁵⁰ Necesitatea coordonării judicioase a scopului cu mijloacele a fost socotită pe baza experienței istoriei militare universale și românești principală condiție de succes a strategiei (cf. B. H. Liddell-Hart, *op. cit.*, p. 335, 317; Tr. Mutașcu, *Arta militară în Țara Românească*, p. 174—175 etc.).

militar inamic și a împrejurărilor externe. Cu excepția lui Radu Șerban și Vasile Lupu, ei *evită acele campanii peste hotare care angajau majoritatea forțelor militare ale țării*, iar analiza acțiunilor militare ale celor doi, dovedește că aveau motive (verificate în cazul lui Radu Șerban) de izbîndă.

Deși Țara Românească și Moldova au dus o politică de *apărare*⁵¹, pe plan strategic „*apărarea pe poziții*” a fost *rareori întrebuințată*⁵². Această s-a folosit în cazul: *cînd nimicirea inamicului era dificil de realizat* (în bătălia de la Ogretin — 1602, Radu Șerban urmărea să reziste cîteva zile pînă cînd tătarii în drum spre Ungaria, ținta de fapt a campaniei lor, vor fi nevoiți în lipsa hranei și a unui succes tactic, să-și continue drumul), *sau atunci cînd superioritatea inamicului era evidentă și condițiile luptei cu totul neprielnice* (bătălia de la Dracșani — 1616, în care Movileștii n-au izbutit să facă joncțiunea cu Radu Șerban, cazacii i-au părăsit, iar Costea Bucioc cu 2000 de oameni i-a trădat). Apărarea pe poziții nu aducea victorii tactice propriu-zise, iar cele strategice se obțineau numai cînd inamicul era obligat să se retragă în grabă (tătarii după lupta de la Ogretin) din lipsă de hrană, sosirea unor oști în ajutorul celor care se apără etc. Cînd ultimele condiții lipseau, și cel care ataca știa să profite de inițiativă (Radu Șerban în bătălia de la Brașov — 1603), apărarea pe poziții se transforma într-o capcană în care trupele aflate în defensivă erau de regulă nimicite (cele ale lui Moise Székely în lupta amintită de la Brașov).

De aceea *domnii români din veacul XVII preferă pe plan strategic și mai adesea pe cel tactic ofensiva și contraofensiva* (Radu Șerban, Ștefan Tomșa II, Matei Basarab, Vasile Lupu etc), măiestria lor constînd *în a atrage pe inamic în locul ales de ei, și a cîștiga timpul necesar ridicării oastei la luptă*. Acestea se realizau în principal, prin hărțuirea inamicului, începînd de la hotare, hărțuitorii în retragere spre oastea principală contribuind la atragerea dușmanului pe nesimțite spre aceasta.

În majoritatea bătăliilor principale, *inițiativa alegerii locului luptei aparținea celui care-și apăra țara, ceea ce-i asigura acestuia avantajul terenului*. Bazat pe experiența războaielor din veacul XVII, cu prilejul relatării bătăliei de la Nenișori (1639), Miron Costin „teoretizează” aceasta: „fiind oștile mai tare hiecare la locul său (în țara sa-C.R.) și la strimtori, împotriva oștilor celor streine hie cînd cei de loc sint mai tari...”⁵³. Locul luptei era ales fie mai aproape de hotarul pe unde pătrundea inamicul (lupta de la Gura Nișcovului—1601⁵⁴, luptele lui Simion Movilă cu Radu Șerban și Radu Mihnea din anul următor etc), fie în interiorul țării. În acest ultim caz *niciodată inamicul nu era lăsat să ocupe reședința domnească*, numeroase lupte purtîndu-se pe drumul spre aceasta (la Nenișori, Finta—1653, Șoplea—1655, etc, sau în vecinătatea ei (la Cornul lui Sas—1612, Fintina lui Păcurar—1615, Tătăreni-Tăutești—1615, Capul Stincii—1659). Uneori luptele se dădeau chiar în hotarul capitalei (la București—

⁵¹ Nu ne ocupăm de participarea (impusă) a unor contingente românești la campaniile otomane sau ale altor puteri vecine, participare practic nesemnificativă.

⁵² Cf. și Tr. Mutașcu, *op. cit.*, p. 177. B. H. Liddell-Hart, *op. cit.*, p. 368, afirmă pe baza „experienței istoriei” că „apărarea pe poziții... este un mijloc extrem de periculos”.

⁵³ *Lelepiseful Țării Moldovei*, ed. 1958, p. 116.

⁵⁴ C. Rezaचेवici, *Bătălia de la Gura Nișcovului (august 1601). Contribuții privind istoria Țării Românești în epoca lui Mihai Viteazul și activitatea militară a lui Radu Șerban înaintea domniei*, în „Studii” XXIV(1971), nr. 6, p. 1154—1155.

1631 și 1632, Iași—1659 și 1661). Imposibilitatea de a apăra reședința⁵⁵ fie din cauze de ordin militar (Constantin Șerban în 1658), fie din cauza trădării unor elemente boierești sau militare (Mihnea III în 1659)⁵⁶, ducea de obicei la pierderea domniei.

Desigur inamicul căuta în unele cazuri — rare în veacul XVII, când se urmărea cu stăruință contactul cât mai grabnic între cele două oști — să impună el locul bătăliei. Vasile Lupu încearcă să atragă oastea lui Matei Basarab în cîmpia de lângă Nenișori, iar cu prilejul luptei de la Finta propune lui Timuș Hmelnițki să înconjoare pe la flanc oastea munteană, interpunîndu-se între aceasta și Tîrgoviște. Radu Șerban care atacă pe Gabriel Báthory în 1611 izbutește în ziua luptei să atragă oastea acestuia de lângă Prejmer la Brașov, contînd pe sprijinul cetății aliate și pe oboseala trupelor principelui, în urma unui marș forțat în plină zi de iulie.

Anotimpurile cînd au avut loc cele mai multe campanii și bătălii în veacul XVII au fost vara și toamna. Aceasta însă nu ca o trăsătură caracteristică a strategiei românești, legată de desfășurarea sau terminarea lucrului la cîmp, cum s-a socotit în trecut⁵⁷, ci de un complex de factori diplomatici și militari de conjunctură, în care un loc de seamă îl ocupa mișcarea trupelor inamicului. Astfel bătălia de la Ogretin (1602) a avut loc în septembrie, cînd hanul a năvălit în Țara Românească, în drum spre Ungaria (unde-l chemase marele vizir). Campania lui Radu Șerban în Transilvania din 1603 s-a desfășurat în iulie, deoarece atunci sosise la Brașov Moise Székely, amenințînd hotarul Țării Românești. Tot în iulie au loc și bătăliile de la Cornul lui Sas (1612) și Drăcșani (1616), iar în iunie lupta de la Șoplea (1655) etc, ca urmare a pătrunderii atunci în țară a inamicilor.

Oștile românești acționează însă cu eficiență în orice anotimp. Am văzut mai sus că Radu Șerban preferă iarna pentru ofensivele sale anti-otomane. Radu Iliăș își desfășoară campania terminată cu lupta de lângă mănăstirea Plumbuita (1632), la începutul lui noiembrie. Campaniile lui Vasile Lupu în Țara Românească din 1637 și 1639 au loc la sfîrșitul lui octombrie-noiembrie, în condiții de iarnă timpurie, și respectiv în noiembrie și începutul lui decembrie⁵⁸. Bătăliile lui Constantin Șerban pentru dobîndirea scaunului Moldovei se desfășoară în noiembrie 1653 și februarie 1661 etc.

În veacul XVII oștile de țară se unificau pentru campaniile la care participa însuși domnul într-un loc dinainte stabilit — adesea lângă reședința domnească — loc anunțat de dregătorul, sau dregătorii însărcinați cu strîngerea oștilor. „Noi nu ne fărâmițăm oștile, — scria Gheorghe Ștefan lui Gheorghe Rákóczi II la 14 iunie 1655, în timpul campaniei asupra răsculaților din Țara Românească — ci am poruncit ca ele să se adune

⁵⁵ Pentru importanța capitalei în luptele dintre rivalii la domnie cf. și gen. R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor*, p. 550.

⁵⁶ *Istoria Țării Românești*, ed. 1960, p. 130 (variantă), 141.

⁵⁷ Cf. gen. R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor*, p. 540—541. Menționăm de altfel că în veacul XVII, domnii dispuneau de oști numeroase de legegii, care nu erau legați de munea cîmpului. Subliniem și faptul că nu cunoaștem vre-un caz în cursul istoriei militare românești în care oștenii de țară să refuze ridicarea la luptă pentru apărarea țării, sub pretextul muncii cîmpului.

⁵⁸ Campania lui Vasile Lupu din 1653 a avut loc în mai, în conjunctura militară crelată de sosirea ajutoarelor cazăcești.

din ținuturi la Tecuci. Ne urmăm și noi drumul nostru ...”(cu oștile de legegii)⁵⁹. *Mobilizarea era de regulă extrem de rapidă*⁶⁰, iar *deplasarea spre locul luptei se făcea cu totalitatea oștilor*. Înaintea bătăliei principale atît detașamentele trimise cu mult timp în urmă să hărțuiască inamicul (cele trimise de Radu Șerban în Țara Birsei în 1603), cît și „străjile” trimise în ultima vreme înaintea inamicului invadator *erau retrase și alipite oștii principale*.

Observăm că în perioada de care ne ocupăm aceste „străji” cum le numesc izvoarele, erau adevărate armate, cu efective de ordinul a cîteva mii de oameni. În iulie 1601 Simion Movilă venind din Moldova înfruntă sub Rîmnicul Sărat straja munteană (*straz multanska*) de 2000 de oameni, iar în august același an, organizează o incursiune pînă la Buzău împotriva unei tabere muntene de 5000 de oșteni, care nu reprezentau partea principală a trupelor adverse⁶¹. În anul următor, înaintea tătarilor hanului, Radu Șerban trimite în regiunea Buzăului 5000—8000 de oșteni, sub căpitanul de haiduci P. Konkoly, iar în 1632 Matei Basarab trimite tot la Buzău, iar după o variantă a cronicii interne, chiar la Putna, în întîmpinarea boierilor partizani ai lui Radu Iliș „străji” sub conducerea lui Mihai Coțofeanu și Radu Desa. La 1653 aflînd de înaintarea lui Vasile Lupu și Timuș Hmelnițki spre Țara Românească, Matei Basarab trimite pe fostul mare spătar Diicu Buicescu și pe pretendentul Gheorghe Ștefan „să hie la hotar între țări de straje”. Această ultimă oaste de „strajă” număra 9000 de oșteni: legegii ai lui Matei vodă, 300 de moldoveni ai lui Gheorghe Ștefan, și „oastea de țară, cîtă are Țara Muntenescă de la București, dincoace, pînă la margine ...”⁶².

*Misiunea acestor oști de „strajă”*⁶³ *era de a proteja și ajuta acțiunea strategică principală, de a păstra contactul cu inamicul, de a culege informații, de a-l hărțui fără a angaja o bătălie propriu-zisă* (greșeală săvîrșită de P. Konkoly în 1602, care s-a lăsat surprins de inamic, și de Diicu Buicescu în 1653, care opune pe poziții călărimea pedestrimii inamice cu arme de foc), *de a-i intercepta detașamentele trimise după hrană etc.* În cazul campaniei lui Radu Șerban din 1603 în Transilvania ele au constituit adevărate baze de acțiune în Țara Birsei, asigurînd acțiunea strategică ofensivă.

Faptul că oștile se deplasau în veacul XVII de regulă împreună purtînd cu ele hrana, sau procurînd-o de pe teritoriul străbătut, făcea ca interceptarea liniilor de comunicații ale inamicului să nu prezinte o importanță prea mare. *Cele proprii erau protejate de obicei atunci cînd oastea principală aștepta ajutoare, sau voia să-și păstreze o cale liberă de retragere*. Astfel de cazuri se întîlesc, de pildă, în cele trei mari campanii purtate de Radu Șerban în 1602, 1603 și 1611 și, considerăm noi, în general în bătăliile unde s-au folosit rezerve.

⁵⁹ L. și L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor, sau răscoală populară?* București, 1968, p. 225.

⁶⁰ De pildă mobilizarea oștilor din Țara Românească sub conducerea lui Radu Șerban în 1611, sau înaintea luptei de la Fintina lui Păcurar în 1615, sub ascultarea lui Ștefan Tomșa.

⁶¹ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II², p. 52—54, nr. XXXI; p. 57—59, nr. XXXIV; C. Rezaचेवि, *Bătălia de la Gura Nișconului*, p. 1152.

⁶² Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 149—150. Mobilizarea efectuată de Diicu Buicescu într-o regiune de cîmpie, la sfîrșitul primăverii, este încă o dovadă că oastea de țară nu se prevala de munca cîmpului, răspunzînd la apelul pentru apărarea țării.

⁶³ Ele nu pot fi socotite un „serviciu de acoperire”, cum afirmă — modernizînd — ger. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 545.

În vreme de războaie, paza hotarelor se intensifica ⁶⁴ astfel încât inamicul extern nu mai putea primi vești din țară și nici nu putea întreține legături cu aliații săi prin teritoriul Țării Românești sau Moldovei ⁶⁵.

Apărarea pe poziții închise (cazul lui Moise Székely în 1603) ducea la pierderi ridicate, în caz de înfrângere, neexistând o cale de retragere. Pentru a evita o luptă singeroasă cu un inamic înfrînt și dornic de a înceta lupta, dar în stare la nevoie să-și vindă scump viața (cazul oștilor de mercenari de pildă), comandanții români de oști din veacul XVII lăsau acestuia o cale de retragere, *preferînd în unele cazuri urmărirea tactică, urmărirea strategică și contraofensivă*. Este cazul campaniei lui Radu Șerban din 1602 în Moldova, care a urmat înfrîngerii lui Simion Movilă și a lefegiilor săi poloni și cazaci în Țara Românească. Cu această ocazie Radu Șerban a pătruns adînc la nord de Milcov, și numai intervenția imperialilor, care se temeau de un conflict cu Polonia, l-a împiedicat să continue campania pentru înlocuirea lui Ieremia Movilă cu Marcu Cercel. După lupta de la Cornul lui Sas (1612) Ștefan Tomșa a urmărit pe poloni și partizanii Movileștilor pînă dincolo de hotare. De asemenea, în urma campaniilor lui Vasile Lupu în Țara Românească din 1637 și 1639 Matei Basarab a urmărit oștile acestuia spre Moldova, în vreme ce după bătălia de la Finta (1655) tabăra căzăcească mobilă (a cărei nimicire ar fi necesitat mari sacrificii), a fost lăsată să se retragă, fără a fi atacată, urmărirea strategică a inamicului fiind lăsată pe seama lui Gheorghe Ștefan.

Strategia ofensivă românească din perioada cercetată situa la loc de frunte *alegerea momentului favorabil desfășurării acțiunilor*. Campania pentru redobîndirea Țării Românești din primăvara 1602, a fost declanșată de Radu Șerban tocmai atunci cînd Simion Movilă era ocupat în Oltenia cu lupta împotriva unui alt rival, Radu Mihnea. Atunci cînd momentul nu era favorabil, dar necesitățile strategice impuneau luarea ofensivei, comandanții români izbuteau adesea să echilibreze situația, și chiar să o îndrepte în favoarea lor. Este, de pildă, cazul acțiunii lui Radu Șerban din 1603, cînd nevoind să părăsească Țara Românească aflată în plină campanie antiotomană, pentru a lupta în Transilvania împotriva pericolului reprezentat de Moise Székely, domnul a trimis detașamente conduse de căpitani Gheorghe Raț și cei doi Mirza în Țara Birsei. Acestea au acționat pînă cînd domnul a asigurat situația în Țara Românească, hărțuind avangarda lui Moise Székely și în cele din urmă atrăgîndu-l lîngă Brașov cu forțe inferioare celor muntene, ceea ce l-a obligat să dea o bătălie defensivă pe poziții.

O trăsătură caracteristică a planurilor strategice și tactice de acțiune era *marea lor flexibilitate, adaptabilitatea lor la diferite situații*. Deși inițial în 1611 Radu Șerban stabilise planul de acțiune împotriva principelui Gabriel Báthory împreună cu trimisul imperial, în funcție de colaborarea cu armatele imperiale, noile condiții create prin redobîndirea rapidă a Țării Românești, l-au determinat să atace singur pe Báthory, colaborarea amîntită stabilindu-se după victoria sa de la Brașov. În 1615 deși se pregătise inițial de apărare, sosirea neașteptată a unor cete de călărași și atragerea meșteșugită a slujitorilor de partea sa, l-au determinat pe Ștefan

⁶⁴ N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, p. 10.

⁶⁵ Hurmuzaki, *Documente*, IV ¹, p. 445, nr. CCCLXXIX.

Tomşa să contraatace cu succes și să obțină biruința de la Fintina lui Păcurar (Iași). Tot astfel, în 1639 Matei Basarab deși aștepta lupta cu oștile lui Vasile Lupu la apus de Ialomița, faptul că domnul moldovean și-a răspîndit imprudent oștile, l-a făcut să-și schimbe planul de acțiune, atacînd fulgerător oastea inamică și obținînd o categorică biruință la Nenișori (în locul ales de inamic pentru luptă!).

Aceasta a fost posibil datorită *realizării surprinderii*, a lovirii inamicului atunci și acolo unde el se aștepta mai puțin. *Surprinderea se îmbina cu o mare mobilitate* în mișcare ⁶⁶ a oștilor românești. Cel mai semnificativ exemplu în acest sens îl constituie fără îndoială campania lui Radu Șerban din vara anului 1611. Pornind din Moldova, după redobîndirea rapidă a Țării Românești domnul s-a îndreptat în grabă spre Transilvania pe cărări necunoscute de inamic și derutîndu-l, l-a surprins și obligat să dea lupta decisivă lângă Brașov ^{66 bis}, înainte ca turcii să fi putut interveni în ajutorul său. Marea mobilitate a trupelor române se datora nu numai unei bune călărimi, și a faptului că nu erau legate de cetăți — baze de aprovizionare, ca armatele apusene, ci și unei rezistente și viguroase pedestrimi care putea parcurge cîte 50 km. pe zi ⁶⁷. Este semnificativ faptul că, în 1655, cu ocazia campaniei în Țara Românească, Gheorghe Ștefan aprecia cu mult mai favorabil dorobanții români și seimenii, din punct de vedere al rezistenței fizice și mobilității față de pedestrașii germani, lefegii în oastea sa, care i-au îngreuiat marșul ⁶⁸.

Subliniem realizarea surprinderii și mobilitatea oștilor românești, pe care se baza în bună parte strategia comandanților noștri din veacul XVII, deoarece în această perioadă, cu unele excepții (mareșalul Turenne), manevrele comandanților apuseni neglijau aceste aspecte, sprijinindu-se în mișcările lor pe cetăți, care slujeau în același timp drept depozite de alimente pentru armatele lor ⁶⁹.

Trecerea la *contraofensivă* era o acțiune strategică des întîlnită îndeosebi în luptele cu tătarii. În toamna anului 1603, în urmărirea a 30 000 de tătari care au prădat Țara Românească, Radu Șerban a trimis „o mare parte a cavaleriei românești, care ajungîndu-i la trecerea Dunării, a redobîndit din mîinile lor mulți oameni, și o mare cantitate de vite și de bunuri” ⁷⁰. În cea de a doua domnie a lui Radu Mihnea în Moldova (1623—1626), la întoarcerea dintr-o expediție de pradă în țările române, tătarii au fost loviți de oștile ținuturilor de margine: „Ce, au sărit fălcienii și covurluienii și tecucénii, cu porunca lui Radu vodă, de au lovit pe tătari la întors, și le-au luat toată dobînda și robii” ⁷¹. *Contraofensiva se baza deci pe o mobilizare rapidă, pe iuțeală în mișcări și adesea pe surprinderea inamicului.*

⁶⁶ Pentru influența reciprocă dintre surprindere și mișcare cf. B. H. Liddell-Hart, *Strategia*, p. 336.

^{66 bis} C. Rezachevici, *Neobișnutil drum peste Carpați al oștii lui Radu Șerban, înaintea bătăliei de lângă Brașov cu Gabriel Báthory (iulie 1611)*. în „Cumidava”, Muz. jud. Brașov, VIII (1974—1975), p. 119—131.

⁶⁷ În campania din 1653 a lui Vasile Lupu în Țara Românească etc. (cf. gen. R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor*, p. 543).

⁶⁸ L. și L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară?*, p. 237—238.

⁶⁹ Cf. B. H. Liddell-Hart, *op. cit.*, p. 78.

⁷⁰ C. Spontoni, *Istoria della Transilvania*, 1638, p. 245; *Călători străini*, IV, p. 318.

⁷¹ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. 1958, p. 91.

Domnii români evită epuizarea țării și a surselor lor economice și militare nu numai prin mutarea războiului pe teritoriul adversarului (Radu Șerban, Vasile Lupu), ci și prin *retragerea populației dinaintea inamicului pătruns în țară*. Aceasta se făcea fie printr-o poruncă expresă ⁷², fie prin „risipirea” spontană a populației. Un act privitor la rumânii din Lichirești (Călărași) arată că „pre vremea cind s-au bătut (Radu Șerban—C.R.) cu hanul, în gura Teleajenului; atunci s-au răsipit, de au mers în sat la Crăceani” ⁷³, pentru a scăpa de robie. Iar în 1639, înaintea oștilor lui Vasile Lupu: „să băjenise toată Țara Muntenească... până în Praova” ⁷⁴. Și în Moldova situația era aceeași. Un act referitor la vecinii Văleseni arată că „de la vreme răscoalelor (tulburărilor provocate de intrarea polonilor în țară—C.R.), de când au luat leșii pe Duca vodă, s-au împrăștiat” ⁷⁵. Uneori pribegii treceau chiar în Țara Românească ⁷⁶ sau în Transilvania ⁷⁷.

De altfel, de-alungul drumurilor pe care înaintau oștile, în veacul XVII, așezările au fost evacuate. Cronicarul Neculce afirmă că mergînd Constantin Brîncoveanu înaintea oștilor sultanului, care se retrăgea după o campanie împotriva imperialilor, prin Țara Românească, acesta l-a întrebat pe domn, „cum de nu sîntu oameni pe acesta loc, iar Brîncovanul au dat samă că, de cîndu împlă oștile, au mutat oamenii mai în gios din șleah” ⁷⁸.

Se folosește în veacul XVII și *pustiirea teritoriului pe care urma să-l străbată inamicul*. Un punct al planului după care Radu Șerban s-a retras în Moldova înaintea oștilor lui Gabriel Báthory la sfîrșitul anului 1610 și începutul celui următor prevedea această operație, care — după mărturia izvoarelor — a fost întocmai îndeplinită ⁷⁹.

Jefuirea teritoriului inamic nu făcea parte de regulă din planurile strategice ale domnilor români. Cronicarul sas G. Kraus afirmă că după victoria de la Brașov din 1611 împotriva principelui Báthory, Radu Șerban care a rămas mai mult timp în Țara Birsei: „a păstrat o aspră disciplină militară (*Krises Disciplinam*), astfel încît oastea sa n-a pricinuit pagube mari acestui ținut și nici oamenilor noștri. Acesta este un merit

⁷² Cf. porunca lui Ștefan Tomșa din 1615, după înfringerea de la Tătăreni—Tăutești (N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 53).

⁷³ D. R. H., B, XXIII, p. 242, act din 1630 august 1. Și un act din 1628 august 5, referitor la niște vecini din Bălteni, arată oă „au fost împreună cu ceilalți vecini în sat pînă în zilele lui Simion voevod, cînd au fost răuțaiți de tătari; ei atunci s-au risipit din sat” (*ibidem*, XXII, p. 296).

⁷⁴ Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. 1958, p. 116.

⁷⁵ N. Iorga, *St. și doc.*, V, p. 103.

⁷⁶ În legătură cu campania lui J. Sobieski în Moldova din 1686, cînd și familia lui Ion Neculce a fugit la sud de Milcov, mai mulți pribegi arată la 8 mai 1688 că „după ce ne-au prădat leșii și ne-au luat tot ce am avut, trecut-am în Țara Muntenească”, între ei fiind și doi căpitani (N. Iorga, *op. cit.*, XI, p. 79).

⁷⁷ Fr. Babinger, *O relațiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie-vodă Ruset (1676)*, în „Anal. Acad. Rom.”, S. III, M. S. I., t. XIX, 1937, p. 122.

⁷⁸ I. Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. 1955, p. 197.

⁷⁹ A. Veress, *Documente*, VIII, p. 113—114, 145; cf. și C. Rezachevici, *Les relations politiques et militaires entre la Valachie et la Transylvanie*, p. 769. Operațiunea pustiirii teritoriului pe care urma să înainteze inamicul era recunoscută și de turci ca făcînd parte din acțiunile strategice obișnuite ale românilor, de aceia la 25 noiembrie 1677 sultanul ordonă să se ardă „tot finul și patele șesului”, iar grînele să fie duse la Dunăre, dacă polonii vor intra în Moldova pentru a ierna (N. Iorga, *St. și doc.*, XXIII, p. 247).

deosebit pentru un principe străin”⁸⁰. Excepție de la această regulă o constituie planul lui Vasile Lupu aplicat în timpul campaniei din Țara Românească în 1639, de a jefui teritoriul acesteia, pentru ca astfel să provoace nemulțumirea populației împotriva lui Matei Basarab și să-l determine pe acesta pentru a-și cruța țara, să accepte bătălia decisivă în locul ales de domnul moldovean.

Bătălia ca atare ca și nimicirea oștii inamice nu erau singurele mijloace pentru atingerea obiectivului strategic. *Campaniile câștigate fără lupte, deci fără pierderi și suferințe pentru țară, doar cu ajutorul mijloacelor diplomatice*, cazul celei din 1637, când Matei Basarab a obținut sprijinul diplomatic al Porții, care a oprit pe Vasile Lupu să înainteze în Țara Românească⁸¹, sînt considerate de obicei în literatura istorică de specialitate între cele mai mari succese strategice⁸².

Mijloacele diplomatice au fost pe larg folosite în veacul XVII atît pentru prevenirea războaielor, cît și atunci cînd cu ajutorul acestora nu se puteau obține rezultatele strategice dorite. Astfel sînt de pildă, tratatele încheiate de Radu Șerban cu hanul tătarilor (1603)⁸³, sau cu Ștefan Bocskay, rege al Ungariei și principe al Transilvaniei (1605)⁸⁴. Alte tratate urmăreau deschis izolarea inamicului și cîștigarea de aliați (cele ale lui Radu Șerban și Constantin Movilă cu imperialii — 1611⁸⁵, tratatul lui Radu Mihnea cu orașul Brașov din același an⁸⁶, tratatele lui Matei Basarab cu principii Rákóczi, cel al lui Constantin Șerban cu Gheorghe Rákóczi II — 1655⁸⁷, înțelegerile aceluiași principe cu Mihnea III — 1659, tratatele lui Șerban Cantacuzino și Dimitrie Cantemir cu Rusia, din 1688⁸⁸ și respectiv 1711⁸⁹ etc.) Alte legături diplomatice realizau: *neutralizarea aliaților inamicului* (tratatul lui Vasile Lupu cu Gh. Rákóczi I — 1638⁹⁰, în urma căruia principele nu mai putea acorda ajutor lui Matei Basarab împotriva domnului moldovean), *fructificarea unei biruințe* (tratatul lui Ștefan Tomșa cu regele polon Sigismund III⁹¹, după victoria de la Cornul lui Sas — 1612), sau *înlăturarea urmărilor unor înfrîngerii* (tratatul dintre Vasile Lupu și hatmanul Bogdan Hmelnițki — 1650⁹²).

Alteori pentru derutarea și surprinderea inamicului erau purtate *false tratative de pace, urmate de continuarea operațiunilor și zdrobirea aces-*

⁸⁰ G. Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608—1665*, ed. 1965, p. 14.

⁸¹ Matei Basarab era însă bine pregătit din punct de vedere militar, să înfrunte oștile moldo-căzăcești; ceea ce dorea el era, în măsura posibilului, evitarea unui război și a consecințelor sale.

⁸² Cf. B. H. Liddell-Hart, *Strategia*, p. 336.

⁸³ Hurmuzaki, *Documente*, IV¹, p. 353—356, nr. CCCII—CCCIII.

⁸⁴ Cf. C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 763.

⁸⁵ Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 429—430, nr. CCCLXVI, p. 431—432, nr. CCCLXVII.

⁸⁶ *D.I.R.*, B, XVII—2, p. 13—14.

⁸⁷ M. Mitileneu, *Colecțiune de tratatele și convențiunile României*, București, 1874, p. 66—68.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 71—74.

⁸⁹ M. Holban, L. Demény, *Originalul și traducerea latină a „diplomei lui Petru I” dată lui Dimitrie Cantemir, cuprinzînd condițiile tratatului moldo-rus din 1711*, în „Studii”, XXVI (1973), nr. 5, p. 1070—1078.

⁹⁰ N. Iorga, *St. și doc.*, IV, p. 209—210.

⁹¹ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II², p. 369—375, nr. CX.

⁹² A. Vaillant, *Actes diplomatiques constatant l'autonomie politique de la Roumanie*, Paris, 1857, p. 40.

tuia. Este cazul tratativelor purtate de Radu Șerban cu Moise Székely, înaintea bătăliei de la Brașov din 17 iulie 1603⁹³.

Pentru a nu fi nevoiți să lupte concomitent împotriva a doi inamici, pe lângă acțiuni militare (atacarea pe rînd a acestora — cum procedează Radu Șerban în vara lui 1611) și de natură diplomatică, domnii români recurgeau și la unele stratageme. Astfel, De la Croix amintește că în 1632, Matei Basarab în luptă cu pretendentul Radu Iliș, care avea ajutoare din Moldova, voind să mențină pacea cu Poarta a sporit haraciul și s-a folosit de numele aliaților săi din Transilvania și Imperiul habsburgic. El „s-a slujit de mijlocirea lui Abaza pașa de Cairo, de a celui din Silistra și de silihtar pașa, care fiind cumpărați cu bani, au arătat sultanului că o expediție împotriva lui Matei ar fi extrem de primejdioasă, deoarece acesta ar avea o înțelegere secretă cu Ungaria și cu împăratul Germaniei pe care i-ar putea chema în ajutor dacă s-ar vedea constrins și că astfel înălțimea sa ar putea pierde această provincie...”⁹⁴

Pentru a-și consolida poziția între puterile vecine și a cruța țara de războaie, domnii români mijlocesc adesea pacea între turci și puterile creștine. Astfel, în 1604 se încheie înțelegerea de pace între hanul tătarilor și imperiali, prin mijlocirea lui Radu Șerban⁹⁵. Țara Românească scăpa astfel pentru un timp, în măsura în care tătarii respectau înțelegerea, de pustiitoare raiduri ale fiilor pustiei. În 1617 și 1621 Radu Mihnea mijlocește păcile de la Iaruga (Bussa) și de la Hotin, între poloni și turci⁹⁶, cu aceleași rezultate pentru Moldova. La 1672, în urma campaniei conduse de sultan asupra Poloniei, în timpul căreia Lwówul a fost asediat iar Căminuța cucerită, Grigore Ghica se adresează regelui J. Sobieski⁹⁷, oferindu-se să mijlocească pacea între turci și poloni (tratatul de la Buczacz). Iar înaintea campaniei de la Prut (1711), sultanul a propus lui Dimitrie Cantemir să mijlocească pacea cu Petru I.

LA STRATÉGIE MILITAIRE ROUMAINE AU XVII-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'étude de synthèse concernant la stratégie militaire roumaine au XVII-e siècle traite le problème sous deux aspects essentiels : l'interconditionnement de la stratégie et de la politique extérieure de la Moldavie et de la Valachie et les caractéristiques de la stratégie pendant la période soumise à l'étude. Au premier point on souligne de manière documentée

⁹³ Despre aceste tratative, a căror adevărată semnificație n-a fost înțeleasă de oștenii lui Radu și de comisarul imperial cf. însemnările lui Șt. Szamosközy (I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, Cluj, 1928, p. 167—170, 174—175, 177).

⁹⁴ Fr. Babinger, *O relațiune neobservată*, p. 123—124.

⁹⁵ N. Iorga, *St. și doc.*, IV, p. 151; Hurmuzaki, *Documente*, VI¹, p. 378—382, nr. CCCXXV—CCCXXVI.

⁹⁶ Corespondența lui Radu Mihnea cu hatmanul Chotkiewicz din septembrie 1621, pentru încheierea păcii care urma campaniei sultanului Osman asupra Hotinului, în „Arh. ist.” I(1864), p. 90—92. Cf. și Th. Nicolau, *Un voevod român din veacul al 17-lea mediator al păcii dintre leși și turci*, în „România Militară”, L(1914), nr. 8, p. 689—694.

⁹⁷ La 21 septembrie 1672; răspunsul favorabil al lui Sobieski datînd din 28 septembrie „Arh. ist.” II(1865), p. 23—24).

l'importance des alliances dans la Code de l'établissement de la stratégie militaire des princes roumains. Face à la tendance de l'Empire ottoman de porter atteinte à l'autonomie des pays roumains, les princes du XVII-e siècle se sont appliqués soit à établir des alliances avec les puissances chrétiennes voisines, dans le code d'une stratégie militaire offensive, soit à gagner la confiance de la Porte Ottomane, l'appui de celle-ci servant aussi contre d'autres menaces de l'extérieur. On examine dans ce contexte les caractéristiques de la stratégie de certains dirigeants militaires représentatifs des pays roumains, à savoir Radu Șerban, Ștefan Tomșa, Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Șerban, Mihnea III, Șerban Cantacuzino et Constantin Brancovan.

Parmi les principales caractéristiques de la stratégie roumaine au XVII-e siècle notons : des campagnes de courte durée, poursuivant des résultats décisifs, l'imbrication des actions de harcèlement de l'ennemi et de la bataille décisive, l'élaboration par le prince de la stratégie militaire et de la politique à appliquer, l'établissement de la stratégie défensive sur la tactique offensive, la préférence, sur le plan stratégique, pour l'offensive et la contre-offensive, l'initiative du choix de l'endroit de la bataille, la défense à tout prix de la résidence princière, l'action efficiente à n'importe quelle saison de l'année, la mobilisation rapide, le choix judicieux du moment favorable au déroulement des actions, la souplesse et l'adaptation des plans stratégiques à diverses situations, etc.

RĂZBOIUL ITALO-ETIOPIAN (1935—1936) ÎN ISTORIOGRAFIA UNIVERSALĂ

DE

NICOLAE DASCĂLU și PATRICIA EGGLESTON (S.U.A.)

Agresiunea Italiei fasciste împotriva Etiopiei, declanșată la 3 octombrie 1935 și formal încheiată la 9 mai 1936 odată cu proclamarea imperiului în urma ocupării, cu câteva zile mai înainte, a Addis Abebei, a rămas în istorie sub termenul generic, utilizat în epocă în documentele oficiale ale Societății Națiunilor, de „conflictul italo-etioopian”. Dat fiind faptul că despre conflict în sine se poate vorbi încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea (ca urmare a înfrîngerii unui corp expediționar italian în bătălia de la Adua, în octombrie 1896 s-a încheiat tratatul de pace de la Adis Abeba — tratatul de la Ucciali — prin care Italia recunoștea independența Abisiniei)¹ cînd consfințirea independenței regatului etiopian a făcut ca burghezia italiană, care nu renunțase la ideea formării unui imperiu colonial, să caute alte căi de dominație și în special penetrația lentă, politică și economică. De aici și o stare permanentă de conflict, cu momente de aparentă destindere sau de tensiune, ce a fost marcată, în punctul ei culminant, de declanșarea agresiunii fasciste.

În acest context, abordînd problema istoriografiei războiului italo-abisinian, ne vom referi numai la lucrările consacrate perioadei octombrie 1935—mai 1936, deși, adoptînd acest sistem, nu facem o distincție netă, tranșantă, între cele două mari faze căci, așa cum foarte bine o demonstrează faptele istorice, războiul nu a fost decît momentul de vîrf, rezultatul acumulării contradicțiilor care au generat conflictul în sine.

Contrar locului secundar, la prima vedere, acordat în lucrările de sinteză consacrate istoriei lumii în perioada dintre cele două conflagrații mondiale², agresiunii italiene împotriva Etiopiei i s-au consacrat numeroase

¹ Pentru începuturile conflictului italo-etioopian, vezi: *La guerra italo-abissina*, num. 1—35 febr. — agosto 1892. Fratelli Treves, Milano, 280 p.; H. L. Castonnet, *L'Abyssinie et les Italiens*, P. Tequi, Paris, 1897, 294 p.; G. Canuti, *L'Italia in Africa e le guerre con l'Abissinia*, A. Saloni, Firenze, 1900, 254 p.; C. Rossett, *Storia diplomatica dell' Etiopia durante il regno di Menelik II*, S.T.E.N., Torino, 1910, 411 p.; G. F. Berkeley, *The Campaign of Adowa and the Rise of Menelik*, Constable, London, 1935, 403 p.; A. Caloli, *Fatti e figure della politica coloniale italiana, 1897—1900*, Pistoia, 1968, 40 p.; I. I. Vosin, *Politika kapitalisticheskikh derjav v Etiopii*, Nauka, Moskva, 1974, p. 116—148; R. H. Kofi Darwash, *Shewa Menilek and the Ethiopian Empire*, Heinemann, London, 1975, 233 p.

² Vezi, cu titlu de exemplu: A. Thulstrup, *Aggressor och allianser. Huvudlinjer i europeisk storpolitik, 1935—1939*, Stockholm, 1957, p. 287—306; G. Salvemini, *Prelude to World War II*, Doubleday, New York, 1954, p. 315—470; K. Eubank, *The Origins of the World War II*, Thomas Y. Crowell Comp. New York, 1969, p. 46—55; M. Baumont, *Les origines de la*

volume speciale, pornindu-se de la semnificația deosebită a acestui eveniment pentru evoluția lumii interbelice, pentru autoritatea și prestigiul Societății Națiunilor, ca și pentru istoria însăși a diverse state. Trebuie spus însă că cele câteva încercări de întocmire a unei bibliografii a problemei sau nu mai sînt de actualitate, fiind tentative minore făcute în epocă, sau sînt cu totul sumare, deși întocmite relativ recent. În prima categorie ar intra lucrările semnate de D. C. Haskell și D. H. Varley³. Excepție de la regula menționată face volumul italianului M. Marcelletti care oferă o imagine completă a bibliografiei sancțiunilor economice existentă la numai un an de la terminarea agresiunii italiene⁴ (de subliniat faptul că deși oficial războiul din Abisinia — denumire mai veche a Etiopiei — s-a încheiat în mai 1936 poporul etiopian a continuat lupta împotriva ocupantului). Unica bibliografie recentă consacrată în general studiului istoriei Etiopiei menționează doar 355 de titluri, din cele câteva mii, în legătură cu războiul italo-abisinian din 1935—1936⁵.

Credem că nu este lipsit de interes a începe prezentarea istoriografiei pornind de la schițarea succintă a surselor documentare și uneori depășind puțin sfera tematicii abordate prin menționarea unor fonduri arhivistice.

Publicarea de documente referitoare la conflictul italo-etioopian a început după declanșarea războiului, cu scopul evident, pentru volumele editate de cele două părți, de a justifica și explica propriile poziții, iar pentru cele apărute în alte state, de a informa opinia publică. Ceea ce se remarcă, în legătură cu ambele categorii, este aparenta lipsă de importanță a surselor, care sînt secundare și nu aruncă o lumină nouă asupra evenimentului. Între alte asemenea culegeri contemporane de documente⁶, am cita, ca publicată de Etiopia : *L'Ethiopie et les puissances. Textes diplomatiques*⁷; de Italia : *Il conflitto italo-etioopico. Documenti*, vol. I—II⁸, iar dintre cele de informare ; *Italy and Ethiopia. Background of dispute from the New Statesman and Nation*, vol. I—II⁹.

Un loc important între izvoarele editate în epocă îl ocupă documentele oficiale ale Societății Națiunilor, publicate în legătură cu dezbaterile pro-

deuxième guerre mondiale, Payot, Paris, 1969, p. 165—202 ; *Purnell's History of the XX th Century*, vol. VI, Purnell, New York, 1971, p. 1577—1587 ; A. I. Kopanht, *A Diplomatic History of Europe, 1919—1955*, vol. II, Tessalonica, 1971, p. 127—155 ; R. J. Sontag, *A Broken World, 1919—1939*, Harper & Row, New York, 1971, p. 285—294 ; O Hauser, ed., *Weltpolitik, 1933—1939*, Musterschmidt, Frankfurt, 1973, p. 140—160 ; R. Cartier, *Le monde entre les deux guerres, 1919—1939*, Larousse, Paris, 1974, p. 275—280 ; J. P. Brunet et M. Launay, *D'une guerre a l'autre, 1914—1945*, Hachette, Paris, 1974, p. 224—226.

³ D. C. Haskell, *Ethiopia and the Italo-Ethiopian Conflict, 1928—1936*, Public Library, New York, 1936, 13 p. ; D. H. Varley, *A Bibliography of Italian Colonisation in Africa with a Section on Abyssinia*, 1936, p. 72—92.

⁴ M. Marcelletti, *Bibliografia delle Sanzioni*, G. Sansoni, Firenze, 1937, 226 p.

⁵ A. Hiday and D. Rahmato, *A Short Guide to the Study of Ethiopia*. A. General Bibliographie, Greenwood Press, Westport, 1976, p. 61—80.

⁶ A se vedea, între altele : *L'Africa Orientale Italiana e il conflitto italo-etioopico. Studi e documenti*, raccolti e ordinati da T. Sillani, La Rassegna Italiana, Roma, 1936, 310 p. ; *Documents Relating to the Italo-Ethiopian Conflict*, J. O. Potena, Ottawa, 1936, 182 p. ; G. Bosca, *L'iniqua processo di Ginevra. Documenti sul conflitto italo-etioopico*, Firenze, 1936, 128 p.

⁷ *L'Ethiopie et les puissances. Textes diplomatiques collationnes* par M. Pobers, Geneve, 1935, 93 p.

⁸ *Il conflitto italo-etioopico. Documenti*, vol. I — II, Istituto per studi di politica internazionali, Milano, 1936, 550—590 p.

⁹ *Italy and Ethiopia. Background of Dispute from the New Statesman and Nation*, vol. I — II, Carnegie, New York, 1935, 443—527 p.

blemei etiopiene în cadrul Consiliului și a Adunării Generale. De asemenea, au fost tipărite și diversele memorandumuri înaintate de cele două părți, Etiopia și Italia, pentru explicarea pozițiilor lor și avînd, prin urmare, o valoare redusă determinată de caracterul lor justificativ ¹⁰.

După cel de-al doilea război mondial a început acțiunea de publicare a documentelor oficiale, de arhivă, referitoare la războiul italo-etioopian, în cadrul acțiunii generale de editare de izvoare. Surprinzător este faptul că, în problema ce formează obiectul studiului nostru, progrese de seamă au fost realizate doar în editarea surselor secundare, respectiv a documentelor altor state decît cele două părți beligerante. Într-adevăr, atît Italia cît și Etiopia, cu excepția unui modest început ¹¹, nu au publicat nimic sistematic din arhivele lor, referitor la războiul din 1935—1936.

Marea serie de izvoare, *I documenti diplomatici italiani*, acoperă evenimintele din anii 1935—1936 prin seriile a VII-a (settimana serie, 1922—1935) și a VIII-a (ottava serie, 1935—1939). Dar, în seria a VII-a ultimul volum apărut este al 9-lea și se referă la anul 1930¹², iar în seria a VIII-a primul volum tipărit, încă din anul 1952 este al 12-lea, privind anul 1939, cele anterioare nefiind încă editate ¹³.

Pe lîngă informațiile de primă importanță ce ar rezulta din cercetarea fondurilor de arhivă italiene mai mari (ale Ministerului de Externe, a Coloniilor, de Război și Finanțe) o sursă valoroasă mai puțin cunoscută, o constituie arhiva personală a lui Mussolini ¹⁴. Aceasta include, referitor la războiul italo-abisinian multe documente de interes. Astfel, am menționa un memorandum, datat 4 februarie 1928, înaintat de ministrul coloniilor, Federzoni, lui G. Volpe, ministrul de finanțe, în care se solicită noi fonduri pentru construirea de drumuri în Eritreea, date fiind necesitățile logistice ale unui război cu Etiopia ¹⁵. Așadar, încă din anul 1928 oficialitățile italiene au luat în considerare posibilitatea unui război pentru „soluționarea problemei etiopiene”.

De asemenea, în numeroase sinteze informative alcătuite de Direzione generale affari generali, ufficio V, din Ministerul de Externe italian, în baza unor rapoarte secrete ale corpului diplomatic referitoare la situația politică din diverse state, se fac ample mențiuni, în documentele referitoare la anii 1935—1936, la poziția, față de războiul italo-etioopian, a nu mai puțin de 61 de state ¹⁶.

¹⁰ Sub titlul *Dispute between Ethiopia and Italy* au fost publicate documente ca: *Request by the Ethiopian Government*, Geneva, 1935, 39 p.; *Memorandum by the Italian Government on the Situation in Ethiopia*, Geneva, 1935, 2 vol; League of Nations. Council. *Committee of Thirteen on the Dispute between Italy and Ethiopia, Reports*, 4 vols.

¹¹ Ne referim la: A. G. Duprey, *De l'invasion a la liberation de l'Ethiopie*, vol. 1, Paul Dupont, Paris, 1955, 696 p.; *L'Italia in Africa. Serie storica*, vol. I, part 1—7, Roma, 1958—1973 (documentele din acest prim volum acoperă perioada 1857—1889).

¹² *I documenti diplomatici italiani*, settimana serie, vol. 9, La Libreria dello Stato, Roma, 1975, 801 p.

¹³ *Ibidem*, ottava serie, vol. 12, Roma, La Libreria dello Stato, 1952, 695 p.

¹⁴ Capturată în 1945 de către trupele americane, arhiva lui Mussolini, împreună cu alte documente luate din Italia, a fost microfilmată, o copie aflîndu-se la National Archives of the United States, Washington, D.C., Microcopy T-586, role 405—1352.

¹⁵ National Archives, Microcopy T-585, rola 1134, Federzoni către G. Volpe, 4 februarie 1928, f. 21.

¹⁶ *Ibidem*, rolele 1 289, 1 290 și 1 291.

Documentele de arhivă franceze, editate în seria *Documents Diplomatiques Français, 1932—1939*, nu acoperă decât partea finală a războiului italo-etioopian deoarece prima serie (1932—1935) a ajuns prin volumul al VI-lea la jumătatea anului 1934¹⁷. În schimb, volumul I și II din seria a doua reflectă pe deplin și poziția Franței față de agresiunea italiană, începînd cu luna ianuarie 1936 și terminînd cu încheierea oficială a campaniei, în mai a aceluiași an¹⁸.

Într-o situație opusă celor franceze se află stadiul publicării documentelor diplomatice britanice. În 1976 a fost editat vol. XIV din seria a doua a *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, volum care se referă la poziția engleză față de conflictul italo-etioopian în perioada 21 martie 1934—3 octombrie 1935¹⁹. Între alte documente, în acest volum este, pentru prima dată, publicat așa-numitul Maffey Report, din 18 iunie 1935, ce analizează interesele britanice în Etiopia în preajma agresiunii italiene²⁰. Următoarele două volume din serie vor acoperi, în intențiile editorilor, întreaga perioadă a războiului italo-etioopian.

Provocînd multă îngrijorare politicienilor vremii, deși în final s-a dovedit a fi fără surprize, poziția Germaniei față de agresiunea fascismului italian împotriva ultimului stat liber al Africii înaintea mării conflagrații, este destul de bine schițată în volumul al IV-lea din seria C a lui *Documents on German Foreign Policy, 1918—1945*²¹.

Este însă absolut necesar, pentru cei care abordează atitudinea celui de-al Treilea Reich, să efectueze investigații în fondul de arhivă al Ministerului de externe german, fond care a fost microfilmă, împreună cu alte arhive germane, după 1945, o copie aflîndu-se și la Arhivele Naționale ale Statelor Unite²². Miile de documente provenind din surse diplomatice germane oferă cercetătorului imaginea completă a poziției naziste față de atacarea Etiopiei și consecințele sale²³.

Poate că cele mai multe documente privind războiul etiopian au fost publicate, pînă în momentul de față, de către americani. Într-adevăr, în seria *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers*. vol. I, 1935, și vol. III, 1936, includ mai multe sute de pagini cu documente privind această chestiune²⁴. De menționat însă faptul că majoritatea celor publicate sînt documente diplomatice, ceea ce impune, în mod necesar, completarea lor, dat fiind rolul primordial jucat de președinte în politica externă, cu

¹⁷ *Documents diplomatiques Français, 1932—1939*, 1-er série, tome VI (13 mars — 26 juillet 1934), Imprimerie Nationale, Paris, 1972, 1089 p.

¹⁸ *Ibidem*, 2-e série, tome I (1 janvier — 31 mars 1936), Imprimerie Nationale, Paris, 1963; tome II (1-er avril — 18 juillet 1936), Imprimerie Nationale, Paris, 1964.

¹⁹ *Documents on British Foreign Policy, 1919—1938*, second serie, vol. XIV, H.M.S.O., London, 1976, 790 p.

²⁰ *Ibidem*, p. 743—777 (The Maffey Report. Report of an Interdepartmental Committee on British Interests in Ethiopia, June 18, 1935).

²¹ *Documents on German Foreign Policy, 1918—1945*, Series C, vol. IV, H.M.S.O., London, 1962.

²² *National Archives*, Microcopy T-120, rolele 3 297, 3 298, 3 299, 4 026, 5 045, 5 147, 5 148 ș.a.

²³ Vezi *A Catalog of Files and Microfilms of the German Foreign Ministry Archives, 1920—1945*, vol. I—IV, The Hoover Institution, Stanford, 1962—1972.

²⁴ *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers 1935*, vol. I, Washington, 1953, p. 594—908; *Ibidem*, vol. III, 1936, Washington, 1953, p. 34—341.

hîrtille lui Franklin D. Roosevelt și care au fost publicate în marea lor majoritate ²⁵.

Cu tot numărul relativ mare al documentelor deja editate, acestea nu reprezintă decît o mică parte din volumul enorm al actelor consacrate aceleiași probleme și aflate la Arhivele Naționale din Washington. Mai trebuie subliniat faptul că nu au fost incluse deloc, în rîndul surselor publicate, documentele militare precum și o serie de memorandumuri și alte acte de lucru ce cuprind aprecieri în legătură cu diversele posibilități pentru exprimarea poziției de neutralitate a S.U.A. De asemenea, numeroasele documente ce exprimă atitudinea opiniei publice americane față de războiul din 1935—1936, nu au văzut încă lumina tiparului și nu au fost încă temeinic cercetate.

De aici, credem noi, o schițare sumară a diverselor fonduri de arhivă referitoare la chestiunea abordată, nu poate fi în afara tematicii. Majoritatea documentelor, peste 7 000, provin, așa cum am afirmat deja, din surse diplomatice și se găsesc în fondurile Departamentului de Stat ²⁶. Ceea ce s-a publicat reprezintă mai ales corespondența diplomatică, dar celelalte acte sînt la fel de importante pentru înțelegerea atitudinii Statelor Unite.

Inedite sînt documentele militare americane care, în funcție de proveniența lor (Armată sau Marină) se află în două fonduri diferite. Ambele includ însă rapoartele atașatului militar, respectiv naval, american la Roma, precum și cele ale observatorului militar american pe teatrul de război din Etiopia ²⁷. La acestea se adaugă o serie de documente ale Statului Major General (General Staff) al armatei americane, care a primit multiple sinteze informative și a tras o serie de concluzii cu privire la elementele noi aduse de campania din Etiopia ²⁸.

Au fost editate și principalele documente ce ilustrează poziția U.R.S.S. față de războiul etiopian. Acestea au fost incluse în volumele XVIII (1935) și XIX (1936) a seriei *Dokumentî vneșnei politiki S.S.S.R.* și sînt edificatoare pentru politica, cunoscută, de condamnare a agresiunii italiene de către guvernul sovietic ²⁹.

În sfîrșit, am menționa o ultimă colecție națională de documente, anume *Documents diplomatiques belges, 1920—1940*, ce cuprinde în paginile volumului al treilea piese semnificative pentru reconstituirea atitudinii Belgiei față de subjugarea Etiopiei ³⁰.

²⁵ *Franklin D. Roosevelt and Foreign Affairs*, edited by E.B. Nixon, vol. III, Mass., The Belknap Press, Cambridge, 1969. 638 p.

²⁶ *National Archives*, Department of State, Record Group 59, Decimal File 1930—1939, cota 765.84; vezi și State Department, *An Auxiliary Record of the Italo-Ethiopian Controversy*, indice tematic structurat pe 39 de subiecte.

²⁷ *Ibidem*, War Department, General Staff, Military Intelligence and Reports of U.S. Military Attaches, Record group 165, decimal file 1917—1941, cotele 2.022/611 — 141, 150, 153 etc.; *Ibidem*, Naval Intelligence and Naval Attaches Reports, Record group 38, decimal file 1886—1939, cotele C — 9 — D/22. 151; C — 10 — F/20. 259; C — 10 — H/18.954 etc.

²⁸ *Ibidem*, War Department, General Staff, *Memorandum for the Chief of Staff*, 276 p. (cota 2657 — E — 336/168); *Special Report of Board of Officers*, prepared in Intelligence Branch M.I.D., War Department, General Staff, March 15, 1937, 63 p. (cota 2657 — E — 336/183).

²⁹ *Dokumentî vneșnei politiki S.S.S.R.*, vol. XVIII, 1935, Moskva, Izd. Polit. Lit., 1973; *Ibidem*, vol. XIX, 1936, Izd. Polit. Lit., Moskva, 1974.

³⁰ *Documents diplomatiques belges, 1920—1940*, vol. III, publiés par Ch. de Vischer et F. Vanlangenhove, Bruxelles, 1965.

Existența acestei multitudini de surse documentare, editate și inedite, a permis elaborarea unui număr mare de lucrări consacrate războiului italo-etioopian. Grupându-le în mai multe categorii, am menționa, mai întâi, volumele ce reconstituie tabloul general al evenimentului. În această direcție, trebuie precizat că, dacă lucrările apărute până în anul 1939 sînt foarte sumare, fapt determinat de absența unei documentații temeinice, apoi chiar și cele scrise după 1945, inclusiv cele mai recente, sînt lipsite de un caracter constant științific. Această afirmație se referă mai ales la lucrările din istoriografia anglo-saxonă, care excelează prin stilul ziaristic, fiind destinate, ca de altfel mai toate lucrările de istorie, cu precădere informării publicului larg.

Dintre sintezele apărute în epocă, remarcabilă, cu valoarea în parte nealterată pînă astăzi, este cea editată în seria *Survey of International Affairs* (vol. II, privind anul 1935) de către Arnold J. Toynbee. Deși elaborat doar în baza documentației accesibile în epocă, deci relativ redusă ca volum, amplul studiu al lui Toynbee oferă o imagine clară a originilor și evoluției războiului italo-etioopian, fiind indispensabil pentru cercetătorii problemei³¹.

Celelalte lucrări contemporane cu evenimentul, destul de multe la număr, au o scăzută valoare științifică fiind pro sau contra Italiei sau cu un declarat caracter imparțial dar toate, dincolo de semnificația lor profundă, de o mai bună înțelegere a efectelor psihologice ale războiului italo-etioopian, a consecințelor acestuia asupra conștiinței contemporanilor, nu aduc nici un element nou în dezbaterile problemei³².

După cel de-al doilea război mondial, paralel cu deschiderea unor fonduri de arhivă, privirile de ansamblu asupra evenimentului abordat, au devenit mai numeroase, nemaivorbind de o serie de lucrări consacrate diverselor aspecte ale problemei sau pozițiilor adoptate de diverse state. În ceea ce privește volumele de ansamblu, prezentarea lor succesivă, desigur a celor mai importante, în ordinea apariției și apoi schițarea unor concluzii generale pentru întreaga categorie, ni se pare edificatoare pentru înțelegerea valorii lor.

O primă tentativă notabilă de evidențiere a locului războiului italo-etioopian în istoria interbelică³³, este făcută de Ludwig F. Schaefer care, într-o culegere de texte ale unor istorici care au abordat problema în context general, încearcă a evidenția ideea că evenimentul de care ne ocupăm a fost „piatra de încercare” pentru politica de conciliere a marilor puteri³⁴.

³¹ *Survey of International Affairs, 1935*, vol. II, edited by A. J. Toynbee, Oxford U.P., 1936, 568 p.

³² Am cita cîteva asemenea lucrări: *La guerre italo-ethiopienne*, L'illustration, Paris, 1936, 219 p.; P. Gentizon, *La conquête de l'Ethiopie*, Berger-Levrault, Paris, 1936, 294 p.; R. D. Davies, *Nearing the Abyss. The Lesson of Ethiopia*, Constable & Co., London, 1936, 182 p.; R. Tanghe, *Le conflit italo-ethiopien*, A. Levesque, Montreal, 1936, 113 p.; Z. Corado, *La conquista dell'Impero. Cronistoria degli avvenimenti diplomatici, militari e politici dal dicembre 1934 all'aprile 1937*, N. Zanichelli, Bologna, 1937, 442 p.; B. C. Baskerville, *What next, o Duce?*, London, 1937, 305 p.; G. Th. Garrat, *Mussolini's Roman Empire*, Harmonds Worth, Penguin Books, 1938, 249 p.; O. Cerda Fuenzalida, *El conflicto italo-etiope*, Santiago de Chile, 1942, 283 p.

³³ Anterior culegerii editate de L. F. Schaefer, au fost publicate o serie de articole ce aruncă o privire de ansamblu asupra războiului italo-etioopian. Menționăm doar A. Berio, *L'Affare Etiopica*, în „Rivista di Studi Politici Internazionali”, 1958, vol. 25, p. 181–219.

³⁴ L. F. Schaefer, *The Ethiopian Crisis. Touchstone of Appeasement*, D. C. Heath, Boston, 1961, 101 p.

În ce ne privește considerăm că textele incluse de către editor (aparținând de pildă lui M. Gathorne-Hardy, A. J. Toynbee, G. Salvemini, L. Villari, A. Bullock, H. Feis, E. Wiskeman ș. a.) nu sînt cele mai ilustrative pentru ideea inclusă în chiar titlul lucrării.

O bună retrospectivă a războiului italo-etioopian, privit în conexiune cu originile mării conflagrații, este realizată de istoricul italian Max Gallo prin lucrarea *L'Affaire d'Ethiopie aux origines de la guerre mondiale* (ed. fr.)³⁵. A. J. Barker, în volumul *The Civilizing Mission. A History of the Italo-Ethiopian War of 1935—1936*³⁶, privește evoluția problemei pe multiple planuri, deși accentul este pus pe latura diplomatică, cea militară fiind aproape absentă. De asemenea, ca la mai toate celelalte lucrări apărute în istoriografia americană, și aceasta este lipsită de un stil riguros științific, de confirmarea diverselor afirmații prin indicarea surselor de arhivă.

În istoriografia socialistă se remarcă, în această sferă a lucrărilor de ansamblu, istorica maghiară Maria Ormòs³⁷ și polonezul A. Bartniki³⁸ care, deși în baza unor surse secundare, realizează un echilibrat tablou al evoluției războiului din Etiopia.

Lucrările apărute în ultimii ani în istoriografia anglo-saxonă sînt, așa cum am afirmat deja, reprezentative mai ales pentru stilul informativ, de popularizare. Semnificative sînt lucrările: J. Dugan and L. Lafore, *Days of Emperor and Clown. The Italo-Ethiopian War, 1935 — 1936*³⁹ și Thomas M. Coffey, *Lion by the Tail. The Story of the Italo-Ethiopian War*⁴⁰.

Cele mai recente volume apărute, care în opinia noastră se află între cele mai bune pentru problema abordată, compensează în bună parte carențele menționate anterior. Ne referim la lucrarea istoricului englez Frank Hardie⁴¹, care, pornind de la opinia că agresiunea italiană împotriva Etiopiei a fost primul mare act al concilierii (al doilea fiind Münchenul), că a fost momentul de cotitură în istoria anilor '30, apreciază că importanța primară a acestui eveniment nu derivă din conflictul în sine, între Italia și Etiopia, ci din consecințele pe care le-a avut asupra ordinii internaționale ca test suprem pentru Societatea Națiunilor și ca punct de plecare pentru criza mondială, pentru cea din relațiile europo-africane, criză ce se va termina cu declanșarea mării conflagrații. În același timp, războiul italo-etioopian a avut o semnificație aparte, diferită de la caz la caz, pentru diversele state implicate între care s-a aflat și Marea Britanie unde s-a înregistrat un proces de clarificare a opiniei publice în legătură cu pacifismul⁴².

O altă recentă apariție editorială aparține americanului G. W. Baer care a publicat, pînă la ora actuală poate cel mai valoros volum consacrat

³⁵ Max Gallo, *L'Affaire d'Ethiopie aux Origines de la guerre mondiale*, Paris, 1967, 290 p.

³⁶ A. J. Barker, *The Civilizing Mission, A History of the Italo Ethiopian War of 1935—1936*, The Dial Press, New York 1968, 383 p.

³⁷ Maria Ormòs, *Háború Etiópia földjén*, Budapest, 1970, 190 p.

³⁸ A. Bartnicki, *Pierwszy front II wojny światowej konflikt włosko-etiopski, 1935—1936*, Warszawa, 1971, 477 p.

³⁹ J. Dugan, and L. Lafore, *Days of Emperor and Clown. The Italo-Ethiopian War, 1935—1936*, Doubleday, New York, 1973, 282 p.

⁴⁰ Thomas M. Coffey, *Lion by the Tail. The Story of the Italo-Ethiopian War*, The Viking Press, New York, 1974, 370 p.

⁴¹ Frank Hardie, *The Abyssinian Crisis*, Batsford, London, 1974, 294 p.

⁴² *Ibidem*, p. 3—7.

războiului italo-etioopian din istoriografia americană, urmare a unei mai vechi lucrări ce abordează originile conflictului ⁴³. De subliniat este accentul pus, în contextul general, pe poziția Statelor Unite ale Americii deosebit de importantă, așa cum se știe, mai ales pentru latura economică a războiului și care evidențiază, în același timp, repercusiunile mondiale ale evenimentului.

Succinta trecere în revistă a sintezelor consacrate războiului italo-etioopian impune o serie de concluzii : a) lipsesc asemenea lucrări scrise de pe poziția celor două părți direct implicate respectiv Italia și Etiopia ; b) în ciuda caracterului general declarat toate volumele citate, cu excepțiile menționate, nu realizează un just echilibru între diversele laturi ale războiului, accentul fiind cu precădere pus pe aspectul politico-diplomatic și c) sint prea puține cazurile de analiză științifică a cauzelor războiului (desigur, voința de expansiune a lui Mussolini nu poate fi neglijată, dar au fost analizate prea puțin condițiile socio-economice ale Italiei, condiții care au și fost utilizate de fascism pentru a justifica agresiunea), după cum sint puține cazurile de expunere a fenomenului altfel decât prin stilul evenimential, caracteristică impusă poate și de utilizarea unor surse documentare secundare cu precădere.

Istoricul britanic F.P. Walters a caracterizat războiul italo-etioopian ca „... cel mai important și decisiv capitol din istoria Societății Națiunilor...” ⁴⁴, ceea ce este perfect adevărat, așa încît nu trebuie să surprindă numărul mare de lucrări consacrate dezbaterii problemei etiopiene în forul de la Geneva. Faptul că cele mai multe dintre aceste volume au apărut în perioada 1935—1939 se poate foarte bine explica prin șocul psihologic provocat de evidența neputinței soluționării diferendului italo-abisinian de către Societatea Națiunilor ⁴⁵. La scurt timp după deziluzia provocată de ineficacitatea manifestată în criza manciuriană, problema agresiunii italiene împotriva Etiopiei a devenit, în bună parte datorită acțiunii diplomatice a guvernului britanic, cheia de boltă a încrederii opiniei publice internaționale în viabilitatea și eficacitatea întregului edificiu al Societății Națiunilor. Eșecul acțiunii colective și serioasa diminuare a prestigiului organizației internaționale se datoresc, între alte cauze imediate, și atitudinii inconsecvente a Franței.

Unica lucrare apărută după 1945, consacrată special atitudinii Societății Națiunilor față de conflictul italo-etioopian se oprește în fapt la declan-

⁴³ G. W. Baer, *The Coming of the Italian-Ethiopian War*, Harvard U. P., Cambridge, 1967, 404 p.; Idem, *Test Case. Italy, Ethiopia and the League of Nations*, Hoover Institution Press, Stanford, 1976, 367 p.

⁴⁴ F. P. Walters, *A History of the League of Nations*, Oxford U. P., London, 1965, p. 623; vezi și J. Barros, *Betrayal from within. Joseph Avenol, Secretary-General of the League of Nations, 1933—1940*, Yale U.P., New Haven, 1969, p. 53—145.

⁴⁵ Jean Dupuy, *Le conflit italo-ethiopien devant la Société des Nations*, Paris, 1935, 61 p.; Vera M. Dean, *The League of Nations and the Italian-Ethiopian Dispute*, Geneva Special Studies, vol. 6, 1935; L. S. Wolf, *The League and Abyssinia*, Hogart Press, London, 1936, 35 p.; R. Sertoli Salis, *Il conflitto italo-etioptico e la Società delle Nazioni*, G. Martucci, Milano, 1936, 78 p.; R. Mennevee, *Les origines du conflit italo-ethiopien et la Société des Nations*, Paris, 1936, 379 p.; R. Tanghe, *Le conflit italo-ethiopien*, A. Leveque, Montreal, 1936, 113 p.; E. Leroux, *Le conflit italo-ethiopien devant la S.D.N.*, Paris, 1937, 318 p.; P. Pasquale, *La Società delle Nazioni e la controversia tra l'Italia e l'Etiopia*, vol. I, Catana, 1937, 279 p.; A. Serup, *L'Article 16 du Pacte et son interpretation dans le conflit italo-ethiopien*, A. Rousseau, Paris, 1938, 226 p.; J. Fuller, *Der erste der Völkerbundskriege seine Zeichen und Lehren für Kommende* Rowalt, Berlin, 1938, 374 p.

șarea războiului, în octombrie 1935, și aparține lui Armand Cohen ⁴⁶. Dar, fapt care trebuie reținut, în mai toate lucrările de sinteză consacrate agresiunii italiene împotriva Etiopiei se fac mențiuni, din diverse unghiuri, în legătură cu acest aspect, așa încît acest subiect nu este cu totul descoperit.

Deficitar este însă un domeniu important, anume acela al atitudinii opiniei publice internaționale față de agresiunea italiană împotriva ultimului stat liber al Africii înainte de 1939. La ora actuală încă nu există o privire de ansamblu asupra ecourilor și reacției opiniei publice mondiale față de războiul etiopian ⁴⁷. În schimb au fost făcute cîteva încercări de definire a poziției opiniei publice din Italia și Marea Britanie mai ales. Atitudinea opiniei publice italiene este sintetizată de B. Cialdea într-un studiu publicat încă în anul 1962⁴⁸, și care cu certitudine trebuie lărgit și adus la zi în baza surselor documentare mai recent accesibile. În acest domeniu, în legătură cu care vom face unele completări în paragraful cel vom consacra atitudinii diverselor state, numeroase abordări se referă la opinia publică britanică. Studii ca cele ale Eleonorei F. Rothbane ⁴⁹ sau mai nou al lui E. L. Presseisen ⁵⁰ nu au făcut decît să pregătească lucrarea mai amplă a lui D. Ph. Waley ⁵¹.

Opinia publică britanică, afirmă istoricul englez, de obicei neinteresată în problemele externe, s-a manifestat activ în problema etiopiană pentru că Etiopia era victima unei mari puteri și pentru că întregul conflict era privit ca un test al sistemului securității colective ce stătea la baza Societății Națiunilor. Ceea ce a fost decisiv pentru atitudinea Marii Britanii, a fost prăpastia periculos de mare dintre părerile cetățenilor britanici și cele ale oficialilor. Contrastul dintre intensitatea presiunilor exercitate de partizanii Societății Națiunilor și efectul lor limitat în faza finală de luare a deciziilor, consideră D. Ph. Waley, a fost problema crucială pentru afacerea abisiniană ce poate fi considerată ca un exemplu tipic de acțiune a grupurilor de presiune ca și pentru înțelegerea modului de formare a opiniei ⁵².

Prezentarea surselor documentare, a lucrărilor de sinteză ca și a celor existente în analiza opiniei publice față de războiul italo-etioopian poate fi în mod firesc, continuată prin cîteva aprecieri legate de lucrările ce abordează doar unele laturi ale problemei, respectiv cel economic, politic și militar, de menționarea unor studii speciale legate de poziția a diverse state pentru a încheia cu memorialistica.

Aspectul economic al agresiunii italiene declanșată în anul 1935 are ca specific, din punct de vedere internațional, problema sancțiunilor, ce

⁴⁶ A. Cohen, *La Société des Nations devant le conflit italo-ethiopien (Décembre 1934 — Octobre 1935)*. *Politique et procédure*, Droz, Geneve, 1960, 145 p.

⁴⁷ Excepție ar fi Helen Hiett, *Public opinion and the Italo-Ethiopian Dispute. The Activity of Private Organisations in the Crisis*, Geneve, 1936, 28 p. (se referă doar la un sector al opiniei publice internaționale, anume organizațiile particulare).

⁴⁸ B. Cialdea, *L'impresa etiopica, le sanzioni e l'opinione pubblica italiana*, în „Terza Programma”, 1962, no. 2, p. 221—232.

⁴⁹ Eleanor F. Rathbone, *The Tragedy of Abyssinia. What British Feels and Thinks and Wants*, London, 1936; vezi și D. Adelaide Livingstone *The Peace Ballot (June 1935)*, London, H.M.S.O., 65 p.

⁵⁰ E. L. Presseisen, *Foreign Policy and British Public Opinion. The Hoare — Laval Pact of 1935*, în „World Affairs Quarterly”, 1958, vol. 28.

⁵¹ D. Ph. Waley, *British Public Opinion and the Abyssinian War, 1935—1936*, Temple Smith, London, 1975, 176 p.

⁵² *Ibidem*, p. 139.

trebuiau aplicate în conformitate cu prevederile Pactului Societății Națiunilor imediat ce se constata oficial existența stării de agresiune. În afara lucrărilor contemporane, publicate în epocă în baza documentelor editate de Societatea Națiunilor⁵³, cele câteva apariții ulterioare abordează ori sumar ori unilateral, diversele aspecte ale problemei sancțiunilor. De pildă, Herbert Feis tratează într-o manieră foarte generală, poziția Statelor Unite în chestiunea embargoului petrolier, susținând, în mod just, că „Washington a fost o importantă stație în circuitul indeciziei” ...⁵⁴ cunoscut fiind eșecul aplicării acestei măsuri.

Ar mai fi de menționat lucrarea lui Franco Catalano, consacrată de altfel economiei italiene de război, chiar dacă autorul se oprește doar accidental asupra fazei etiopiene⁵⁵.

Istoria diplomatică a războiului a fost consemnată cu precădere în lucrări apărute mai ales până la declanșarea mării conflagrații. De aici, și una din marile carențe, anume aceea de a lipsi documentația de arhivă, nemaivorbind de faptul că lucrările editate de italieni sînt total subiective. În prima categorie se află volumele semnate de A. G. de la Pradelle, E. Work și Jean Bastin⁵⁶, iar în cea de-a doua, cele ale lui Mario Pigli⁵⁷ și Luigi Villari⁵⁸. În lucrări italiene mai recente, consacrate politicii externe a lui Mussolini, s-a ajuns la o abordare realistă a problemei, pornindu-se desigur și de la evidența incontestabilă a faptelor consemnate în documentele de arhivă⁵⁹.

Deși de o amploare redusă, se cere a fi menționat din istoriografia română studiul lui N. Z. Lupu, legat de conflictul italo-etioopian și unele schimbări în raportul de forțe pe plan internațional⁶⁰.

⁵³ *Sanctions in the Italo-Ethiopian Conflict*, New York, Carnegie, 1935, 86 p.; The Royal Institute of International Affairs, *Sanctions*, Chatham House, London, 1935, 72 p.; A. Mestre, *Les sanctions internationales. Trois opinions des juristes*, Hartman, Paris, 1936, 53 p.; B. Hillebrecht, *Die Sanktionen gegen Italien und ihre grundsätzliche wirtschaftliche Bedeutung*, Berlin, 1936, 112 p.; A. E. Highley, *The First Sanctions Experiment*, Geneva, 1938, 141 p.; A. E. Highley, *The Actions of the States Members of the League of Nations in Application of Sanctions Against Italy, 1935–1936*, Geneva, 1938, 251 p.

⁵⁴ Herbert Feis, *Three International Episodes*, A. A. Knoph, New York, 1946, 218 p.

⁵⁵ Franco Catalano, *L'economia italiana di guerra. La politica economico-finanziaria del fascismo dalla guerra d'Etiopia alla caduta del regime, 1935–1943*, Milano, 1969, p. 10–25; vezi și Karl Huber, *Wirtschaftssanktionen unter Berücksichtigung der Völkerbund gegen Italien eingeleiteten*, München, Massnahmen, 1949, 83 p.

⁵⁶ A. G. de la Pradelle, *Le conflit italo-ethiopien*, Les editions internationales, Paris, 1936, 672 p.; E. Work, *Ethiopia, a pawn in European Diplomacy*, Macmillan, New York, 1936, 354 p.; J. Bastin, *L'Affaire d'Ethiopie et les diplomates, 1934–1937*, L'Edition Universelle, Bruxelles, 1938, 419 p.

⁵⁷ Mario Pigli, *L'Etiopia nella politica europea*, 3ed A. Milani, Padova, 1936, 286 p.

⁵⁸ Luigi Villari, *Storia diplomatica del conflitto italo-etioptico*, N. Zanichelli, Bologna, 1943, 306 p. (vezi și L. Vilari, *I precedenti politici del conflitto*, Unione Editoriale, Roma, d'Italia, 1937, 189 p.).

⁵⁹ Vezi mai ales Fulvio d'Amojo, *La politica estera dell'impero. Storia della politica estera fascista dalla conquista dell'Etiopia a'll Anschluss*, Cedan, Padova, 1967, p. 1–53; F. Marzari, C. J. Lowe, *Italian Foreign Policy, 1870–1940*, Routledge, London, 1975, p. 240–290; Luigi Villari, *Italian Foreign Policy under Mussolini*, The Devin Adair Comp., New York, 1956, p. 123–163; E. M. Robertson, *Mussolini as Empire Builder. Europe and Africa, 1932–1936*, The Macmillan Press, London, 1977, 246 p.

⁶⁰ N. Z. Lupu, *Conflictul italo-etioopian și unele schimbări în raportul de forțe pe plan internațional*, în „Revista de istorie”, tom 30, 1977, nr. 5, p. 883–899 (vezi, de același autor, și *Preludii diplomatice ale războiului italo-etioopian*, în „Revista de istorie”, tom. 28, 1975, nr.3, p. 285–405).

Atît în ce privește latura economică cît și cea diplomatică se constată, după scurta trecere în revistă a volumelor deja apărute, absența unor lucrări de sinteză, scrise după criterii științifice și bazate pe surse arhivistice. O situație mai bună există în sfera istoriei militare a problemei în discuție, campania fiind privită în ansamblul ei sau prin prisma diverselor arme.

Prima lucrare de sinteză este cea a britanicului Ed. Hamilton ⁶¹, urmată fiind de o cronică ilustrată, editată în Italia, a războiului din Etiopia ⁶². Aviația fascistă a avut un rol important, logistic și tactic, rol mult ușurat de faptul că forțele armate etiopiene dispuneau doar de trei aparate de zbor, de unde și lucrările speciale consacrate contribuției acestei arme, ca de pildă cele ale lui Guido Mattioli și Clemente Prepositi ⁶³. Dată fiind absența căilor terestre de tot felul, aprovizionarea corpului expediționar italian, așa cum reiese din lucrarea lui Fidenzio dall'Ora, a necesitat un susținut efort din partea intendenței ⁶⁴. O serie de alte volume privesc războiul în ansamblul său, ca pe o acțiune colonială (de exemplu R. Xylander sau Amedeo Tosti) ⁶⁵ în timp ce în lucrarea lui G. L. Steer, *Caesar in Abyssinia*, analiza evoluției operațiunilor militare duce la concluzia că agresiunea italiană a fost urmată de un șir de masacre ⁶⁶.

Referitor la asistența medicală în timpul campaniei din Etiopia dispunem, la ora actuală, doar de articolele lui Aldo Castellani ⁶⁷ iar în ce privește ecourile războiului italo-etio-pian în presa contemporană, delucrarea lui A. Ballati ce se oprește de fapt asupra periodicelelor militare ⁶⁸. Trecînd peste diverse alte volume publicate în epocă pe marginea campaniei militare din Etiopia ⁶⁹, menționăm ca mai important primul volum oficial al istoriei războiului ⁷⁰. Informații interesante pot fi culese și din numeroasele articole apărute, mai ales în anii 1935—1936, în revistele militare italiene cum au fost: „Nazione Militare”; „Le Forze Armate” sau „Rivista di Fanteria”.

⁶¹ Ed. Hamilton, *The War in Abyssinia. A Brief Military History*, The Unicorn Press London, 1936, 162 p.

⁶² O. Zoppi, ed., *Cronache illustrate della azione Italiana in A.O.*, Tumminelli, Roma, 1936, 391 p.

⁶³ G. Mattioli, *L'aviazione fascista in A.O.*, Roma, 1937, 382 p.; C. Prepositi, *L'Opera dell'aviazione in A. O.*, Roma, 1937, 168 p.

⁶⁴ F. dall'Ora, *Intendenza in A. O.*, Roma, Istituto Nazionale, 1937, 324 p.

⁶⁵ R. Xylander, *La conquista dell'Abyssinia. Aspetti militari ed insegnamenti della prima guerra coloniale moderna di cimentamento*, Fratelli Treves, Milano, 1937, 228 p.; A. Tosti, *The Greatest colonial Enterprise in the World*, Novissima, Roma, 1937, 140 p.

⁶⁶ G. L. Steer, *Caesar in Ethiopia*, Little Brown, Boston, 1937, 411 p.

⁶⁷ Aldo Castellani, *Italy's Medical Organization in the Ethiopian War*, in „Army Medical Bulletin”, 1937, vol. 42; *Idem*, *Hygienic Measures and Hospital Organization of the Italian Expeditionary Forces during the Ethiopian War*, in „Royal Society of Arts Journal”, 1938, vol. 86.

⁶⁸ A. Ballati, *La campagna italo-etio-pica nella stampa militare estera*, Istituto Poligrafico, Roma, 1938, 149 p.

⁶⁹ Ne referim la: E. W. Newman, *Italy's Conquest of Abyssinia*, T. Butterworth, London, 1937, 316 p.; H. S. Jevons, *Italian Military Secret Three Years Preparation for the Abyssinian War*, London, 1937, 260 p.; * * * *La Formazione de l'impero coloniale italiana*, vol. 1—3, Fratelli Treves, Milano, 1939, 480—558—646 p.; A. Tosti, *Le operazioni militari in A. O., ottobre 1935—maggio 1936*, Unione Editoriale, Roma, d'Italia, 1939, 191 p.; V. Araldi, *Generali dell'Impero. I. condottieri della guerra in A.O.*, Napoli, Rispoli, 1940, 171 p.; G. Fetta-roppa e Sandri Glioglio, *La guerra imperiali d'Italia*, Vallardi, Milano, 1942, 565 p.

⁷⁰ Esercito. Corpo di stato maggiore. Ufficio storico. *La campagna 1935—1936 in Africa Orientale*, vol. I, Tipografia regionale, Roma, 1939, 350 p. (celelalte volume din seria oficială a campaniei din Etiopia nu au mai fost editate, desigur datorită condițiilor create de declanșarea marilor conflagrații).

În seria *L'Italia in Africa. Serie storico-militare*, editată după 1945, au apărut mai multe volume care au abordat și pregătirea și evoluția campaniei terestre din Etiopia (vol. I, partea 1—3)⁷¹, acțiunea marinei (vol. II)⁷² precum și cea a aviației (vol. III, partea 2)⁷³. De asemenea, pentru acțiunea marinei dispunem și de lucrarea lui E. Chiavarelli⁷⁴, iar pentru un episod din luptele terestre, anume bătălia de la Keren, de studiul lui Evans Geoffrey⁷⁵.

Noi fonduri de arhivă, care duc la elucidarea unor aspecte mai puțin cunoscute legate în special de pregătirea militară a agresiunii, sînt puse în circuitul științific de Giorgio Rochat (arhiva mareșalului Badoglio)⁷⁶ și G. Bianchi (arhiva mareșalului De Bono)⁷⁷.

Chiar dacă folosesc numai lucrări editate pentru documentare, volumele semnate de Angelo del Boca și A. J. Barker⁷⁸ realizează atmosfera veridică și evoluția reală a operațiilor militare italiene din 1935—1936.

O altă mare categorie de lucrări este a acelor care reflectă poziția diverselor state față de războiul din Etiopia. Astfel, în ce privește Italia, spre deosebire de alte sfere abordate, dispunem de numeroase volume ce reflectă politica fascistă, luarea deciziei și evoluția agresiunii. Deși nu toate sînt lucrări speciale consacrate evenimentului, acesta ocupă un loc important în problematica generală. Dintre lucrările recente⁷⁹ se remarcă istoria Italiei în perioada 1935—1945, în care autorul Nico d'Aroma, acordă războiul italo-etioopian mai mult de jumătate din volumul I⁸⁰.

Istoricul francez Jean Louis Miège, în amplul studiu consacrat imperialismului colonial italian, se referă și la problema etiopiană⁸¹, iar Carlo Zaghi include aceeași chestiune în contextul general al problemei Africii în conștiința europeană și imperialismul italian⁸². În afara altor asemenea volume cu un caracter general⁸³, o mențiune specială se impune pentru lucrarea lui Giovanni Mario, *L'avventura fascista in Etiopia*, în care autorul

⁷¹ *L'Italia in Africa. Serie storico-militare*, vol. I, 1—3, *L'opera dell'Esercito*, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma, 1960—1964, 268—284—414 p.

⁷² *Idem*, vol. II, G. Fioravanza e G. Viti, *L'opera della Marina, 1868—1943*, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma, 1959, p. 74—84.

⁷³ *Idem*, vol. III, 2, V. Lloy, *L'opera dell'Aeronautica*, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma, 1965, p. 21—170.

⁷⁴ E. Chiavarelli, *L'opera della Marina italiana nella guerra italo-etioptica*, A. Giuffrè, Milano, 1969, 170 p.

⁷⁵ G. Evans, *The Battle of Keren*, în „History Today”, 1966, vol. 16, p. 38—50.

⁷⁶ Giorgio Rochat, *Militari e politici nella preparazione della campagna d'Etiopia. Studio e documenti, 1932—1936*, Milano, 1971, 514 p.

⁷⁷ G. Bianchi, *Rivelazioni sul conflitto italo-etioptico*, Milano, 1967, 257 p.

⁷⁸ Angelo del Boca, *The Ethiopian War, 1935—1941*, U.C.P., Chicago, 1965, 289 p.; A. J. Barker, *Rape of Ethiopia, 1936*, Ballantine, New York, 1971, 160 p.

⁷⁹ Dintre volumele editate înainte de 1939 se poate cita G. Martelli, *Italy against the World. The First Complete and Impartial Account of Italy's Repudiation of the League and her Conquest of Abyssinia*, London, 1937, 316 p.

⁸⁰ Nino d'Aroma, *Un popolo alla prova. Dieci anni di guerra, 1935—1946*, Editore Cusimono, Palermo, 1967, vol. I, p. 93—261.

⁸¹ J. L. Miège, *L'imperialisme colonial italien de 1870 a nos jours*, Paris, 1968, p. 201—245.

⁸² C. Zaghi, *L'Africa nella coscienza europea e l'imperialismo italiano*, Guido, Napoli, 1973, p. 393—549.

⁸³ P. Pieroni, *L'Italia in Africa*, Valechi, Firenze, 1974, p. 43—102; Attilio Tamaro, *Venti anni di storia*, vol. III, G. Volpe, Roma, 1975, p. 115—264; F. Catalano, *L'Italia verso la seconda guerra mondiale, 1936—1940*, Moizzi, Milano, 1976, p. 10—40.

afirmă cu justificat temei că „... războiul din Abisinia reprezintă încoronarea iluziei coloniale a burgheziei italiene...”⁸⁴. Nu poate fi omisă nici lucrarea lui Denis Mack Smith, *Mussolini's Roman Empire*, în care autorul prezintă agresiunea împotriva Etiopiei prin prisma intereselor italiene⁸⁵.

Numeroasele monografii ale lui Mussolini sau referitoare la el, nu trec cu vederea nici rolul Ducelui în atacarea Etiopiei, ideea de bază fiind că subjugarea ultimului stat liber al Africii înainte de 1939 a fost făcută în mod artificial o chestiune de prestigiu pentru fascismul italian, că voința lui Mussolini a fost decisivă pentru declanșarea agresiunii⁸⁶.

Poziția Etiopiei, problemele sale de politică internă și externă în timpul agresiunii italiene sînt predominant abordate în istoriile generale ale țării, scrise de autori din diverse părți ale lumii⁸⁷, și mai puțin în studii speciale. Dintre puținele lucrări scrise de etiopieni am menționa articolul lui A. Sbaccchi pe marginea unor discuții secrete în perioada 1936—1941 pentru supunerea lui Haile Selassie⁸⁸. Vorbind de studii, nu putem omite cel al lui Richard Greenfield despre mișcarea de rezistență a poporului etiopian în anii 1936—1941 și care ilustrează foarte bine afirmația făcută că războiul din Etiopia s-a încheiat doar în mod formal în mai 1936⁸⁹. Legat de poziția etiopiană trebuiesc menționate și monografiile consacrate împăratului Haile Selassie, conducătorul și animatorul luptei poporului etiopian împotriva agresiunii⁹⁰.

În afara celor două părți direct angajate, prezintă o deosebită importanță cunoașterea atitudinii altor state și în special a poziției marilor puteri. Franța a avut un rol decisiv, apreciază majoritatea specialiștilor, în eșecul acțiunii colective inițiate de Societatea Națiunilor. Tentative de descifrare a motivațiilor politicii oscilante a Parisului au avut loc însă din timpul agresiunii italiene⁹¹, dar fără îndoială că cea mai bună analiză este cea rela-

⁸⁴ Giovano Mario, *L'avventura fascista in Etiopia*, Teti Editore, Milano, 1976, 328 p.

⁸⁵ D. M. Smith, *Mussolini's Roman Empire*, New York, 1976, 322 p.

⁸⁶ Referitor la poziția lui Mussolini, se pot vedea: B. Mussolini, *Scritti e discorsi dell'Impero (nov. 1935 — nov. 1936)*, Milano, 1936, 223 p.; *Opera omnia di Benito Mussolini*, vol. XXVII, a cura di Edoardo e Duilio Susmel, Firenze, La Fenice, 1959, p. 76—272; I. Kirkpatrick, *Mussolini. A Study in Power*, Horthorn Books, New York, 1964, p. 304—338; Renzo de Felice, *Mussolini*, vol. IV, Einaudi, Torino, p. 597—757; G. Gaspari, *Benito Mussolini*, Unione Tipografica, Torino, 1969, p. 523—539; R. Collier, *Duce. A Biography of Benito Mussolini*, Viking Press, New York, 1971, p. 123—132.

⁸⁷ E. Colombet, *L'Ethiopie moderne et son avènement à la communauté internationale*, Dijon, J. Belvet, 1935, 316 p.; L. dei Sabelli, *Storia di Abissinia*, vol. IV, Roma, 1938, p. 209—315; D. R. Voblikov; *Etiopijska i barbe za sahranjenje nezavisnosti, 1860—1960*, Moskva, 1961, p. 61—101; C. Giurcănescu, *Etiopia*, Edit. Științifică, București, 1965, 189 p.; R. Greenfield, *Ethiopia. A New Political History*, Praeger, New York, 1965, p. 187—268; A. Bartnicki, *Historja Etiopii*, Zakład Narodowy, Wrocław, 1971, p. 427—460.

⁸⁸ A. Sbaccchi, *Secret Talks for the Submission of Haile-Selassie and Prince A. Wassen, 1936—1939*, in „International Journal of African History Studies”, vol. XII, 1974, nr. 4, p. 668—680.

⁸⁹ R. Greenfield, *Remembering the Struggle. A Contribution from Ethiopian Sources towards a History of Patriot Resistance to the Italian Occupation, 1936—1941*, in „Makarere Journal”, march, 1964.

⁹⁰ Vezi L. Mosley, *Haile Selassie, The Conquering Lion*, New Jersey, Prentice Hall, 1965, p. 155—220; Ch. Potyka, *Haile Selassie. Der Negus Negesti in Frieden und Krieg*, Koblenz, 1974, p. 96—214.

⁹¹ Y. R. Simon, *La campagne d'Ethiopie et la pensée politique française*, Lille, 1936, 128 p.; F. Rodeus, *Frankreichs Stellung im Abessinienkonflikt*, Deutsche Informationsstelle, Berlin, 1941, 47 p.

tiv recentă a lui Franklin D. Laurens⁹². Acesta consideră că în tot timpul crizei etiopiene principalul obiectiv al guvernului francez a fost menajarea Italiei pentru evitarea unei apropieri italo-germane și pentru menținerea securității pe linia Rinului. De aici, în optica istoricului francez, trei direcții principale ale atitudinii Franței: concilierea față de Italia; profesarea, mai mult sau mai puțin sinceră, a loialității față de Pactul Societății Națiunilor și grija pentru bunele relații cu Marea Britanie. În toate cele trei sensuri eșecul a fost total, după cum pe plan intern s-a ajuns la ascuțirea contradicțiilor politice, criza italo-etioopiană fiind un element în plus în pregătirea victoriei Frontului Popular⁹³.

Interesele Marii Britanii în criza italo-etioopiană au fost în permanență legate și de faptul că unul din izvoarele Nilului, deci o parte din agricultura Egiptului, pornea din lacul Tana aflat pe teritoriul abisinian⁹⁴. Pe lângă acest factor economico-politic, un rol decisiv l-a avut presiunea exercitată de opinia publică britanică în favoarea acțiunii colective și a victimei agresiunii. Aceste două direcții sint foarte vizibile în dezbaterile aprinse ce au avut loc în Parlamentul de la Londra⁹⁵. Privită din diverse unghiuri, atitudinea engleză este abordată în diverse studii de mai mică amploare⁹⁶ cit și în monografiile principalelor personaje politice ale vremii, ca Baldwin⁹⁷, Sir Samuel Hoare⁹⁸, Anthony Eden⁹⁹ și R. Vansittart¹⁰⁰. Trebuie menționate și tentativele de încadrare a atitudinii britanice în contextul general al politicii externe a Marii Britanii din perioada interbelică¹⁰¹.

Nu a scăpat atenției cercetătorilor perioadei nici analiza comună anglo-franceză, prin prisma relațiilor dintre Marea Britanie și Franța. În istoria acestora din perioada ce a precedat marea conflagrație locul și semnificația războiului italo-etioopian nu au fost deloc minore, de unde și ponderea respectivă acordată în diverse volume¹⁰². În acest context trebuie

⁹² F. D. Laurens, *France and the Italo-Ethiopian Crisis, 1935—1936*, Mouton, Paris, 1967, 432 p.

⁹³ *Ibidem*, p. 401—403.

⁹⁴ Vezi: *Correspondance Respecting the Agreement between the United Kingdom and Italy of December 14—20, 1925, in Regard to Lake Tsana* H.M.S.O., London, 1927, 16 p.; *British Strake in Ethiopia. Importance of Lake Tsana for the Development of Egypt in Agriculture and Industry*, în „Barron” vol. 15, 1935, October 28.

⁹⁵ A se consulta *Foreign Affairs in Parliament. A Weekly Survey, 1934—1937*, vol. I—II, passim.

⁹⁶ E. Heymann, *England und der abessinische krieg*, Berlin, Junker und Dünhaupt, 1940, 83 p.; A. Marder, *The Royal Navy and the Ethiopian Crisis of 1935—1936*, în „The American Historical Review”, LXXV, 1970, vol. V, p. 1327—1356.

⁹⁷ K. Middelmas and J. Barnes, *Baldwin. A Biography*, Weidenfeldand Nicolson, London, 1969, p. 826—869.

⁹⁸ Lars Akerblom, *Sir Samuel Hoare och Etiopien Konflikten, 1935*, Almquist, Uppsala, 1976, 229 p.

⁹⁹ J. A. Campbell, *Eden. The Making of a Statesman*, New York, Washburn, 1955, p. 113—143; V. G. Truhanovski, *Antoni Eden. Straniti angliskoi diplomatii*, Moskva, 1974, p. 94—128.

¹⁰⁰ Ian Colvin, *Vansittart in Office*, London, 1965, p. 66—94.

¹⁰¹ A se consulta: P. A. Reynolds, *British Foreign Policy in the Inter-war Period*, London, Longmans, 1954, p. 109—119; G. Margaret, *British Foreign Policy, 1933—1939*, U. P. P., Pittsburg, 1965, p. 39—73; N. Thompson, *The Anti-Appeasers*, Clarendon Press, London, 1971, p. 66—101.

¹⁰² A. H. Furnia, *The Diplomacy of Appeasement. Anglo-French Relations and the Prelude to World War II, 1931—1938*, The University Press, Washington, 1960, p. 166—186; *Les relations franco-britanniques de 1935 à 1939*, Editions du C.N.R.S., Paris, 1975, p. 20—25; 416—419; R. Parker, *Great Britain, France and the Ethiopian Crisis of 1935—1936*, în „English Historical Review”. 1974, no. 351. 293—332.

menționate și studiile consacrate planului Laval-Hoare care pe bună dreptate a fost calificat de către contemporani ca fiind un „premiu pentru agresiune” întrucât preconiza împărțirea Etiopiei în favoarea Italiei fasciste¹⁰³.

Războiul italo-etioopian și-a exercitat influența și asupra raporturilor italo-germane. În primăvara și vara anului 1935 relațiile dintre Roma și Berlin au fost dintre cele mai proaste ca urmare a opoziției lui Mussolini la politica de înarmare a celui de-al Treilea Reich și a apropierei de Paris și Londra. Dar, de îndată ce opoziția britanică la expansiunea italiană în Etiopia a fost un fapt evident iar politica franceză, deși de conciliere, urma aceeași cale, Mussolini a privit spre Berlin. Cu toate acestea, așa cum subliniază istoricul german Funke Manfred, Hitler a adoptat o ciudată poziție de neutralitate efectivă până în primăvara anului 1936, poziție care impune un rol relativ minor războiului italo-etioopian în originile imediate ale Axei¹⁰⁴.

Pentru cunoașterea poziției adoptate de Uniunea Sovietică față de agresiunea italiană împotriva Etiopiei dispunem de numeroase lucrări, dar fără îndoială că una dintre cele mai bune sinteze este reprezentată de pasajul respectiv din *Istoriya vneșnei politiki S. S. S. R.*, vol. I.¹⁰⁵

Elemente de valoare pentru cunoașterea unui important curent din opinia publică americană ne oferă materialele publicate de Secția Harlem a Partidului Comunist din Statele Unite ale Americii¹⁰⁶. Cît despre poziția oficială a guvernului american, unica lucrare de ansamblu existentă este cea a lui Harris Brice Jr., utilă deși publicată în anul 1964¹⁰⁷. Ea trebuie însă completată cu diversele studii speciale¹⁰⁸ cît și cu volumele ce reconstituie politica externă a administrației americane în ajunul celui de-al doilea război mondial¹⁰⁹.

¹⁰³ B. Braddick, *The Hoare-Laval Plan. A Study in International Politics*, în „The Review of Politics”, 1962, vol. 24, p. 352—364; J. C. Robertson, *Hoare — Laval Plan*, în „Journal of Contemporary History”, July 1975, no. 10, p. 342—364.

¹⁰⁴ M. Funke, *Sanktionen und Kanonen. Hitler, Mussolini und der internationale Abessinienkonflikt, 1934—1936*, Droste Verlag, Düsseldorf, 1970, 220 p.; *Idem*, *La relazione italo-tedesca al momento del conflitto etiopico e delle sanzioni della Società delle Nazioni*, în „Storia Contemporanea”, II, 1971, vol. 3, p. 475—493; vezi și: Jens Petersen, *Hitler — Mussolini. Die Entstehung der Achse Berlin — Roma, 1933—1936*, Max Niemeyer, Verlag, Tübingen, 1973, p. 430—460; Renato Mori, *Verso il riavvicinamento fra Hitler e Mussolini*, în „Storia e Politica”, anno XV, 1976, no. 1, p. 70—120.

¹⁰⁵ *Istoriya vneșnei politiki S.S.S.R.*, tom. I, 1917—1945, Moskva, Nauka, 1976, p. 322—327; vezi și M. M. Litvinov, *Against Aggression. Speeches*, International Publishers, New York, 1939, p. 18—21.

¹⁰⁶ J. W. Ford and H. Gannes, *War in Afrika, Italian Fascism Prepares to Enslave Ethiopia*, Workers Library, New York, 1935, 31 p.; Communist Party of the U.S.A., Harlem Section, *War in Ethiopia*. An interview with Teclé Hawariate, Ethiopian Ambassador, New York, 1936, 7 p.

¹⁰⁷ Harris Brice Jr., *The United States and the Italo-Ethiopian Crisis*, S.U.P., Stanford, 1964, 187 p.

¹⁰⁸ H. B. Braddick, *A New Look at American Policy during the Italo-Ethiopian Crisis, 1935—1936*, în „Journal of Modern History”, vol. 34, 1962, p. 64—73; R. A. Friedlaender, *New Light on the Anglo-American Reaction to the Ethiopian War, 1935—1936*, în „Midamerica”, vol. 45, 1963.

¹⁰⁹ Între altele, am cita: J. W. Pratt, *Cordell Hull, 1933—1944*, în *The American Secretaries of State and their Diplomacy*, vol. XII, Cooper Square Publishers, New York, p. 180—211; J. P. Diggins, *Mussolini and Fascism. The View from America*, P.U.P., Princeton, 1972, p. 287—312; Gh. C. Tansill, *Back Door to War. The Roosevelt Foreign Policy, 1933—1941*, Chicago, 1952, p. 360—400; John C. Donovan, *Congressional Isolationists and the Roosevelt Foreign Policy*, în „World Politics”, III, 1951, p. 299—316.

Reacția statelor Micii Înțelegeri și a Înțelegerii Balcanice față de agresiunea italiană a fost determinată atât de faptul că a fost grav atins unul dintre principiile de bază ale Pactului Societății Națiunilor cât și de statutul celor două părți în conflict — un stat mic era victima acțiunii de forță a unei mari puteri. Acești parametri ai problemei sînt cu vigoare subliniați în lucrările Elizei Campus consacrate *MICII ÎNȚELEGERI* și *Înțelegerii Balcanice*¹¹⁰. Și Zivko Avramovski, în cunoscutu-i volum, se oprește asupra poziției statelor balcanice față de războiul etiopian, în contextul general al atitudinii acestora față de evenimentele anilor 1935—1937¹¹¹. Cit despre Carmi Ozer, autorul unei istorii a raporturilor dintre Marea Britanie și Mica Înțelegere, acesta apreciază că războiul italo-etiopian a marcat și primul moment în care Cehoslovacia, Iugoslavia și România au fost dispuse, în contextul alianței ce le unea, să renunțe la colaborarea necondiționată cu Franța în favoarea Marii Britanii, care adoptase o poziție fermă. De aici și decepția profundă ce a cuprins cele trei state aliate după aflarea conținutului planului Laval-Hoare¹¹².

Cît privește poziția adoptată de România, se poate distinge, ca și în alte cazuri, manifestările opiniei publice precum și atitudinea oficială. Primul aspect al problemei este abordat în lucrări ca cele ale lui Ioan Babici, Gh. I. Ioniță, C. Botoran și Gh. Unc¹¹³, iar cel oficial de către Ion M. Oprea, prin prisma activității lui Nicolae Titulescu¹¹⁴ și de Petre Bărbulescu, din punctul de vedere al acțiunilor românești la Societatea Națiunilor¹¹⁵.

Trecerea în revistă a problematicei războiului italo-etiopian în istoriografia universală a celor peste patru decenii scurse nu poate să omită, în final, unele aprecieri despre lucrările memorialistice legate de eveniment. Foarte numeroase, volumele de amintiri pot fi grupate în mai multe categorii. Fără intenția de a le cuprinde pe toate, am menționa mai întii scrierile etiopiene. Acestea, ca și în alte sfere, sînt foarte puține dar între ele se află și autobiografia lui Haile Selassie¹¹⁶. În legătură cu aceasta trebuie utilizată și mărturia secretarului personal al negusului, Taddese Mesciascia, chiar dacă evoluția evenimentelor descrise nu merge mai departe de octombrie 1935¹¹⁷.

¹¹⁰ Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, Edit. științifică, București, 1968, p. 211—220; Idem, *Înțelegerea Balcanică*, Edit. Academiei, București, 1972, p. 173—181.

¹¹¹ Zivko Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile, 1935—1937*, Prosveta, Belgrad, 1968, p. 35—128.

¹¹² Carmi Ozer, *La Grande Bretagne et la Petite Entente*, Droz, Geneve, 1972, p. 296.

¹¹³ I. Babici, *Solidaritate militantă antifascistă*, București, Edit. politică, 1972, p. 145—166; Gh. I. Ioniță, *P.C.R. și masele populare, 1934—1936*, București, Edit. științifică, 1971, p. 282—284; C. Botoran și Gh. Unc, *Tradiții de solidaritate ale mișcării muncitorești și democratice din România cu lupta de emancipare națională și socială a popoarelor din Asia, Africa și America Latină*, Edit. politică, București, 1977, p. 146—161; C. Botoran, *Poziția României față de politica agresivă a marilor puteri fasciste în Asia și Africa, în Probleme de politică externă a României, 1918—1940*, vol. II, Edit. militară, București, 1977, p. 287—314.

¹¹⁴ Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Edit. științifică, București, 1966, p. 306—319.

¹¹⁵ Petre Bărbulescu, *România la Societatea Națiunilor, 1929—1939. Momente și semnificații*, Edit. politică, București, 1975, p. 269—314.

¹¹⁶ *The Autobiography of Emperor Haile Selassie I. My Life and Ethiopia's Progress, 1892—1937*, O.U.P., Oxford, 1976, p. 212—312.

¹¹⁷ Edoardo Bara, *Prologo di un conflitto. Colloqui con segretario del negus (dicembre 1934—ottobre 1935)*, Paoline, Milano, 1965, 276 p.

Memoriile italiene, extrem de multe, sînt fie ale conducătorilor militari ca Emilio de Bono, Rodolfo Graziani sau Pietro Badoglio ¹¹⁸, fie ale unor politicieni ca V. Gayda sau baronul Aloisi Pompeo ¹¹⁹. Trebuie menționate și memoriile unor combatanți italieni din prima linie, ca Achille Starace, G. Bottai sau Vittorio Mussolini ¹²⁰.

Ca martori oculari, o serie de ziaristi, medici etc., din diverse țări, aflați într-o tabără sau în cealaltă, și-au scris memoriile după terminarea campaniei din Etiopia ¹²¹. Am menționa ca un caz aparte pe acela al lui Hubert Julien, cetățean american de culoare, înrolat voluntar și numit comandant al aviației etiopiene (ce cuprindea doar trei avioane) în care calitate a ajuns de o faimă internațională sub porecla de „Black Eagle” ce constituie și titlul volumului său de amintiri ¹²².

După ce am menționat existența lucrărilor memorialistice aparținînd unor etiopieni, a unor italieni sau a unor martori sosiți din diverse părți ale globului, amintim ca o ultimă categorie amintirile unor politicieni dintr-o serie de țări, ce au fost implicați în procesele deciziționale în anii 1935—1936 și care în volumele lor s-au oprit și asupra războiului italo-etio-pian. Cităm, cu titlu de exemplu, pe P.E. Flandin, A. Eden, lord Vansittart, Samuel Hoare și Hugh R. Wilson, acesta din urmă fiind consulul american la Geneva în perioada respectivă ¹²³.

Tabloul istoriografic al războiului italo-etio-pian este așa cum s-a putut constata, bogat, acoperind mai mult sau mai puțin profund, toate aspectele de bază ale problemei. Cu toate acestea, după cum s-a menționat unde a fost cazul, există o serie de direcții în care în mod necesar se impun noi cer-

¹¹⁸ Emilio de Bono, *La preparazione e le prime operazioni*, Roma, Istituto Nazionale, 1937, 215 p.; Rodolfo Graziani, *Il fronte sud*, Mondadori, Milano, 1938, 348 p.; Pietro Badoglio, *La guerra d'Etiopia*, Mondadori, Milano, 1939, 207 p.

¹¹⁹ V. Gayda, *Italia, Inghiltera, Etiopia*, Edizioni Sud, Roma, 1936, 239; Baron Aloisi Pompeo, *Journal (25 juillet 1932 — 14 Juin 1936)*, Plon, Paris, 1957, p. 270—300.

¹²⁰ P. Bonardi, *Brassard amarante. Campagne militaire et politique des Italiens en Ethiopie*, Plon, Paris, 1935 189 p.; E. Ceretti ed., *Con l'esercito italiana in A.O.*, vol. 1—2, Mondadori, Milano, 1936—1937, 400—398 p.; Vittorio Mussolini, *Voli sulle ombre*, Firenze, G. Sansoni, 1937, 154 p. Achille Starace, *La marcia su Gondar della colonna celere A.O. e le successive operazioni nella Etiopia Orientale*, Mondadori, Milano, 1937, 164 p. Q. Anellini, *Con Badoglio in Etiopia*, Mondadori, Milano, 1937, 282 p.; G. Bottai, *Quaderno africana*, G. Sansoni, Firenze, 1940, 184 p.

¹²¹ John W. S. Macfie, *An Ethiopian Diary. A Record of the British Ambulance Service in Ethiopia*, Liverpool, 1936; N. M. Thomas, *War. No Glory, no Profit, no Need*, New York, A. Stokes, 1935, 234 p.; Th. A. Lambie, *A Doctor without Country*, Fleming, New York, H. Revell, 1939, 252 p.; F. B. Hylander, *I detta tecken. Med svenska korset i abessinien*, Stockholm, 1936, 346 p.; H. L. Matthews, *Eyewitness in Abyssinia. With Marshall Badoglio Forces to Addis abeba*, London, M. Secker, 1937, 319 p.; W. D. Hubbard, *Fiasco in Ethiopia. The Story of a so-called War by a Reporter*, Harper, New York, 1936, 391 p.; L. Farago ed., *Abyssinian Stop Press*, R. Hale, London, 1936, 255 p.; M. H. Durand, *Crazy Campaign. A Personal Narrative of the Italo-Ethiopian War*, London, Routledge, 1936, 327 p.; M. I. Currey, *A Woman at the Abyssinian War*, Hutchinson, London, 1936, 254 p.; W. W. Chaplin, *Blood and Ink. An Italo-Ethiopian War Diary*, The Telegraph Press, New York, 1936, 205 p.

¹²² Hubert Julien, *Black Eagle*, London, 1964, 230 p.; vezi și John P. Nugent, *The Black Eagle*, New York, 1971, 180 p.

¹²³ P. E. Flandin, *Politique française, 1919—1940*, Editions Nouvelles, Paris, 1947, p. 177—192; Anthony Eden, *Facing the Dictators*, Boston, Houghton & Mifflin, 1962, p. 213—252; Lord R. G. Vansittart, *The Mist Procession. The Autobiography of Lord Vansittart*, Hutchinson, London, 1958, p. 513—549; Viscount Templewood, S. J. G. Hoare, *Nine Troubled Years*, Westport, Greenwood Press, 1976, p. 149—192; Hugh R. Wilson, *For Want of a Nail. The Failure of the League of Nations in Ethiopia*, Vantage Press, New York, 1959, 96 p.

cetări. Astfel, în primul rînd trebuie terminată, mai mult chiar trebuie începută în unele cazuri, acțiunea de publicare a documentelor de arhivă, și în special a celor italiene și etiopiene. De asemenea, deși există multe sinteze, nu toate acestea răspund exigențelor științifice. Ca urmare, se simte nevoia unei reconstituiri de ansamblu a războiului din 1935—1936 în baza unor criterii strict științifice. Deficitare, și poate tocmai de aici ar trebui pornit în elaborarea sintezei, sînt și cele trei aspecte de bază ale problemei, anume cel economic, politico-diplomatic și militar, luate separat, precum și chestiunile legate de manifestările opiniei publice internaționale.

În ce privește atitudinea adoptată de diverse state față de agresiunea italiană împotriva Etiopiei, aceasta este bine reflectată în majoritatea cazurilor, fiind poate cel mai bine acoperit domeniu din întreaga problematică.

Făcînd abstracție de o serie de lucrări, mai ales italiene, apărute în epocă și care au un evident caracter subiectiv, propagandistic, majoritatea celorlalte apariții editoriale recunosc sau chiar accentuează caracterul de agresiune al războiului și responsabilitățile ce revin în acest sens Italiei fasciste și personal lui Musolini. Deși nu se poate face abstracție de condițiile socio-economice ale Italiei din perioada ce a urmat primului război mondial, faptul că agresiunea nu era deloc soluția salvatoare, ci mai mult o chestiune de prestigiu pentru fascism, un rod artificial al propagandei demagogice a fascismului, este un element cvasi-unanim recunoscut. Credem că această idee este plastic ilustrată de chiar titlul unei menționate lucrări memorialistice. Ne referim la volumul *War. No Glory, no Profit, no Need* (Război. Fără glorie, fără profit, fără a fi necesar).

Implicațiile internaționale ale războiului au fost complexe atît în ce a privit Societatea Națiunilor, cît și diversele state luate izolat sau în relațiile dintre ele (anglo-franceze, italo-germane, etc.). Istoricii sînt unanimi în a recunoaște falimentul forului de la Geneva care nu a rezistat uneia dintre cele mai serioase probe la care a fost supus pe planul securității colective. În același timp, studii mai recente, și în special cele ale lui Funke Mangred, precizează, contrar unei mai vechi teze, că războiul din Etiopia nu a avut acea importanță decisivă atribuită anterior în crearea Axei. El poate fi mai degrabă considerat doar ca un moment dintr-un proces mai îndelungat și mai complex din care nu lipsesc nici elementele ideologice.

Declanșată cu evidente intenții expansioniste, în deplină concordanță cu spiritul doctrinei fasciste, agresiunea italiană împotriva Etiopiei, departe de a fi un simplu episod colonial, a fost un fenomen cu ample repercusiuni internaționale, un element de testare a raportului de forțe dintre diversele state. Chiar dacă el nu a jucat un rol capital în originile celui de-a doilea război mondial, așa cum greșit afirmă după opinia noastră istoricul francez Maurice Baumont¹²⁴, războiul italo-etioopian a fost fără îndoială evenimentul de vîrf al aceluia frămîntat an 1935, an care poate fi considerat ca marcînd o cotitură, sau mai precis, începutul drumului direct ce avea să ducă la declanșarea mării conflagrații a secolului nostru.

¹²⁴ Maurice Baumont, *op. cit.*, p. 165.

LA GUERRE ITALO-ÉTHIOPIENNE (1935—1936) DANS L'HISTORIOGRAPHIE UNIVERSELLE

RÉSUMÉ

La présente étude a essayé de présenter les principaux ouvrages consacrés à la guerre italo-éthiopienne (octobre 1935-mai 1936). Les ouvrages sont répartis par thèmes, respectivement : éditions de sources, monographies d'ensemble, histoires politico-diplomatiques, militaires et économiques du conflit, amples études illustrant la position de divers Etats, mémoires des participants, directs ou indirects, à l'événement. L'étude reflète également le rôle de la Société des Nations, de même que la position de l'opinion publique internationale. On y présente, en outre, plusieurs fonds de National Archives de Washington, considérant qu'on ne déviait point par là de la thématique abordée.

Simultanément à la présentation des ouvrages les plus importants, l'accent portant surtout sur les monographies et non pas sur des études, qui, sans manquer cependant, occupent une place secondaire dans l'ensemble du tableau, on fait donc des appréciations intéressantes quant à la signification aux limites, ou à la contribution originale des auteurs.

On conclut que la guerre italo-éthiopienne, au-delà des apparences, est amplement présentée dans l'historiographie universelle. Néanmoins, certains aspects du problème sont insuffisamment abordés, dont la publication des sources, l'attitude de l'Éthiopie, la position de l'opinion publique internationale ou l'aspect économique de la guerre.

ÎN ÎNTÂMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

CONSEMNAREA ISTORIOGRAFICĂ ȘI SENSUL INVESTIGAȚIILOR ETNOLOGICE

DE

PAUL SIMIONESCU

Punctele de interferență a celor două discipline științifice pot fi surprinse cu deosebire din trei unghiuri de perspectivă : al *obiectului* în sine, al *metodologiei* și al determinărilor de ordin *teleologic* (alfinalității pe care și-o propune fiecare disciplină în parte). La această trivalență — didactică în mare măsură — s-ar putea adăuga în mod firesc și alte referințe de reper, adiacente, nu mai puțin eficace însă analizei orientative propuse : *semnificația limbajului*, a semnelor specifice fiecărei implicații tematice ; *a sensului relațiilor interdisciplinare* (raportul : știință fundamentală — știință auxiliară) ; *a convergenței* unor categorii și structuri ideative operaționale comune celor două discipline, privite fie în parte, fie în corelația lor firească (cum ar fi problema *etnogenezei*, considerată atât în sensul cercetării istorice, cât și în sensul cercetării etnologice) și așa mai departe.

Investigația realității sociale — cu precădere a macrounităților, a popoarelor înțelese ca mari grupări etnice — a cunoscut în cursul secolelor câteva etape specifice de efort comprehensiv. Mai întâi, o înțelegere, o încercare de apropiere a obiectului propus pe care o numim, cu un termen aproximativ, *intuitiv-integratoare*. Este suficient să amintim din acest punct de vedere — pentru a surprinde exemplificativ modelul acestei orientări — unele consemnări istoriografice din perioada antichității greco-romane. În paginile acestor consemnări, fenomenelor, faptelor, evenimentelor analizate și ordonate mai mult sau mai puțin explicit le sint infuzate și stratificate — contextual vorbind — unele indicații și supoziții (de ordin etnografic, antropologic, sociopsihologic etc.) lăaturalnice realităților istorice propriu-zise. Acesta este, în linii mari, din perspectiva propusă, cadrul generos al operei lui Herodot, ca să ne referim aluziv la una din exemplificările remarcate și în introducerea excelentului studiu semnat de Hubert Deschamps și Jean Poirier¹.

În acest sens se detașează și observația după care : „Oricât de elementară și, într-un fel, oricât de naivă ne-ar părea tentativa lui Herodot,

¹ *Ethnologie générale* (sub red. J. Poirier) (col. Encyclopédie de la Pléiade), Paris, 1968, p. 1433—1464.

sîntem totuși izbiți de efortul de interpretare științifică pe care-l manifestă : chiar și la acest excelent povestitor, la prima vedere atît de ingenuu, istoria apare ca o tentativă de comprehensiune, de explicare . . .”²

Este un lucru evident faptul că toate aceste indicații de ordin etnografic, antropologic, sociopsihologic etc., descifrabile în anumite limite în vechile consemnări istoriografice, nu pot avea multe elemente comune cu ceea ce sîntem obișnuiți să numim astăzi frecvent cercetare științifică³. Ca și istoria de fapt, etnologia ca știință, în sensul exact al conceptului, s-a constituit mult mai tirziu prin însăși sublinierea delimitărilor de ordin interdisciplinar (în latura obiectului, a metodelor de investigare și a scopului propus).

Spiritul modern — pozitivist și hipercritic — cu indicația referirii stricte la obiect (în cazul consemnării istoriografice la documentul sau faptul istoric propriu-zis) a impus ca datelor de ordin etnologic să le fie rezervat un cîmp aparte de investigație. De cele mai multe ori, acest cadru ideativ aparte a fost limitat la categoria largă a comunităților sau popoarelor considerate „retardate” sau, ca să folosim o expresie obișnuită, fără istorie, cu alte cuvinte, neprins în fluiditatea evenimentială. Ar fi vorba deci de acele grupe sau unități umane „tradițional-arhaice” care ar trăi într-o continuă reverie a timpului originar mitic — *in illo tempore* — refuzînd în genere ancorarea sau participarea la timpul istoric privit adeseori chiar cu adevărată ostilitate⁴.

„Faptul că etnologul și-a îndreptat o parte importantă a activității sale asupra popoarelor care nu cunosc scrisul atestă specializarea sa în fixarea tradițiilor orale . . . Unul din rolurile etnologului a fost deci, și rămîne încă, acela de a determina intrarea în istorie a popoarelor fără scris”⁵.

De la redarea intuitiv-integratoare a multiplicității fenomenelor sociale s-a trecut la formularea bazată, metodologic vorbind, aproape exclusiv — fie pentru consemnarea istoriografică, fie pentru investigația etnologică — pe austeritatea selectiv analitică a noului mit : *documentul specific*. Orice implicație considerată dincolo de delimitarea documentului propriu-zis (act oficial, cronică, memorialistică, atestare arheo-

² Henri-Irénée Marrou, *Qu'est-ce que l'histoire?* în *L'histoire et ses méthodes* (col. Encyclopédie de la Pléiade), Paris, 1961, p. 8.

³ Remarcăm, în această privință, lucrarea de sinteză publicată de Santo Mazzarino, *Il pensiero storico classico*, 3 vol., Bari, Laterza, 1966, I—II₁₋₂. Este drept, cronologic vorbind, autorul își desfășoară investigația sa pe o perioadă mult mai largă, coborînd în analiza propusă pînă spre sfîrșitul evului mediu. Se conferă noțiunii de clasic o cuprindere mai „generoasă” decît aceea acceptată îndeobște. Semnalăm citeva exemple, edificatoare chiar prin titlul lor : *Il pensiero storico e lo spirito dell' „orfismo”*, *Poesia e pensiero storico*; *La „storicizzazione” dell' epos*; *Teogonia e „preistoria” în Erodoto*; *Festività e simbolismo*; *Memorie e storiografia*; *Storiografia pragmatica e tragedia storica*; *Origine e significato del pensiero ellenistico e romano*; *L'intuizione del tempo nella storiografia classica* ș. a. m. d. Cu aceeași semnificație, în același sens de preocupări s-ar putea menționa desigur și alte încercări. Am aminti, de exemplu, lucrarea editată cu o jumătate de veac în urmă de James Shotwell, atît de sugestiv intitulată *An Introduction to the History of History*, New York, Columbia University Press, 1923, XII + 339 p. + 1 f. pl.

⁴ Mircea Eliade, *Le mythe de l'éternel retour. Archétypes et répétition*, Paris, Gallimard, 1949; idem, *Mythes, rêves et mystères*, Paris, Gallimard, 1957; idem, *Naissance mythique. Essai sur quelques types d'initiation*, Paris, Gallimard, 1959.

⁵ André Leroi-Gourhan, *L'histoire sans textes. Ethnologie et préhistoire*, în *L'histoire et ses méthodes*, p. 219.

logică sau numismatică etc.) nu era receptată de generalizarea sau sinteza istoriografică nici, eventual, cu titlu de ipoteză. Îndeobște, toate aceste date sau fenomene (de pildă, cele care prin natura lor proprie definesc conținutul categoriilor de civilizație și cultură tradițională) erau privite cu reticență și îngăduință de circumstanță. „*Acolo unde nu există documente, nu există istorie*”⁶. Perspectiva limitativă a istoriografiei, în care documentul în sine, rezultat al consemnărilor, reprezenta singura sursă de reconstituire a fost, sub diferite forme, depășit chiar în deceniile în care corifeii orientării pozitiviste, Ch. V. Langlois și Ch. Seignobos, notau : „Istoria se face cu documente. Documentele sînt urmele lăsate de gândurile și actele oamenilor de odinioară... Orice gînd și orice act care n-a lăsat urme, directe sau indirecte, sau ale cărui urme vizibile au dispărut este pierdut pentru istorie : e ca și cum n-ar fi existat niciodată”⁷. Toate sau marea majoritate a informațiilor bazate pe observația directă, reieșită din ancheta *in situ*, au format și, firește, continuă să formeze, exclusiv fundamentarea cercetării etnologice. Datele rezultate din aceste observații au constituit, cu deosebire pentru unele orientări teoretice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din primele decenii ale secolului al XX-lea — așa cum aminteam mai sus — sursele documentare care vizau cu predilecție popoarele considerate și denumite „retardate”. Aceste comunități sociale nedeprinzînd pe parcursul îndelungatelor secole consemnarea scrisă, nu au deprins, firește, nici consemnarea evenimentelor istorice sau a fabulațiilor marginale acestora. Cu timpul însă, cercetarea directă prin anchetele de teren — în genere cercetarea de tip etnologic — s-a extins tot mai mult și asupra acelor macro- sau microunități sociale identificate firesc de consemnarea în timp a documentelor istorice. În atare condiții, investigația viza aproape în exclusivitate aspectele civilizației și culturii tradiționale a unităților sociale anchetate *in situ*. Din acest moment dat s-a detașat tot mai subliniat schema logică a noului raport interdisciplinar constituit. Investigația istoriografică și investigația etnologică devin, implicit, complementare.

Pe de o parte deci, cercetarea realităților sociale, rezultată exclusiv din interceptarea, descifrarea și analiza critică a documentelor — înscrise, piese de ordin arheologic, numismatic etc. — considerate ca singure surse primare de explicitare și de reconstituire, pe de altă parte, surprinderea unor note de specificitate sau originalitate în latura civilizației și culturii tradiționale, regăsite în suita documentelor de oralitate.

Istoriografia contemporană nu a mai păstrat însă sensul reductibil al cercetării rezultat din înscrisirea simplificată a unor evenimente și date. Cu alte cuvinte, ea trebuia să explice, să generalizeze, să găsească mai cu seamă mecanismele interne ale evoluției sociale și, implicit, să sugereze o meditație atentă asupra confluențelor de informații analizate. Investigația istoriografică trebuia să devină sau să accepte un context explicativ. În acest sens, vechea formulă baconiană „*Historia proprie individuum est, quae circumscribuntur loco et tempore*”⁸ a fost, firește, cu mult depășită.

⁶ *Ethnologie générale*, p. 1433.

⁷ Cf. V. Langlois et Ch. Seignobos, *Introduction aux études historiques*, Paris, Hachette, 1899, p. 1.

⁸ Baconis de Verulamio Francisci, *De dignitate et augmentis scientiarum*, Libri II, cap. 1, paragr. 2, Lugd. Batav, 1645.

Cadrul lărgit și tematica istoriografiei contemporane, atât de diversificată și bogată în conținut, pe de o parte, multiplicitatea datelor interceptate referitor la fenomenele de civilizație și cultură tradiționale rezultate din investigațiile etnologice, pe de altă parte, au determinat, cum era și firesc, o nouă punere în discuție și o nouă rezolvare a corelațiilor posibile dintre cele două științe conexe. În atare perspective de înțelegere, însăși noțiunea de interdisciplinaritate își schimbă conținutul său explicativ. Prin relații interdisciplinare nu se mai surprinde exclusiv raportul de limită, de tangență a două sau mai multe arii tematice. Nu ar fi suficientă nici determinarea unor valențe de ordin etnologic, de pildă, în documentul istoric și nici descifrarea unor indicații de ordin istoric în înregistrarea informațiilor transmise în anchetele de teren. Și într-un caz, și într-altul ar fi mult prea puțin. Unele încercări teoretice și „aplicative” în această privință au fost dealtfel abordate în literatura noastră de specialitate în ultima perioadă de timp, dar asupra lor, oricât de sugestive ar fi ele, nu considerăm util — în limita rîndurilor de față — să ne oprim⁹.

Cercetările și generalizările, mai mult sau mai puțin recente, au conferit în mod adîncit celor două sisteme de referințe un grad subliniat de obiectivitate și judecată axiologică. Fiecărui sistem de concepte, judecări și, în final, de „reconstituire” îi este auxiliar complementar sistemul de concepte, judecări și „reconstituire” considerat, într-o formulare nevizată, mai mult sau mai puțin înstrăinat, dacă nu chiar divergent. Astfel spus, teza convergenței prin subordonare a celor două discipline științifice se estompează. Fiecare cercetare devine complementară celeilalte, fără nici o implicație valorică privilegiată. Nu există știință auxiliară, în sensul uzitat al cuvîntului, decît în măsura în care acceptăm corelativitatea termenilor: investigația istorică este auxiliară investigației etnologice, după cum investigația etnologică este auxiliară investigației istorice. Dealtminteri, însuși termenul de știință auxiliară, deși comod, cum observă pe bună dreptate Leon E. Halkin¹⁰, poartă în sine o anumită ambiguitate. Se constată, de exemplu, că filologia și geografia — pentru a nu numi decît două dintre ele — înainte de a deveni științe auxiliare ale istoriei erau constituite totuși ca științe propriu-zise, echivalente ca importanță, prin obiect, metodologie și rezultate, cercetărilor de ordin istoriografic. „Fără îndoială, termenul de știință auxiliară este cel ce supără sau irită cel mai mult tinerele științe sociale. Dar în cugetul meu toate științele umane, fără excepție, sînt auxiliare, pe rînd, unele față de celelalte... Nu e vorba deci de o ierarhie, fixată o dată pentru totdeauna... Esențialul este ca toate explicațiile de ansamblu să se armonizeze, sfîrșind prin a se întrepătrunde”¹¹. În sensul deplin al ultimei afirmații se înscriu în mod firesc și concluziile lui Raymond Aron: „Repetăm cu toții, la nesfîrșit, că o colaborare între discipline se impune, că realitatea istorică

⁹ Remarcăm, cu titlu exemplificativ, Henri H. Stahl și Ion Donat, *Etnographe și istorie*, în „Revista de etnografie și folclor”, t. XI (1966), p. 3—12; Ovidiu Birlea, *Folclor și istorie*, în rev. cit., p. 13—25; Paul Simionescu, *Mărturii etnografice — puțin cunoscute — ale unor călători străini în Țările Române (sec. XVII—XVIII)*, în rev. cit., t. XVI (1971), p. 283—299; Paul Simionescu și Paul Cernovodeanu, *Pagini de etnografie românească în opera memorialistică a unor călători străini (sec. XVII—XVIII)*, în rev. cit., t. XVII (1972), p. 373—390.

¹⁰ *Initiation à la critique historique*, Paris, Armand Colin, 1963, p. 66.

¹¹ Fernand Braudel, *Écrits sur l'histoire*, Paris, Flammarion, 1969, p. 194.

este una, iar cunoașterea ei trebuie să fie atotcuprinzătoare. Dar un ansamblu nu poate fi creat prin suprapunerea unor fapte sau prin enumerarea unor sectoare”¹².

Impactul interdisciplinar al consemnării istoriografice și al investigației etnologice presupune în fond formulări superioare de comprehensiune. O astfel de înțelegere clarificată a acestui raport ar rezulta, ca model de interpretare, și din paginile relativ recente lucrări publicate de Mircea Eliade¹³. Parte din referințele supuse analizei — în lucrarea amintită — sînt desprinse din interceptarea unor documente de ordin istoric (fragmente de cronică privind vinătoarea „rituală” a voievodului Dragoș și unele fragmente din opera memorialistică a celui peregrin de pe meleagurile noastre). Această intenționalitate de a descifra un document istoric în semnificațiile lui paraistorice reprezintă nu numai un punct de plecare deosebit de insolit, dar în unele cazuri (exemplele amintite mai sus sînt concludente în această privință), singura modalitate de a pătrunde și de a depăși în profunzime unele date comunicate, mai mult sau mai puțin „înstrăinat” de esența lor explicativă, în documentul respectiv. În acest sens, indicația autorului este pe deplin edificatoare pentru ceea ce voim să subliniem: „Acele pagini au fost redactate nu atît pentru a ne aduce contribuția la cercetările istoricilor, folcloriștilor sau ale celor ce se ocupă de cultura românească, cît pentru a ilustra posibilitățile unei hermeneutici a universurilor arhaice și populare, altfel spus ale creațiilor spirituale lipsite de expresia scrisă și, în genere, de criterii cronologice valabile”¹⁴.

O astfel de înțelegere a complementarității celor două structuri ideative, în ultimă analiză a celor două discipline, exprimă cu mult mai mult decît descifrarea celui simplu împrumut sau osmoze, atît de firești preocupărilor conexe sau de tangență. *Etnoistoria*¹⁵ în accepția pe care i-o acordăm — reprezintă certificarea acestei limite superioare de comprehensiune a raportului interdisciplinar propus: indicarea unor valențe mai mult sau mai puțin înstrăinate conținutului specific al documentului. Un document istoric, de pildă, prin intermediul căruia întrevădem semnificații paraistorice, de ordin etnologic (vezi memorialul de călătorie al lui Bandinus), constituie baza discuției acestei noi orientări științifice. Tot astfel și în ceea ce privește interpretarea documentului de factură etnologică în semnificația lui paraetnologică. Poate acesta este sensul concluziei lui Paul Mercier, după care: „Fiecare disciplină poate deschide oeloralte noi perspective, mai importante uneori decît le-ar fi bănuir”¹⁶.

Noile orientări ale cercetării rezultate din interceptarea unor oarecare valențe posibile ale analizei interdisciplinarității propuse (etnologie — istoriografie) au rezultat, fie ca poziții teoretice, fie ca implicații aplicative, în ultimele decenii și din prodigioasa producție științifică a școlii ameri-

¹² Raymond Aron, *Dimensions de la conscience historique*, Paris, Plon, 1961, p. 110.

¹³ Mircea Eliade, *De Zalmoxis à Gengis-Khan. Études comparatives sur les religions et le folklore de la Dacie et de l'Europe Orientale*. Paris, Payot, 1970, 252 p.

¹⁴ *Ibidem*, p. 11.

¹⁵ Vezi din acest punct de vedere Paul Simionescu, *Etnoistoria — semnificația unui raport interdisciplinar*, în „Transilvania”, II (1977), nr. 6, p. 43—44, studiu reprodus și în volumul *Omagiu lui Iosif Constantin Drăgan*, II, Roma, Editrice Nagard, 1978, p. 283—289.

¹⁶ Paul Mercier, *Histoire de l'anthropologie*, Paris, Presses Universitaires, 1966, p. 212.

cană (grupată cu precădere în jurul acelei publicații de program insolit denumită simbolic *Ethnohistory*).

Conceptul și implicit pozițiile teoretice la care ne referim, deosebit de sugestive de altfel, rămân numai în parte asimilabile deschiderii teoretice pe care o propunem, fie și pentru faptul că marea majoritate a acestor noi orientări teoretice vizează cu deosebire așa-numitele comunități etnice „retardate”.

În acest câmp ideativ se înscriu cercetările unor oameni de știință ca: William C. Sturtevant, *Anthropology, history and ethnohistory*¹⁷; Charles Hudson, *Folk history and ethnohistory*¹⁸; Arell M. Gibson, *Chickasaw ethnography: An ethnohistorical reconstruction*¹⁹; Robert M. Carmack, *Ethnography and ethnohistory: Their application in middle American studies*²⁰; Robert C. Euler, *Ethnohistory in the United States*²¹ (studiul, cu caracter istoriografic, detașează unele poziții teoretice și cercetări efectuate de Henry Dobyns pentru care Etnoistoria ar urma să intercepeze documentele istorice într-un anume sens, „în termenii pe care îi presupune studiul dinamicii culturale și — în genere — privind categoriile implicate cercetării etnografice moderne”; ale folcloristului Richard M. Dorson care subliniază: „aspectele istorice ale folclorului”, precum și punctele de vedere ale lui Baerreis, ale lui Nuncy O. Lurie sau Wilcomb E. Washburn pentru care etnoistoria fiind „o cercetare originală în istoria documentară a culturii ... popoarelor primitive”, trebuie oricum să rămână „flexibilă, nerestrictivă și expansivă”); Henry F. Dobyns, *Ethnohistory and contemporary United States social problems*²²; Sandra L. Orellana, *Ethnohistorical and archaeological boundaries of the Tzutujil Maya*²³; Robert E. and Lillian A. Ackerman, *Ethnoarchaeological interpretations of territoriality and land use in Southwestern Alaska*²⁴; Joan B. Townsend, *Mercantilism and societal change: an ethnohistoric examination of some essential variables*²⁵ (cel ce remarcă, printre altele: „Unul din cele mai importante obiective pentru ambele discipline, arheologia și etnoistoria, este cercetarea dinamicii schimbării”).

La toate acestea s-ar mai cuveni adăugite, tot cu titlu exemplificativ, unele monografii editate relativ recent, al căror conținut este străbătut de firul director explicativ implicat oricărei sinteze realizată din profil interdisciplinar: *History and Social Anthropology* Edited by I.M. Lewis²⁶; *Sociology and history methods*. Edited by Seymour Martin Lipset and Richard Hofstadter²⁷; Harold Hickerson, *The Chippewa and their neighbors: A Study in Ethnohistory*²⁸; R.T. Zuidema, *Etnologia e storia Cuzco*

¹⁷ În revista „Ethnohistory”, t. XIII (1966), nr. 1—2, p. 1—51.

¹⁸ Ibidem, p. 52—70.

¹⁹ Ibidem, t. XVIII (1971), nr. 2, p. 99—118.

²⁰ Ibidem, p. 127—145.

²¹ Ibidem, t. XIX (1972), nr. 2, p. 201—207.

²² Ibidem, p. 1—12.

²³ Ibidem, t. XX (1973), p. 125—142.

²⁴ Ibidem, nr. 4, p. 315—334.

²⁵ Ibidem, XXII (1975), nr. 1, p. 213.

²⁶ London, New York, Sydney... Tavistock Publications, 1968, XXVIII + 307 p.

²⁷ New York, London, Basic Books Inc. Publishers, 1968. VI + 423 p.

²⁸ New York, Chicago, San Francisco, Holt, Rinehart and Winston Inc. 1970, 133 p.

e le strutture dell'impero inca²⁹; *Oral History: fra antropologia e storia. Con discussioni e note sulla storia sociale e l'economia italiana del novecento*³⁰.

Firește, implicații și perspective teoretice care să depășească punctul de vedere strict pozitivist în investigația istorică — prin asimilarea unor valențe paraistorice — au existat, așa cum remarcam și în rândurile de mai sus, încă din a doua jumătate a secolului trecut.

Așa, de exemplu, Karl Lamprecht — unul dintre mentorii lui Nicolae Iorga, fapt pentru care ne-am și oprit asupra operei sale — referindu-se la problema cercetării izvoarelor istorice și lărgind, la acea vreme, cadrul respectiv al școlii și orientării pozitiviste, considera că orice mărturie a trecutului, indiferent de caracterul ei, poate fi interpretată ca element component tabloului de viață socială reconstruit. Karl Lamprecht a avut, indiscutabil, meritul de a fi atras odinioară atenția asupra necesității cunoașterii aprofundate a vieții și manifestărilor micro- sau macro-unităților sociale în laturi și aspecte incluse numai parțial în documentele de epocă. În ceea ce privește categoria surselor care fundamentează cercetarea istorică, el a imprimat acestui domeniu o lărgime de orizont nebănuită până la acea dată³¹.

Nicolae Iorga a asimilat explicit, în unele din lucrările sale de sinteză, fenomene, aspecte realități înstrăinate faptului istoric propriu-zis, nu arareori desprinse din sfera civilizației și culturii tradiționale, privite în sine ca obiect al etnologiei. În acest sens, se cuvin amintite cuvintele de profundă semnificație pe care le nota încă la începutul prodigioasei sale activități: „Se vor urmări aceste culturi în datinile și însemnările practice și artistice ale poporului nostru de la țară, bun și sigur păstrător al moștenirii celor mai îndepărtați strămoși... În tradițiile satelor, mai ales ale celor ferite de influența administrativă a statului român..., se vor găsi aceste cunoștințe prealabile care vor umplea lacuna considerabilă pe care o lasă în trecutul nostru izvoarele străine ale lumii civilizate³².

Aceste exemple, la care se pot adăuga și altele, poate chiar mai importante, din sfera consemnărilor istoriografice, nu au însă rezonanța și semnificația valorică a descifrărilor etnoistoriei, ca orientare științifică, în sensul celor remarcate mai sus.

O formulare mai aparte în înțelegerea relației de interdisciplinari-tate, vizînd direct consemnarea istoriografică și etnologică, se degajă și din unele concluzii ale școlii structuraliste contemporane.

Din punctul de vedere al conceptelor vehiculate și, în genere, din perspectiva întregii economii a sistemului de referințe — așa cum aceste concepte și acest sistem au fost definite de antropologia structurală a lui Cl. Lévi-Strauss — istoria și etnologia, ca discipline științifice cu domenii

²⁹ Torino, Giulio Einaudi editore, 1971. XXXII + 304 p.

³⁰ În revista „Quaderni Storici”, XII (1977), vol. 35, maggio-agosto, 619 p.

³¹ Dintre lucrările de prestigiu, tributare în bună parte unei atare concepții de orizont lărgit, menționăm: *Deutsches Wirtschaftsleben in Mittelalter*, 4 vol., Leipzig, 1885—1886; *Deutsche Geschichte*, 12 vol., Berlin, Freiburg, 1894—1899; *Alte und neue Richtungen in der Geschichtswissenschaft*, Berlin, 1896; *Moderne Geschichtswissenschaft*, Berlin, 1909; *Einführung in das historische Denken*, Leipzig, 1913.

³² N. Iorga, *Două concepții istorice. Cuvîntare de intrare la Academia Română (17 mai 1911)*, în *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a 3-a; București, 1944, p. 92—93.

de cercetare bine delimitate, se definesc diferențiat, nu atât prin obiect, scop sau metode proprii, cât mai cu seamă prin *nivelul de conștiință* al câmpului faptic investigat. În acest sens, detașăm următoarea observație : „Ne propunem să demonstrăm că diferența fundamentală între cele două (istorie și etnologie) nu este nici de obiect, nici de scop, nici de metodă; dar că avînd același obiect care este viața socială; același scop, care este o mai bună cunoaștere a omului și o metodă comună în care diferă numai aplicarea unor procedee de cercetare, ele se disting mai ales prin alegerea unor perspective complementare : *istoria își organizează datele în raport cu exprimările conștiente, etnologia în raport cu condițiile inconștiente ale vieții sociale*”³³.

Orientarea teoretică conform căreia înțelegerea realităților și fenomenelor convergente investigației etnologice, prin asimilarea acestora la fundalul unei psihologii a inconștientului — inconștientul considerat la nivel de grup social — constituie, de bună seamă, nexul explicativ al întregii concepții privind categoriile de *model* și structură, precum și funcționalitatea acestora, mai mult sau mai puțin revelatoare pentru contextul propus.

Analiza structurilor ca date inteligibile determină, în final, elaborarea modelelor. Fiecare operațiune logică — luată în sine — presupune, pe de o parte, imersiunea în inconștient, iar pe de altă parte, interceptarea unor categorii și judecăți necesare oricărui elaborat comunicabil. Trebuie subliniat în acest sens, pentru a avea o perspectivă de ansamblu a problemei : a) în economia gândirii structuraliste, în sensul analizelor preconizate de Claude Lévi-Strauss, inconștientul este — așa cum precizăm mai sus — o categorie a gândirii colective, iar comunicarea acestor realități se face prin semnificate, prin simboluri; b) conceptul de model are o accepție strict instrumentală, fără nici o aderență la unele eventuale implicații ontologice; modelul ar rămîne, în esența lui, un simplu mijloc de cunoaștere (din acest punct de vedere, sintem exclusiv în limitele unui proces epistemologic).

Interesant de remarcat, în sfîrșit, în acest cadru ideativ, și problema comunicabilității datelor analizate sau investigate. „Inconștientul ar fi deci termenul mediator între „mine” și „ceilalți”. Aprofundînd datele sale, noi nu ne prelungim, ca să spunem așa, în sensul de „noi-însine”; atîngem însă un plan care nu ne pare străin deoarece ascunde eul nostru cel mai secret și pentru că (lucru perfect normal), fără a ne face să ieșim din noi-însine, ne pune în concordanță cu unele forme de activitate ce ne aparțin în aceeași măsură ca și celorlalți, condiții ale vieții mentale a tuturor oamenilor din toate timpurile”³⁴.

Mai original deci în opera lui Claude Lévi-Strauss este, fără îndoială, nu atât determinarea conceptelor de structură și model, concepte care pot fi regăsite la rîndul lor, cel puțin cu titlu orientativ metodologic, în studii și preocupări științifice cu mult anterioare curentului structuralist contemporan, ci faptul de a fi subliniat apartenența acestor realități de ordin etnologic sau antropologic la zona de profunzime a psihicului colectiv. Într-o atare perspectivă, realitățile și fenomenele etnologice ar fi

³³ Claude Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale*, Paris, Plon, 1958, p. 24—25.

³⁴ Idem, *Race et histoire*, Paris, Gonthier, 1961, p. 114—115.

private, în raport direct cu seria realităților și fenomenelor înregistrate de investigația istoriografică, de conștiința clarificată a grupului social anchetat.

Toate aceste lucruri nu sînt, ce e drept, foarte noi. Este însă nou, am putea spune, felul tranșant, categoric al concluziilor și mai cu seamă extraordinara capacitate de reducere a exemplificărilor desprinse din analiza etnologică efectuată cu atîta simț al nuanțelor. Punctul acesta de vedere vizează în plin gradul și natura corelativității celor două discipline științifice la care ne referim. Cu toată puterea de seducție a tezelor amintite și, cu deosebire, a exemplificărilor surprinse în contextul explicativ, considerăm că perspectiva din care este înțeleasă realitatea etnologică — ca funcționînd exclusiv în zona aceluiași inconștient colectiv — este deformată și numai parțial justificată. Sînt nenumărate date și aspecte de ordin etnologic care pot fi surprinse, fără nici o îndoială, în planul conștiinței clarificate. Ar fi să ometem serii întregi de note definitorii ale realităților de civilizație și cultură tradițională pentru a recepta necritic o astfel de poziție teoretică. Așa, de exemplu — rămînînd, lucru de la sine înțeles, în planul psihologiei colective — cum s-ar putea explica seria largă a actelor și gesturilor privite ca simple deprinderi sociale, comunicate și acceptate, de la o generație la alta, fără prealabile explicitări, sau cum s-ar putea explica acele trăiri, imagini obsesive, automatisme, regăsite încă la limita cu mult mai permeabilă a subconștientului³⁵? Revenind asupra textului lui Claude Lévi-Strauss, am fi tentați să reținem — în spiritul celor remarcate mai sus — și următoarele considerente: Cercetarea etnologică încearcă să ajungă, prin intermediul faptelor de conștiință, pe care dealtfel nu le-a ignorat niciodată, spre acele trăiri ale inconștientului; investigația istoriografică, spre deosebire de cea etnologică, își îndreaptă cu precădere eforturile — lăsînd adeseori impresia unor permanente reveniri asupra activităților și datelor concrete de care nu se îndepărtează decît în intenția de a le cuprinde într-o perspectivă mai largă și mai completă. Un adevărat Janus cu două fețe: expresie a unității celor două discipline, modalitate proprie de a avea permanent în fața ochilor integritatea traseului parcurs³⁶.

Consemnările istoriografice și etnologice — în sensul investigațiilor contemporane — s-au detașat din ce în ce mai mult de vechile formulări de tip pozitivist, determinate cu deosebire, ca să nu spunem în exclusivitate, de lectura critică și strictă a documentelor. Vechea orientare metodologică nu putea impulsiona cercetarea științifică decît spre o erudiție unilaterală. Cu timpul, s-a impus tot mai subliniat ideea comprehensiunii și a explicitării datelor, fenomenelor și realităților comunicate în limbajul specific disciplinelor respective. Nici sinteza istoriografică și nici cadrul ideatic etnologic nu vor putea fi ferite de acea infuzie a categoriilor și judecăților de ordin filosofic. Cunoașterea trebuie să depășească tot mai mult aderența strictă la concret, particular, singular, invariant. Parafră-

³⁵ Această modalitate de înțelegere se recomandă printr-o largă listă bibliografică, din care reținem, pentru economia lucrării, numai tematica orientativă a capitolului *L'influence des modèles inconscients sur le comportement social*, studiu reeditat relativ recent în excelență și cuprinzătoare monografie a lui Edward Sapir, *Anthropologie*. Traduit de l'américain par Christian Baudelot et Pierre Clinquart. Paris, Editions de Minuit, 1967, p. 33—48.

³⁶ Claude Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale*..., p. 32.

zind cunoscuta indicație platoniciană, am fi tentați să considerăm înscris pe frontul Propileelor celor două discipline: „Nimeni nu are căderea să pășească în această incintă fără să mediteze sau, cu un termen mai adecvat, să filosofeze”.

Cele două modalități de abordare și înțelegere a micro- sau macro-unităților sociale, dincolo de specificitatea diferențierii lor, trebuie să surprindă și să postuleze existența unor structuri de unificare, a unui tot coerent, a ceea ce se numește îndeobște *Zusammenhang*. Această coerență și unitate structurală trebuie înțeleasă nu ca un deziderat prestabilit, ci ca o modalitate de explicitare, degajată din însăși natura temei sau a obiectului, privite în esența lor.

Este un lucru îndeobște cunoscut că pe parcursul ultimelor decenii — pentru consemnarea istoriografică, pe parcursul ultimelor secole — atât istoriografia, cât și etnologia și-au desăvârșit cîmpul de cuprindere. Cercetarea istorică a depășit de mult stadiul acelor prezentări de evenimente în succesiune; o tot mai mare pondere a fost rezervată datelor și surselor informaționale vizînd latura socioeconomică, culturală, instituțională, diplomatică etc. Etnologia a devenit, dintr-o știință unică, un adevărat sistem de științe particulare³⁷. Ceea ce în istorie s-a conturat mai de mult, în etnologie se prefigurează sub privirile noastre. Cercetarea istorică și etnologică se pronunță tot mai avizat, fiecare în parte, pentru discipline cu caracter comprehensiv în care ansamblul să primeze asupra detaliului, în așa fel încît marile linii de înțelegere să nu fie dizolvate de înșiruirea neintegrată a elementelor cu semnificații minore.

Selectarea documentelor istorice, necesare oricărei încercări de sinteză, presupune obligatoriu o anumită analiză prealabilă a lor în conformitate cu acele indicații metodologice statuate încă de multă vreme: critică externă (autenticitate și proveniență), critică internă (de interpretare și credibilitate). Toate aceste indicații restrictive pot fi, fără mari dificultăți, transferate și adaptate procesului de înțelegere și de fundamentare a oricărei sinteze etnologice. Este drept, nimeni nu a încercat — după știința noastră — un astfel de transfer metodologic. Ne referim la indicațiile teoretice în sine, nu la aplicativitatea criteriilor de selectare amintite mai sus sau a altora, neamintite, care au fost uneori, ce e drept, intuitiv aplicate seriilor de documente strînse.

Istoria se face cu documente scrise, fără îndoială, atunci cînd există astfel de documente sau atunci cînd sînt în număr suficient de mare ca să justifice tema cercetării. Istoria se poate face însă și cu alte surse de informație care au supraviețuit trecutului dispărut. Totul depinde de priceperea și ingeniozitatea celui care utilizează aceste surse³⁸.

Tehnica cercetării etnografice este fundamentată pe observație și anchetă. În măsura în care cel ce-și apropie o realitate de cultură și civilizație tradițională are la îndemînă, fie texte de document, fie relice înregistrabile, activitatea lui este întru totul asemănătoare procedeeleor folosite de consemnarea istoriografică.

³⁷ Romulus Vulcănescu, *Sistemul științelor etnologice particulare și contemporaneitatea*, în *Metode noi și probleme de perspectivă ale cercetării științifice*, București, Edit. Academiei, 1971, p. 591—597.

³⁸ H. J. Marrou, *De la connaissance historique*, Paris, Editions du Seuil, 1954, p. 78.

Întrebările rămân în mare aceleași cînd ne referim la creația tradițională sau populară, cum e numită ea îndeobște, atît în latura ei materială, cît și în latura ei spirituală. Care sînt documentele prin excelență semnificative și care sînt limitele documentelor etnologice în general? Se poate vorbi de o selecție a lor? În ce condiții și după ce criterii? Sînt aspecte de viață tradițională care pot defini mai concludent gradul de originalitate al unității sociale investigate? Se poate vorbi de o analiză critică a acestor surse? Ca și în analiza istoriografică, documentele pot fi și trebuie ierarhizate, selectate și, bineînțeles, receptate după o prealabilă tratare critică.

Istoricul și etnologul trebuie să fie obligatoriu selectivi, iar selectivitatea este determinată, la rîndul ei, de intenționalitatea de a surprinde sau de a se apropia de esența fenomenelor anchetate. Afirmția lui J. Hui-zinga „Historical thinking is always teleological” (Gîndirea istorică este întotdeauna teleologică) poate fi extinsă și asupra preocupărilor de ordin etnologic.

Ideea surprinderii coerenței de structură și-a găsit din ce în ce mai mult aplicativitatea în investigația istoriografică. Din acest punct de vedere, de pildă, conceptele de infrastructură și suprastructură cu care operează gîndirea marxistă reprezintă un plus metodologic incontestabil de abordare și de analiză a realităților sociale privite în dinamica lor. „Geniul lui Marx, secretul îndelungatei sale puteri constă în faptul de a fi fost primul creator al unor adevărate modele sociale și, pornind de aici, de lungă durată istorică”⁴⁰.

Pentru cercetarea istorică, modelele particulare ce se impun în urma unor analize de structură sînt, prin ele însele, mult mai ipotetice, mai fragile, mai puțin consistente decît modelele particulare descifrate în cadrul cercetării de ordin etnologic. În genere, modelele desprinse cu deosebire din congruența realităților istorice trebuie confruntate cu ideea de timp, singurul determinant care poate să certifice valoarea lor prezumată. Dar, indiferent de gradul de aplicativitate al modelării, fie în cercetarea istorică, fie în cercetarea etnologică, un lucru sigur se poate spune și pentru o disciplină și pentru alta. Și anume: „modelul și modelarea” vor alunga în mod definitiv gustul excesiv pentru detaliul singular și particular, înțeles neintegrat complexului din care face parte.

În sistemul științelor sociale, etnologia și istoria, luate fiecare în parte, fără statut privilegiat rezultat din tendința de subordonare a cîmpului ideativ advers, se desprind totuși din ce în ce mai mult de izolarea unei specializări înguste. Ideea unei științe integratoare, a unor sinteze bazate pe corelație și nu pe strictă interpretare sau colecționare de surse se face tot mai mult simțită. Indicînd un program comun de lucru, fiecărei structuri tematice îi revine în parte obligația să preia, prin contaminare, o serie întreagă de rezultate ale altor discipline științifice. Atît etnologia, cît și istoria vor cultiva tot mai mult judecata de valoare pen-

³⁹ *Varieties of History*, ed. F. Stern, 1957, p. 293; vezi și Edward Hallett Carr, *What is history*, London, MacMillan, 1962, 155 p.

⁴⁰ Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 80.

tru a desăvîrși accentuat gradul de inteligibilitate. Esența corelativității și interdisciplinarității, în cadrul disciplinelor sociale, nu rezultă din izolarea fragmentară a unor teme aprioric admise și nici din simpla lor tangență. Lectura decalcării lor înseamnă în fapt sporirea acuității comprehensive. *Etnoistoria* este, din acest punct de vedere, mai mult decît o soluție de circumstanță.

Ca direcție de cercetare în cadrul preocupărilor științifice românești, *Etnoistoria* implică un grad sporit de acuitate, atît în descifrarea numeroaselor aspecte de viață istorică puțin explicate prin analiza „clasică” a seriilor de documente, cît și în descifrarea numeroaselor realități de civilizație și cultură tradițională, recitite și reinterpretate în sensul dreptului de mărturie reclamat de toate „monumentele” de civilizație și cultură tradiționale, constituite în fapt cu mult înaintea consemnărilor de text.

L'ENREGISTREMENT HISTORIOGRAPHIQUE ET LA SIGNIFICATION DES INVESTIGATIONS ETHNOLOGIQUES

RÉSUMÉ

Les perspectives de notre étude reposent — au fond — sur l'analyse de certains points de repère, concernant le rapport interdisciplinaire proposé (historiographie-ethnologie) : par des références qui concernent la signification accordée à ce „statut”, soit dans les recherches effectuées dans le passé, soit dans les orientations théoriques contemporaines.

Les recherches des dernières dix années ont accentué de plus en plus la nécessité de dépasser le stade des études strictement spécialisées et non-intégrées.

En soulignant une telle conclusion, l'étude remarque aussi le sens et la signification d'un certain surplus de connaissance, d'un degré supérieur de rigueur qu'implique toute analyse ethnohistorique (tant dans le déchiffrement des nombreux aspects concernant la vie sociale, peu explicités par la référence „classique” à des séries de documents, que par une nouvelle compréhension ou réinterprétation des nombreux aspects de civilisation et culture traditionnelles).

NICOLAE IORGA ȘI CONGRESELE INTERNAȚIONALE DE ISTORIE

DE

LUCIAN BOIA

Acum, cînd ne despart numai doi ani de al XV-lea congres internațional de științe istorice (București, 1980), este firesc să ne interesăm și de tradiția — de aproape opt decenii — a acestor întruniri și în mod deosebit de contribuția românească. Desigur, nu vom afirma că marile congrese internaționale au jucat rolul decisiv în evoluția științei istorice de-a lungul secolului. Ele sînt însă momente reprezentative pentru manifestarea principalelor tendințe istoriografice de la 1900 pînă în prezent, iar cercetarea lor înseamnă un sondaj semnificativ asupra evoluției concepției istorice, a metodelor și a domeniilor abordate de știința istorică. În acest sens, o istorie a congreselor internaționale poate oferi o viziune destul de completă asupra istoriografiei secolului nostru, iar participarea românească la acestea poate ajuta nu în mai mică măsură la degajarea principalelor preocupări istoriografice românești, precum și a forței de pătrundere a științei noastre istorice în sfera largă a istoriografiei universale.

Un asemenea istoric ar merita, credem, să fie întreprins. În ce ne privește pe noi, el ar marca participarea românească — prin A. D. Xenopol și V. A. Urechia — încă de la primul congres de științe istorice, ținut la Paris, în 1900, sub numele de „Congres internațional de istorie comparată”. Începînd de la a patra mare întrunire, din 1913, și pînă în preajma celui de-al doilea război mondial, contribuția noastră va sta, în primul rînd, sub semnul activității și geniului lui Nicolae Iorga.

Primul congres la care participă N. Iorga este cel de la Londra, din 3—9 aprilie 1913. A fost una dintre cele mai reușite manifestări de acest gen, prin contribuția masivă a unor mari istorici, a căror operă a influențat decisiv istoriografia la începutul secolului nostru. Erau prezenți, astfel, savanți ca Henri Pirenne, Lamprecht, Ed. Meyer, Willamowitz-Moellendorff, Altamira, Rostovtzev, Vinogradov și multe alte nume ilustre. N. Iorga se înscrisese mai întîi cu o comunicare, pentru secțiunea a III-a, de istorie medievală. I s-a solicitat însă, după cum rezultă din corespondența sa inedită, participarea și la secțiunea a II-a, de istorie greco-romană și bizantină, date fiind contribuțiile de răsunset european pe care le adusese în domeniul sud-est european. Deci, prezența marelui istoric a fost dublă, comunicările sale tratînd, prima, *Bazele necesare ale unei noi istorii a evului mediu*, cea de a doua, *Supraviețuirea bizantină în țările române*.

Sînt două contribuții deosebit de importante pentru definirea concepției istorice a lui Iorga și pentru încadrarea acesteia în marele curent de înnoire istoriografică, care se manifestă la începutul secolului. Marii istorici ai vremii (un Lamprecht, un Pirenne, ceva mai târziu un Lucien Febvre, pentru a da numai cîteva exemple), sintetizînd tendințele de ansamblu ale vremii lor, au încercat să scoată istoria dintr-o anume încremenire și izolare, dintr-o falsă și greșit înțeleasă obiectivitate, să facă din ea o știință cu adevărat vie, pe cît posibil completă, apelînd la nevoie și la științele vecine, o știință a trecutului, dar în același timp și a prezentului.

Pe căi ce îi sînt proprii, fără a imita pe nimeni, Iorga s-a integrat acestui efort (o cercetare comparată a operei sale și a celorlalți mari înnoiitori contemporani cu el ar merita să fie întreprinsă). La congresul de la Londra, el a început prin a arăta valoarea practică, actuală, a istoriei, pornind nu de la vechiul sens îngust, moralizator, ci de la necesitatea absolută, pentru orice societate, pentru progresul acesteia, a *simțului istoric*, a cunoașterii *evoluciei istorice organice*, care leagă într-un tot indisolubil trecutul, prezentul și viitorul. În continuare, el sublinia necesitatea unei adevărate istorii universale și „nu o istorie universală erudită, un repertoriu de fapte și date, sau o istorie universală de caracter impersonal, încremenită în „obiectivitatea” ei inutilă. Provocată de necesitățile vitale ale societății noastre, ea trebuie să aibă vitalitatea, căldura, caracterul practic, chiar polemic, al operelor care vor să influențeze, să mențină sau să transforme”. Pentru a da însă un adevărat sens istoriei — și mai concret istoriei medievale la care se referă — trebuie renunțat la înțelegerea izolată a faptelor sau a evoluției națiunilor; este necesară o viziune globală, care să renunțe la amănunt, la pitoresc, tinzînd în fond, spre ceea ce înțelegem astăzi prin „istorie totală”.

Asupra celei de a doua comunicări, privind supraviețuirea elementelor de civilizație bizantină în țările române, nu vom insista. La fel de originală ca și prima, ea anunță și definește cu toată claritatea, încă de acum, cunoscuta concepție a lui Iorga despre „Bizanț după Bizanț” (volumul respectiv a apărut însă abia în 1935, la peste două decenii după Congresul de la Londra).

Se pare că cele două comunicări au făcut o puternică impresie asupra auditoriului. În orice caz, Iorga le-a publicat cu o rapiditate remarcabilă; în luna mai, deci doar la o lună după congres, istoricii din cele patru colțuri ale Europei primiseră broșura, de 50 de pagini, cuprinzînd cele două texte. S-au păstrat în arhiva lui N. Iorga mai multe scrisori de mulțumire, unele cu aprecieri măgulitoare; printre acestea, o scrisoare a marelui istoric englez, specialist în antichitate și Bizanț, J. B. Bury, sau o altă a cunoscutului istoric rus Lappo-Danilevski, care își amintea cu plăcere de momentele petrecute împreună la Londra.

Impresia făcută de Iorga este confirmată și de faptul că, alături de alți istorici importanți, a devenit membru al comitetului pentru pregătirea noului congres internațional, plănuit pentru anul 1918, la Petersburg. Din motive evidente, acest congres nu a mai putut avea loc. Prima întrunire postbelică s-a ținut abia în aprilie 1923, la Bruxelles. Participarea a fost însă incompletă, întrucît lipseau reprezentanții statelor înfrînte în război (germanii, austrieii ș.a.). Dintre români, au fost prezenți N. Iorga, V. Pârvan și C. Marinescu.

Ca și la precedentul congres, Iorga a prezentat tot două comunicări. Prima dintre ele se referea la „*Romania*” *danubiană și barbarii în secolul al VI-lea*, aducând în circuitul științific internațional (avea să fie publicată în „*Revue belge de philologie et d'histoire*”), originala sa idee asupra continuării formelor de viață și de organizare romane, în fața lumii barbare, și după prăbușirea puterii imperiale. Cea de-a doua comunicare înfățișa *Originile artei populare românești*; ea a fost apoi publicată, ca introducere, în volumul *L'Art populaire en Roumanie*, editat de Iorga la Paris în același an, 1923. Iorga definește aici trăsăturile esențiale ale artei noastre, stabilind fondul ei străvechi, tracic; arta devine astfel un argument important în demonstrarea continuității. Ridicând discuția la un nivel superior de generalizare, el subliniază faptul că arta populară poate, acolo unde alte informații lipsese, să lumineze trecutul îndepărtat al popoarelor. O aplicare interesantă, originală, de tip interdisciplinar, și un domeniu nou propus istoricilor.

În activitatea lui Iorga, congresul de la Bruxelles este important și pentru faptul că, din discuțiile avute aici, mai ales cu bizantinistul belgian Henri Grégoire, a izvorit inițiativa sa, atât de rodnică, a întrunirii, după modelul congreselor istorice internaționale, a unor congrese speciale de studii bizantine și sud-est europene. Se știe că primul avea să-și desfășoare lucrările, la București, în aprilie 1924.

Prezența lui Iorga la Bruxelles a constituit un bun prilej și pentru progresul relațiilor culturale româno-belgiene, pentru o mai bună cunoaștere a istoriei și problemelor noastre în Belgia. La 1 iunie 1923, H. Grégoire îi scria următoarele: „Prezența Dv. printre noi, comunicările Dv. la congres, conferința pe care ați ținut-o la Fundația universitară au făcut deja mult pentru a interesa publicul belgian cu privire la țara Dv.”.

Congresul din 1923 a avut și o altă urmare: constituirea, sub președinția lui H. Pirenne, a unui comitet provizoriu, ca primă etapă spre crearea Comitetului internațional de științe istorice, înființat la 14—15 mai 1926. Din motive insuficient lămurite, Iorga nu a făcut parte nici din comitetul de inițiativă, după cum nu a participat nici la întrunirea inaugurală de la Geneva, din mai 1926. România a fost reprezentată aici de Vasile Pârvan, fiind una dintre cele 19 state fondatoare ale comitetului internațional. În urma refuzului lui Pirenne, președinte a fost ales cunoscutul istoric și om politic socialist norvegian Halvdan Koht.

Congresul următor s-a desfășurat la Oslo, în august 1928. În însemnările sale zilnice, Iorga ne oferă o descriere detaliată a lucrărilor întrunirii din capitala norvegiană, schițând sugestiv și portretele unor participanți; astfel, Pirenne, „expansiv, tumultuos, agresiv, ofensiv, elocvent și pitoresc”. Alți participanți de seamă, amintiți de Iorga: norvegianul Koht, sovieticul Pokrovski, austriacul Dopsch, germanul Brandi ș.a. Alături de Iorga au prezentat comunicări și alți istorici români, printre care I. Andrieșescu, Gh. Brătianu, C. Marinescu, A. Oțetea etc.

Comunicarea prezentată de Iorga se intitula *Interpenetrația Orientului și Occidentului în evul mediu* și se axa pe ideea deseori subliniată de el, a unității lumii medievale. Se opunea astfel tezei lui Pirenne, înfățișată la același congres, potrivit căreia expansiunea arabă a rupt unitatea Mediteranei, ducând la un adevărat cataclism economic. Viziunea

lui Iorga, a unor legături și influențe permanente, a unor schimburi economice continue, apare mult mai nuanțată și mai conformă faptelor decît demonstrația, strălucită, dar rigidă, a istoricului belgian.

Congresul al VII-lea s-a desfășurat la Varșovia, în august 1933. Din nou, însemnările lui Iorga ne dau informații amănunțite. Printre participanți, remarcăți de el: Koht, care acum își încheia mandatul, britanicul Temperley (ales, cu această ocazie, președinte al comitetului internațional), cehul Bidlo, polonezii Handelsman și Halecki, iar dintre Români P. P. Panaitescu, A. Oțetea, C. Marinescu și alții. Iorga a vorbit despre *Originea și dezvoltarea ideii naționale, mai ales în lumea orientală*, contribuind astfel la una dintre temele principale dezbătute la congres, anume problema națională. Era de altfel normal ca primul congres care se ținea într-o capitală est-europeană să se intereseze de acest aspect al istoriei, care privea în mod deosebit pe multe dintre popoarele aflate în această zonă. În contribuția sa, Iorga a încercat să marcheze principalele etape care au dus de la formele romane și bizantine, de tip universal, la cristalizarea națiunilor, a conștiinței naționale și a statelor naționale.

Deși Iorga a fost înconjurat cu o deosebită atenție în timpul congresului de la Varșovia, el a rămas și de data aceasta în afara biroului comitetului internațional ales. Și-a manifestat nemulțumirea față de modul cum s-au desfășurat lucrurile, nu din vreo ambiție personală, care nu-și avea rostul în cazul său (spunea, pe drept cuvînt: „am puțința să-mi procur satisfacții cu mult superioare”), ci deoarece considera că, după atîția ani de așteptare, României i se cuvine un loc în biroul comitetului internațional (fuseseră aleși deja, cu o ocazie sau alta, din 1926, reprezentanți a 13 țări). Din acest moment eforturile lui Iorga se vor îndrepta spre impunerea recunoașterii cuvenite istoriografiei românești în domeniul organizării comitetului și a congreselor internaționale. O acțiune pe care o va duce la bun sfîrșit, după o perioadă de criză în raporturile dintre el și comitet, cu punctul culminant la începutul anului 1935. Memoriile publicate, dar mai ales corespondența sa inedită, ne dau numeroase amănunte privind această problemă, ale cărei elemente esențiale sînt următoarele:

La adunarea generală a comitetului internațional (din care făcea parte și Iorga, ca președinte al comitetului național român), ținută la Paris, în martie 1934, s-a decis ca locul viitoareii adunări (septembrie 1935) să fie Praga, deși Iorga sugerase capitala României. Se creă astfel impresia unei îndepărtări sistematice a României. Iorga a hotărît să treacă peste forurile oficiale și să aranjeze singur lucrurile. În ianuarie 1935 discuta întreaga chestiune cu Šeba, ministrul Cehoslovaciei la București, cu care se afla în foarte bune relații. Acesta „promite să scrie lui Beneš și să mă înștiințeze dacă Cehoslovacia n-ar putea ceda locul României”. De altfel, Iorga avea relații directe, deosebit de cordiale, și cu ministrul de externe cehoslovac Edvard Beneš.

Partea cehă, care se pare că nu ținea în mod deosebit — și din motive financiare — la întrunirea de la Praga, s-a declarat întru totul de acord cu dorința lui Iorga, pe care avea să o sprijine pînă la sfîrșit. În schimb, din motive nu prea clare, opoziția a survenit la nivelul biroului internațional, mai ales din partea președintelui. S-ar putea ca acesta să-și fi considerat încălcate prerogativele în urma aranjamentului bilateral

București—Praga. Cert este că prima sa reacție a fost aceea de a considera că ținerea adunării nu este obligatorie în 1935 (deci la București, singurul loc care mai rămânea în discuție), putînd fi aminată pentru 1936, fără specificarea vreunei localități. La toate acestea, Iorga a reacționat, scriînd atît lui Temperley, cit și secretarului general Lhéritier, la 23 martie 1935, despre hotărîrea sa de a propune retragerea comitetului român din organizația internațională.

Era clar însă că lucrurile nu puteau merge atît de departe. Alegerea Bucureștiului era cit se poate de convenabilă, iar majoritatea membrilor biroului, desolidarizîndu-se de gestul de autoritate al președintelui, au susținut întru totul poziția lui Iorga. Însuși Lhéritier îl informa pe Iorga despre sprijinul și demersurile sale, precum și despre atitudinea favorabilă a altor colegi. Curînd, Temperley a început să dea înapoi, să se explice, și-a manifestat dorința de a intra în legătură și cu ministrul român de externe, Nicolae Titulescu. În sfîrșit, la 8 mai 1935, Iorga putea să noteze că adunarea comitetului de istorie va avea loc la București, în primăvara anului 1936, adăugînd : „e o mare satisfacție pentru mine”. Întreg episodul nu trebuie văzut sub latura sa anecdotică, ci ca pe un efort necesar întreprins de Iorga, sprijinit în fond și de alți istorici proeminenți din diferite țări, pentru a pune România la locul cuvenit în comunitatea internațională a istoricilor. De fapt, un efort pentru a da acestei comunități un caracter cu adevărat internațional, trecînd peste unele prejudecăți occidentale și stabilind o colaborare pe picior de egalitate între comitetele naționale.

În aprilie 1936 comitetul se afla întrunit la București. Printre numeroșii participanți, în frunte cu președintele Temperley, se afla și fostul președinte H. Koht, devenit ministru de externe al țării sale. A fost o adunare reușită, meritul esențial revenindu-i fără îndoială lui Iorga. A fost și un bun prilej oferit importanților istorici străini — unii aflați aici pentru prima oară — pentru cunoașterea cit mai completă a țării; s-a întreprins un adevărat turneu, cu vizite la Curtea de Argeș, Sinaia, în Bucovina, la Hotin, apoi la Văleni și Snagov.

Ultimul congres internațional al perioadei interbelice și-a desfășurat lucrările la Zürich, la sfîrșitul lui august și începutul lui septembrie 1938. Este al cincilea și ultimul congres de acest gen la care a participat Iorga. Dintre numele care ilustraseră congresul de la Londra, din 1913, apar acum doar al său și al spaniolului Altamira; o generație nouă se ridicase între timp. În ce îi privește pe români, ei s-au înscris cu 15 comunicări; printre autorii acestora : P. P. Panaitescu, Gh. Brătianu, C. C. Giurescu, C. Marinescu, A. Oțetea, I. Lupaș, A. Sacerdoțeanu și alții. A fost cea mai masivă prezență românească de pînă atunci. Iorga a prezentat comunicarea *Permanențele istoriei*, caracteristică pentru ultima fază a activității sale, cu tendința accentuată spre generalizări, similitudini și paralelisme, spre stabilirea elementelor durabile, care într-adevăr contează în mersul istoriei. Este rezultatul unei meditații al cărei scop ultim era elaborarea *Istoriologiei umane*. Dacă precedentele comunicări tratau — desigur la un înalt nivel de generalizare — probleme istorice concrete, acum este evident interesul său crescînd pentru filozofia și teoria istoriei. Se știe, deci nu vom mai insista, că factorii reținuți erau : rasa (în sensul

mai curînd de specific național, de civilizație), mediul geografic și ideea (nu orice idee, ci ideea durabilă, adînc înrădăcinată într-un popor, care, devenînd aproape instinct, îi determină acțiunea, misiunea istorică).

Congresul de la Zürich a marcat și un act de recunoaștere, un act de dreptate, pentru Iorga în primul rînd, dar și pentru istoriografia românească în general. Alături de elvețianul Nabholz, reprezentant al țării-gazdă, Iorga a fost ales vicepreședinte al comitetului internațional. Desigur, istoria nu poate fi refăcută; dar ne putem totuși gîndi că, în condițiile unei desfășurări normale, pașnice, a evenimentelor, la următorul congres, Iorga ar fi devenit, probabil, președinte al comitetului (funcție în care, după război, în 1948, va fi ales Nabholz). Și în ce privește soarta lui Iorga, ca și cea a congreselor internaționale, istoria a hotărît însă altfel.

Anii 1936—1938 reprezintă astfel un semnificativ moment de bilanț. Întrunirea adunării generale la București în 1936, frumoasa prezență românească la congresul din 1938 și alegerea lui Iorga ca vicepreședinte sînt fapte ce dovedesc, după un drum lung și nu lipsit de asperități, ascensiunea istoriografiei românești pe plan internațional și recunoașterea valorii sale în marele for mondial al istoricilor. Meritul personal al lui Iorga în toate acestea nu mai are nevoie de nici o demonstrație.

Cîteva concluzii și sugestii la capătul acestei foarte succinte treceri în revistă. Participările lui Iorga la lucrările congreselor și ale comitetului internațional nu au reprezentat simple manifestări ocazionale, mici evenimente ale unei vieți atît de pline. Ele au însemnat punerea în aplicare, cu consecvență, a unui plan sistematic de promovare a istoriografiei românești în arena internațională. El nu vorbea numai în numele său, ci în numele unei întregi culturi, încă insuficient cunoscută în lume, dar meritînd pe deplin mai multă atenție și mai multă considerație. Organizația internațională a istoricilor reprezenta, în acest sens, un bun mijloc de promovare a unor raporturi științifice și culturale, de captare a interesului pentru istoria și civilizația noastră, pentru România în general.

În ce privește cele șapte comunicări susținute de Iorga din 1913 pînă în 1938, ele reprezintă, laolaltă, o foarte bună introducere în concepția istorică și în marile probleme care l-au preocupat pe savant. Noutatea, originalitatea lor, poate nu au fost surprinse în întreaga lor amploare, în atmosfera agitată a marilor congrese. Citite astăzi, dintr-o singură lectură, ele dovedesc însă unitatea de concepție și gîndirea adîncă ce le străbate. Poate că, în întîmpinarea viitorului congres, un volum cu aceste contribuții ale lui Iorga, ar reprezenta un bun element de legătură cu tradiția participării românești la marile întruniri internaționale și, în fond, cu tradiția gîndirii istorice românești în ce are ea mai original.

În altă ordine de idei, însemnările publicate, dar mai ales impresiionanta corespondență inedită a lui N. Iorga, se dovedesc a fi surse importante pentru — în cazul că va fi vreodată scris — un viitor istoric al comitetului și al congreselor internaționale și, cu atît mai mult, al participării românești la aceste activități. Este un întreg tezaur documentar care așteaptă să fie folosit.

BIBLIOGRAFIE

Comunicările prezentate de N. Iorga la congresele internaționale de științe istorice :

Les bases nécessaires d'une nouvelle histoire du moyen-âge. La survivance byzantine dans les pays roumains, Bucarest — Paris, 1913, 49 p.

La „Romania” danubienne e les barbares au VI-e siècle, în „Revue belge de philologie et d'histoire”, nr. 1/1921, p. 35—50.

Les origines de l'art populaire roumain. Communication faite au congrès d'histoire de Bruxelles, în L'art populaire en Roumanie, son caractère, ses rapports et son origine, Paris, 1923, p. VII—XII.

L'inter-pénétration de l'Orient et de l'Occident au moyen-âge, Bucarest, 1928, 38 p.

Origine et développement de l'idée national surtout dans le monde oriental, Bucarest, 1934, 23 p.

Les permanences de l'histoire, în „Revue historique du sud-est européen”, nr. 7—9/1938 ; versiune în limba română, în *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. III, București, 1944.

Alte surse privind activitatea lui N. Iorga :

O viață de om așa cum a fost, 3 vol. București, 1934 ; ed. a II-a, Editura Minerva, București, 1972.

Memorii, vol. IV, București, 1932, p. 75—76 (congresul de la Bruxelles), vol. V, 1932, p. 296—300

(congresul de la Oslo), vol. VII, 1939, p. 103—111 (congresul de la Varșovia), p. 216, 233—234, 251 etc. (în legătură cu problema convocării adunării comitetului internațional la București), p. 327—333 (adunarea de la București).

Correspondența inedită a lui N. Iorga, aflată la secția manuscrise a Bibliotecii Academiei R. S. R. Pentru istoricul comitetului și al congreselor internaționale, articolul succint al lui Michel François. *Cinquante ans d'histoire du comité international des sciences historiques*, în „Comité international des sciences historiques. Bulletin d'information”, nr. 10, 1974—1976, p. 5 — 16.

LUPTA ROMÂNILOR DIN BANAT ÎMPOTRIVA ANEXĂRII LA UNGARIA (1860)

DE

GHEORGHE NAGHI

Imperiul habsburgic ajunge în anul 1859 într-o nouă situație politică. Înfrângerea suferită în războiul italo-franco-austriac, soldată cu pierderea Lombardiei, Modenei și Toscanei în urma luptelor de la Magenta și Solferino va slăbi puterea politică a imperiului. La aceasta se va adăuga și situația economico-financiară deficitară precum și continua luptă a naționalităților subjgate pentru împlinirea dezideratelor lor¹. Unirea din 1859 a celor două Principate va da românilor din Banat noi speranțe și imbolduri pentru intensificarea cererilor lor cu privire la teritoriul național și recunoașterea limbii române ca limbă oficială².

În astfel de împrejurări guvernul de la Viena va fi nevoit să-și schimbe sistemul de guvernare absolutist-centralist. Ca urmare, în 5/17 martie 1860 împăratul promulgă o patentă prin care convoacă senatul imperial — Reichsrat — în care se vor include și reprezentanții naționalităților³. Va fi un prim pas spre constituționalism. Românii reprezentați de Andrei Șaguna pentru Transilvania, Andrei Mocioni pentru Banat și Nicolae Petrino pentru Bucovina⁴ vor desfășura o intensă luptă pentru

¹ *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1859, XXII, nr. 21, p. 164; *Telegraful Român*, 1859, VII, nr. 17, 23 aprilie, p. 67; Dr. Ioan Lupaș *Viața și faptele mitropolitului Andrei Șaguna*, în *Mitropolitul Andrei baron de Șaguna. Scriere comemorativă*. Sibiu, 1909, p. 221; *Memoriile Arhiepiscopului și Mitropolitului Andrei Șaguna din anii 1846—1871*, Sibiu, 1923, p. 91; Albert Berzeviczy, *Az abszolútizmus kora magyarországon 1849—1866*, vol. II, Budapesta, 1925, p. 136, 177—251; Dr. Teodor Botiș, *Andrei Mocioni, în Revista Institutului social Banat-Crișana*, 1934, II, nr. 6—9, p. 2—3; Dr. Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1939, p. 33; I. D. Suciș, *Nicolae Tincu Velia (1816—1867) Viața și opera* (Teză de doctorat), București, 1945, p. 36.

² N. Popea, *Vechia metropolie ortodoxă a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu, 1870, p. 180; I. D. Suciș, *Revoluția de la 1848—1849, în Timișoara 100. Pagini din trecut și azi*, sub red. Ștefan Pascu, Timișoara, 1969, p. 111; Pe larg la Ștefan Pascu, *Ecoul Unirii Țării Românești și Moldovei în Transilvania*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960.

³ *Telegraful Român*, 1860, VIII, nr. 9, 3 martie, p. 33; Dr. T. Botiș *art. cit.* p. 3; *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 434.

⁴ *Telegraful Român*, 1860, VIII, nr. 17, 28 aprilie, p. 65; N. Popea, *op. cit.* p. 180; Dr. Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 222; Nicolae Iorga *Istoria Românilor*, vol. X, București, 1938, p. 70; I. D. Suciș, *op. cit.*, p. 36; Dintr-o scăpare probabil se menționează doar A. Șaguna și A. Mocioni în *George Bariț și contemporanii săi*, vol. III, coord. Ștefan Pascu, Iosif Pervain, București, 1976, p. 167.

o egală îndreptăţire politică, naţională şi confesională a românilor, cu celelalte naţionalităţi⁵.

Rezultatul dezbaterilor din senatul imperial, la baza căruia va sta principiul individualităţii istorico-politice⁶ se va concretiza în diploma din 20 octombrie 1860, numită şi „diploma din octombrie”. Ea va deschide o nouă etapă în cadrul luptei desfăşurate de poporul român. Prin ea se abrogă sistemul absolutist-centralist — regimul lui Bach — şi se începe „era liberală” (1860—1867). A fost legea prin care Transilvania redevine autonomă în cadrul imperiului habsburgic⁷.

Banatul are însă o situaţie aparte şi nu se încadrează în efectul acestei legi, în mare parte datorită intensei lupte desfăşurate de poporul român prin reprezentanţii săi, în care un merit deloc neglijabil l-a avut Andrei Mocioni⁸.

Ca urmare este trimis în Banat generalul Alexandru Mensdorff-Pouilly pentru a examina situaţia la faţa locului şi a face un raport în acest sens.

În aceste împrejurări bănăţenii se întrunesc într-o conferinţă naţională în 18—19 noiembrie 1860 la Timişoara, convocată de Andrei Mocioni, sub preşedinţia episcopului Alexandru Dobra şi în prezenţa comisarului Mensdorff-Pouilly⁹.

Un document inedit vine să întregască datele ce se cunosc pînă acuma despre organizarea acestei conferinţe de la Timişoara şi să precizeze rolul lui Andrei Mocioni în desfăşurarea ei. Detaliile ni le oferă chiar Andrei Mocioni într-o scrisoare din 15 noiembrie 1860 adresată episcopului Alexandru Dobra al Lugojului¹⁰.

⁵ *Telegraful Român*, 1860, VIII, nr. 40, 6 octombrie, p. 158; Teodor V. Păcăţian, *Cartea de Aur sau luptele politice-naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. II, Sibiu, 1902, p. 79; Dr. T. Botiş, *art. cit.*, p. 7—11; idem *op. cit.*, p. 40.

⁶ În senat erau două curente, federalist — cu teoria individualităţii istorico-politice, pusă în circulaţie de Iaroslav Clam-Martinitz şi care susţine ca drepturi constituţionale să se dea la acele naţiuni care au avut înainte de 1848 — situaţie neconvenabilă pentru români — şi centralişti (Mocioni) care cereau un parlament central pentru toată monarhia. Rezultatul a fost de: 34 voturi pentru federalişti, 16 pentru centralişti şi 6 abţineri (Saguna), cf. Dr. Ioan Lupaş, *op. cit.*, p. 224—225. De fapt din teoria individualităţii istorico-politice au avut de câştigat numai maghiarii; cf. Teodor V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. II, p. 108.

⁷ *Telegraful Român*, 1860, VIII, nr. 41, 13 oct., p. 161—162; N. Popea, *op. cit.*, p. 180; G. Bariţiu, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, vol. III, Sibiu, 1891, p. 37—41; Dr. Ioan Lupaş, *Mitropolitul Andrei Saguna*, Sibiu, 1911, p. 230—370; Dr. T. Botiş, *op. cit.*, p. 49; *Istoria României*, vol. IV, Bucureşti, 1964, p. 434.

⁸ Gelu Neamţu, *Tendinţe şi valori în activitatea politică a lui Andrei Mocioni (1818—1867)* în *Banatica*, 1971, I, p. 301—311.

⁹ Arhivele Statului Arad „Fondul Astra” Dosar. 2/1861, f. 1—2, 56, Dosar 3 1861 f. 1., după Eugen Glück, *Contribuţia maselor populare arădene la lupta pentru libertate şi unitatea naţională în perioada care urmează revoluţiei paşoptiste*, manuscris dactilografiat, p. 6 (pus la dispoziţia noastră de autor, pentru care îi mulţumim);

Telegraful Român, 1860, VIII, nr. 47, 24 noiembrie, p. 186; *Foaia pentru minte, inimă şi literatură*, 1860, XXIII, nr. 51, 24 dec. p. 371—373; G. Bariţiu, *op. cit.*, vol. III, p. 45—46; Teodor V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. II, p. 128; *Dieceasa Lugojului. Sematism istoric...* Lugoj, 1903, p. 95; Dr. George Popovici, *Memorii cu privire la integritatea Banatului*, Caransebeş, 1929, p. 48; Dr. T. Botiş, *art. cit.* p. 12; idem, *op. cit.*, p. 50—51; *Istoria României*, vol. IV, Bucureşti, 1964, p. 437; I. D. Suciu, *art. cit.*, p. 111, I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1977, p. 145.

¹⁰ Arhiva Mitropoliei Banatului, *Fond Lugoj*, act. 16 11—1860.

Bun cunoscător al situației politice în care se aflau românii din Banat „pină astăzi din toate părțile asupriți”, Andrei Mocioni caracterizează această situație ca pe „una din cele mai grele”. Aceasta mai ales ținând cont de momentul politic respectiv.

Din aceste motive Andrei Mocioni arată și modul în care trebuie să se desfășoare lupta românilor din Banat preconizând unitatea lor. „Nu încape îndoială — ne spune autorul documentului în sprijinul ideii de mai sus — că toți românii Banatului într-o unanimitate și cointelegere „viribus unitis” trebuie să se apere în contra acestui pericol amenințătoriu”. De aceea „în interesul scumpei noastre națiuni” îl invită pe Alexandru Dobra, la Timișoara, pentru conferința națională din 18—19 noiembrie 1860 „fiind eu convins de simțămintele naționale ale Ilustriității Voastre... ca să ne sfătuim despre treburile noastre naționale...”¹¹.

În același timp, Alexandru Mensdorff-Pouilly îl invită în 18 noiembrie 1860 pe Constantin Udrea din Lugoj, tot în problema națională, să vină la Timișoara¹².

Ca să se apere „contra acestui pericol amenințătoriu” — deznaționalizarea — conferința națională a românilor din Banat își formulează următoarele deziderate: 1) autonomia, adică neatarnarea de Ungaria; 2) un teritoriu național, care să cuprindă majoritatea românilor și care să se numească „căpitanat român”; 3) garantarea vieții naționale a poporului român prin înființarea de instituțiuni naționale; 4) șeful politic al căpitanatului român să se numească „căpitan român” și să fie român din naștere; 5) limba oficială în administrația politică și juridică a căpitanatului să fie limba română; 6) căpitanul român să fie ales liber de popor ca și funcționarii politici și să fie confirmați de împărat¹³.

Episcopul Dobra ca președinte al conferinței, mulțumește tuturor pentru participare și a precizat în concluzie că în nici un caz să nu se dea asentimentul românilor la încorporarea Banatului la Ungaria¹⁴.

Într-adevăr românii bănățeni nu și-au dat asentimentul, dar nu a folosit la nimic dacă misiunea generalului Mensdorff-Pouilly era o farsă, întrucât guvernatorul Banatului, Bigot de Saint-Quentin a fost rechemat, fapt ce demonstra adevăratele intenții ale Curții de la Viena. În acest fel autonomia Banatului a fost desființată, iar Mensdorff-Pouilly raportează, cu toate demersurile lui Andrei Mocioni, că Banatul nu se poate administra singur¹⁵.

Andrei Mocioni mai face o ultimă încercare — fapt ce demonstrează înalta sa conduită patriotică — pentru salvarea situației, printr-un memoriu în 18 decembrie 1860, prezentat împăratului în care cerea, în ultimă instanță, ca Banatul, dacă nu poate fi organizat ca provincie autonomă, să fie încorporat la Marelui Principat al Transilvaniei¹⁶.

¹¹ Ibidem.

¹² Idem *Fond Documentar*, neinventariat.

¹³ *Telegraful Român*, 1860, VIII, nr. 47, 24 nov., p. 186, reproducere după *Gazeta Transilvaniei* (nr. 53); G. Barișiu, *op. cit.*, vol. III, p. 66; Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, vol. II, p. 130; Dr. T. Botiș *art. cit.*, p. 13; Idem, *op. cit.*, p. 51; I. D. Suciu, *Nicolae Tincu Velia (1816—1867) Viața și opera*. Teză de doctorat. București, 1945, p. 37; Idem, *art. cit.*, p. 111.

¹⁴ Teodor V. Păcățian, *op. cit.* vol. II, p. 131; Dr. T. Botiș, *op. cit.* p. 56.

¹⁵ Dr. T. Botiș, *art. cit.*, p. 13; I. D. Suciu, *op. cit.* p. 38

¹⁶ *Naționalul*, 1861, IV, nr. 21, 23 mart., p. 95—96; Dr. George Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 374; Idem, *op. cit.*, p. 48; Dr. T. Botiș, *art. cit.*, p. 13; Idem *op. cit.*, p. 52; I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 38.

Cu privire la această ultimă încercare a lui Andrei Mocioni un document — de asemenea inedit — vine să lămurească, după părerea noastră, componența delegației ce urma să prezinte împăratului memoriul cu cele 12 000 de semnături¹⁷, înlăturind versiunea acreditată că Andrei Mocioni ar fi înaintat acest memoriu¹⁸.

Astfel Andrei Mocioni într-o scrisoare din 15 decembrie 1860 trimisă episcopului Alexandru Dobra la Lugoj, adresându-se ca unui „care după stare ești înaintea maiestății sale plăcut și binevoit și de altă parte prin adevăratele simțăminte naționale stai la popor român în vaza și încrederea cea mai mare . . . să Te determinezi a călători la Viena”. Andrei Mocioni i se adresează „în numele Românilor din Banat” accentuând că această călătorie reprezintă „o misiune de importanța cea mai mare pentru întrebarea vieții noastre naționale”.

Din acest document mai aflăm că Andrei Mocioni aștepta un răspuns de la Viena dacă împăratul „ar fi aplecat a primi o deputațiune”. În acest caz stabilește și pe însoțitorii lui Alexandru Dobra în persoana lui Iova Popovici și Constantin Udria, ambii participanți la alte multe delegații la Viena.

Andrei Mocioni îi amintește lui Alexandru Dobra și de faptul că venind în 18 decembrie la Timișoara pentru instalarea episcopului Bonnaz” ar fi cu sfat dacă Ilustritatea Ta îndată în ziua următoare ai pleca de aici la Viena”¹⁹. Corelind aceste noi date cu cele cunoscute, considerăm că Alexandru Dobra dându-și seama de importanța misiunii sale și-a trimis un reprezentant la instalarea lui Bonnaz, sau nu a participat, depunând în 18 decembrie 1860 memoriul cu cele 12 000 de semnături la Viena, care era în același timp — mai amplificat — hotărîrea conferinței din 18—19 noiembrie 1860 de la Timișoara, așa cum ne determină Andrei Mocioni să credem din începutul scrisorii sale²⁰.

Finalmente împăratul Francisc Iosif, fără să țină seamă de acest memoriu, prin rezoluția din 27 decembrie 1860 decretează incorporarea Banatului la Ungaria pe motivul pretențiilor de drept public ale coroanei ungare asupra acestei provincii²¹.

Conferința din 18, 19 noiembrie 1860 a avut un apreciabil ecou în presa timpului care publică reportaje despre dezbaterile din timpul conferinței, ca și hotărârile ei. Așa fac „Telegraful Român”, „Foaia pentru minte, inimă și literatură” și „Gazeta Transilvaniei”. Ele vor fi preluate de presa

¹⁷ Arhiva Mitropoliei Banatului, *Fond Lugoj*, nr. 1073/1860.

¹⁸ Acad. A. Oțetea, *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 275.

¹⁹ Arhiva Mitropoliei Banatului, *Fond Lugoj*, nr. 1073/1860.

²⁰ „A sosit timpul ca noi Românii Banatului încheierile conferinței noastre ținute aici în Timișoara în 18 și 19 a lunii trecute (noiembrie) să le subșternem mult iubitului nostru monarh”.

²¹ Reincorporarea Banatului cu Ungaria, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1861, XXIV, nr. 5, p. 34—36; Alexandru Papiu Ilarian, *Independența constituțională a Transilvaniei în Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1861, XXIV, nr. 26, p. 204—208; nr. 27, p. 211—214; nr. 28, p. 219—220, nr. 29, p. 227—230; nr. 30, p. 238—241; *Telegraful Român*, 1860, VIII, nr. 51, 22 dec., p. 201; Dr. George Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 373; Teodor V. Păcățian, *Anexarea Banatului la Ungaria*, în *Societatea de miște* 1929, VI, p. 347—351; Dr. T. Botiș, *art. c. .*, p. 13.

din București prin revista *Naționalul*²² care reproducind articole, memorii, petiții ale românilor adresate autorităților habsburgice, va informa publicul românesc din Principate care privea cu simpatie lupta politică a românilor din imperiu. Cu această ocazie istoricul Vasile Maniu mărturisește că: „...nici că vom renunța la legitimizele noastre speranțe și drepturi, vom lupta pentru patrie și pentru unitatea națională... Ne place viața de unitate națională, sub cerul patriilor străbune!”²³.

Importanța documentelor prezentate primesc un plus de semnificație dacă ne gândim că ele aruncă o nouă lumină asupra organizării și a hotărârilor luate de conferința din 18, 19 noiembrie 1860 de la Timișoara, prin care se protesta împotriva anexării Banatului la Ungaria. Ele înlătură confuzia existentă în sensul că Mocioni ar fi prezentat dezideratele conferinței din Timișoara împăratului. Apoi ele provin de la un militant de frunte și un reprezentant deosebit de apreciat al poporului român din Banat, a cărui arhivă în cea mai mare parte s-a pierdut. Fără a neglija scăderile sau limitele sale politice, proprii majorității fruntașilor politici din această perioadă, trebuie să remarcăm totuși aportul deosebit de prețios pe care l-a adus în lupta pentru neatarnarea poporului român din Banat și în mod implicit în susținerea ideii pentru crearea unei Daco-Românii, pentru unitatea tuturor românilor. Chiar dacă dezideratele românilor din Banat nu s-au realizat, rămânând această perioadă doar ca proteste fără rezultat, totuși ele au fost făcute cunoscute Curții din Viena de un bun cunoscător politic cu o vervă și fermitate deosebită.

Lupta lui Andrei Mocioni ca și a celorlalți fruntași politici români din Transilvania și Banat a pregătit terenul prielnic pentru realizarea dezideratelor de mai târziu. Și lupta lor nu a fost zadarnică căci „abia acum încep să se convingă românii din Banat că numai prin propriile forțe și nu prin mila împăratului, vor putea să-și cîștige drepturile”²⁴. Rezultatul final al acestei neobosite și legitime lupte avea să fie consfințit pe marea cîmpie de la Alba Iulia în istorica zi de 1 decembrie 1918.

A N E X A

I

ILUSTRISIME DOMNULE EPISCOPE,

Situațiunea prezintă a sărmanilor români din Banat, pină astăzi din toate părțile asupriți, e una din cele mai grele[...]

Ilustrisime Domnule, Nu încape în doială, că toți românii Banatului într-o unitate și cîmțelegere „viribus unitis” trebuie să se apere în contra acestui pericol amenințătoriu.

²² *Naționalul*, 1861, IV, nr. 22, 16 martie, p. 88. *Aprecieri asupra acestei reviste la* Gr. Chiriță, *Periodicul bucureștean „Naționalul” (1857–1861) și problemele Transilvaniei*, în *Studii. Revistă de istorie*, 1972, tom. 25, nr. 1, p. 96.

²³ *Naționalul*, 1861, IV, nr. 21, 12 martie, p. 81–82. cf. I. D. Suciu, *art. cit.*, p. 111–112.

²⁴ I. D. Suciu, *art. cit.*, p. 112; vezi și N. Iorga, *op. cit.*, vol. X, p. 72–73, 83.

Fiind eu convins de simțămintele naționale ale Ilustrității Voastre imi iau libertatea în interesul scumpei noastre națiuni a vă ruga, ca să binevoiți a vă osteni simbăta sau cel mai mult Duminecă către noi la Timișoara, ca să ne sfătuim despre treburile noastre naționale și să facem totodată și (cererea) noastră comisarului împărătesc contelui Mensdorf.

În speranță cum că Ilustritatea Voastră imi veți împlini cererea, vă aștept cu cea mai fierbinte dorire și adânc respect.

Al Ilustrității Voastre

Andrei de Mocioni

Timișoara 15/3 noi. 1860.

II

Înlustrisime Domnule Episcop

A sosit timpul ca noi Românii Banatului încheierile conferinței noastre ținute aici în Timișoara în 18 și 19 a lunei trecute să le subșternem mult iubitului nostru monarh. Cine e spre aceasta mai tare, chemat, decît Ilustritatea Ta, care după stare ești înaintea maiestății sale plăcut și binevoit și de altă parte prin adeveritele simțăminte naționale stai la poporul român în vaza și încrederea cea mai mare.

Către Ilustritatea Ta deci mă adresez în numele Românilor din Banat cu rugăminte, ca Ilustritatea Ta asemenea nouă tuturor mult stimatului Domn arhiepiscop de Siuluțiu, să primești această misiune de importanța cea mai mare pentru întrebarea vieții noastre naționale și să Te determinezi în cursul săptămînii viitoare a călători la Viena.

În cazul că maiestatea sa ar fi aplecat/ă/ a primi o deputațiune, despre ce în tot momentul aștept răspuns de la Viena, vom ruga pe D. Iova Popovici și Constantin Udria și dacă acesta din urmă ar fi împiedicat, pe D. Catrusca de a însoți pe Ilustritatea Ta în această misiune.

Fiindcă Ilustritatea Ta și așa vei veni în 18 a lunei acestei/a (decembrie n. n.) pentru instalarea d. episcop Bonnaz la Timișoara, pentru aceea după părerea mea ar fi cu sfat dacă Ilustritatea Ta îndată în ziua următoare al pleca de aici la Viena.

În fine rugînd ca ședința noastră să se țină cit de ocultă (ascunsă n. n), am onoarea [...]

Andrei de Mocioni

Timișoara, 15 dec. 1860.

ORGANIZAREA MILITAR-ADMINISTRATIVĂ A TERITORIULUI ROMÂNESC VREMELNIC OCUPAT (1916—1918)

DE

EMIL RĂCILĂ

Intrind, la mijlocul lunii august 1916, în prima conflagrație mondială alături de Antanta, România a urmărit „încheierea procesului de făurire a statului național unitar”¹, ce se impunea ca o cerință logică, obiectivă, reclamată de necesitatea asigurării propășirii patriei, a progresului său economic și social-politic.

Succesele remarcabile obținute de ostașii români la începutul operațiilor militare concretizate prin eliberarea unei bune părți a gliei strămoșești transilvănene, au fost urmate de ofensiva reușită a inamicului datorită superiorității sale numerice și în dotare, slabei înzestrări a unităților noastre militare², cum și neonorării la timp a angajamentelor inițial asumate de către aliați³. Stingindu-se treptat, anul 1916, lăsa în urmă unul din cele mai dureroase bilanțuri din milenara și zbuciumata istorie a poporului român. Peste două treimi din teritoriul țării de atunci, incluzând Oltenia, Muntenia, Dobrogea și colțul sud-vestic al Moldovei, au căzut sub ocupație străină⁴. Trupe numeroase germane, austro-ungare, bulgare și turcești au împinzit ca o usturătoare plagă, zona de la Carpații Meridionali la Dunăre și de la Jiu la Marea Neagră.

Confruntându-se, după doi ani de război epuizant, cu serioase probleme materiale⁵ Puterile Centrale au văzut, în cotropirea pământului românesc, soluția tămăduitoare pentru redresarea situației lor ce devenise extrem de precară. În centrul atenției forțelor inamice a stat exploatarea resurselor economice românești, menite să servească atât posibilității de continuare a războiului de către Germania și Austro-Ungaria, cât și aco-

¹ N. Ceaușescu, *Expunere prezentă la Sesiunea solemnă comună a C. C. al PCR, Marii Adunări Naționale și activului central de partid și de stat, consacrată sărbătoririi centenarului proclamării independenței de stat a României*, Edit. politică, București, 1977, p. 24

² Arh. Ist. Centr., fond Preș. Cons. de Miniștri, dos. 5/1918, f. 5—8; *Enciclopedia României*, vol. I, p. 898—899.

³ Arh. Ist. Centr., fond Casa regală, dos. 53/1916, f. 1.

⁴ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România 1918—1921*, Edit. politică, București, 1976, p. 27.

⁵ Const. C. Giurescu, *România și primul război mondial. Știri noi din Arhivele Vienei*, în „Unitate și continuitate în istoria poporului român”, Edit. Academiei R.S.R. București, 1968, p. 355.

peririi nevoilor interne de alimentație pentru cele două imperii ale căror rezerve se subțiaseră îngrijorător ⁶.

Vasta acțiune de spoliere economică inițiată de cotropitori, s-a desfășurat pe baza unui plan minuțios alcătuit, a cărui osatură inspirată și de experiența ce o acumulasese deja Germania cu prilejul exploatarea altor teritorii, a fost concepută încă din ajunul invaziei în România și discutată în cadrul întrunirilor dintre reprezentanții Puterilor Centrale și aliații acestora ținute în cursul lunilor octombrie și noiembrie 1916 la Berlin, Viena ⁷ etc. Constituind în forma sa perfectată, expresia unui reușit model de asuprire și exploatare a unei națiuni din partea unor forțe opresoare, sistemul de organizare uzitat de inamic, a cuprins, în angrenajul său toate compartimentele vieții administrativ-teritoriale și economice, bazindu-se pe un complicat aparat instituțional militarizat, de coerciție.

Porțiunea invadată a României a fost compartimentată administrativ în mai multe zone dintre care amintim: teritoriul administrației militare (cuprindea cea mai mare parte din suprafața cotropită a țării, incluzând județele: Argeș, Dîmbovița, Gorj, Ialomița, Ilfov, Mehedinți, Muscel, Olt, Prahova, Vâlcea, Romanați, Teleorman și Vlasca) ⁸; zona armatei a 9-a de operații, (includea județele Buzău, Rm. Sărat, Brăila și parte din Putna); Dobrogea cu județele Tulcea, Constanța, Durostor și Caliacra). Teritoriul dobrogean a avut o situație într-un fel aparte, aici manifestându-se pregnant regimul de condominiu exercitat de către Germania, Bulgaria, Turcia și Austro-Ungaria. Se impune, de asemenea, precizarea că la începutul ocupației în Dobrogea a dominat autoritatea bulgară. Regimul excesiv promovat de Bulgaria pe pământul dobrogean a impresionat pînă și pe Germania, care, începînd cu luna februarie 1917, a intervenit mai direct și în administrarea Dobrogei ⁹ fără a slăbi însă constrîngerea populației.

Teritoriul din cadrul administrației militare de ocupație, considerat ca nucleul de bază al extorcării economice de către inamic, a fost mai întîi parcat în cinci zone de exploatare. După stabilirea frontului pe Siret și gurile Dunării, s-a adoptat o nouă formulă de organizare, teritoriul respectiv fiind împărțit în 14 districte militare, care au luat locul județelor, păstrînd însă aceleași delimitări și denumiri ¹⁰. Districtele erau conduse de comandaturi militare din care trei austro-ungare (Dîmbovița, Romanați, și Vâlcea), iar restul de 11 germane ¹¹. Comandaturile districtuale militare își îndeplineau misiunile de menținere în subordine a populației și spolierea economică a zonelor respective prin intermediul comandaturilor de etapă (germane) și a comandaturilor de stațiuni de etapă (austro-ungare). În funcție de mărime districtele puteau avea cîte două, trei, patru sau chiar cinci comandaturi de etapă (cum a fost cazul districtului Ialomița). Comandaturile de etapă germane (treizeci și două), aveau fiecare cîte un simbol

⁶ Ministerul de Externe (în continuare M.E.), fond „E-2”, dos. 174/1914—1918, f. 172—173.

⁷ Arhivele M.A.N. fond Marele Cartier General (în continuare M. C. G.), dos. 1/1917, f. 46; E. C. Decuseară, *România sub ocupațiunea dușmană* — Fasc. I — Organizarea și activitatea poliției militare, București, 1920, p. 4.

⁸ *Vezi Rumänien in Wort und Bild*, nr. 3/1917, 26 mai, p. 13.

⁹ M. E., fond „Paris”, dos. 147/1914—1922, f. 166.

¹⁰ *Vezi Rumänien in Wort und Bild*, loc. cit.

¹¹ Ilie I. Georgian, *România sub ocupația dușmană*. Fac. II. Exploatarea economică a țării. Organizarea și activitatea statului major economic, București, 1920, p. 11.

(o cifră arabă) ce le identifica. Comandaturile de stațiuni de etapă austro-ungare (zece la număr) erau marcate prin abreviațiunea K.u.K. (Kaiserliche und Königliche Kommandatur = Comandatura de etapă regală și imperială...) ¹². Comandatura imperială a Bucureștilor (cum era denumită), avea mai multe circumscripții pe raza capitalei prin intermediul cărora își desfășura activitatea.

Pe teritoriul Dobrogei sau cel al zonei de operații militare au existat, de asemenea, comandaturi de etapă, primele fiind subordonate administrației germane de etape Dobrogea, iar ultimele depinzând direct de comandamentul armatei a IX-a.

Spre deosebire de districte care au însemnat o continuare a fostelor județe, ca rază de acțiune, etapele militare ne apar ca elemente noi, specifice prin însăși definiție, situației militare de ocupație în care se găsea țara. Fiecare etapă își exercita autoritatea peste două, trei sau mai multe plăși. De pildă, pe teritoriul fostului județ Muscel au funcționat: Etapa 267 Cimpulung ce cuprindea plășile: Argeșel, Dimbovița și Rîul Doamnei și Etapa 282 Florica", incluzînd în cadrul razei sale plășile Rîuri, Golești și Podgoria ¹³.

În timpul ocupației au mai funcționat așa-zisele reprezentanțe permanente pentru „apărarea intereselor germanilor” ¹⁴. Cimpul de acțiune a unei reprezentanțe era foarte vast. Reprezentanța din Craiova, de exemplu, avea în obiectiv toate județele din Oltenia la care se adăugau Argeș și Olt ¹⁵.

Administrația militară din perioada vremelnicei ocupații în România, s-a sprijinit pe mai mulți pivoți de susținere a căror forță se exercita prin foruri centrale speciale cu atribuții bine stabilite. Pentru îndeplinirea sarcinilor ce-i reveneau, fiecare componentă a sistemului central de organizare, dispunea de un aparat militar-instituțional complex care pătrundea pînă în cele mai îndepărtate colțuri ale teritoriului invadat.

Autoritatea supremă militară în timpul ocupației străine a constituit-o Marele Cartier al grupului de armate Mackensen (O.K.M.), avînd reședința stabilită la Athenée Palace ¹⁶. Urma în ordine guvernatorul administrației militare străine în România, funcție deținută de contele Tülf von Tscheppe und Weidenbach, general de infanterie, fost comandant de corp de armată pe frontul de apus ¹⁷. Contemporanii ni-l descriu ca o personalitate ștearsă, fără orizont, de o brutalitate excesivă, care nu ținea cont de nici o îngrădire legală, recurging la orice mijloace pentru realizarea unor profituri maxime în favoarea Germaniei ¹⁸. Adevăratul creier al mecanismului de spoliere economică a fost considerat colonelul Hentsch, care a îndeplinit misiunea de șef al statului major al administrației militare în România. Împrejurările au făcut ca Hentsch să rămînă înghițit în pămîntul

¹² *Rumänien in Wort und Bild*, loc. cit.

¹³ Arh. Stat. Argeș, fond. Prefect. jud. Muscel, dos. 30/1917, n. p.

¹⁴ *Ibidem*, dos 45/1918, n. p.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, vol. III, ediția a II-a, București, p. 144.

¹⁷ Gr. Pherekide, *Colecțiunea ordonanțelor pentru populația română în cuprinsul administrației militare* (în continuare Colecț. ordon. germane). București, 1918, ordonanța nr. 1/decembrie 1916.

¹⁸ N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. II, Craiova, 1921–1924, p. 203.

împotriva căruia a lucrat. A încetat din viață în februarie 1918 și a fost înmormântat la cimitirul german de la Belu.

Pe lângă guvernatorul general se afla cîte un atașat din partea fiecărei puteri aliată Germaniei. Această calitate au avut-o : gen. Sendler (schimbat după o perioadă cu col. Kontz), din partea Austro-Ungariei ; Osman — Nizami — Pașa din partea Turciei ; gen. Tantiloff din partea Bulgariei.

Guvernatorul german al administrației militare în România și-a îndeplinit misiunea de exploatare a bogățiilor aflate în cuprinsul teritoriului vremelnice cotropit, avînd la dispoziție ca organe centrale : Oberquartiermeisterstab (Comandamentul suprem militar) ; Verwaltungsstab (Statul major administrativ) ; Wirtschaftsstab (Statul major economic) ; Militärverwaltungspolizei (Poliția administrativă militară).

Fiecare dintre foruri avea atribuții bine stabilite în cadrul sistemului general de organizare. Să spicuiim cîteva dintre acestea. În sarcina comandamentului suprem-militar cădeau problemele generale și cele de ordin militar din cuprinsul administrației germane. Comandamentul avea în grijă conducerea militară a capitalei ce a fost încredințată generalului Koch ; răspundea de asigurarea efectivului militar necesar comandaturilor militare districtuale, de etapă și ale jandarmeriei ; urmărea problema transporturilor, a serviciilor sanitare, a personalului etc.

Statul major administrativ a constituit un vast aparat militarizat care a preluat și condus toate laturile vieții administrative, financiare, de aprovizionare, telecomunicații sau de transporturi ce au existat în perioada anterioară ocupației. Conducerea centrală a statului major administrativ a fost dirijată de consilierul neamț Welser, apreciat ca specialist în probleme de administrație. Prin intermediul secțiilor sale, de fapt, adevărate departamente ministeriale germane¹⁹, statul major administrativ a cuprins o diversitate de probleme printre care amintim : controlul, evidența și urmărirea cetățenilor, aprovizionarea trupelor imperiale și a populației civile, sarcini financiare, de contabilitate, de asigurare și muncitorești, cenzurarea presei și a tuturor publicațiilor, a conferințelor, a reprezentațiilor teatrale și cinematografice ; avea, de asemenea, în subordine comandaturile districtuale și de etape, administrarea telefoanelor și poștelor, a podurilor, a drumurilor de fier și șoselelor ; controla și dirija întreaga administrație comunală, urmărind în colaborare cu statul major economic, exploatarea tuturor bunurilor de ordin industrial, minier, agricol sau silvic din cuprinsul teritoriului ocupat.

Statul major economic a reprezentat principala forță de exploatare a bogățiilor țării noastre, o perfectată instalație de pompă prin care s-a absorbit întreaga sevă economică din zona teritorială românească vremelnice cotropită. În acest scop au fost constituite secții speciale pentru fiecare sector de producție²⁰. Prima formulă de funcționare a statului major economic a fost concepută pe zece secții ca să se ajungă treptat la 17 secții și anume : 1. Procurarea de alimente și furaje, (Avea în cadrul ei șapte grupe care se refereau la export, la exploatarea morilor, la uleiuri și materii grase, strîngerea ouălelor, fabricarea chibriturilor, comerciali-

¹⁹ Arh. Ist. Centr., fond Minist. Industr. și Comerț, dos. 27/1917, f. 56.

²⁰ Ilie I. Georgianu, *op. cit.*, p. 12—18.

zarea tutunului și a altor articole de monopol, rechiziționarea vinului, strângerea legumelor și a fructelor de tot felul); 2. Agricultură (avea ca subdiviziuni: munca câmpului, sectorul zootehnic, administrarea domeniilor statului și ale coroanei, controlul asupra proprietăților private puse sub administrație forțată și asupra fabricilor instalate pe aceste proprietăți, industriile agricole, mașinile agricole, prepararea lactatelor etc.); 3. Expediții (transporturi, procurarea vagoanelor pentru transport, trimiterea mărfurilor pe Dunăre sau căi ferate, evidența transporturilor); 4. Materii prime sau fabricate de război (cuprindea ca grupe materii textile, piei crude și fabricate, taninuri și blănuri, exploatarea tăbăcăriilor și a fabricilor de încălțăminte, metale de tot felul, produse chimice, expediția și transportul); 5. Statistica și distribuția (urmărea repartitia produselor smulse poporului român, între aliați, după cheia convențională stabilită, evidența exportului pe Dunăre și uscat, activitatea din cadrul stațiilor de distribuție ale statului major din Tr. Severin, Vîrciorova, Rîul Vadului, Predeal, Giurgiu); 6. Uleiurile minerale; 7. Industria lemnului; 8. Silvicultura și vînatul; 9. Electrotehnica; 10. Utilizarea mașinilor; 11. Pescuitul; 12. Minele; 13. Întreprinderile industriale de război; 14. Chestiuni economice în general (creditele, administrațiile forțate); 15. Financiare (emisiunea biletelor Băncii generale); 16. Contenciosul; 17. Chestiuni muncitorești. A mai funcționat ca parte structurală separată de secții oficiul de despăgubiri.

Activitatea statului major economic a fost dirijată de către un comandament central în cadrul căruia, alături de autoritatea germană și subordonată acesteia, exista și una austro-ungară. Cele 17 secții erau repartizate pe trei birouri, fiecare avînd cîte un secretariat pentru problemele de cancelarie.

Secțiile aveau în teritoriu reprezentanți speciali cooptați în cadrul comandaturilor districtuale și de etape ²¹.

Considerînd incomplet sistemul inițial alcătuit, privind spolierea economică a teritoriului românesc invadat, guvernămîntul imperial german a mai instituit, începînd cu data de 28 aprilie 1917, comisia economică mixtă din România (Rumänischer Wirtschaftsverband) ce a servit ca organ de executare, alături de celelalte deja existente, a dispozițiilor statului major economic ²². Măsura a urmărit exploatarea și mai intensă a zonei ocupate, angajînd direct organele centrale și locale românești la această acțiune prin cooptarea lor în componența comisiei. Astfel, conducerea comisiei economice mixte a revenit unui comitet alcătuit dintr-un președinte (german) și o serie de membri ca reprezentanți din partea statelor majore (administrativ și economic), ministerelor (de interne, agriculturii și domeniilor), băncilor populare, sindicatelor agricole, obștilor de arendare etc. Atribuțiile comisiei erau îndeplinite în teritoriu prin intermediul sucursalelor sale districtuale compuse din: comandantul districtului, prefectul, președintele băncilor populare, al sindicatelor agricole etc. La rîndul lor comisiile districtuale aveau în cadrul fiecărei

²¹ Arh. milit., fond M.C.G., dos. 370/1916, f. 16; Arh. Stat. Mehedinți, fond Pref. jud. Mehedinți, dos. 2/1919, f. 15; Arh. Stat. Argeș, fiind Ocolul Silvic Leordeni, dos. 131/1917—1918, n. p.

²² Arh. Stat. Vîlcea, fond. Pref. jud. Vîlcea, dos. 34/1917—1918, n. p.

comune cite un comitet economic mixt cuprinzînd pe : primar, notar, preot, învățător și unii proprietari ²³.

Printre acțiunile efectuate de către comisia economică mixtă amintim : întocmirea unor statistici economice și demografice pentru regiunea cotropită, stringerea și transportul recoltelor, sprijinirea rechizițiilor ²⁴ etc.

Amintim, în sfîrșit tot ca o componentă importantă a angrenajului instituțional economic „Oficiul de despăgubire pentru teritoriul ocupat”, înființat prin ordonanța nr. 195 din 12 iulie 1917 ²⁵, avînd ca scop principal reglementarea problemelor financiare în special cu firmele străine care avusesse capital investit în România.

Poliția militară a constituit una din forțele principale coercitive folosite contra populației locale românești. Utilizarea unor experți în probleme de poliție ca Rothmann sau Amelung, ce cunoșteau și situația din țara noastră, a contribuit la sporirea capacității de coerciție a forței polițienești străine.

Încă de la începutul invaziei poliția militară s-a constituit pe trei secții : poliția politică, poliția de siguranță și centrala polițiilor ²⁶. Atribuțiile secțiilor erau multiple, acoperind întreaga sferă a vieții politice și social-economice a zonei românești cotropite. Din încărcata agendă de preocupări ale poliției militare, amintim : urmărirea atitudinii populației față de ocupanți, cenzurarea presei, acțiuni de spionaj și contraspionaj, urmărirea ostaticilor, a prizonierilor și întrunirilor politice, supravegherea respectării ordonanțelor și constringerea locuitorilor la executarea ordinelor administrației de ocupație, arestări anchete etc.

Pentru teritoriu, poliția militară avea o centrală (Zentrale Polizeistelle) la București ; două și apoi trei circumscripții centrale polițienești (la Craiova, Ploiești, Constanța) și 16 oficii polițienești. Localitățile mai mici aveau suboficii care-și exercitau autoritatea pe raze teritoriale mai restrînse.

În zona de operații de luptă a existat poliția secretă de campanie (Geheime Feldpolizei) subordonată direct comandamentului armatei a IX-a. În Dobrogea, de asemenea, s-a constituit o unitate polițienească aparte, fiind subordonată administrației de etapă din această regiune. pînă la 15 iunie 1918, cînd a trecut sub tutela oficiului de poliție centrală.

Astfel, întreaga zonă a teritoriului românesc vremelnic cotropit a fost cuprinsă ca într-o imensă pînză de păianjen de către poliția militară de ocupație ce-și exercita rolul coercitiv și de spionaj sau contraspionaj pe seama populației românești prin intermediul circumscripțiilor și al oficiilor polițienești. Fiecare circumscripție avea incluse în raza sa de activitate mai multe județe și un număr de oficii polițienești. Sediile circumscripțiilor centrale polițienești au fost la Ploiești, Craiova și Constanța, la care se adăuga Poliția de campanie a armatei a IX-a și o formațiune polițienească aparte cu sediul la Corabia, avînd ca scop controlul navigației pe Dunăre.

²³ Arh. Stat. Argeș, fond Pref. jud. Argeș, dos. 9/1917, n. p.

²⁴ Ibidem ; vezi și Arh. Stat. Vîlcea, fond Pref. jud. Vîlcea, dos. 34/1917—1918, n. p.

²⁵ *Colecț. ordon. germane*, ordonanța nr. 195/12. VII. 1917.

²⁶ E. C. Decuseară, *op. cit.*, p. 8—20.

În cadrul administrației străine a funcționat și o justiție militară organizată în mod special pentru apărarea intereselor germane, ale supușilor puterilor aliate și pentru sancționarea actelor de rezistență din partea românilor. În acest sens, s-au constituit : Tribunalul guvernământului imperial la București ²⁷ ca instanță supremă, tribunale imperiale germane la București, Craiova, Constanța ²⁸ și tribunale militare de judecată în cadrul fiecărei comandaturi de district sau etapă ²⁹. Se cunosc însă și numeroase cazuri de pedepse capitale aplicate direct de către autoritățile locale străine sau de complete de judecată improvizate ³⁰.

Normele juridice românești au fost complet ignorate, singurul cadru „legal” constituindu-l pentru ocupanți sistemul ordonanțelor militare. Elaborate în numele comandamentului suprem militar al grupului de armate Mackensen sau a guvernatorului Tülff, ordonanțele au cuprins toate sectoarele de activitate, având caracter de ordin și prevăzând aspre sancțiuni în cazul nerespectării lor. Simpla lectură a ordonanțelor este suficientă pentru a ne forma o imagine despre caracterul draconic al regimului întreținut de cotropitori în România ³¹.

Berlinul era informat trimestrial și semestrial prin dări de seamă speciale despre întreaga stare de lucruri din România vremelnic cotropită.

Complicatul aparat birocratic folosit de autoritățile străine în România, cum și nevoia de constrângere a populației la supunere, au necesitat un mare efectiv uman. Din unele izvoare rezultă că în anul 1917, numărul militarilor din armata de ocupație, aflați în capitală și în restul teritoriului cotropit a depășit cifra de 480 000 ³². În cursul anului 1917 s-au înregistrat în București numai ofițeri cu o prezență pasageră în număr de peste 55 000 ³³. Majoritatea armatei străine adusă în țară a fost desigur, concentrată în zona de operații, parte din ea însă a servit la constituirea echipajelor de forță și execuție din cadrul comandaturilor de districte, de etape sau stațiuni de etape.

Etapele dispuneau pentru fiecare comună, de grupuri formate din 6—8 militari sau chiar mai mulți, care obligau populația, prin utilizarea de măsuri excesive, să se supună ordinelor comandaturii germane ³⁴. În afara efectivului militar amintit, administrația străină a folosit și un număr sporit de personal civil, constând în special din femei aduse din Germania. Numărul acestora s-a ridicat în ultimele luni ale ocupației la peste 6 000 ³⁵.

²⁷ Colecț, ordon. germane, ordonanța nr. 31 din 1. III. 1917.

²⁸ Ibidem, ordonanțele 121/21. V. 1917 și 136/29.V.1917.

²⁹ Arh. Stat. Argeș, fond. Pref. jud. Muscel, dos. 34/1917—1918, n. p.

³⁰ Ibidem, dos. 35/1919, n. p.

³¹ Gr. Pherekide, *op. cit.* p. 34

³² Ilie I. Georgianu, *op. cit.*, p. 27.

³³ C. Kirițescu, *op. cit.*, vol. III, p. 141.

³⁴ Arh. Ist. Centr., fond Casa regală, doc. 74/1917, f. 304; Arh. Stat. Prahova, fond Pref. jud. Prahova, dos. 10/1917, f. 12.

³⁵ C. C. Bacalbașa, *Capitala sub ocupația dușmanului 1916—1918*, București, 1921, p. 113.

Administrația militară străină a recurs și la utilizarea unora din fostele autorități românești subordonate statelor majore (administrativ și economic).

Dintre instituțiile centrale au continuat să funcționeze în teritoriul ocupat : a) Ministerul de Interne a cărei conducere a fost încredințată lui Kostaki C. Lupu, ce primise misiunea de a „face legătura între ocupanți și țară”, după cum se afirmă în unele lucrări ³⁶; b) Ministerul de finanțe, având ca șef pe Dumitru Nenitescu; Ministerul Domeniilor, încredințat dr. Grigore Antipa; Ministerul Justiției, condus de Al. S. Minna; Ministerul Instrucțiunii și al Cultelor, a fost condus mai întâi de G. Lit-zica, iar din 31 mai 1917, de către Virgil Arion.

Toți cei amintiți în fruntea ministerelor din zona cotropită, au îndeplinit rolul de giranți, fiind numiți în această calitate printr-o ordonanță emisă de guvernatorul imperial german Tülff ³⁷. O altă dispoziție din 23 aprilie 1917, transfera abuziv atribuțiile guvernului țării și ale autorităților locale, Administrației militare în România. Giranții funcțiilor de miniștri aveau doar calitatea de executanți ³⁸.

În capitală au mai funcționat cu atribuțiile care interesau pe ocupanți, Ministerul Lucrărilor Publice și Casa Centrală a meseriilor, creditului și lucrărilor muncitorești ³⁹. Unele sectoare au fost preluate și conduse direct de către autoritățile militare străine.

Pe raza Bucureștilor s-a menținut în timpul ocupației Prefectura Poliției capitalei, păstrând în general, organizarea pe care o cunoscuse în perioada anterioară invaziei. O companie de poliție militară alcătuită din 6 ofițeri, 24 subofițeri și 426 soldați a fost atașată pe lângă agenții de poliție români, pentru „paza” capitalei ⁴⁰.

Prefecturile, preturile și primăriile din teritoriul vremelnice cotropit au fost încă de la începutul ocupației solicitate intens pentru sprijinirea intereselor forțelor străine. În acest scop s-au luat măsuri de asigurarea conducerii acestor instituții cu prefecți, pretori, primari etc. recrutați din rindurile străinilor, germanofililor sau a persoanelor servile, lipsite de scrupule, ce erau preferate de către inamic.

Noul cadru de funcționare al autorităților comunale și consiliilor județene sub regimul ocupației străine, a fost definitivat prin ordonanța nr. 236 din 16 august 1917, în care se prevedea, printre altele, că : primarii și ajutorii de primari vor fi confirmați în comunele rurale de comandantul județului (districtului), iar pentru orașe de către Statul major administrativ, recrutarea făcându-se prin grija acelorași foruri; membrii comisiilor interimare vor fi numiți sau revocați în aceleași condiții; Statul major administrativ are dreptul de a dizolva total sau parțial consiliile județene și de a numi noi membri, cum și de a anula sau înlocui hotărârea unui consiliu județean sau comunal, ori a unei comisii interimare, având

³⁶ V. Drăghiceanu, *707 zile sub cultura pumnului german*, București, 1920, p. 66; vezi și Tigara-Samurcaș „*Mărturisiri silite*”, București, 1920, p. 59.

³⁷ Colect. ordon. germane, ordonanța nr. 26/12.III.1917.

³⁸ Ibidem, ordonanța nr. 88/1917.

³⁹ Arh. Ist. Centr., fond M.A.I., dos. 20/1917, f. 12, 16—18.

⁴⁰ E. C. Decuseară, *op. cit.*, p. 13.

În același timp dreptul să completeze hotărârile luate⁴¹ etc. Sensul acestor dispoziții era, așa cum ni-l dezvăluie conținutul lor, de a se impune o totală subordonare a autorităților române față de cele militare de ocupație.

Desființată inițial odată cu invazia, justiția românească și-a reluat parțial activitatea la începutul lunii martie 1917. Prin ordonanța nr. 31 din 1.III.1917, s-a dispus continuarea funcționării instanțelor de judecată românești (judecătorii, tribunale, Curtea de apel), însă în sfera competenței lor limitată la cazurile supușilor români⁴². În mai 1917, în mod arbitrar, s-a prevăzut anularea decretului regal român nr. 3.102 din 12.XI.1916, prin care se dispusese strămutarea Curții de casație la Iași, reluându-și activitatea la București, cu personalul din capitală⁴³.

Prinse în orbita forțelor de ocupație și fiind încadrate, în majoritatea situațiilor, cu elemente devotate inamicului, instituțiile românești din teritoriul vremelnice cotropit au constituit, cu unele excepții, o anexă subordonată intereselor generale ale invadatorilor.

Întreg scheletul de organizare din timpul Administrației militare de ocupație, a avut ca note dominante o strânsă sudură între componentele sale și o severă disciplină în executarea misiunilor sale de tristă amintire, ce le-a avut de îndeplinit de spoliere economică și opresiune național-politică a poporului român. La sfârșitul anului 1918, în condițiile înfringerii Puterilor centrale și a eliberării teritoriului românesc cotropit, s-a pus capăt administrației militare străine care, pe lângă exploatarea bogățiilor naționale a provocat victime în rîndurile populației civile românești prin modul brutal de comportare al ocupanților.

⁴¹ Colect. pordon. germane, ordonanța 236/1917.

⁴² Ibidem, ordonanță nr. 31/1. III. 1917.

⁴³ G. D. Nedelcu, Justiția românească în timpul ocupației, București, 1923, p. 426.

ASPECTE ALE LUPTEI ÎMPOTRIVA OCUPANȚILOR GERMANI PE TERITORIUL FOSTULUI JUDEȚ PUTNA ÎN ANII 1916—1918

DE

ALECU LENCO

După primele succese repurtate pe frontul din Transilvania, în august 1916, Armata română a fost nevoită să se retragă ca urmare a conjuncturii existente, cedind inamicului, pînă în decembrie același an, două treimi din teritoriul patriei.

În provinciile românești, vremelnice ocupate de Armatele Puterilor Centrale, s-a instalat o riguroasă administrație germană, menită să exploateze sistematic bogățiile țării. A fost constituit un Stat-major economic special cu ramificații și secțiuni pe întreg teritoriul ocupat. A luat ființă un comandament special pentru exploatarea petrolului românesc¹. Aceste organisme au trecut la executarea planului riguros întocmit, încă din octombrie 1916 la Berlin, de a secătui România de bogățiile solului și ale subsolului. Prin ordonanța dată la 21 aprilie 1917, înaltul comandament german prevedea că „cea mai importantă datorie a administrației militare în România constă în exploatarea economică a țării cît mai complet posibil”².

Prin sechestrări, rechiziții și abuzuri trupele germane au scos din țară imense bogății. Potrivit statisticilor vremii, în perioada ocupației au fost sustrate din România: un milion una sută patruzeci de mii opt sute nouă tone produse petroliere, 57 475 tone mașini — unelte și diferite materiale, 201 153 tone lemne, 93 945 tone sare, 14 679 tone piei brute și prelucrate, 10 028 tone textile, peste un milion tone mașini agricole.

În domeniul agriculturii a fost introdus sistemul rechizițiilor masive. Numai între 14 ianuarie 1917 și 13 noiembrie 1918 din România au fost jefuite 2 161 905 tone produse agricole, peste 60 000 de cai, peste 1 400 000 de bovine, peste 6 400 000 de oi, peste 1 000 000 de porci³.

Dar de cînd ne știm, poporul nostru, în milenara și mult încercata sa existență, n-a suportat cu stoicism jugul străin. A găsit întotdeauna cele mai adevărate forme de luptă, a știut cînd și cum trebuie să ridice glasul sau brațul înarmat împotriva celor care-i cotropiseră vatra strămoșească. Deși au fost vitrege condițiile în care s-a desfășurat rezistența

¹ Ștefan Mușat, *Eroicele bătălii desfășurate de armata Română în vara anului 1917*, „Analele Institutului de studii istorice și social politice de pe lângă C. C. al P.C.R. nr. 3/1967, p. 7.

² Ilie I. Georgianu, *Exploatarea economică a țării*, București, 1920, p. 60.

³ Dr. V. Bianco, *Insemnări din războiul României Mari*, Cluj, vol. II. p. 106—107.

maselor populare împotriva ocupanților, în anii 1916—1918, prezența celor mai diferite forme de luptă o întâlnim pe întreg teritoriul aflat sub stăpînirea străină; de la repulsie legitimă și opoziție ascunsă sau fățișă față de ocupanți, la acțiuni armate și de spionaj care au avut o pondere însemnată în slăbirea potențialului frontului inamic.

Importanța luptei maselor populare în spatele frontului dușman, rolul acțiunii lor în frontul comun al luptei poporului nostru, pe teatrul de operațiuni sau în afara lui, nu este suficient reliefată în istoriografie. „Situația pare să se fi creat și că dăinuie încă — se menționează într-o lucrare de referință — și datorită faptului că au fost publicate extrem de puține documente în legătură cu rezistența din acei ani”⁴.

Teritoriul fostului județ Putna — aproximativ actualul județ Vrancea — ca teatru de operațiuni militare, a cunoscut tabloul complet al războiului și consecințelor lui. Arhivele Statului filiala Focșani păstrează numeroase și prețioase documente, mărturii ale efortului comun al populației din spatele frontului inamic, dovezi ale luptei maselor împotriva ocupanților.

Formele acestei lupte continue au îmbrăcat aspecte deosebite în contextul împrejurărilor în care au avut loc și în raport de măsurile samavolnice luate de autorități, antrenind întreaga populație.

Pentru intimidarea populației și pentru a înăbuși acțiunile muncitorești, comandamentul militar german în teritoriul ocupat a emis ordonanța privitoare la întruniri și societăți, încă de la 16 ianuarie 1917. Prin art. 1 prevedea interzicerea întrunirilor, iar art. 7 cerea închiderea tuturor cluburilor și societăților create cu scop politic.

Deși se interzicea înființarea de societăți și se menționau pedepse grave cu închisoare pînă la un an și amendă pînă la 5000 de mărci, militanții revoluționari ai partidului clasei muncitoare și ai sindicatelor au trecut la formarea unor grupuri ilegale la București, Ploiești, Craiova, Turnu Severin și în alte localități, care au antrenat masele muncitorești la sustragerea sistematică de la munca forțată, sabotarea mașinii de război germane, activitatea propagandistică, mitinguri de protest, demonstrații de stradă, greve etc.

Forța motrice principală a acțiunilor întreprinse a constituit-o țărănimea, care reprezenta partea cea mai numeroasă a celor rămași în zona ocupată și care a cunoscut toate metodele împilării și jafului administrației militare germane; munca forțată, rechiziții, amenzi aplicate individual sau colectiv, restrîngerea sau interzicerea drepturilor cetățenești, arestarea, detenția sau chiar condamnările la moarte.

Asemenea numeroase măsuri represive luate de autoritățile germane, conținutul ordonanțelor și înștiințărilor emise dovedesc amploarea acțiunilor întreprinse și numărul mare al participanților. Acest din urmă aspect se explică și prin faptul că majoritatea populației, lipsită de mijloace de transport proprii, avînd accesul limitat la transportul pe căile ferate, știind că în teritoriul suprapopulat dincolo de linia frontului, lipsurile pre-

⁴ Elena Popescu, C. Căzănișteanu, *Documente privitoare la unele forme de rezistență ale maselor populare din teritoriul vremelnice ocupat*, în „Studii” — Revista de istorie, tom. 20/1967, p. 641.

dominau, au preferat să rămână la vetrele lor, în speranța îndreptățită că ocupația străină va fi curînd înlăturată.

Din multitudinea și varietatea formelor pe care le îmbracă lupta populației civile, cea mai răspîdită, căpătînd uneori fenomene de masă și cunoscută în toată zona ocupată, a fost nesupunerea la lucru. O măsură severă față de o asemenea împotrivire conține ordonanța emisă la 21 aprilie 1917 de Comandamentul Suprem a lui von Mackensen, care prevedea pedeapsa cu amendă pînă la 10 000 lei și o închisoare pînă la 5 ani.

Ca urmare, comandamentul militar de la Buzău înștiințează populația la 29 martie 1918, că „se aplică comunelor Zilișteanca și Zărnești-Fundeni o pedeapsă contribuabilă de cîte 5 000 lei pentru că locuitorii, îndirjiți de către trupele române, demobilizate, care au trecut pe acolo s-au opus să muncească cîmpurile pentru muncile de primăvară ⁵.

Pe lingă acestea s-a stabilit o poliție rurală cu misiunea precisă privind munca forțată, iar primarii și notarii primeau sancțiuni severe dacă locuitorii comunelor administrate de ei se eschivau de la muncile forțate stabilite.

Cu toată legislația draconică și pedepsele aspre aplicate celor care le încălcau — aproximativ 20 000 de arestați condamnați sau amendați ⁶, fenomenul nesupunerii la munci silite în favoarea armatei germane este frecvent în toate județele cوتropite și deci și în comunele fostului județ Putna, aflate sub stăpînirea străină, din decembrie 1916 și pînă în noiembrie 1918, cînd a început retragerea trupelor germane.

Astfel, locuitorul Gheorghe C. Gogonel din comuna Mera, invalid de război, întors acasă după lupte, refuză să execute muncile forțate la care era supus. Măsurile represive și abuzive n-au întîrziat; din plîngerea adresată Prefecturii rezultă că i s-au luat boii, l-au închis timp de 10 zile și l-au amendat cu plata a 50 de lei. Cere să intervină oficialitatea județeană pentru a-l scuti de corvoadă la nemți, fiind invalid de război ⁷.

Pentru a compensa lipsa brațelor de muncă în agricultură, regimul de ocupație recurgea la dislocarea forțată a locuitorilor din regiunea de munte ⁸. Interesant de semnalat faptul că despărțirea brutală de plaiurile natale, de vetrele țăranilor a lăsat urme adînci în conștiința lor și s-a reflectat în producțiile folclorice. În comuna Soveja se păstrează o creație orală care a fost plămădită din suferința momentului și se referă la evacuarea localității. Versurile amintesc că la plecarea precipitată nu se permitea și nici nu se putea lua decît strictul necesar, iar repartizarea în localitățile de șes se făcea în raport de interesele celor care erau beneficiarii acestei forțe de muncă, încălcînd brutal legăturile de familie ale celor evacuați. Poezia exprimă încrederea că dușmanii vor fi alungați și că locuitorii se vor întoarce acasă chiar dacă satele lor vor fi ruine.

Documentul de arhivă vine să ateste tristele stări de lucruri exprimate plastic și sugestiv în versul popular. Astfel, după retragerea trupelor

⁵ Elena Popescu, C. Căzănișteanu, *Documente privitoare la unele forme de rezistență ale maselor populare din teritoriul vremelnice ocupat*. „Studii”, Revistă de istorie. Tom. 20 nr. 4/1967. p. 641.

⁶ Ibidem p. 642

⁷ Eftimie Antonescu, *Sacrificiile românești*, Vol. II. București, 1924, p. 68.

⁸ Arh. St. Filiala Focșani. Fond Prefectura județului Putna. u. p4/1918, f. 115.

germane, autoritățile românești reîntrite în drepturi și atribuții, la cerea organelor superioare sau din proprie inițiativă, trimit pe cale ierarhică rapoarte, informări, tabele și alte situații din care rezultă și strămutarea silită a locuitorilor din zona de munte sau din imediata vecinătate a frontului în regiunile unde se simțea lipsa brațelor de muncă, adică în podgorie sau în satele de șes, pentru cultura cerealelor.

Primăria comunei Făurei (azi comuna Garoafa) face cunoscut Prefecturii, în noiembrie 1919, tabelul nominal cu locuitorii comunei „care au fost ridicați pentru munci în alte localități sub regim de lagăr și încalzare, 17 dintre ei au stat între 45 de zile și un an; unul a și murit în timp ce se afla în lagărul de la Dragosloveni”⁹. Aceeași soartă au împărtășit și locuitorii satelor Bolotești¹⁰, Reghiu¹¹, ridicați în masă și duși la munci forțate, sau cei 22 locuitori ai comunei Năruja, 47 de la Soveja, 56 de la Tichiriș (din care 10 au murit în timpul muncilor), 29 de la Valea Sării, 31 de la Vidra, prestind de la 25 pînă la 180 zile muncă¹². În fața abuzurilor autorităților de ocupație ale armatei germane, populația era descoperită și neapărată deoarece justiția și administrația erau complice și instrumente în mîna cotpitorilor.

Nesupunîndu-se dispozițiilor de a fi dislocați, încercînd să se tragă de la unele munci, cei în cauză erau arestați, reținuți ca ostatici, internați în lagăre, atît pentru a intensifica exploatarea exercitată asupra lor cît și pentru a-i supune și a-i intimida pe cei din jur.

Locuitorii comunei Găgești au fost ridicați în masă, duși în alte localități și internați în lagăre pe timp de la 7 zile pînă la un an și două luni¹³. 29 locuitori ai comunei Reghiu au fost internați în lagărul de la Odobești pe timp de 2 pînă la 9 luni¹⁴. 17 locuitori ai comunei Bolotești arestați și închiși de la 3 zile pînă la 13 luni¹⁵.

Cei care erau apreciați ca reprezentînd un pericol mai mare pentru regimul de ocupație erau anihilați complet prin deportare în Germania. În tabelul celor arestați din comuna Cîmpineanca figurează și un asemenea caz.

Din analiza tabelelor înaintate de către comune se poate desprinde concluzia că fiecare dintre acestea și-a dat tributul său de suferință. În numai 7 localități ale plășii Vrancea au fost circa 100 de arestați din care unii ajungînd pînă la 144 zile de închisoare¹⁶.

Orașul Focșani, sediul administrației civile a județului sub regimul de ocupație, nu a fost scutit de samavolniciile și atrocitățile trupelor ocupante. În anexa raportului Primăriei orașului Focșani nr. 6503 din 25 noiembrie 1919, către Ministerul de Interne, referitoare la practica arestărilor și închiderile folosite de autoritățile militare germane, în timpul ocu-

⁹ Arh. St. Filiala Focșani, fond Pretura Plășii Gîrlele—Odobești u. p. 7/1919. f. 161.

¹⁰ Ibidem f. 166.

¹¹ Ibidem f. 228.

¹² Ibidem u. p. 2/1919. f. 414—418.

¹³ Arh. St. Filiala Focșani. Fond Pretura plășii Gîrlele—Odobești u. p. 7/1919. f. 165.

¹⁴ Ibidem f. 163.

¹⁵ Ibidem f. 174.

¹⁶ Arh. St. Filiala Focșani. Fond Pretura plășii Vrancea u. p. 2/1919 f. 406—314.

pației, se arată că numai comandatura orașului a pedepsit cu închisoare de la o zi la 3 luni pentru „simple contravenții”, 765 persoane¹⁷, iar alți 14 locuitori au fost condamnați pînă la 5 ani închisoare pentru spionaj, port-armă etc.¹⁸ Folosind termenii din documente „simple contravenții” sau „port ilegal de armă, spionaj” etc., știm că toate aceste cauze ale acuzării și condamnării fac parte din marea luptă dusă pe frontul comun al tuturor celor care simțind din greu jugul ocupanților ridicau brațul nu numai spre a-și ușura situația, ci pentru a-l sfărîma.

Paralel cu campania de intimidare și înrobire a populației, prin zecile de mii de arestări și mii de execuții s-a organizat și jaful oficial și sistematic al bogățiilor țării și al avutului modest al locuitorilor, atît sub pretextul amenzilor și taxelor, cit și al rechizițiilor forțate.

Comunei Pătești i s-a impus să plătească o taxă în valoare de 11 000 lei¹⁹, de la 95 locuitori ai comunei Cimpineanca s-au încasat taxe în sumă de 597 lei²⁰, 10 locuitori ai comunei Jariștea au fost amendați cu suma de 3 650 lei, iar la Vulturu amenda comunei a fost de 30 000 lei și a primarului de 1 000 lei²¹.

Primăria orașului Focșani, executînd diferite lucrări pentru comandamentul german, se afla în deficit bugetar, pentru acoperirea căruia cerea aprobarea organelor de ocupație să contracteze un împrumut în valoare de 600 000 lei²².

Doi ani mai tîrziu, cînd tot pentru satisfacerea lăcomiei trupelor germane, Primăria orașului Focșani făcea bilanțul pagubelor suferite în timpul ocupației, datorită trupelor germane, constată că a fost frustrată de peste 5 000 kg. grîu vărsat, 98 saci de grîu și 58 saci de făină de grîu, 15 000 kg ovăz, 109 de saci cu porumb și 20 de saci cu mîlai, cele 6 clopote de bronz de la cimitirile orașului, 79 de piei de bou și chiar lenjeria de la azilul comunal și numeroase obiecte de inventar sau din instalațiile serviciului tehnic ale teatrului comunal și ale altor instituții din oraș, evaluate la 11 785 lei²³.

Comunele județului au cunoscut o situație asemănătoare. În comuna Bolotești celor 438 de locuitori li s-au pricinuit de către armata de ocupație pagube în valoare de 10 452 411 lei²⁴. Cei 422 locuitori ai comunei Mera și 9 instituții din localitate au fost păgubite de bunuri materiale evaluate la 3 188 033 lei²⁵.

Prin faptul că unele localități se aflau chiar în zona de operațiuni militare, în înecăștata bătălie din vara anului 1917, au avut de suferit consecințele bombardamentului, constatat în distrugerea locuințelor, care se adaugă devastărilor comise de către trupele ocupante.

Primăria comunei Găgești constată, după război și raportează Preturii că au fost distruse 159 de locuințe, 320 devastate de ostașii duș-

¹⁷ Arh. St. Filiala Focșani. Fond Primăria orașului Focșani u. p. 120/1919. f. 112.

¹⁸ Ibidem f. 121—128.

¹⁹ Arh. St. Filiala Focșani. Fond Pretura plășii Gîrlele—Odobești u. p. 7/1919, f. 171.

²⁰ Ibidem u. p. 4 f. 172.

²¹ Ibidem f. 176.

²² Arh. St. Filiala Focșani. Fond Primăria orașului Focșani u. p. 4/1917. f. 18.

²³ Idem dos. 131/1919 7.1.

²⁴ Idem Fond. Pretura plășii Gîrlele—Odobești u. p. 7/1919. f. 414.

²⁵ Arh. St. Filiala Focșani. Fond Pretura plășii Gîrlele—Odobești. u. p. 7919 f. 54.

mani și 288 avariate, ambele școli devastate, iar din cele 4 biserici una distrusă, una avariata și două devastate²⁶. În comuna Reghiu se constată că localurile școlii, bisericilor și al primăriei au fost devastate²⁷. Situație asemănătoare se întâlnește în majoritatea comunelor județului.

Un alt flagel al ocupației armatelor germane și austro-ungare l-a constituit și rechiziționarea sau luarea cu forța de la țărâtime, în special, a cerealelor și altor produse.

Pentru o armată aflată de peste doi ani în război și care era ținută într-un regim sever de raționalizare a mijloacelor de trai, bogățiile agro-alimentare ale României au creat năzuința satisfacerii nevoilor alimentare ale celor de pe front și chiar pentru cei de acasă. În acest scop s-au rechiziționat, confiscat sau sechestrat tot felul de produse, fapt pentru care s-a lovit direct în populație pentru că privea sănătatea oamenilor și posibilitățile de supraviețuire.

După o statistică a vremii, numărul vitelor luate cu forța de armatele germane, în timpul ocupației, se prezenta astfel pentru unele comune din plasa Vrancea județul Putna: — din comuna Colacu au fost luate 3 773 de vite, — de la Cimpuri 6 980 vite, de la Valea Sării 4 719 vite, de la Năruja 1 520 vite, din care, o excepție, 59 plătite, de la Soveja 8 611 vite și totalizate în alte 12 comune ale plășii, au fost rechiziționate 3 716 vite și luate cu forța 35 801 vite²⁸.

Nici orașul Focșani n-a fost scutit de asemenea măsuri. De la locuitorii săi au fost rechiziționate 135 de vite și luate cu forța 1 352²⁹.

Datele se referă numai la locuitorii orașului, însă în timpul evacuărilor forțate și al trierii forței de muncă, cetățenii comunelor din jur ca Biliiești, Suraia, Jorăști și altele erau aduși la Focșani de unde li se luau vitele și rezervele de hrană, lăsându-li-se numai strictul necesar, care nu trebuia să depășească 50 kg de familie. Astfel, Stamatin I. Repede din comuna Suraia făcea cunoscut Prefecturii că „în decembrie 1916 comuna Suraia a fost evacuată la Focșani, iar soția cu tot avutul ce a putut lua a fost dusă în oraș, iar în toamna lui 1917 evacuată în Muntenia. Având o vacă cu minzat a fost silită a vinde vitele care au fost cumpărate la preț de 300 lei³⁰. Aceeași situație reclamă văduva Stana I. Lancea din Mircești care a fost silită să-și vîndă vaca și vițelul cu 230 lei³¹. În rezoluția de pe verso reclamației se menționează că cercetîndu-se cazul s-a constatat că vînzarea s-a făcut prin licitație de către comandatura germană.

În mai multe cazuri tot comandatura era și cumpărătoarea vitelor la prețuri derizorii. Lui Pavel Taban din Biliiești i s-au dat 98 lei pe un cal³², lui Vasile Mihalache din aceeași localitate i s-au dat pe o vacă 42 lei³³.

Oamenii erau nevoiți să le dea și la aceste prețuri căci „în caz contrariu — arată în reclamația sa Marița Stan din Jorăști — vor rămîne

²⁶ Ibidem f. 155.

²⁷ Arh. St. Filiala Focșani. Fond Pretura plășii Vrancea. u. p. 2/1919 f. 443.

²⁸ Arh. St. Filiala Focșani. Fond Prefectura Județului Putna. u.p. 47/1919. f. 408.

²⁹ Arh. St. Filiala Focșani. Fond Primăria orașului Focșani. u.p. 131/1919. f. 74.

³⁰ Arh. St. Filiala Focșani. Fond Prefectura județului Putna. u.p. 5/1918. f. 2.

³¹ Arh. St. Filiala Focșani. Fond Prefectura județului Putna. u.p. 5/1918. f. 3.

³² Ibidem, f. 24.

³³ Ibidem, f. 25.

vitele la Focșani. Dar pînă m-au trimis la muncă a dat să-mi vîndă vitele cu toba în ocolul de vite ³⁴.

Tabloul stărilor de lucruri din timpul ocupației și consecințele ei ne este redat sugestiv în cererea celor 73 de locuitori ai comunei Găgești, cu amintirea tristă și proaspătă în memorie a suferințelor din iarna anului 1916 și care cer autorităților românești despăgubiri, în octombrie 1919. În cerere se arată că satul a fost ocupat de germani la 25 decembrie 1916 și apoi evacuat „în toiu iernii pe un frig cumplit am fost evacuați fără a ni se permite a lua ceva cu noi, nici cel puțin îmbrăcăminte, trebuitoare pentru a fi feriți de asuprimea gerului. Am lăsat astfel totul: casă, gospodărie întemeiată, îmbrăcăminte, vitele în seama inamicului barbar, luînd pe jos drumul pribegiei, lipsiți de hrană, îmbrăcăminte și bani ... Tîrziu de tot reîntorși din această pribegie, la locurile noastre, aici noi dureri, noi suferințe. Gospodăriile noastre, cu întregul avut le-am găsit complet distruse, viile și locurile de cultură, aproape necunoscute, căci nemții, pe unele locuri și-au făcut grajduri de cai și diferite instalații”.

În șirul vexațiunilor, ocupanții au inclus și domiciliu forțat pentru locuitorii satelor și orașelor județului Putna, o măsură specifică numai acestei zone, prevăzînd pedepse aspre pentru cei care încălcau aceste dispoziții. Orașul Focșani era înconjurat de un șanț care limita raionul localității în care locuitorii puteau să circule fără permise de trecere: „Pentru că copiii lor mici au trecut șanțul raionului Focșani — se consemnează la rubrica „serviciul arestări sau condamnări” în tabelul întocmit de Primăria orașului Focșani cu cei care au suferit condamnări în timpul ocupației — locuitorii Vasilica Trifan, Dumitru Săvulescu și Sanda C. Spiridon au fost condamnați „la cîte un an muncă silnică la închisorile din Germania” ³⁵.

Privați de dreptul de trecere dintr-o localitate în alta, locuitorii erau lipsiți și de posibilitățile de a-și procura cele necesare traiului. Simțînd nevoia stringentă de a se deplasa în diferite sate din jur, 28 de cetățeni din Focșani semnează la 12 iunie 1917 o cerere adresată Prefecturii prin care se plîng că „Toți locuitorii din județele ocupate pot merge în oricare parte a teritoriului ocupat fără un permis prealabil, afară de județul Putna. Cum și noi simțim nevoia de a ne urni din localitate în scop de a procura diferite alimente de care avem absolută nevoie. Avem onoarea a vă ruga să binevoiți a interveni locului competent (O.K.M.) să ne bucurăm și noi de același avantaj” ³⁶.

Măsura severă luată față de locuitorii așezărilor din vecinătatea frontului a rămas în vigoare, fapt pentru care cetățenii trebuiau să înainteze cereri însoțite de fotografii și cu date, detaliat prezentate pentru recunoașterea identității. Drumul hîrtilor era lung și întortocheat. Cererea se adresa administrației românești, care, cu referate și adrese, o înainta organelor ocupanților. Astfel locuitoarea Ioana S. Paraschivescu din Focșani adresează petițiunea înregistrată la nr. 1016, trimisă cu raportul nr. 397 din 1918 la Primăria orașului Focșani „ce urmează a se adresa

³⁴ Ibidem, f. 27.

³⁵ Arh. St. Focșani. Fond Primăria orașului Focșani. u.p. 10/1919. f. 125.

³⁶ Arh. St. Focșani. Fond Prefectura județului Putna. u.p. 3/1918. f. 446.

comandaturii Puterilor Centrale locale, fiind o chestiune de o călătorie în cuprinsul teritoriului ocupat de la Focșani la Brăila”³⁷.

Multe din aceste cereri nu erau aprobate, așa cum s-a întâmplat în cazul preotului Banu Victor. Ministerul de Interne prin adresa nr. 9778 din 12 octombrie 1918 face cunoscut Prefecturii: „Comunicați preotului Banu Victor din Focșani str. Neculai Stroie că autoritățile germane au respins cererea sa de călătorie”³⁸.

Permisul de trecere (ausweis) era redactat cu text bilingv și cuprindea pe lângă datele de identitate și mențiunea că președintele Consiliului de Miniștri roagă autoritățile imperiale de a-i înlesni călătoria de la ... la ...

Deși pacea se încheiase în mai 1918, ocupanții germani și austro-ungari făceau greutăți reîntoarcerii în teritoriul ocupat a refugiaților și demobilizaților, primiți de populație adeseori ca eroi.

De asemenea nu permiteau trecerea zonei până la care ajunsese linia frontului, deși în multe cazuri unele terenuri cultivate, aflate pe teritoriul liber, aparțineau proprietarului de pe teritoriul ocupat și trebuiau muncite. Sint semnalate numeroase situații în care țăranii cereau permise de trecere. Gheorghe Popescu din Diocheți, cerea la 12 iulie 1918, permis de trecere pentru a merge în comuna Crucea de Jos, satul Nou unde avea via și terenul de cultură „întrucît am proprietate în teritoriul ocupat, cer un asemenea ausweis permanent pentru că am nevoie de a transporta, cu căruța, prin punctul de trecere Dumbrava și Panciu, unelte de muncă, obiecte de menaj și alimente”³⁹.

Analiza datelor statistice privind pagubele pricinuite așezărilor rurale sau urbane și locuitorilor acestora, vexațiunilor la care a fost supusă populația în perioada cuprinsă între decembrie 1916 și noiembrie 1918, conduce la concluzia că limita posibilităților materiale și a suportabilității oamenilor fusese depășită. Și atunci, locuitorii acestor meleaguri, încadrați în lupta întregului popor, a celor de pe linia frontului care cu arma și cu pieptul lor au oprit înaintarea dușmanului la Mărășești, alături de cei din Moldova care sprijineau frontul cu întreaga energie și putere de muncă de care dispuneau, au organizat cele mai propice forme de luptă în împrejurările ocupației străine și le-au adaptat condițiilor și cerințelor specifice zonei din apropierea teatrului de operațiuni militare, aducându-și contribuția la victoria finală.

Forme de luptă, constind în sabotarea mașinii de război germane prin distrugerea sau defectarea instalațiilor telefonice, înlesnirea trecerii liniei frontului de către prizonieri români evadați din lagărele germane, culegeri de informații despre operațiuni militare în pregătire sau despre potențialul uman și material al unităților germane, au căpătat aspectul cel mai important al rezistenței românești în teritoriul județului Putna. Aici, în vecinătatea frontului pagubele materiale pricinuite dușmanului, dezvăluirea intenției de luptă în zona frontului, creșteau în însemnă-

³⁷ Ibidem, f. 528.

³⁸ Ibidem, f. 361.

³⁹ Arh. St. Focșani. Fond Prefectura județului Putna. u.p. 38/1918. f. 360.

tate pentru că prin asemenea acțiuni putea fi anihilată sau înfrântă puterea armatelor germane.

Conștiinți de rolul și importanța misiunii lor, în acțiunile din umbra frontului, eroii vrînceni au acționat stăpîniți de sentimentul datoriei ostășești, pe cel de-al doilea front — din umbră — și de sentimente înălțătoare de dragoste pentru patrie și plaiurile natale. Între cei care au acționat în zecile de localități amendate pentru „vătămarea construcțiilor telefonice” se numărau și locuitorii orașului Focșani Dima și Apostol Rădulescu, condamnați la cîte 5 ani muncă silnică deoarece „intenționat au tăiat fire de telefon germane”⁴⁰.

Incendierea unor obiective militare germane ca sedii de comandatură, depozite de muniții, centre de aprovizionare cu alimente, deteriorarea liniilor de cale ferată, prin scoaterea traverselor, a șinelor sau avarierea macazelor au constituit alte forme de luptă în cadrul rezistenței poporului român. Unii locuitori și-au procurat arme sau dinamită în scopul participării la acțiuni de amploare, cînd împrejurările vor fi prielnice. În orașul Focșani sînt semnalate numeroase cazuri, descoperite și pedepsite de armata de ocupație. Astfel, locuitorul Gică Gheorghiu a fost condamnat la 1 an și 6 luni închisoare pentru că i s-a găsit ascunsă o armă. D. Isidoropol a fost condamnat la 2 ani închisoare „pentru că i s-a găsit un revolver”. Jenică Vasiliu, condamnat la 5 ani muncă silnică pentru că avea ascunsă dinamită. Alți patrioți pe frontul rezistenței mențineau moralul populației, sîdind în conștiința lor încrederea că inamicul va fi înfrînt și alungat din țară. Vasile Ion din Focșani a fost condamnat la 1 an și 4 luni închisoare pentru că făcea agitație printre cetățeni spunînd că : „La Mărășești își vor rupe gitul nemții”⁴¹.

Dar, alături de aceste forme de luptă, cea mai importantă a fost lupta din umbră, adică spionajul făcut de unii militari rămași în regiunea administrației militare germane sau chiar civili care aveau legături cu armata română dincolo de linia frontului. Numai în Focșani în perioada 1 martie — 1 septembrie 1917 au fost condamnați și încarcerați în penitenciarul orașului „pentru acuzațiunea de spionaj cetățenii : Ion Davidescu, N. Profiriu, Dănică Carp și alții”⁴².

Ținutul județului Putna și în special cel al Vrancei, în partea de vest a județului, brăzdat de ripe și piraie, cu dealuri și munți împăduriți a fost propice pentru acțiuni de spionaj de mare amploare și pentru înlesnirea trecerii liniei frontului de către ostașii români, rămași în teritoriul ocupat sau evadați din lagărele de prizonieri organizate de germani.

Militari sau țărani din imediata vecinătate a frontului din satele Vidra, Tichiriș, Păunești etc. se strecurau pe cărări neumblate în munți, ducînd cu ei informații importante pentru armata română. Cea mai eficientă rețea de spionaj a fost cea organizată de Vasile Chilian și grupul său din satele Vrancei, care acționa din Munții Buzăului și pînă în Munții Vrancei. Nucleul grupului l-au constituit plugarii Vasile Chilian și Toma Cotea din Vidra, Dumitru Pantazică din Tichiriș, Ștefănașe Săcăluș, primarul comunei Păulești. Alături de cei menționați au activat și alți

⁴⁰ Arh. St. Focșani. Fond Primăria orașului Focșani u.p. 10/1917. f. 125.

⁴¹ Ibidem u.p. 10/1917 f. 125.

⁴² Arh. St. Focșani. Fond Primăria orașului Focșani. u.p. 10/1917. f. 125.

cețăteni din Vrancea, oameni de diferite profesii : învățători și preoți (Radu Macovei, Ștefan și Ion Băsnuță), proprietari sau simpli oameni de serviciu (Toader Buture, Luca Ciobotaru), personal medical de la spitalul din Vidra (Dr. Vasilica Dobrescu, Maria-Iulia Dumitriu, Florica Pop)⁴³ etc., care stăpîniți de aceleași sentimente înălțătoare de dragoste pentru țară au adăpostit prizonieri români și le-au înlesnit trecerea liniei frontului, au procurat medicamente sau hrană, au cules informații despre armata germană pe care într-un mod ingenios le transmiteau armatei române.

Utilitatea informațiilor despre armata germană era cu atît mai mare cu cît eroii vrinceni le culegeau direct de la sursă, adică de la Comandamentul german aflat în casele lui Pantazică de la Tichiriș sau de la ofițerii germani în cercul cărora reușiseră să pătrundă Vasile Chilian și să le ciștige încrederea. Așa de mare era această încredere încît, la arestarea sa, comandantul brigăzii germane din Tichiriș a declarat că : „garantează anticipat că nu se va dovedi a fi cu nimic vinovat”⁴⁴.

Maria-Iulia Dumitriu și Vasile Chilian erau văzuți adesea purtînd discuții cu ofițerii germani, îndeosebi cu cpt. Tau, cure se dovedea a fi de o politețe rece și peste măsură de reținut în conversații. Desele întrevederi cu germanii, înlesnirea pe care i-au făcut-o de a înființa o moară de apă pe cursul riului Putna, dădeau impresia localnicilor, și pe care Chilian o încuraja, că „s-a dat cu nemții”. Dar toate aceste impresii s-au spulberat într-una din zilele lui mai 1917. Asupra comunei Vidra au căzut două obuze în apropiere de primărie și care au sfîrtecat pămîntul. „Artileria românească bate fără noimă” își spuneau unii locuitori văzînd că tirul tunurilor nu a fost reglat ca să distrugă obiective inamice. Alții, adică grupul de patrioți recunoșteau în limbajul codificat al exploziilor celor două obuze avertismentul care se putea traduce astfel : „Atenție ! Distrugeți toate documentele compromițătoare. Un grup de prizonieri care au încercat să treacă linia frontului a fost descoperit”. Și așa a fost pentru că în ziua următoare, ca și exploziile din ajun, s-a răspîndit în sat vestea îngrozitoare precum că Vasile Chilian și alți patrioți vrinceni au fost arestați sub acuzație de spionaj în favoarea armatei române. Ștefanache Săcăluș, primarul din Păulești era printre ei. Și doar și el era „prieten al nemților”. Le „oferise” casa chiar, pentru comandament — spuneau cei care nu știau să vadă. Însă pe o funie de rufe expusă vederii de pe dealul din față, era tot timpul o cergă pusă la soare. Modalitatea aceasta conținea o semnificație pe care numai cei avertizați puteau s-o înțeleagă. Cerga nu avea mereu aceeași culoare. Din pozițiile frontului românesc un ofițer descifra, prin lentilele binocului, mesajul transmis prin culoarea cergii. Dacă era roșie însemna că au loc schimbări în dispozitivul german și pregătiri pentru ofensivă ; dacă era albă, în liniile germane nu era nimic deosebit.

După arestarea patrioților un ofițer german din cadrul Statului Major, cure se interesa îndeaproape de cazul lor, a apreciat, cu amărăciune, că cerga echivala cu un post de radio-emisie din dotarea armatei germane.

⁴³ A. Gavrilescu, *Eroi în umbră*, București, 1937, pag. 162.

⁴⁴ A. Gavrilescu, *op. cit.* p. 63.

De la comandamentul unităților germane treceau linia frontului schițe copiate de pe hărți tactice aflate pe biroul comandantului din casa primarului de la Păulești, care înfățișau, la zi, amplasarea trupelor și obiectivelor descoperite în dispozitivul românilor. Așa se explică faptul că unele din tentativele germanilor de a efectua străpungerea liniilor românești în unele sectoare ale frontului au găsit pe ostașii noștri pregătiți pentru ripostă, fapt care a provocat confuzii în rindul unor ofițeri germani.

Informațiile și documentele erau transmise prin ostașii români cu misiuni în acest sens, prin ostașii răsteliți de unitățile lor în timpul retragerii armatei române, prin săteni cunoscători ai potecilor ascunse și, chiar, așa cum o mărturisesc astăzi localnicii, prin mijlocirea unor sticle goale în care se introduceau mesajele și care erau purtate de apa Putnei până în pozițiile românești.

Nichifor Ștefan din comuna Andreiașu de Sus județul Vrancea deapănă trăirile virstei de 17 ani, pe care o avea atunci. Își amintește de un consătean, Radu Ene, oștean român care a rămas în spatele frontului german pentru a activa în cadrul unui grup de spionaj condus de cpt. Piriianu. Trecea linia frontului în repetate rinduri, ducând informații și aducând instrucțiuni și ordine pentru grupul său și cel al lui Chilian cu care colabora. Armata germană și jandarmii din comună au prins de veste și au torturat-o pe mama lui Radu Ene pentru a spune când vine feciorul acasă. A suportat să fie spinzurată de subțiori, a trecut prin grozăvia amenințării cu focul, dar n-a trădat.

Un important aspect al activității grupului de patrioți vrinceni a fost și organizarea trecerii frontului pentru ostașii români evadați din lagăre sau pierduți de unitățile lor în timpul retragerii precipitate din toamna anului 1916. „În acest scop a fost creată o vastă rețea de legături între locuitorii satelor din Munții Buzăului și până la punctele de trecere de la Schitul Găvanu, Soveja, Vidra și Minăstirea Cașin. Cel mai bun punct de trecere era cel din Vidra, deoarece Valea Putnei era mai puțin păzită decît celelalte poteci din această parte a frontului”⁴⁵.

Traseul urmat de prizonierii români trecea prin comuna Lopătari din județul Buzău, unde învățătoarea Maria Sirbu, sora Dr. V. Dobrescu de la spitalul din Vidra, a antrenat intelectuali patrioți din comună, grupîndu-i într-o „Societate” în scopul ajutorării celor care mergeau spre pozițiile românești.

Urînd drumul sinuos al munților și al prudenței, treceau prin satele Păulești, Paltin, Colacu, ajungînd la Tichiriș unde intrau în grija grupului lui Chilian.

Motivînd că intenționează să ajute trupele germane, Vasile Chilian a obținut aprobarea înființării unei mori de apă pe cursul riului Putna. Aici era de fapt sediul grupului și locul unde Cotea, Pantazică, Săcăluș și alți patrioți aduceau, pe potecile tănuite, prizonierii care găseau în podul morii adăpost sigur pînă la trecerea frontului. „Prin acest punct au fost

⁴⁵ C. Căzănișteanu, *Lupta maselor populare împotriva ocupanților în anii 1916–1918*, în „Analele” Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R., nr. 3/1967, p. 56.

treceți în Moldova, din decembrie 1916 și pînă în mai 1917, peste 2000 de ostași români care au fost redați patriei pentru a o apăra”⁴⁶.

O activitate atît de intensă și importantă, desfășurată de patrioții din Vrancea, nu putea rămîne complet nesesizată de germani. Ca urmare a unei întîmplări, cînd o sentinelă germană a surprins la podul peste Putna, la intrarea în Vidra, cîțiva militari români care treceau linia frontului, grupul de patrioți a fost arestat și depus la penitenciarul civil din Focșani. Au fost executați în dimineața zilei de 30 august 1917 pe poligonul de tragere al garnizoanei militare din Focșani.

Graba execuției a fost legată și de faptul că numai la 20 km de Focșani, la Mărășești, victoria românească pentru care-și dădea viața Chilian și tovarășii săi, se contura în iureșul bătăliei din aceleași zile ale lui august 1917.

La Arhivele Statului filiala Focșani, în dosarul 100/1919 se află tabelul nominal cu locuitorii condamnați la moarte și executați prin împușcare de către armata germană în ziua de 30 august 1917 pe poligonul de tragere din Focșani — cinci locuitori, din care patru din comunele vîncene și unul din Piatra Neamț.

La puțin timp după execuție, Primăria orașului Focșani, intervine pe lingă comandantul orașului pentru „comunicarea la tribunal de către directorul închisorii a deceselor locuitorilor Vasile Chilian, Toma Ion Cotea, Ștefanache Secăluș, Dumitru Pantazică și Vasile Gălățeanu în vederea înscrierii deceselor lor în registrele de stare civilă ale primăriei”⁴⁷.

„Exploatarea cinică și sistematică a populației, batjocorirea și terorizarea ei, n-ar fi fost singure deajuns, ca să caracterizeze opresiunea tiranică a ocupantului. Crima individuală și masacrul colectiv trebuiau să completeze tabloul sinistru”⁴⁸.

Folosind drept pretext, în unele cazuri, spionajul, trădarea, refuzul de a da informații dușmanului, de a-i sluji drept călăuză, de a se executa muncile forțate la care erau supuși locuitorii, justiția, complice sau instrument în mîna ocupanților pronunța cu ușurință pedeapsa capitală. Unele statistici dau cifra de 1448 oameni uciși, identificați cu nume, date și împrejurările fiecărui caz în parte. Se poate deduce însă că numărul omuciderilor a fost mult mai mare, avînd în vedere faptul că numai în patru localități din județul Putna numărul lor a fost de 11 : au fost executați la Bolotești un om în timpul ocupației, la Jariștea doi oameni, la Vidra trei și la Tichiriș cinci⁴⁹.

Aspectele înfățișate și multe altele din torentul de suferințe și pedepse abătute asupra poporului, n-au avut efectul dorit de dușmani de a-l înghenuchia.

⁴⁶ C. Căzânișteanu, *op. cit.*, p. 57.

⁴⁷ Arh. St. Focșani. Fond Primăria orașului Focșani. u.p. 106/1917. f. 14.

⁴⁸ C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, vol. III, p. 158.

⁴⁹ Arh. St. Focșani. Fond Pretura Plășii Gîrlele—Odobești, u.p. 7 1919. f. 167.

Îmbrăcînd o multitudine de aspecte, lupta maselor populare, în spatele frontului german a menținut o permanentă stare de teamă și nesiguranță, pentru inamic, fapt care a contribuit la slăbirea potențialului militar și moral al cîmpitorilor și la obținerea strălucitei victorii românești de la Mărășești din vara anului 1917, precum și la retragerea trupelor germane.

De teama luptei maselor populare inamicul a fost nevoit să mențină în spatele frontului numeroase forțe polițienești, slăbind astfel efectivele unităților luptătoare.

Lupta poporului român împotriva ocupanților, în care se inseriu la loc de cînte și acțiunile locuitorilor fostului județ Putna, a cuprins pături largi ale populației de la sate și orașe și se caracterizează prin curaj, dirigenție, dăruire și spirit de sacrificiu, dovedite de toți cei care au participat la luptă și în primul rînd de cei de pe frontul din umbră.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (S T U D I I D O C U M E N T A R E)

CRISTIAN RACOVSKI ÎNTR-O EDIȚIE ANTOLOGICĂ

Colecția „Biblioteca de istorie” inițiată de Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., în colaborare cu Editura politică, înscrie printre ultimele sale apariții culegerea Cristian Racovski, *Scrieri social-politice 1900—1916*. Antologia este întocmită de Ion Iacoș, care semnează, de asemenea, studiul introductiv. Ediția este prevăzută cu note și o bibliografie a lucrărilor lui Racovski publicate în țara noastră. Apariția acestei culegeri, deși nu prea întinsă ca proporții, are, după părerea noastră, o importanță care nu poate scăpa nu numai cercetătorilor perioadei, dar și cercurilor mai largi de cititori.

Într-adevăr, Cristian Racovski este o figură proeminentă a mișcării socialiste din România la începutul secolului al XX-lea, în același timp, prin acțiunea și gândirea sa, prin mediul de formare și prin activitatea pe care a desfășurat-o pe planul mișcării socialiste, muncitorești și revoluționare europene (în special în Bulgaria, al cărui fiu este prin naștere, și în Rusia și Ucraina Sovietică, mai ales în anii tumultuoși de după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie) Cristian Racovski se prezintă ca o personalitate de mare complexitate, de rezonanță și interes european.

Împrejurările vieții și chemarea luptei pentru cauza socialismului au cunoscut, în cazul lui Racovski, o desfășurare amețitoare ca ritm și ca alternanță de situații. Ceea ce impresionează, în aceste condiții, este temeinicia cu care el se implantează în fiecare din situațiile în care a activat. Oricum, de mișcarea socialistă din România este legată o parte îndelungată și foarte importantă a activității lui Cristian Racovski.

Prin împrejurările nașterii, Racovski a cunoscut situația din Balcani, iar prin studiile de medicină pe care le-a făcut la Geneva (1890—1893), Berlin (1893—1894), Nancy și Montpellier (1894—1896)¹ s-a introdus în atmosfera intelectuală și culturală a occidentului european. Teza sa de licență, susținută în 1897, tratează un subiect de medicină socială (*Etiologia crimei și degenerescenței*) amintind foarte de aproape preocupările și tezele lui Nicolae Codreanu sau Ștefan Stăncă. Dincolo de pregătirea de specialitate, în activitatea lui Racovski se profilează, însă, din primii ani ai studenției, cimpul preocupărilor pe terenul militantismului social. Ele vor constitui dominantă vieții sale. În cadrul cercurilor socialiste ale studenților străini care au luat naștere la sfârșitul secolului al XIX-lea în mediile universitare din Franța, Belgia, Elveția etc., Cristian Racovski dobândește repede prestigiu. Astfel, în 1892 face parte din Biroul internațional al studenților socialiști de la Geneva, iar în 1893 este unul dintre organizatorii celui de-al doilea congres internațional al studenților socialiști. De pe acum personalitatea lui Racovski începe să capete contur și relief.

În anii tinereții au avut o mare putere de atracție asupra lui ideile lui Jules Guesde, ale lui Wilhelm Liebknecht — prin intermediul căruia a cunoscut mediile social-democrației germane — dar mai ales ale lui G.V. Plehanov, de care s-a legat statornic multă vreme². (Să nu se uite că atunci scrierile acestor militanți, în special ale lui Plehanov, erau printre cele mai reprezentative din literatura marxistă a vremii.)

Lectura lui Racovski era însă întinsă și variată. Intuiția lui era sigură și pătrunzătoare, sfera de interese de o mare diversitate, iar setea de informare enormă. Evident, ca militant socialist pe Racovski îl preocupau în primul rând aspectele politice ale fenomenelor studiate. Așa ne apare în lucrarea *Rusia în orient* pe care o publică la Varna, în 1898, sau *Istoria celei*

¹ Vezi Georges Haupt, Jean Jacques Marie, *Les bolcheviks par eux-mêmes*, Paris, Maspero, 1969, p. 345—347.

² La Geneva a fost în intimitatea grupării „Eliberarea muncii”, un adevărat „copil răsfățat” al acesteia, cum menționează G. Haupt (vezi *op. cit.*, p. 357).

de-a III-a Republici franceze, precum și lucrarea *Franța contemporană*³, ultimile două concepute de asemenea la sfârșitul secolului al XIX-lea. Simpla enumerare a celor trei titluri, laolaltă cu activitatea intensă ca militant socialist, cu multiplele contacte întreținute cu reprezentanții mișcării socialiste din diferite țări, sint grăitoare pentru intensitatea preocupărilor și puterea de muncă excepțională a lui Cristian Racovski.

S-a impus în special prin dezbaterile problemei naționale în Balcani de pe poziții socialiste, tratând atât aspectele intrinsece ale raporturilor interbalcanice, cât și rolul politicii externe rusești în această zonă⁴.

Așa cum menționează și Ion Iacoș, militantul socialist stabilește legături cu socialiștii români studenți încă în 1893 (îndeosebi cu cei din jurul revistei „L'Ère nouvelle”). Apoi, ca delegat la Congresele de la Zürich (1893) și Londra (1896) ale Internaționalei socialiste, Racovski se întâlnește cu Gherea, C. Mille și alți socialiști români⁵. Mai târziu el își va aduce aminte că a fost impresionat, încă de la apariție, de *Concepția materialistă a istoriei*⁶ a lui C. Dobrogeanu-Gherea.

Din 1897 Cristian Racovski începe să activeze propriu-zis în mișcarea muncitorească din România. Momentul „generos” din 1899—1900 îl găsește printre apărătorii socialismului de tentativă grupului „generos” de a abate mișcarea de la rosturile sale de clasă, de la principiile socialiste.

La începutul secolului nostru — 1900—1903 — Racovski activează în mișcarea socialistă din Rusia, aflându-se la Moscova și Petersburg*. În felul acesta cunoaște bine problemele miș-

³ Anatole de Monzie scria despre cartea lui Racovski *Franța contemporană*: „această operă atestă concomitent o erudiție impecabilă și o caldă simpatie pentru cea de-a treia, republică”, în realitate pentru Republică și tradițiile democrației franceze. (Vezi Georges Haupt, Jean Jacques Marie, *op. cit.*, p. 358.)

⁴ În cartea *Din regimul arbitrarului și lășității. Contribuțiune la istoria oligarhiei române*, Racovski reconstituie, cu detalii ample, activitatea sa publicistică în legătură cu această problemă, inclusiv aspectele colaborării sale la „Vorwärts” (între 1893—1900), „La petite République” (1897), „Die Neue Zeit” (1897), „Buletinul oficial al Partidului socialist polonez”; apoi „Le Courrier européen” (oct.-nov. 1908), „Revue de la Paix” (dec. 1908), „A Munca Szemleje”. Tot aci se află date privind colaborările lui Racovski la „Lumea nouă” și reproducerile textelor sale în alte publicații românești ale vremii (Vezi *op. cit.*, Cercul de editură socialistă, București, 1909, p. 179—216).

⁵ Cu 14 ani mai târziu, în septembrie 1907, Racovski scria în articolul său *Dezbaterile de la Stuttgart*: „La Zürich am văzut, pentru întâia dată, întruniți câțiva din reprezentanții cei mai autorizați ai socialismului român, dintre cari pe unii îi cunoșteam deja din Paris, pe alții din București. Mișcarea socialistă română se prezenta atunci ca o putere unită și de temut, către care noi, cari lucram în celelalte țări balcanice, ne îndreptăm privirile cu simpatie și respect. Partidul Socialist Român era el însuși mândru de a servi ca pionier al ideilor socialiste în Orientul european”, după cum suna raportul delegației române la precedentul congres de la Bruxelles din 1892” (Cristian Racovski, *Scrieri social-politice*, (1900—1916) Edit. politică, 1977, p. 86).

⁶ Vezi „România muncitoare” din 8 iulie 1912; Damian Hurezeanu, *Constantin Dobrogeanu-Gherea, Studiu social-istoric*, București, Edit. politică, 1973, p. 151.

*Acolo, s-a și însurat cu o fostă colegă de studenție. Curînd avea să-și piardă prima soție. S-a oăsătorit din nou, în 1913, cu profesoara Alexandrina Alexandrescu, soție devotată care avea să-l însoțească în întreaga lui viață, atât de zbuciumată, mai ales după anii '30. (Vezi Francis Conte, *Christian Guerguevitch Rakovski (1873—1941) Essai de biographie politique*. Thèse pour le doctorat es — lettres, Université de Bordeaux III, 1973, p. 55—63; Cristian Racovski, *Scrieri social-politice*, Studiu introductiv, antologie, bibliografie și note de Ion Iacoș, Edit. politică, 1977, p. 10—11.) Referiri concludente vezi și în Dr. C. Racovski, *Din regimul arbitrarului și lășității. Contribuțiune la istoria oligarhiei române*, București, Cercul de editură socialistă, 1909, p. 29—30.

cării muncitorești ruse, colaborează la periodicele socialiste, inclusiv la renumita „Iskra”, unde scrie despre narodnicism în mișcarea revoluționară rusă, procedind la analiza marxistă a unor aspecte ale tacticii și politicii narodnice. Dealtfel Racovski a contribuit și material la susținerea gazetei care apare din ianuarie 1901 până în noiembrie 1903 sub conducerea nemijlocită a lui Lenin (în total 52 de numere) iar de aci înainte, până la 1905, alte 60 de numere sub direcția și orientarea lui G.V. Plehanov⁷.

În 1902 Racovski face cunoștință, la Paris, cu Lenin. Cunoșcător indeaproape al mișcării socialiste ruse, și chiar membru al P.M.S.D.R., Racovski era foarte bine introdus în mișcarea socialistă din occident, mai ales din Franța. Din 1904 el este corespondent al ziarului „L’Humanité” pentru Balcani. Pentru caracterul susținut al participării sale în coloanele gazetei socialiste franceze este demnă de subliniat seria colaborării din iunie—iulie 1905 care însumează nu r i puțin de 13 articole⁸.

Era momentul în care Racovski se afla de acum angajat cu întreaga sa energie, putere de muncă și pricepere în mișcarea muncitorească din România. Aceasta cunoaște un reviriment remarcabil între 1905—1907 și continuă, după aceea, o linie de dezvoltare ascendentă până în pragul primului război mondial.

Racovski reprezintă tipul intelectualului legat organic de clasa muncitoare, de idealul eliberării sale, de cauza socialismului internațional. A fost o fire de luptător, aflat mereu în acțiune, în primă linie a tranșelor socialiste. Viața nu i-a cruțat liniștea și nu l-a scutit de cele mai dure încercări, dar trebuie spus că el a fost cel care și-a impus virtețul ameiților de încercări și de eforturi. A văzut în aceasta sensul și obligația lăuntrică de militant socialist a cărui imagine o ilustrează într un înalt grad. Găsim potrivită caracterizarea făcută de un recent biograf al său. „Cum a demonstrat-o de-a lungul întregii vieți, el s-a simțit obligat moral să acționeze, să ia măsuri; reflexia se înălțuia direct cu practica și atracția intelectuală cu voința de acțiune”⁹. Racovski a fost nu numai un om de întins orizont cultural și un bun cunoscător al unor variate medii de viață, știind să se adapteze cu ușurință, să sesizeze ceea ce este esențial, să se facă util și remarcat. El a imbinat în mod fericit calități eminente de organizator și propagandist. A dovedit tenacitate, perseverență și energie, ca organizator, și a fost, în același timp, un propagandist talentat al socialismului, cu ușurință în scris, cu darul de a expune limpede și interesant chestiunile examinate. Și tăria polemicii sale, și forța de convingere și de captare a interesului provin mai ales din calitatea argumentării sale vizând esența, repudiind arabescurile colaterale pentru a construi temeinic demonstrația ideilor directe ale raționamentului. Aceasta este observabil în toate ipostazele scrisului său, de la articolul ocazional de ziar la scrieri întinse.

La începutul secolului al XX-lea mișcarea muncitorească și socialistă din România avea nevoie, pentru a înregistra o treaptă nouă în dezvoltarea sa, de un tip nou de conducător decît cei care formaseră nucleul conducător pînă la 1900. Trebuie spus că acest tip se formează în etapa despre care vorbim. Putem evoca aici numele lui I.C. Frimu și Ștefan Gheorghiu, Gheorghe Cristescu și Dimitrie Marinescu, M.Gh. Bujor și Otto-Călin, Ecaterina Arbore și Alecu Constantinescu. Racovski aparține acestei pleiade de militanți socialiști care au contribuit, într-o așa de însemnată măsură, la evoluția ascendentă a socialismului român.

Obiectivul fundamental pe care fruntașii socialiști îl urmăresc la începutul secolului al XX-lea este lărgirea bazei proletare a mișcării și fortificarea spiritului său militant, revoluționar. Pentru a se apropia de acest obiectiv socoteau sindicatele drept mijlocul cel mai important. De aci preocupările pentru întemeierea unei mișcări sindicale largi, cuprinzătoare, bine organizate și combative¹⁰. Ea trebuia să fie o școală de educație și de mobilizare a proletariatului, precum și de apărare a intereselor acestuia. Ea trebuia, de asemenea, să pregătească terenul pentru relansarea acțiunii politice a clasei muncitoare prin refacerea partidului social-democrat.

⁷ Precizarea este necesară pentru că în literatura noastră de specialitate se face uneori mențiune în bloc la „Iskra leninistă”, deși e vorba de colaborări atunci cînd Lenin nu mai era redactorul gazetei. Racovski a publicat chiar în primul număr al „Iskrei”.

⁸ Vezi Francis Conte, *op. cit.*, p. 65—75.

⁹ *Ibidem*, p. 12.

¹⁰ Numeroase referințe despre aceasta aflăm în *Documente privind mișcarea muncitorească din România, 1900—1909*, București, Edit. politică, 1975.

Cristian Racovski devine unul dintre principalii promotori ai acestui curs și acționează perseverent pentru realizarea lui. Citeva dintre articolele publicate în culegerea de față reflectă cu destulă claritate concepția sa vizind rolul și caracteristicile mișcării sindicale în etapa dată de dezvoltare a mișcării muncitorești din țara noastră.

Ideea apare în chiar primul număr al seriei reinnoite a „României muncitoare” (5 martie 1905) în articolul *Jurnalul nostru*. Articolul este, în feul lui, un giuvaer, un model de propagandă socialistă, scris limpede și pe înțelesul unui cititor obișnuit al timpului, dar argumentind idei de o mare bogăție în conținut, într-o gradare progresivă, grupate în jurul citorva puncte nodale. Desigur, nu este nimic neobișnuit în a demonstra că „România muncitoare” este un organ de presă ce-și propune să militeze pentru interesele generale ale proletariatului, că aceste interese au, evident, și un aspect economic, dar că ele își găsesc expresie concentrată pe plan politic, că socialismul este principiul care însuflă lupta politică a proletariatului și, în același timp, ținta istorică a acestei lupte, în sfârșit, că revendicările mișcării muncitorești și aspirațiile sale corespund și unor adinci nevoi naționale de libertate, de democrație, de progres. Măestria lui Racovski, ca publicist, consta în arta cu care a știut să pună în valoare aceste idei, să le înlanțuie într-o succesiune progresivă folosind procedeele cele mai accesibile spre a fi pe înțelesul masei de cititori.

Cu acest prilej Racovski sugerează că atita timp cit „n-a sosit încă momentul unei puternice acțiuni politice din partea clasei muncitoare” organizarea proletariatului urmează să se concentreze spre mișcarea sindicală. „Noi — scria Racovski — ne punem în slujba proletariatului nu numai pentru a vorbi pentru dînsul, dar și pentru a-l ajuta să-și organizeze lupta economică de clasă prin crearea de organizații ale lui proprii”. (*Op. cit.*, p. 48)

Ideea este reluată în articolul consacrat Conferinței sindicale din 13—15 august 1906: „preocupările noastre, ale tuturor, sînt concentrate spre sindicate” (*Op. cit.* p. 64) și în alte studii ale sale printre care *Programul și statutele mișcării noastre*, publicat în culegerea recent apărută. „Chezășia succesului nostru — scrie Racovski acolo — stă în conștiința și forța proletariatului. Așa se explică și toată însemnătatea ce am dat-o noi mișcării sindicale, care nu este numai o armă pentru îmbunătățirea soartei muncitorimii, dar și cea stîncă solidă pe bazele căreia se poate ridica o serioasă mișcare socialistă. Noi am procedat la crearea sindicatelor ca să putem avea un adevărat partid muncitor socialist. Și în viitor, mișcarea sindicală va fi o preocupare de căpetenie a noastră. Noul Statut general al sindicatelor, chemat a da o mai mare eficacitate mișcării sindicale, este una dintre manifestările acestei preocupări ... Nota caracteristica a noului Statut este o *centralizare* (subliniat în text — n.n.) în toate privințele” (*Op. cit.*, p. 130; vezi, de asemenea, și articolul *Ce este așa-zisul „sindicalism revoluționar”* în *Op. cit.* p. 187—193).

Problema care se punea în epocă nu se limita la a descifra importanța sindicatelor în noua etapă de dezvoltare a mișcării muncitorești. Trebuia elaborată o concepție privind caracteristicile acțiunii sindicale, în general, obiectivele și mijloacele sale de luptă, locul mișcării sindicale în cadrul luptei de emancipare a proletariatului și, mai ales, raporturile sale cu mișcarea socialistă. Cristian Racovski a stăruit în acest domeniu, alături de alți frunțași ai socialismului român, cu foloase și rezultate remarcabile. Astfel, în mișcarea muncitorească din România s-a ajuns la înțelegerea corectă a ideii autonomiei sindicale, a raportului dintre lupta pentru revendicări economice și interesele generale ale proletariatului deci, implicit, a relației partid politic mișcare sindicală etc., a necesității de a se insufla un spirit militant, de clasă, acestei mișcări. A fost, desigur, un mare cîștig istoric faptul că mișcarea socialistă și cea sindicală au mers împreună în România, într-o strînsă unitate, fără acele ezitări sau confruntări de-a dreptul dramatice, cum s-a întîmplat în alte țări, și fără cheltuieli inutile de energie. „Sindicatul, fără să fie o organizație politică și socialistă propriu-zisă, — scria Racovski — trebuie, în același timp, să aibă toate caracteristicile unei organizații muncitorești de clasă.

Iată de ce în principiile fundamentale ale sindicatelor trebuie să intre admiterea luptei de clasă și a internaționalismului și ca scop suprimarea exploatațiunii sub orice formă ... Concepția mișcării sindicale este astăzi ... că ea, cu toate că rămîne pe terenul luptei economice, trebuie tot mai mult și mai mult să se pătrundă de spiritul socialist, singurul care-i poate da forța morală și semnificarea istorică” (*Op. cit.*, p. 132). Văzînd cu limpezime cîmpul propriu de activitate a sindicatelor — al luptei economice — Racovski a militat împotriva închistării profesionale a acestora, pentru ancorarea lor în lupta generală de emancipare a muncitorilor, pentru considerarea mișcării ca o parte constitutivă a frontului de acțiune în vederea eliberării clasei muncitoare. (În opera lui Racovski întîlnim numeroase mărturii în acest sens, inclusiv în culegerea alcătuită de Ion Iacov; vezi *op. cit.*, p. 100—102; 132—133; 188 etc.)

Dar aportul esențial al lui Racovski în orientarea mișcării muncitorești din România la începutul secolului al XX-lea nu rezidă în acestea, oricît de importante erau atit descifrarea rolului sindicatelor, cit și conceperea corectă a dezvoltării mișcării sindicale.

Esențială rămîne în activitatea sa dezbaterarea unor probleme vizînd mișcarea politică a proletariatului, pornind de la necesitatea acțiunii politice organizate, ca magistrală a luptei de

emancipare a clasei muncitoare și pînă la principiile de organizare a partidului, avînd, cum se știe, un rol capital în destinele evolutive ale mișcării muncitorești. Racovski a dezvăluit rolul luptei politice ca expresie concentrată a intereselor generale ale proletariatului și a militat pentru crearea unei conștiințe teoretice asupra politicului în societate. El a văzut lupta politică izvorînd din necesitatea unei profunde reînnoiri sociale, deci ca o luptă pentru socialism. „Ca să unească toate formele de acțiune, ca să nu jertfească interesele vitale și mai îndepărtate celor ale momentului, ca să ducă lupta dintr-o dată și pe toate terenurile proletariatului au nevoie de un partid unit și puternic” se scria în „România muncitoare” într-un moment important al dezbaterilor din sinul mișcării muncitorești vizînd raportul sindicat - partid și principiile de organizare a partidului socialist¹¹. În adevăr, în complicatele împrejurări ale războaielor balcanice și ale primului război mondial (în prîinii doi ani de neutralitate a României) a crescut nevoia fortificării politice a mișcării muncitorești, ca o condiție a afirmării sale în viața țării. Dezbaterile privind raportul sindical - partid și principiile organizării politice a proletariatului au căpătat acuitate și au fost punctate de serioase confruntări.

Revenit nu de mult timp în țară (la sfîrșitul anului 1911) în urma expulzării sale de către autoritățile liberale curînd după răscoala din 1907¹², Racovski militează pentru lărgirea acțiunii politice a mișcării muncitorești și pentru reconsiderarea principiilor de organizare a Partidului Social-Democrat prin ridicarea gradului de centralizare și de unitate a mișcării politice. În calitate de membru al Comitetului executiv al partidului susține cu tărie aceste principii la congresul din 6 - 8 aprilie 1911 și în coloanele presei socialiste (mai ales „România muncitoare” și „Viitorul social”). Articolul său *Reorganizarea Partidului Social-Democrat* (inserat în culegera de față, p. 227 - 236) este unul dintre textele principale ale social-democrației române care dezbate cu pătrundere dialectica raportului dintre acțiunea politică și principiile de organizare ale partidului politic al clasei muncitoare, pledînd convingător pentru centralismul democratic. „Prealabil scrie Racovski între altele — este necesar să stabilim care este felul ce trebuie să urmărească un partid. Doctrina și teoria socialistă trebuie să treacă ca un fir roșu prin statutul partidului. Ce este, în ultimă analiză, partidul nostru? Organizația politică a clasei muncitoare, considerată ca ceva întreg, avînd un *interes comun* și un *scop comun*. Deci, cînd este vorba de un statut social-democrat, noi nu trebuie să ne întrebăm dacă el corespunde ideilor noastre despre « libertate », « independență », « toleranță » și alte abstracții metafizice care se pretează la tirade frumoase, dar care nu ne pot servi ca principii conducătoare sigure. Ceea ce noi trebuie să căutăm este dacă un anumit statut are la baza sa comunitatea și unitatea de interese ale clasei muncitoare, *comunitatea de scop și comunitatea și unitatea de acțiune*. (subl. în text — n.n.).

Pentru clasa muncitoare, cuvîntul de *comunitate și unitate* nu este o vorbă vană, ci esența, chiar a mișcării muncitoare. Unitatea clasei muncitoare nu este o unitate fizică, ci una ideală, una care reiese din scopul comun și din acțiunea urmărită în comun. Cu cît se va dezvolta mișcarea noastră sindicală și socialistă —, cu atît va deveni mai evident că ei nu-i convine altfel de organizație decît cea *centralistă*, și aceasta nu pentru motive de practică numai, dar și pentru motive de teorie. Mișcarea proletară este o mișcare centralistă fiindcă ea este după conținutul ei social, cea mai unitară mișcare pe care o cunoaște istoria” (*Op. cit.*, 228; 229—230).

Puternica pledoarie a lui Racovski pentru refondarea principiilor organizatorice ale Partidului Social-Democrat merge de fapt în întîmpinarea concepției privind partidul de tip nou. Desigur, Racovski încă nu ajunge la teoria cuprinzătoare, leninistă, a partidului de tip nou, dar argumentele și raționamentul se desfășoară în acest sens. Dealtfel el cunoaște bine situația din mișcarea social-democrată rusă. Nu este întîmplător că în articolul *Reorganizarea Partidului social-democrat* Racovski menționează disputele dintre menșevici și bolșevici și preia, aproape textual, o idee a lui Lenin. „Prin porțița care e lăsată deschisă cu ocazia redactării unui articol de statut scria el — se strecoară toată doctrina și toată tactica unui partid”. Astfel, continuă Racovski, „diviziunea social-democraților ruși în majoritate și minoritate (bolșevichi și menșevichi) s-a făcut cu ocazia discuției statutului partidului” (*Op. cit.*, p. 227).

Aspectele structurii organizatorice a partidului socialist formează punctul de fuziune al practicii și teoriei socialiste. Ele reprezintă teoria în acțiune a socialismului. Racovski era convins de aceasta, subliniind momentul teoretic al dezbaterii principiilor organizatorice ale partidului. „Consider sublinia el că însăși propaganda și clarificarea ideilor socialiste vor ciștiga foarte mult cu ocazia acestei discuții” (*Op. cit.*, p. 227).

¹¹ Vezi „România muncitoare”, anul IX, nr. 95 din 21 noiembrie 1913.

¹² Întreg filmul „cazului Racovski” și a expulzării sale se desfășoară într-o relatare foarte amănunțită în cartea *Din regimul arbitrarului și lășităților. Contribuțiune la istoria oligarhiei române*, care are și un caracter autobiografic pronunțat. Păcat că Francis Conte care a prezentat ca teză de doctorat la Bordeaux III o biografie politică a lui Cristian Racovski nu a putut folosi această lucrare, indispensabilă, ca și *Autobiografia* sa (apărută în limba rusă) în reconstituirea activității politice și publicistice a lui Racovski pînă la 1909.

Om de acțiune și organizator excelent, Racovski a repudiat, în același timp, empirismul și improvisația doctrinară; el a militat pentru așezarea mișcării pe solide temelii teoretice, pentru lărgirea orizontului teoretic al mișcării. Sint semnificative unele remarci conținute în chiar textele din culegerea de față. „Asemenea pilotului care, cunoscând bine drumurile, conduce corabia cu mină sigură în port — scrie figurat Racovski — socialismul, cunoscător al legilor dezvoltării sociale, îndreaptă mișcarea proletară către ținuta ei. El face clară și inteligibilă în mințile muncitorilor lupta pe care ei singuri, prin condițiile lor de trai, sint siliți a o duce... De aci se înțelege și toată însemnătatea ce are educația teoretică a muncitorimii” (*Op. cit.*, p. 127). În altă parte Racovski subliniază că fără o doctrină teoretică, fără un corp de principii bine cristalizate, „noi am fi căzut în empirismul cel mai grosolan, nestîind astăzi ce avem de făcut, iar miine lăsîndu-ne a fi conduși de întîmplări, fără posibilitatea de a le prevedea și îndrepta într-un sens favorabil nouă. Mișcarea muncitoare ar fi semănat cu un vas fără cîrmă și fără drum” (*Op. cit.*, p. 192). Asemenea remarci sint mult i multe în opera lui Racovski, pledînd, prin spiritul ei, pentru formarea unei conștiințe teoretice a mișcării muncitorești.

Dealtfel Racovski a și dezbătut unele aspecte importante ale teoriei marxiste, este drept, nu ca probleme de sine stătătoare, ci în strînsă legătură cu activitatea practică a proletariatului și cu sarcinile care se ridicau în fața acestuia. O mențiune specială, pentru importanța pe care o avea în epocă și pentru felul în care caracterizează viziunea lui Racovski, este problema raportului dintre necesitate și acțiune în istorie, dintre factorul obiectiv și subiectiv. Militantul socialist se ridică hotărît împotriva tendinței de a interpreta în chip mecanicist sau fatalist determinismul marxist. El dezvoltă cu finețe dialectică ideea rolului subiectivității în istorie, dă un sens activ, transformator, dezvoltării conștiinței sociale. Nu poate fi greșală mai mare sublinia Racovski — decît aceea de a interpreta marxismul din perspectiva mecanicismului rigid (resp. fatalism) sau, dimpotrivă, a imanentismului pur. „Socialismul — scria el ... are tocmai pretenția ... de a dezvălui tainele dezvoltării sociale și a face pe oameni făuritori conștienți ai propriei dezvoltări. Activitatea omenească nu se desfășoară în spațiu pustiu, ci într-un complex de împrejurări istorice și sociale care constituie limitele materiale ale putinței noastre. Noi trebuie să cunoaștem aceste limite, ca acțiunea noastră să le poată atinge” (*op. cit.*, p. 128. O mai buna pătrundere a doctrinei socialiste — menționa Racovski — ar fi înlăturat tezele care interpretează marxismul în chip mecanicist. „Așa, filozoful francez Ribot, care a înțeles bine sensul doctrinei noastre, a clasat-o între, așa-numitele teorii energetice, care fac adică apel la *voință*, la maximum de acțiune. Nici o doctrină socială, într-adevăr, n-a deșteptat în așa măsură uriașa inițiativă și voință a omenirii ca socialismul, care a ridicat masele proletare la viața politică, economică și culturală... El a scris pe drapelul său aceste cuvinte nemuritoare, în care, după cum s-a spus și altădată, se poate rezuma toată filozofia mișcării socialiste moderne: „*Dezrobirea lucrătorilor va fi opera lor înșși*” (*Op. cit.* p. 129—130).

Gîndirea lui Racovski nu se constituie însă cu precădere în dezbaterăa unor teze teoretice generale; analizele de cel mai mare interes au un caracter aplicativ, răspunzînd unor nevoi și obiective directe, am putea spune imediate. Cu toate acestea, ele sînt disting prin lărgimea orizontului de judecată și puterea de pătrundere a fenomenelor examinate. Aci observăm, mai ales, prezența unui intelect viu, iscoditor, capabil să evalueze rapid o situație, să discearnă liniile caracteristice ale unui fenomen și să selecteze cu ușurință esențialul.

Se impune din acest punct de vedere studiul *Poporanism, socialism și realitate* publicat în „Viitorul social”, studiu constituind un răspuns polemic la seria articolelor din „Viața Românească” (1907, nr. 8—11, și 1908, nr. 1 și 4) ale lui Constantin Stere reunite sub titlul *Social-democratism sau poporanism*. Studiul lui Cristian Racovski rămîne un text de bază și în anumite privințe nedepășit în literatura consacrată poporanismului, prin caracterul substanțial al analizei economiei românești, prin justetea aprecierilor privind tendințele evolutive ale proceselor social-economice, prin acuitatea cu care dezvăluie piedicile ce stau în fața unui autentic progres social-economic al țării și prin larga deschidere de idei asupra manifestării fenomenului poporanist pe plan european.

Este evident că Stere a găsit în persoana lui Racovski un adversar redutabil, excelent pregătit în tema tratată de mentorul „Vieții Românești”, între altele prin participarea activă a lui Racovski la dezbaterăa dintre narodnicii și socialiștii ruși (vezi *Op. cit.*, p. 177—184).

Ceea ce dă mai ales valoare studiului lui Racovski este, după părerea noastră, însăși unghiul de abordare a problemei capitalismului în România. El nu pornește de la parametrii dezvoltării industriei, așa cum proceda Stere, ci privește capitalismul ca pe un fenomen global și ca pe un proces istoric, dezvăluie sensurile și tendințele evolutive ale societății. Se aduce, în felul acesta, în discuție o imagine mai bogată și mai cuprinzătoare a fenomenului.

De asemenea, Racovski ridică o chestiune sociologică de interes fundamental, sesizată și formulată și de alți socialiști români, în special de C. Dobrogeanu-Gherea. Este vorba de articularăa procesului istoric românesc la cel european, în condițiile dezvoltării capitalismului ca

sistem de ansamblu. Racovski susține, în mod justificat, că modul de producție capitalist schimbă modalitatea în care transformările dintr-o țară sînt înrîurite de procesul de ansamblu al dezvoltării capitaliste în sensul că această înrîurire este mai activă, mai directă și se manifestă pe diverse planuri. Se realizează, astfel, o *inscriere a procesului istoric în acest ansamblu*, cu certe tendințe de a dobîndi formele de existență specifice ansamblului, deși aceste forme se modelează atît de structurile social-economice și politice anterioare, cit și de locul ce-l revine noului intrat în ansamblul evolutiv al capitalismului.

Prin studiul lui Racovski se aduc noi elemente de cercetare și înțelegere a problemei „dezvoltării țărilor înapoiate în orbita celor înaintate” — după binecunoscuta formulă a lui Gherea, de fapt a conectării fenomenului românesc la cel european, în condițiile dezvoltării capitalismului.

În numeroase alte studii Racovski reia radiografia asupra societății românești și a problemelor ei. Este drept, nu într-un cadru de ansamblu, ci oprindu-se la diferite aspecte parțiale. Astfel, el a analizat aspectele vieții politice, contribuind la sesizarea trăsăturilor acesteia, mai ales a lipsei de profunzime a democratismului politic și constituțional. Dacă aprecierea Partidului Național-Liberal, ca reprezentant exclusiv al burgheziei, și a Partidului Conservator, ca exponent exclusiv al moșierimii, ni se pare, într-un fel, rigidă și schematică, pulsația autentică a vieții politice este surprinsă cu vigoare și relief. De asemena, este bine realizată radiografia Partidului Conservator și a conservatorismului român și sînt percepute cu justețe condițiile care duceau la disoluția acestuia (vezi *Op. cit.*, p. 109—116).

Racovski pune și problema raporturilor P.S.D. cu alte partide și forțe politice. El se pronunță pentru posibilitatea unor alianțe sau colaborări pe terenul anumitor obiective, în măsura în care se vor manifesta forțe autentice democratice pe eșichierul politic românesc. Analizînd condițiile date de o manieră din care nu lipseau unele excese, așteptările lui Racovski sînt mai curînd pesimiste decît optimiste.

Un loc important în preocupările lui Racovski l-a ocupat problema agrară și situația țărănimii. A scris despre condițiile agriculturii românești cu justețe și pătrundere, dar mai ales s-a interesat de politica agrară și de soluțiile problemei. Deslănțuirea marii răscoală din 1907 l-a aflat pe Racovski în plină activitate. Evenimentul i-a deschis dintr-odată un cîmp nou de manifestare. Trebuie spus că aprecierea rolului luptei țărănimii și poziția sa față de răscoală ridică destule obiecții; Racovski dă dovadă de cramponare dogmatică și insuficientă suplețe militantă. Teza imbrățișată de el a fost, la început, aceea a inutilității acțiunii țărănimii prin răscoală. De aci dezacordul cu aceste forme de luptă. Poziția proeminentă a lui Racovski în mișcarea socialistă de la noi din țară a influențat întreaga atitudine de principiu a acesteia față de răscoală. Printre altele, el este autorul cunoscutului apel *Către lucrători și țărani! Către studenți („România muncitoare”* din 11—18 martie 1907) devenit punct de vedere oficial al mișcării socialiste în timpul evenimentelor din 1907.

Și la Congresul de la Stuttgart din august 1907 al Internaționalei a II-a Racovski a inspirat, ca membru al delegației române, o rezoluție (elaborată împreună cu delegați austrieci) în fond defetistă față de potențialul revoluționar al țărănimii (vezi și *op. cit.*, p. 106).

Desigur, teza lipsei de perspectivă a răscoalelor țărănești și judecarea lor din acest unghi nu era nici nouă și nici originală în mișcarea socialistă din România, ca și în cea internațională. Surprinzătoare este situarea lui Racovski în perimetrul acestei teze într-un moment de maximă deslănțuire a energiilor revoluționare ale țărănimii.

Este adevărat că dincolo de poziția de principiu, Racovski a căutat să mobilizeze cit mai activ cu putință mișcarea socialistă în sprijinul cauzei țărănimii. Apoi, el a revenit în repetate rînduri asupra evenimentelor din 1907, orientarea sa indicînd o tendință evidentă de radicalizare¹³. Faptul este pus în evidență de felul în care e considerată răscoală, ca un eveniment marcant al luptelor de clasă din România, de căldura care străbate pledoaria pentru cauza țărănimii și de vehemența atacurilor la adresa cuceririlor dominante ale societății („oligarhia boierească”) dar mai ales de radicalismul soluțiilor propuse în rezolvarea problemei agrare. Astfel, chiar în articolul *Chestia agrară*, publicat în septembrie 1907 în „Viitorul Social”, Racovski ridică problema „expropriării forțate a marii proprietăți” (*Op. cit.*, p. 79) pentru că în perioada dezbaterii reformelor inițiate de liberali (1913—1914) el să militeze pentru desființarea acesteia. În cuvîntare a rostită la Congresul Partidului Social-Democrat din aprilie 1914 el spunea: „Noi, partid social-democrat, noi, partidul revoluției sociale, nu ne putem opri la barierele pe care aritmetica de partid a liberalilor o ridică între diferitele categorii de proprietăți mari ... Viața singură

¹³ Notăm, astfel, că încă articolul *Prăbușirea morală* publicat în „România muncitoare” din 18—25 martie are o notă de mai pronunțată combativitate decît apelul *Către lucrători și țărani, către studenți*.

răstoarnă barierele ridicate de către liberali și acum nu mai poate fi vorba de altfel de expropriere decît de cea totală". (*Op. cit.*, p. 224.)

Reformele liberale în domeniul agrar din anii de după răscoală au găsit în Racovski un analist pătrunzător; sensul analizei sale ducea la concluzia insuficienței organice a rezultatelor reformelor înfăptuite după 1907.

Evenimentele anului 1907 au avut urmări nemijlocite asupra lui Racovski. Sub acuzația de „străin turbulent”, el a fost expulzat, deși era cetățean român, consilier județean și satisfăcuse serviciul militar în cadrele armatei române. N-au lipsit, desigur, intervenții pentru revenirea lui, făcute energic, pe căi diferite. Dobrogeanu-Gherea, prieten apropiat al lui Racovski, i-a dat tot sprijinul¹⁴ „Chestiunea Racovski” a fost mereu prezentă pe agenda mișcării muncitorești din România. Faptul se reflectă cu prisosință în coloanele presei socialiste, în multiplele întruniri și demonstrații de simpatie cu Racovski organizate în toată această perioadă la București, Ploiești, Brăila și în alte orașe ale țării.

Aflat în străinătate, Racovski a menținut contacte strînse cu tovarășii de idei, cu mișcarea muncitorească română. A scris în presa vremii, a angajat polemici cu reprezentanți ai cercurilor dominante, a încercat să revină în țară, întreținînd în jurul numelui său o atmosferă fierbinte. Peste hotare a reprezentat mișcarea socialistă din România, ca și pe cea din Balcani. Prezența sa în coloanele publicațiilor socialiste europene, inițiativele sale la congresele Internaționalei a II-a și pe plan balcanic au contribuit nu numai la creșterea prestigiului personal, dar și la o mai bună cunoaștere a problemelor socialismului sud-est european în ansamblul mișcării socialiste internaționale¹⁵. Este drept, nu toate inițiativele au fost izbutite sau suficiente de compănite. Prin intermediul gazetei „Napred”, scoasă de el în 1911, Racovski a încercat, se știe, să reconcilieze, în numele unității, pe tesniaci cu aripa „largă”, moderată, din mișcarea socialistă bulgară. Încercarea a eșuat datorită deosebirilor de principiu existente în orientarea celor două mișcări. Reintors în țară (la sfîrșitul anului 1911) Racovski se află din nou în miezul mișcării socialiste. A ținut rapoarte și cuvîntări la congresele Partidului Social-Democrat, a fost ales în Comitetul executiv al acestuia, a fost unul dintre protagoniștii mișcării.

Era vremea precipitării vertiginoase a evenimentelor pe scena istoriei balcanice. În timpul celor două războaie balcanice (1912—1913) n-au lipsit acuzațiile de filobulgar la adresa lui Racovski din partea unei anumite prese, ostilă mișcării muncitorești. Adevarul este că Racovski a fost mai presus de aceste bănueli insidioase. A militat pentru cauza popoarelor

¹⁴ Despre ajutorul celor apropiați din țară, în primul rînd al lui Dobrogeanu-Gherea pe care nu-l numește direct din delicatețe, Cristian Racovski mărturisea: „Nu pot termina fără să spun aci de ce mare însemnătate a fost pentru mine sprijinul activ ce am găsit eu în aceste împrejurări grele din partea citorva prieteni personali. Unii dintre ei sînt tovarășii vechi, care împreună cu prietenia lor ne dădeau și noțiunile socialismului. Decenii de ani au trecut, dar simpatia lor caldă nu ne-a părăsit niciodată” (Dr. C. Racovski, *Din regimul arbitrarului și lășităților. Contribuțiune la istoria oligarhiei române*, București, 1909, p. XV).

O frumoasă ținută în cazul expulzării liderului socialist a avut ziarul „Adevărul” și directorul său C. Mille. Racovski nota: „Și în primul loc trebuie să pomenesc aci „Adevărul” dlui Constantin Mille, care prin o apărare dibace și caldă, pe care nimic, nici amenințările și nici făgăduielile n-au putut-o slăbi, a dat afacerii mele cea popularitate care este o condiție esențială pentru triumful unei cauze drepte” (*Ibidem*, p. XXII).

Aflîndu-se la Leipzig, unde frecventa familia Zarifopol (ginerele lui Dobrogeanu-Gherea) Racovski l-a ținut pe I. L. Caragiale cu care s-a și împrietenit. Despre aceasta a scris și fiul lui Dobrogeanu-Gherea, Ionel, cunoscînd bine situația. „O bună parte din surghiun Racovski l-a petrecut la Lipsa, găzduit de Paul Zarifopol, pe care, după cum se știe, îl vizita foarte des Caragiale. Astfel s-a legat o foarte strînsă prietenie între Caragiale și Racovski...” (Ioan D. Gherea, *Amintiri*, Editura pentru literatură, 1968, p. 31). La apariția cunoscutei broșuri a lui Caragiale *Din primăvară pînă în toamnă*, Racovski scria: „Sub acest titlu modest se asoandă una din criticile cele mai drepte și mai virulente ce s-a făcut asupra întregii noastre alcătuiți politico-sociale... Publicul i-a făcut o primire strălucită și credem că nu numai pentru faptul că este scrisă de acela care a fost numit „cel mai mare scriitor român în viață” dar fiindcă conținutul ei corespunde stării sufletești a opiniei publice” („Viitorul social”, nr. 4 (1907), p. 353).

¹⁵ O trecere în revistă a acestei activități vezi în *Raportul Comitetului executiv al Partidului Social-Democrat din România* prezentat la Congresul al III-lea (6—8 aprilie 1914). Vezi *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1910—1915*, Edit. politică, București, 1968, p. 722—727.

balcanice, denunțând energic rivalitățile dintre clasele și cercurile dominante ale acestei zone europene, atît de frămîntată și încercată de istorie. El, care știa așa de bine situația și problemele sud-estului european își dădea seama ce pericol poartă în sine aceste rivalități în condițiile ascuțirii contradicțiilor dintre marile puteri în jurul Balcanilor. Aceste împrejurări și explică, probabil, insistențele pe care le-a pus Racovski în planul de confederație a țărilor balcanice. Îl vedem protagonist la conferințele socialiste interbalcanice, a organismelor și publicațiilor Federației socialiste din Balcani. Unele știri relativ la conferințele socialiste interbalcanice se află și în cuprinsul culegerii alcătuite de Ion Iacoș (*op. cit.*, p. 106; 197–198). Mult mai multe materiale adăpostește, desigur, presa socialistă a timpului¹⁶. Problema a fost intens agitată în anii din preajma primului război mondial.

Istoria pune însă la ordinea de zi alte sarcini de ordin național și statal în Balcani. Racovski a văzut legitimitatea deplinei unificări politico-statale a popoarelor din Balcani, în special a românilor. Ca și ceilalți socialiști români, el a subliniat justetea și caracterul firesc al acestei năzuințe naționale. Dar ca și ceilalți socialiști români, el nu a descifrat în ce fel se regăsește și se exprimă sarcina istorică a unirii în cuprinsul unui asemenea eveniment ca participarea României la război.

Primul război mondial era judecat ca fenomen global; socialiștii români n-au sesizat modalitatea în care sarcina națională se înscrie în acest eveniment. Nu pentru că războaiele, în general, nu ar comporta și o asemenea sarcină, ci *pentru că războiul dat ar exclude-o*. Participarea României la război era văzută, astfel, numai din perspectiva calamităților pe care evenimentele le-ar atrage după sine asupra țării, asupra poporului (calamități și suferințe, dealfte, reale și nenumărate, așa cum au arătat-o desfășurarea lucrurilor). De aci militarea socialiștilor români, inclusiv a lui Racovski, pentru neutralitatea României, strictă și necondiționată, în anii 1914–1916. Perspectiva satisfacerii idealului național ei o aveau în lumina favorabilă a transformării socialiste a societății, în atmosfera de pace și înțelegere între popoare, care se va statornici atunci. Năzuința nobilă și generoasă, dar care nu s-a impus cursului istoric al frămîntatei perioade de la începutul secolului nostru!

Este drept, atitudinea lui Racovski în perioada primului război mondial nu a fost lipsită de sinuozații. Mai ales la începutul marii conflagrații, neputînd să explice retransarea socialiștilor francezi și germani pe poziția apărării patriei¹⁷, a căutat s-o justifice¹⁸. A înțeles însă, nu peste mult timp, că este vorba de abandonarea principiilor și idealurilor fără de care socialismul își pierde substanța, că de fapt s-a ajuns la un faliment politic și teoretic al socialismului oportunism.

Așadar, ceea ce este propriu poziției lui Racovski în perioada războiului este respingerea alianțelor de clasă, sublinierea necesității ca proletariatul să militeze potrivit cu idealurile sale permanente și cu principiul luptei de clasă intransigentă. Departe de a se menține în pasivitate, socialiștii trebuiau să-și intensifice activitatea, să relanseze legăturile internaționale, în condițiile eradicării mentalității oportuniste, păgubitoare și falimentară. În acest spirit acționează Racovski pe plan intern și internațional. Acest spirit pătrunde polemica sa cu socialistul francez Charles Dumas (Vezi *Les socialistes et la guerre. Discussions entre les socialistes français et les socialistes roumains*, București, Cercul de editură socialistă, 1915) intervențiile sale în oficiosul socialist francez „Humanité” (din 17 martie 1915) sau scrisoarea de salut a lui C. Racovski către redacția cotidianului socialist rus „Golos” (ianuarie 1915)¹⁹. Dar mai ales în această lumină ni se dezvăluie Racovski la cea de-a doua conferință socialistă interbalcanică (6–8 iulie 1915) și la Conferința de la Zimmerwald (5–8 septembrie 1915) pentru convocarea căreia el a intervenit energic, a dus tratative cu socialiștii italieni, elvețieni, a avut întrevederi cu Lenin și Troțki (în mai 1915)²⁰. În ansamblu, Conferința a fost socotită de Lenin drept „un pas spre o ruptură ideologică și practică cu oportunismul și social-șovinismul”²⁰. Se cuvine subliniat că nici anterior și nici la această

¹⁶ Racovski făcea parte din Biroul și Comitetul Executiv al Federației social-democrate balcanice proiectată la Conferința socialistă interbalcanică de la București, din 6–8 iulie 1915. El era și redactorul „Buletinului socialist Balcanic” care urma să apară în limbile franceză și germană. (Vezi „Lupta zilnică” din 9–10 iulie 1915.)

¹⁷ Vezi „România muncitoare”, nr. 92 din august 1914; *Dezbaterile Congresului extraordinar al P.S.D.R. și ale mișcării sindicale în contra războiului*.

¹⁸ Scrisoarea a fost reproducă de „Lupta zilnică” (22 ianuarie 1915) ca și în publicațiile socialiste „Avanti”, „Arbeiter Zeitung”, „Narod” și „Rabotniceski vestnik” (Vezi *Op. cit.*, p. 248–250; 323).

¹⁹ Vezi Francis Conte, *op. cit.*, p. 150–153.

²⁰ V. I. Lenin, *Un prim pas*, în *Opere complete*, vol. 27, Edit. politică, București, 1964, p. 38.

conferință Racovski nu a ajuns la punctul de vedere leninist care orienta proletariatul și mișcarea socialistă spre transformarea războiului imperialist în război civil. El era pentru dezvoltarea luptei de clasă, dar nu în sensul împiedicării apărării naționale²¹. Susținea mai ales, încetarea războiului printr-o „pace fără despăgubiri și fără anexiuni” și milita pentru „redeş-teptarea internaționalei”, dar dornic să salveze unitatea acesteia, chiar dacă denunța energic oportunismul.

La mitingul organizat la Berna, în 8 februarie 1916, cu prilejul lucrărilor conferinței Comisiei socialiste internaționale lărgite, Racovski a ținut, alături de V. I. Lenin, D. Modigliani (Italia) și Robert Grimm (Elveția) o cuvântare puternică și impresionantă (Vezi *op. cit.*, p. 324). Nu-și modificase în principiu felul în care aborda războiul, dar parcă era mai vie chemarea ca socialismul „să revină la glorioasa tradiție a luptei de clasă revoluționară”, iar socialiștii să arate și să dovedească că progresul omenirii „nu se poate înfăptui decît prin revoluțiunea socială!” (*Op. cit.*, p. 266; 267.) Cuvinte avînd să dobindească forța unui adevăr răscolitor odată cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie care captează pe Cristian Racovski, desobizindu-i un alt capitol de viață, alte orizonturi de luptă și de acțiune.

Chiar și pînă la această nouă și mare pagină a vieții sale, Racovski se revelează ca un participant activ al multora dintre evenimentele însemnate ale mișcării socialiste europene și ca o prezență proeminentă a înșcării muncitorești din România la început de veac. A fost un militant pentru cauza socialismului, o fire pasionată și ardentă, dar nu mai puțin și un spirit constructiv și metodic. Tocmai imbinarea temerității luptătorului cu luciditatea omului de muncă organizată și de construcție metodică constituie, probabil trăsătura proprie a personalității sale și explică dimensiunea impunătoare a unei activități desfășurate pe multiple planuri — organizatoric, politic, ideologic, propagandistic etc.

O idee despre gîndirea și opera de propagandă a lui Racovski o sugerează selecția pe care o prezintă Ion Iacoș în *Scrieri social-politice*. Este, inevitabil, o parte cu totul restrînsă față de ceea ce a publicat Racovski în românește. Nu mai vorbim de totalitatea scrisului său care ar însuma, probabil, zeci de volume²².

Ținînd seama de rigorile la care trebuie să se supună antologiile din seria celei întocmite de I. Iacoș nu putem, totuși, să nu observăm faptul că antologia trebuia lărgită cu unele texte semnificative pentru ideile și gîndirea lui Racovski. Iată cîteva: *Lecciónes tre-cutului*; *Un asall naționalist*, *C. Dobrogeanu-Gherea*, *Trei aniversări*, *Războaiele balcanice*, *Ștefan Gheorghiu*, *Reorganizarea partidului*, *Spre revoluție*, *Les socialistes et la guerre etc.* Este drept, Ion Iacoș a prevăzut culegerea de *Scrieri social-politice* cu o bibliografie a lucrărilor lui Racovski publicate în România. (Ea conține nu mai puțin de 575 de titluri: lucrări, broșuri, articole, cuvîntări, intervenții.) Autorul culegerii ne-a dat un prețios instrument de lucru, întocmit, în general, cu destulă acuratețe. (Am aminti numai că la pseudonimele menționate s-ar mai putea adăuga și cel de S. Gherengiceanu pe care credem că l-a folosit tot Racovski.) De asemenea, trebuiau menționate unele documente despre care se știe că au fost scrise de Racovski din spusele lui în public, fără să fie, totuși, iscălite. Așa este Apelul menționat mai sus *Către lucrători și fărani, către studenți*, la fel și Manifestul Cercului socialist „România muncitoare” — *Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și rușine*, editat cu prilejul jubileului regal din 1906²³.

Cum era și firesc, mai ales atunci cînd e vorba de o figură despre care s-a scris puțin, Ion Iacoș, precede scrisorile lui Cristian Racovski de un studiu introductiv. Găsim aci date utile despre formarea lui ca socialist, despre legăturile sale cu cunoscute figuri ale mișcării

²¹ Ibidem, *Socialismul și războiul în Opere complete*, vol. 26, Edit. politică, București, 1964, p. 327.

²² G. Haupt nota cu privire la volumul și aria tematică a scrisului lui Racovski: „Propagandist neobosit, eist erudit, publicist și polemist de mare talent, este autorul citorva sute de broșuri, studii și articole. Scrierile și discursurile sale au apărut în numeroase limbi și în nenumărate ziare și reviste. Racovski a tratat problemele cele mai diverse: de la teoria marxistă, trecînd la istorie, filozofie și artă, pînă la practica luptei cotidiene muncitorești” (Georges Haupt, Jean-Jacques Marie, *Op. cit.*, p. 357).

* Indicațiile privind data și condițiile publicării lor se află în bibliografia întocmită de I. Iacoș.

²³ „Faptul că l-am redactat eu — menționa Racovski — n-a fost tîgăduit niciodată și n-am căutat să mă sustrag responsabilității de autor”. (cf. *Din regimul arbitrarului și lașității. Contribuțiune la istoria oligarhiei române*, București, 1909, p. 50.)

muncitorești internaționale (deși simpla enumerare de nume nu rezolvă situația, atunci când e vorba de afinități și influențe, de contacte ocazionale sau de trainice legături de idei), despre activitatea sa de publicist. (A fost membru fondator și a colaborat foarte activ la „România muncitoare” — resp. „Lupta” și „Lupta zilnică” — și „Viitorul social”, a scris frecvent în coloanele altor publicații socialiste: „Muncitorul căilor ferate”, „Tribuna transporturilor”, „Fer și metal”, „Lemn și mobilă”, „Calendarul muncii”, „Viața socială”, „Facila” etc.) De asemenea, studiul lui I. Iacș face mențiuni la activitatea organizatorică a lui Racovski în mișcarea din țara noastră.

În ce privește moștenirea teoretico-ideologică a militantului socialist, studiul introductiv ne pare indecis între analiza substanței acesteia și prezentarea cimpului ei problematic. Mai franc vorbind, Ion Iacș a conturat geografia preocupărilor lui Racovski, dar nu a întreprins, în măsura cuvenită, un examen al caracteristicilor gândirii sale sociale, al profilului său de militant socialist, pe plan intern și internațional, la hotarul dintre cele două veacuri. Fiindcă trebuie să convenim că nu spun prea mult o serie de epitețe sau de constatări comune ca: „Racovski surprinde fenomenele supuse analizei în conexiunea lor firească, desvăluind cauzele obiective și subiective, ca și cele care le-au generat” etc., sau: „Soriful său e caracterizat printr-o expunere clară a ideilor, însoțite de soluții realiste pentru activitatea teoretică și practică a mișcării muncitorești” (*Op. cit.*, p. 14; 15).

Uneori sensul ideilor lui Racovski nu este transmis cu toată acuratețea, chiar dacă se apelează la citate, așa cum e cazul cu citatul voind să sugereze în ce chip Partidul socialist reprezintă interesele naționale autentice (*op. cit.*, p. 17). Alături s-ar fi cuvenit mai mare stăruință pentru a dezvălui complexitatea și bogăția de sensuri a unor opinii ale militantului socialist cum sînt, de pildă, cele privitoare la industrializare. Este adevărat I. Iacș amintește perspectiva de judecată a lui Racovski, implicind raportul dintre industrializare și interesele de clasă ale proletariatului, dar ar fi urinat să se valorifice tocmai nuanțările raționamentului său. Cît privește teza despre felul în care realitatea social-istorică românească se articulează la cea general europeană, în condițiile capitalismului, ea nu este, după părerea noastră, abordată în acord cu sensul ei real. Iată cum apare în formularea din studiu: „Relația dintre țările mai dezvoltate din punct de vedere industrial și cele mai puțin dezvoltate, între care și România, folosirea cuceririlor științei și tehnicii înaintate din diferite sectoare de activitate și aplicarea lor în țara noastră l-au preocupat îndeaproape pe Racovski, care ținea însă să precizeze că asemenea metode noi nu le putem transporta și implanta la noi cum transportăm semințele de flori sau de cereale, ci se cer aplicate în funcție de condițiile și particularitățile României” (*Op. cit.*, p. 23). De fapt chestiunea gândită de Racovski e alta.

Nu se explicitează în chipul cel mai adecvat nici ideile sale despre natura fundamental deosebită a partidului clasei muncitoare față de cea a partidelor burgheze. „Racovski a demonstrat — se scrie în studiu — deosebirea fundamentală dintre partidul muncitorimii (ce termen vag! — n.n.) ca partid de masă, organizat la nivel național, cu un program și o tactică precisă, și partidele politice burgheze, care «nu sînt organisme încheiate pe baza unui principiu general, conservator sau liberal... ci un fel de aglomerare fără coeziune, unde indivizii sînt legați prin interese personale și trecătoare” (*op. cit.*, p. 26—27). Evident, existau deosebiri esențiale și de natură organizatorică între partidul social-democrat și partidele burgheze ale vremii. Zidul despărțitor dintre aceste partide este dat însă de natura intereselor de clasă și de obiectivele urmărite de ele.

În studiul introductiv se folosesc citate în care Racovski subliniază ideea de revoluție și de dictatură a proletariatului. Ea este centrală pentru caracterizarea gândirii militantului socialist. De aceea ar fi meritat să fie analizată. Aici ne mărginim să subliniem că nu se susține imaginea acreditată altădată în literatura de specialitate despre un Racovski adept exclusiv al căii legale de luptă. Este drept, în unele texte importante, cum ar fi raportul privind tactica mișcării la cea de a II-a conferință a sindicatelor și cercurilor socialiste (din 29—30 iunie și 1 iulie 1907) el declară: „Cucerirea drepturilor noastre pe cale legală trebuie să fie ținta noastră”²⁴. Trebuie însă avut în vedere că în raport această idee ținea spre o cit mai netă delimitare de acțiunile violente *individuate*. În plus, declarația era făcută la puțină vreme de la marea răscoală țărănească. Or aci, se știe, Racovski a apelat la falsa alternativă: potențial revoluționar spontan — potențial revoluționar organizat, disciplinat, ceea ce a dus la dezavuarea mișcării. Aceasta nu trebuie să întunece eforturile lui Racovski ca mișcarea socialistă să-și asume și să acționeze ca promotoare și apărătoare a cauzei țărănimii, ca exponentă a unității de interese muncitorești-țărănești.

²⁴ Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1900—1909, Edit. politică, București, 1975, p. 581.

Ceea ce ne pare semnificativ pentru orientarea lui Racovski din primul deceniu și jumătate al secolului nostru — explicând și disponibilitățile evoluției sale ulterioare — este însă faptul că el acceptă și ideea revoluției în termeni de acțiune. A făcut-o până la răscola din 1907, a făcut-o și după aceea. „Revoluția socială, ca și orice transformare politică — scria el în 1908 — nu este un act automatic a nu știu cărei dezvoltări obiective, ci un act subiectiv și conștient. Nu un rezultat al calculelor economiștilor sau al meteorologilor din istorie, ci manifestări ale voinței și forței proletariatului. Acesta din urmă, ca să decidă, va consulta nu statisticile fabricilor care au de la 100 de muncitori în sus, ci pregătirea sa pentru luptă și împrejurările istorice în acest război; în războiul social succesul celui care atacă va depinde atât de forțele lui, cât și de forțele și pozițiile adversarului” (*Op. cit.*, p. 155). Aceeași idee, exprimată figurat apare în altă scriere a sa, tot din anul 1908. „Este un cuvânt care spune că toate genurile literare sunt bune, afară de acelea care sunt plictisitoare. Puteți spune ceva analog despre mijloacele de luptă la care trebuie să recurgă proletariatul: toate sunt bune, afară de acelea care aduc rău mișcării. În această privință nu există o dogmă” (*Op. cit.*, p. 195). În aceeași direcție se desfășoară, în fond, raționamentul și în articolul său *Chestiuni de tactică. Mijloace violente și mijloace pașnice* (*op. cit.*, p. 208—211).

În preajma primului război mondial se înmulțesc mențiunile la revoluție, înțeleasă în termeni de acțiune. Astfel, Racovski susținea în rezoluția asupra *tacticii mișcării* propusă spre aprobare Congresului al II-lea al P.S.D.R. și al IV-lea al sindicatelor (1912): „Al II-lea Congres declară că și mișcarea proletară din România este o mișcare esențial revoluționară. Pentru atingeră scopului, proletariatul n-are să țină seama în lupta sa de niciuna din prejudecățile pe care le răspîndește burghezia pentru menținerea domniei sale. Singurul sfătuitor sunt interesele sale de clasă. Mijloacele la care va recurge proletariatul trebuie să fie în primul rînd în armonie cu scopurile sale și în proporție cu forțele sale ... dacă revoluția violentă poate să apară într-o zi ca un mijloc de luptă, ea nu poate să fie decît revoluția spontană nu a unui mănunchi de oameni, ci a unui popor întreg, împiedicat de a-și apăra interesele pe căi legale”²⁵. Foarte limpede apare accepția revoluției ca luptă insurecțională a maselor în broșura *Războaiele: cauze, consecințe, sfîrșit*. „Eliberarea popoarelor nu poate fi decît opera lor însele, iar nu a claselor stăpînitoare — scrie Racovski; Războiul este mijlocul la care recurg acestea din urmă. Mijlocul la care recurg clasele asuprite este lupta organizată în Partidul social-democrat, luptă care recurge la întruniri, la alegeri parlamentare, la greve și, cînd împrejurările o impun, la *revoluția violentă* (subl. în text — n.n.) pentru înfăptuirea țelului ei” (*op. cit.*, p. 247).

Faptul că Racovski a văzut în revoluția socială nu numai transformarea, ci și actul transformator, nu numai caracteristicile procesului petrecut, ci și evenimentul, în dinamismul acțiunii maselor, reiese și din rolul pe care-l atribuie partidului în triumful revoluției. Partidul era, în concepția lui Racovski, expresia unității conștiinței și a organizării politice. Întreaga lui acțiune și gîndire, ca socialist, era pătrunsă de importanța rolului ce revine acestor două pirghii în succesul cauzei proletariatului. „Partidul social-democrat — preciza el — este organizatorul revoluției sociale. Dacă în pregătirea revoluției sociale lupta electorală este de folos, noi o admitem, precum admitem și celelalte mijloace de luptă: greva generală, revoluția etc. ... Ceea ce vrem să stabilim noi este că *cucerirea puterii politice*, adică a puterii de a făuri legi, este *condiția esențială* pentru triumful revoluției socialiste”²⁶.

Din perspectiva cuceririi puterii politice de către proletariat, folosindu-se de toate mijloacele care-l aduc mai sigur apare acest țel, Racovski a pus și problema dictaturii proletariatului. A văzut în ea nu neapărat aspectul dominației violente, ci funcția de organizare a societății socialiste, cu ajutorul pirghiilor politico-statale. „Această perioadă de organizare a societății socialiste cu ajutorul mașinei guvernamentale este ceea ce se numește *dictatura politică a proletariatului* (subl. în text — n.n.) către care trebuie să țințească toate luptele sale”. (*Op. cit.*, p. 135.)

Ion Iacoș a căutat să valorifice aspectele pozitive ale gîndirii și activității lui Racovski. Tocmai de aceea s-ar fi cuvenit o dezbateră mai amplă și mai temeinică a tezei enunțate mai sus, privită în conexiune cu orientarea generală a scrierilor sale, cu spiritul lor, cu alte

²⁵ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1910—1915*, Edit. politică, București, 1968, p. 378.

²⁶ „România nuncitoare”, nr. 45 din 13 iunie 1913; vezi și nr. 47 din 20 iunie 1913.

momente nodale ale preocupărilor lui Racovski (intensificarea acțiunii politice, întărirea coeziunii interne a partidului etc). și cu perspectiva viitoarei evoluții politice a sa, pentru a-i contura mai precis caracteristicile de militant socialist. Fiindcă, în fond, și după apariția culegerii de față continuă să rămână problema definirii trăsăturilor gândirii social-politice a lui Racovski, a trasării profilului său ca tip de militant socialist, după cum continuă nevoia adin-cirii analizei aspectelor tematice, a cercului de probleme îmbrățișat de acesta, de care Ion Iacoș s-a ocupat ceva mai larg.

Oricât de mare ar rămâne sarcina cercetării viitoare, în ambele direcții amintite, începutul a fost făcut prin culegerea întocmită de I. Iacoș, ca și perceperea mai clară a dimensiunilor acestei sarcini. Ceea ce, trebuie să recunoaștem, nu este puțin. Prin culegerea de față ne apropiem mai mult de înțelegerea faptului că Racovski a fost o personalitate marcantă a socialismului român și a mișcării socialiste internaționale la începutul secolului al XX-lea, o conștiință puternică și activă care a rămas fidelă chemării sale și crezului ei interior.

Damian Hurezeanu

SIMPOZIONUL ROMÂNÔ-TURC DE ISTORIE

În zilele de 25—28 mai 1978, la Institutul de istorie „N. Iorga” din Bucureşti, s-au desfăşurat lucrările Simpozionului româno-turc de istorie, organizat de Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România, Societatea turcă de istorie (*Türk Tarih Kurumu*) şi Institutul de istorie „N. Iorga”. Delegaţia turcă a fost compusă din prof. dr. Bekir Sitki Baykal (conducătorul delegaţiei), prof. dr. Afet Inan, prof. dr. Bahadır Alkim, prof. dr. Semavi Eyice şi prof. dr. Tayyib Gökbilgin. Din partea română au participat academicieni, cadre didactice universitare, cercetători şi studenţi.

La şedinţa inaugurală a fost prezent prof. dr. doc. Mihnea Gheorghiu, preşedintele Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice. Au fost, de asemenea, de faţă, Nahit Özgür, ambasadorul Turciei la Bucureşti, şi membri ai ambasadei.

În cuvîntul de deschidere şi de salut, *prof. dr. Ştefan Ştefănescu*, membru al Prezidiului Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, directorul Institutului de istorie „N. Iorga”, a relevat semnificaţia simpozionului de la Bucureşti, care continuă pe cel organizat la Ankara în 1977, de către Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice şi *Türk Tarih Kurumu*, cu prilejul sărbătoririi Centenarului Independenţei de stat a României: este vorba de primele acţiuni comune ale celor două instituţii, vizînd stringerea legăturilor de colaborare dintre istoricii români şi turci, pe linia bunelor raporturi existente actualmente între popoarele romîn şi turc, între Republica Socialistă România şi Republica Turcia. Simpozionul se înscrie totodată în suita mai largă de manifestări care preced vizitei preşedintelui Republicii Turcia, Fahri Korutürk, în România, ca răspuns la vizita pe care preşedintele Nicolae Ceauşescu a întreprins-o anul trecut în Turcia.

La rîndul său, *acad. Emil Condurachi*, în calitate de profesor la Universitatea din Bucureşti şi de secretar general al Asociaţiei internaţionale de studii sud-est europene, a salutat iniţiativa organizării acestei reuniuni ştiinţifice, care va contribui, fără îndoială, la crearea unei atmosfere de încredere, căldură şi conlucrare între istoricii români şi turci. El a evocat succesul simpozionului turco-român de la Ankara de anul trecut, ca fiind extrem de semnificativ pentru stadiul noilor raporturi româno-turce, căci în 1977 Societatea turcă de istorie a celebrat Centenarul Independenţei de stat a României cu o căldură care dovedeşte cu prisosinţă că adversarii de ieri au devenit amici de azi. În calitate de preşedinte al Societăţii Numismatice Române, care şi-a sărbătorit în acest an 100 de ani de existenţă, *acad. Em. Condurachi* a oferit delegaţiei turce, în semn de omagiu, medalia jubiliară a Societăţii, precum şi un exemplar al medaliei de argint bătute cu prilejul celei de-a doua Conferinţe balcanice organizate la Istanbul (20—26 oct. 1931), sub auspiciile preşedintelui Mustafa Kemal Atatürk.

În răspunsul său, conducătorul delegaţiei turce, *prof. dr. Bekir Sitki Baykal*, vicepreşedinte al Societăţii turce de istorie, titularul Catedrei de istorie modernă a Turciei de la Universitatea din Ankara, şi-a exprimat satisfacţia că se află în România cu un scop nobil, acela de a stabili relaţii de colaborare mai strînsă între Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice şi *Türk Tarih Kurumu*, astfel încît noi, istoricii, prin cercetarea trecutului să slujim viitorul relaţiilor dintre popoarele noastre.

Au urmat apoi comunicările. În prima zi, *prof. B. S. Baykal* a prezentat comunicarea: *Consideraţi asupra „Istoriei Imperiului otoman” a lui N. Iorga*, iar profesoara Afet Inan, *Drepturile femeii în Turcia*.

Profesorul Baykal (care a tradus în limba turcă vol. V al istoriei otomane a lui N. Iorga) a început prin a remarca faptul că, printr-o fericită coincidenţă, în ziua de 26 mai — a doua zi după deschiderea simpozionului — se vor împlini 68 de ani de la intrarea lui Iorga la Academia Română, aniversare pe care istoricii turci sînt fericiti s-o întîmpine în casa ilustruului savant. Personal, a luat cunoştinţă cu *Istoria* lui N. Iorga încă de pe vremea cînd era student în Germania, cînd a şi tradus în turcă Introducerea la *Geschichte des Osmanischen Reiches*. A hotărît să traducă integral volumul V din *G.O.R.*, întrucît acesta începea cu istoria otomană din chiar punctul unde-o lăsase Hammer. Primul merit al lucrării lui Iorga a fost acela că a

răspuns exigențelor vremii sale, cărora nu le mai corespundeau vechile sinteze ale lui Hammer și Zinkeisen, atât ca metodă și viziune, cât și ca informație. Pînă la Iorga, istoria otomană era prezentată mai mult sub aspectul său anecdotic, exotic și genealogic. Singur Zinkeisen acordase o anumită însemnătate istoriei culturale. Iorga a fost primul învățat, care a prezentat istoria otomană în context universal și care a stăruit nu numai asupra moștenirii de către Imperiul otoman a tradițiilor imperiale bizantine, ca și a celor islamice, califale, dar și asupra continuității dintre statul selgiucid și belicurile turcești din Anatolia, pe de o parte, și Imperiul otoman, pe de altă parte. Tot Iorga a atras atenția asupra caracterului cosmopolit al statului otoman, insistînd asupra faptului că nu trebuie să se facă obișnuita eroare de a se pune semnul egal între statul otoman și cel (național) turc, căci, dimpotrivă, statul otoman a constituit o piedică în calea dezvoltării spiritului național turc, după cum Islamul a fost o piedică în calea modernizării structurilor socio-economice și instituționale. De aceea, Iorga a putut să prevadă (înainte de Atatürk—M. M.) că numai un stat național, laic și democratic poate să-i salveze pe turci și să le deschidă calea spre o autentică dezvoltare modernă.

Opera lui N. Iorga, „bun comun al culturii mondiale” — a conchis prof. Baykal — e plină de sugestii, după cum are nevoie, desigur, de o serie de corective, în lumina cercetărilor din ultimii 70 de ani. De fapt, fiecare generație își scrie propria istorie, potrivit viziunii și exigențelor proprii. (Generația noastră, de la Iorga încoace, nu și-a scris încă, după părerea profesorului Baykal, această istorie a sa, o „adevărată istorie otomană”). Or, judecînd opera lui N. Iorga din acest unghi de vedere, este neîndoielnic că ea și-a îndeplinit cu prisosință rostul său istoric.

Pe marginea comunicării, concepută, cum se vede, ca un omagiu adus marelui istoric român, care prin sinteza sa a adus reale servicii mai bune cunoașterii reciproce și apropierii dintre popoarele român și turc, au luat cuvîntul Emil Condurachi, Mihail Guboglu, Mehmet Ali Ekrem, Vasile Liveanu și Semavi Eyice.

Acad. Em. Condurachi a subliniat că *G.O.R.* reprezintă realmente un moment al istoriografiei mondiale și că meritul ei — dincolo de noile documente și puncte de vedere introduse între timp în circuitul științific — este de a fi așezat istoria otomană în contextul mai larg al istoriei universale, tratînd Imperiul otoman în cadrul marilor imperii universale.

Prof. M. Guboglu a evidențiat contribuțiile aduse de prof. Baykal la studiul istoriei moderne a Imperiului otoman și calitățile traducerii turcești realizate de domnia sa din *G.O.R.*

Mehmet Ali Ekrem a insistat asupra necesității de a se scrie o istorie obiectivă, științifică a poporului turc și a sugerat, în context, să se traducă în limba română valoroasa sinteză a lui N. Iorga.

Dr. V. Liveanu a făcut unele referiri la modernizarea Imperiului otoman, sub semnul raporturilor Orient-Occident, și a relevat că această problemă a reținut în chip deosebit atenția lui N. Iorga, intrucît acasă, în propria-i țară, savantul era confruntat cu aceeași problemă.

Prof. dr. Semavi Eyice a atras atenția asupra faptului că viziunea și contribuțiile lui N. Iorga în domeniul istoriei otomane trebuie căutate nu numai în marea sinteză *G.O.R.*, dar și în „micile” sale lucrări, care ating doar tangențial problematica otomană, cum ar fi, de pildă, cele cuprinzînd relații de călători occidentali în Orient.

În ce ne privește, regretăm absența de la simpozion a cunoscutelor noastre specialiste în turcologie, dr. doc. Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, care, după cum se știe, s-a ocupat îndelung de N. Iorga ca istoric al Imperiului otoman, scriînd recent și o substanțială carte pe această temă. Sintem de acord cu prof. Baykal că o adevărată istorie a Imperiului otoman, la nivelul exigențelor vremii noastre și cu metodele ei moderne de cercetare, nu s-a scris încă. Probabil însă că această mare sinteză nu se va mai scrie decît colectiv, sintezele individuale nemaifiind posibile — după cum o dovedesc ultimele încercări — decît parțial, pe perioade limitate. Din acest punct de vedere, se poate aprecia, aproape fără teamă de a greși, că sinteza otomană a lui N. Iorga va rămîne ultima lucrare de anvergură de acest gen realizată de un singur om. În tot cazul, prezentarea acestei monumentale scrieri în haină românească și cu necesarele aduceri la zi ar fi de mare utilitate publicului larg, iubitor de istorie din țara noastră, datorită bogăției de idei și intuiției geniale de care e străbătută lucrarea învățatului român.

Comunicarea doamnei *Afet Inan* — fiica adoptivă a lui Mustafa Kemal Atatürk — s-a ocupat de contribuția pe care femeile au adus-o la războiul de eliberare națională al poporului turc din 1919—1923 și de drepturile pe care ele și le-au dobîndit, pe această bază, în statul turc modern, fondat de Atatürk. Autoarea — a cărei carieră reprezintă ea însăși un simbol al emancipării femeii turce moderne — a fost de multă vreme preocupată de asemenea probleme, cercetînd bogate fonduri de arhivă. Ea a atras atenția asupra faptului că aportul femeilor la eliberarea teritoriului turc de sub ocupație străină și la crearea Republicii Turcia este, în genere, prea puțin cunoscut, iar, cînd este cazul, este înfățișat mai mult sub aspect strict material (au cîrât muniții, au colectat articole necesare armatei etc.). Or, în realitate, acest aport a fost

mult mai substanțial și a cuprins și forme de luptă „intelectuală”: propagandă prin presă, mitinguri de protest, informarea opiniei publice mondiale asupra ororilor regimului de ocupație etc.

În intervenția sa, dr. *Eliza Campus* a insistat asupra legăturii indispensabile dintre politica internă și cea externă, relevând în acest sens, reflectarea democratismului politicii interne a lui Atatürk asupra politicii sale externe, îndreptată spre pace, înțelegere și colaborare în Balcani și în întreaga lume (potrivit celebrei sale formule: „Pace în țară, pace în lume” — M.M.). În context, s-au evocat bunele raporturi româno-turce din perioada interbelică, culminând cu formarea Antantei Balcanice (1934—1938), perioadă ce a coincis și cu mandatul prezidențial al lui Mustafa Kemal în Turcia.

În ziua următoare, 26 mai, au fost prezentate comunicările susținute de profesorii: *Bahadır Alkım*, *Săpăturile de la İkiztepe din regiunea Samsun. Noi contribuții la relațiile culturale dintre Anatolia și Balcani în epoca eneolitică și la începutul epocii bronzului*, *Semavi Eyice*, *Relații artistice turco-române* și *Tayyib Gökbilgin*, *Structura relațiilor turco-române și cauzele unor dispoziții și decizii ale suveranilor otomani adresate domnilor din Țara Românească și Moldova în sec. XVI—XVII*.

În comunicarea, bogat ilustrată și întemeiată pe un splendid material arheologic, susținută de prof. *B. Alkım* de la Universitatea din Istanbul, s-a insistat — după cum rezultă și din titlu — asupra similitudinilor și legăturilor dintre zona micro-asiatică și cea sud-est europeană în epoca eneolitică și de început a epocii bronzului. La rândul său, cunoscutul istoric de artă *Semavi Eyice* a prezentat o serie de monumente care pun în evidență interconexiunea istoriei Turciei cu cea a României (bunăoară, monumente antice din Turcia privind pe daci sau pe Traian) sau legături artistice româno-turce din perioada medievală și modernă: elemente turcești la unele edificii românești (Cozia, Curtea de Argeș, biserica Fundeniei Doamnei din București etc), construcția unor hanuri românești după modelul caravanseraiurilor turcești s.a. Au fost înfățișate imagini comparative, în baza cărora istoricul turc a afirmat că, de pildă florile, arcadele și discurile ornamentale de la Curtea de Argeș sînt executate sub influența artei de la moscheia lui Bayezid II, construită la începutul secolului XVI, deci contemporană cu biserica episcopală de la Curtea de Argeș etc.

Comentînd interesanta comunicare, dr. *Răzvan Theodorescu* a relevat, între altele, că există un anume cosmopolitism și manierism în arta otomană de la sfîrșitul sec. XVI — începutul sec. XVII, care va culmina cu „epoca lălelelor” din secolul XVIII. Sub influența acestui cosmopolitism otoman, apare o anumită „atitudine regală a monumentelor principilor români”. Cît privește „moda turcă” din Europa, inclusiv din țările române, din epoca modernă, ea se datorește în primul rînd expansiunii culturale a Europei, dornică să asimileze noi orizonturi culturale cu parfum exotic din afara Europei.

În ce ne privește, readucem în atenție opinia regretatei cercetătoare *Corina Nicolescu* (care a studiat cu rodnice rezultate raporturile artistice dintre țările române și Orientul Apropiat și, în context, dintre țările române și Imperiul otoman) că influența orientală, inclusiv turcească, asupra artei noastre nu s-a limitat decît la elemente decorative, de suprafață, în vreme ce structura și concepția de ansamblu a monumentelor noastre rămîn bizantine și autohtone. Lucrul nu trebuie uitat a fi subliniat atunci cînd se vorbește de o influență turcească asupra artei românești. Pe de altă parte, credem că pe viitor ar trebui puse în lumină și acele indicii — puține, e drept, la ora actuală —, care vorbesc de o prezență românească în arta otomană (bunăoară, influența prelucrării bronzului transilvănean asupra celui otoman, existența unor meșteri decoratori moldoveni la construcția unor moschei sau în Orientul creștin etc). În tot cazul, studiul sistematic al acestor legături artistice, început cu rezultate atît de promițătoare, trebuie continuat cu eforturi sporite și fără prejudecăți.

Cu foarte mare interes a fost așteptată comunicarea profesorului *Tayyib Gökbilgin*, cunoscut osmanist, de la Universitatea din Istanbul, consacrată raporturilor politico-juridice româno-otomane în secolele XVI—XVII. În prima parte a contribuției sale, istoricul turc a trecut în revistă principalele momente ale procesului de instituire a dominației otomane în țările române și prevederile de bază ale statutului acestor țări în sistemul otoman, după cunoscutele texte din 1772 ale „capitulațiilor” (după *Testa* și *Noradounghian*). Autorul a citat numeroase porunci (*hüküm*), în special din secolul XVII, care confirmă existența autonomiei românești față de Poartă. El a afirmat că pentru a înțelege și studia mai bine relațiile româno-otomane, trebuie să se aibă în vedere următorii 4 factori: 1. atitudinea marelui vizir și a Divanului imperial, care emiteau poruncile în numele sultanului; 2. expedițiile otomane (cauze, obiective, modalitate de conducere, aprovizionare etc); 3. dispozițiile Vistieriei; 4. situația „raialelor” (a supușilor) — principala sursă de venituri a Vistieriei — a căror bunăstare constituia o preocupare pentru sultan.

Turcologii *Mustafa A. Mehmeli* și *Mihail Guboglu* au adus elogiul îndelungatei și rodnicei activități istorice a profesorului T. Gökbilgin, al cărui sprijin acordat turcologilor români a constituit o încurajare pentru aceștia.

Lectorul univ. dr. Mihai Maxim a relevat interesul și valoarea comunicării prezentate din punct de vedere al noilor documente extrase din arhivele turcești, al problematicei de ansamblu a puterii otomane în secolele XVI—XVII și, în fine, al cunoașterii instituțiilor otomane, al căror strălucit cunoscător este prof. Gökbilgin. Documentele evocate de prof. Gökbilgin confirmă deci și ele că la baza redactării textelor din 1772 ale „capitulațiilor” au stat nu numai o tradiție și un fond istoric real cert, cum a arătat prof. Ștefan Ștefănescu, dar și acte reale și oficiale ale Porții, confirmând statutul autonom al țărilor române față de Imperiul otoman. Cercetările din ultima vreme au pus în lumină existența unor asemenea acte, diferite ca formă de textele modernizate din 1772, dar foarte asemănătoare cu acestea ca fond și care prezintă o serie de elemente comune cu „capitulațiile (*ahidnâme*) clasice acordate de statul otoman marilor puteri creștine. Chiar firmele și beratele adresate domnilor români după instaurarea efectivă a dominației otomane în țările române — mijlocul veacului XVI — mai păstrează elemente specifice abidnâme-elor (acte otomane cu caracter intern), deși sînt concepute sub forma unor acte de caracter intern, în urma schimbărilor intervenite în raporturile osmano-române.

Poruncile adresate domnilor români prezintă particularități față de cele adresate simplilor beilerbei și prin titulatura rezervată voievozilor români, asemănătoare în bună măsură cu aceea a suveranilor creștini. Atunci cînd acesta nu există, lucrul se explică prin aceea că marile colecții de *deftere* ale Porții, păstrate pînă astăzi, conțin, de fapt, nu originale, ci copii (suret), care nu mai reproduc toate detaliile originalelor. În fine, simpla utilizare a termenului de *vilayet* pentru țările române nu înseamnă că acestea erau în adevăr provincii otomane căci în veacurile XVI—XVII termenul se folosea în sensul de „țară”, „ținut” și în această accepțiune îl găsim în documente la desemnarea unor state ca Franța (*Franca vilayeti*), Polonia (*Leh vilayeti*), Veneția etc.

Neîndoielnic, în studiul acestor probleme ale relațiilor turco-române, avem nevoie de cunoașterea istoriei, limbii și paleografiei otomane, de cercetarea bogatelor arhive turcești, or în aceste domenii sprijinul și colaborarea învățaților turci ne pot fi de neprețuit folos. Asemenea colaborare nu poate fi decît utilă întăririi relațiilor de prietenie dintre popoarele română și turcă, progresului științific în general.

Răspunzînd, *prof. T. Gökbilgin* a mulțumit pentru elogiile și observațiile făcute pe marginea comunicării sale. Întrucît lucrările simpozionului au ajuns la capăt, domnia sa a exprimat în numele întregii delegații turce grațitudinea acestora pentru căldura și ospitalitatea aleasă cu care a fost primită la București. Învățațul turc a precizat că delegația turcă a ales în mod expres teme generale pentru comunicări — fără a intra în detalii — cu scopul de a servi astfel înțelegerii reciproce, întăririi încrederii între istoricii turci și români.

Înainte de a declara închise lucrările simpozionului, *prof. dr. doc. Mihai Berza*, membru corespondent al Academiei R. S. România, directorul Institutului de studii sud-est europene din București, și-a exprimat satisfacția pentru faptul că Societatea turcă de istorie a fost extrinsec de sensibilă față de organizarea acestei reuniuni, trimițînd la București 5 personalități marcante ale istoriografiei turce contemporane care, prin profilul specialității lor, s-au îmbinat armonios. Comunicările ne-au dat un „avant-gout” pentru viitorul congres de studii sud-est europene de la Ankara, atît prin prezentarea unor legături culturale în antichitate (prof. B. Alkim) sau în epoca medie și modernă (prof. Seuravi Eyice), cît și prin evocarea unor aspecte ale raporturilor politice turco-române (prof. T. Gökbilgin). Rămîn însă de explorat și alte domenii ale relațiilor dintre cele două popoare, de pildă în cîmpul literaturii.

Aducînd mulțumiri distinșilor oaspeți pentru efortul lor nobil, prof. M. Berza a încheiat subliniind că „avem nevoie de arhivele dv., de cunoștințele și înțelegerea dv.” în cercetarea relațiilor turco-române, care nu poate decît să servească științei și mai bunei cunoașteri a popoarelor noastre.

În scopul de a oferi oaspeților posibilitatea de a lua contact direct cu unele realizări artistice și de altă natură ale poporului român, s-au organizat vizite la Muzeul de istorie al R. S. România, Muzeul Satului, la o serie de monumente și obiective reprezentative ale Capitalei, la palatul brîncovenesc de la Mogoșoaia, la Tirgoviște, Curtea de Argeș și Pitești.

Desfășurat într-o atmosferă de desăvîrșită înțelegere și caldă sinceritate, Simpozionul româno-turc de istorie de la București a fost conceput, cum se vede, ca o nouă punte de legătură între istoriografiile română și turcă actuale, ca o reuniune menită să întărească încrederea

și înțelegerea reciprocă dintre istoricii români și turci, să faciliteze contactele dintre aceștia și să le impulsioneze cercetările.

Din acest punct de vedere, Simpozionul — organizat pe linia unei colaborări ce se anunță rodnică dintre Academia de Științe Sociale și Politice și Türk Tarih Kurumu — și-a atins pe deplin scopul, constituind o frumoasă reușită. Viitoarele reuniuni de acest gen, organizate eventual pe o tematică științifică limitată și dinainte stabilită, vor avea nobila misiune de a continua acest promițător început.

Mihai Maxim

SESIUNEA OMAGIALĂ DE LA BELGRAD CONSACRATĂ CENTENARULUI INDEPENDENȚEI DE STAT A ROMÂNIEI

Sub auspiciile Academiei sîrbe de știință și artă, în prezența unor academicieni, profesori, cercetători în domeniul istoriei, a unui numeros public, a avut loc în ziua de 18 mai 1978, o sesiune solemnă, consacrată omagierii centenarului Independenței de stat a țării noastre.

Sesiunea a fost deschisă de acad. Milutin Garašanin, secretarul general al Academiei, care, salutînd pe cei prezenți, a făcut și o scurtă trecere în revistă a relațiilor prietenești dintre popoarele iugoslaviilor și poporul român de-a lungul veacurilor.

S-au prezentat apoi două referate, al acad. Vasa Čubrilović, *Popoarele balcanice și criza orientală din 1875—1878* și al prof. dr. Gheorghe Zaharia și general maior dr. Ilie Ceaușescu, *Lupta poporului român pentru libertate și făurirea statului național român independent și unitar*.

În comunicarea sa, acad. Vasa Čubrilović, exprimîndu-și satisfacția că adunarea solemnă are loc în cel mai înalt for de cultură al R. S. Serbia, s-a referit la tradiționala prietenie a popoarelor sîrb și român, mai cu deosebire în secolele al XIX-lea și al XX-lea. A analizat apoi criza politică din Balcani în anii 1875—1878, în special răscoala din Bosnia și Herțegovina, cea din Bulgaria și Macedonia, războiul Serbiei și Muntenegrului împotriva Imperiului otoman, războiul ruso-româno-turc și urmările sale pentru popoarele balcanice. Trăsătura definitorie a acestor vremi a fost strînsa legătură dintre aceste popoare, dornice de libertate, în lupta comună împotriva asupritorului străin. Exemplul colaborării dintre popoarele iugoslave și poporul român în împrejurările crizei orientale din 1875—1878, ca și în vremea noastră, este cea mai bună dovadă și cel mai bun exemplu al unei înțelegeri reciproce, al modului cum trebuie ea cultivată între popoarele din sud-estul Europei.

În comunicarea delegației române, după ce se face un scurt istoric al luptei milenare a poporului român pentru independență, se trece la o analiză aprofundată a actului istoric de la 9 mai 1877. Se arată că similitudinea de poziții a României și Serbiei față de Poartă a determinat și o colaborare politică și militară între cele două state; se subliniază, în continuare, îngemănarea efortului tuturor popoarelor balcanice pentru înlăturarea dominației otomane și se reliefează marile sacrificii, în oameni și materiale, ale României în cursul războiului. Se amintesc ecourile pe care le-a provocat războiul de independență la românii aflați sub dominație străină, inserîndu-se acum o „pagină impresionantă de solidaritate națională”. S-a scos de asemenea în evidență faptul că obținerea independenței a exercitat o înrîurire favorabilă dezvoltării poporului român în toate domeniile, economic, social, politic și cultural, ceea ce a permis afirmarea României pe plan internațional. „În noile condiții, voința maselor pentru desăvîrșirea unității statale a căpătat o amploare și o intensitate mereu crescînde”. Unitatea statală, făurirea statului național român unitar, a avut loc la sfîrșitul primului război mondial, „prin voința și eforturile întregului popor român”. Comunicarea a reamintit principalele evenimente interbelice, cele ale celui de-al doilea război mondial și cele ale insurecției naționale din august 1944. În încheiere, s-au subliniat importanța deosebită pe care o acordă Partidul Comunist Român și guvernul Republicii Socialiste România legăturilor dintre popoarele iugoslave și poporul român, colaborării pe toate planurile și în toate domeniile dintre România și Iugoslavia, în spiritul deplinei egalități, ele „constituind un strălucit exemplu de relații între două țări socialiste”.

Comunicările au fost primite cu interes de către auditoriu.

La sesiunea solemnă au participat membri ai Prezidiului și ai Consiliului Executiv ale R. S. Serbia, membri ai ambasadei române la Belgrad, precum și o delegație a Academiei de Științe Sociale și Politice a R. S. României.

D. Mioc

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ DEDICATĂ CENTENARULUI „LIGII DIN PRIZREN”

În zilele de 6—9 iunie 1978, în pitorescul centru universitar de la Prishtina, capitala Regiunii Socialiste Autonome Kosovo din Republica Socialistă Federativă Iugoslavia, s-au desfășurat lucrările Conferinței științifice consacrată sărbătoririi Centenarului „Ligii din Prizren”, la care au participat oameni de știință și cercetători din 15 țări din Europa, din S.U.A. și Canada. Lucrările s-au susținut în două secțiuni: de istorie, unde au fost prezentate peste 80 de comunicări, și de filologie, care a cuprins aproape 50 de studii și referate, abordându-se o largă paletă tematică legată de activitatea „Ligii de la Prizren” dintre anii 1878—1881, cu implicațiile sale pe plan politic, social, economic și militar, precum și al ecoului ei în opinia publică internațională a timpului. Din partea țării noastre au fost susținute două comunicări în secțiunea de istorie de către conf. univ. dr. Nicolae Ciachir cu titlul *Atitudinea României față de Mișcarea Națională Albaneză (1878—1886)* și prof. Gelcu Maksutovici despre *Solidaritatea poporului român cu mișcarea albaneză pentru independență*, iar la secțiunea de filologie au prezentat comunicări dr. Arlton Vraciu despre *Considerații asupra unor cercetări românești privind limba albaneză și raporturile lingvistice albano-române* și cercetătoarea Cătălina Vătășescu *Tradițiile Ligii de la Prizren în activitatea culturală a coloniei albaneze din România*. Lucrările cercetătorilor români au fost primite cu viu interes de către participanții la sesiune, cele de la secția de istorie fiind citate și în presa iugoslavă. Conferința a fost salutăată în numele delegației române de către conf. univ. dr. Nicolae Ciachir care, în cuvântul său, a subliniat interesul manifestat de cercetătorii din țara noastră față de problemele sud-estului european, evidențiind tradițiile de luptă comună pentru independență și suveranitate națională a popoarelor din această zonă, legăturile de înțelegere reciprocă existente de-a lungul secolelor. Arătând că anul trecut poporul român a sărbătorit Centenarul cuceririi independenței sale de stat, N. Ciachir a reliefat însemnătatea „Ligii de la Prizren” pentru lupta de renaștere națională și independență a poporului albanez, singurul popor din Balcani, căruia, nici la San Stefano și nici la Congresul de la Berlin, nu i s-a recunoscut independența de sub jugul apăsător al Imperiului Otoman. Ziarele iugoslave „Borba”, „Politika” și „Rilindja” au oglindit în largi reportaje lucrările și însemnătatea acestei conferințe științifice pentru dezvoltarea studiilor de albanologie din R. S. F. Iugoslavia. Cuvântul de salut și de deschidere a Conferinței a fost rostit de Dushan Ristici, Președintele Adunării R. S. A. Kosovo, iar la sfârșitul lucrărilor s-a dat o recepție.

Conferința a fost deosebit de utilă pentru cunoașterea și schimbul de opinii dintre participanți. Presa, radioul și Televiziunea din R. S. F. Iugoslavia au transmis zilnic reportaje și informații despre lucrările Conferinței.

Gelcu Maksutovici

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN R.F.GERMANIA

În perioada 15 ianuarie — 15 aprilie 1978 am întreprins o călătorie de studii și documentare în R. F. Germania, în urma acordării unei burse de către Institutul de istorie universală din Mainz Institutului de istorie „N. Iorga” din București.

Direcția principală de cercetare urmărită a fost culegerea de materiale în vederea completării și definitivării seriei de izvoare orientale privitoare la istoria noastră și la spațiul românesc între secolele X—XIV, izvoare care urmează să alcătuiască un volum din colecția „Fontes Historiae Daco-romanae”. În cele trei luni pe care le-am avut la dispoziție am reușit să definesc o serie de texte prin confruntare cu noi ediții și studii care lipsesc în bibliotecile românești. Instrumentele de lucru pe care le-am putut folosi mi-au îngăduit să redactez notele bibliografice pentru toți autorii ale căror texte urmează să intre în volumul de izvoare orientale; de asemenea necesarele note de subsol au fost în parte alcătuite.

Paralel cu investigația referitoare la izvoarele orientale am întreprins cercetări pentru depistarea unor izvoare de altă proveniență privind istoria medievală a României. În centrul acestei cercetări s-a aflat problema expansiunii otomane și a luptei țărilor române pentru apărarea independenței lor. Din explorarea bibliografiei acestui domeniu a rezultat un șir de informații noi privitoare la istoria noastră îndeosebi în secolul XV: problema gurilor Dunării și a luptei pentru controlul ei între otomani și puterile creștine, participarea țărilor române la reuniunile internaționale consacrate pregătirii acțiunilor antiotomane (Constanz, Basel, Florența),

invaziile otomane în spațiul românesc și altele, care permit o mai judicioasă apreciere a ponderii politice a țărilor române în contextul general al istoriei europene.

Informații noi au rezultat și cu privire la istoria țării noastre în perioada dominației cunune și tatare din surse orientale și apusene (dominicane cu precădere).

Cea mai mare parte a timpului am petrecut-o la centrul din Mainz. Aici am beneficiat de concursul extrem de binevoitor al prof. dr. K. O. von Aretin, directorul institutului, a asistentilor și bibliotecarilor. Conform tradiției institutului la sfârșitul stagiului am prezentat rezultatele investigațiilor în cadrul unei reuniuni la care a participat conducerea institutului și ceilalți bursieri. La Universitatea din Mainz am avut o întrevedere cu profesorul Gotthold Rhode, titularul catedrei de istorie a Europei răsăritene. Discuția s-a axat pe teme de istorie medievală.

Am întreprins o călătorie la München unde am lucrat câteva zile la biblioteca de stat care dispune de un însemnat fond de publicații din domeniul orientalisticii. În timpul șederii la München am fost la Institutul de studii sud-est-europene unde am avut o întrevedere cu prof. Mathias Bernath și alți cercetători (K. Nehring, D. Ghermani).

De la München, urmînd invitația prof. Gottfried Schramm, am fost la Freiburg în Breisgau. Cu acest profesor, foarte bun cunoscător al istoriei Europei răsăritene, am avut o lungă și fecundă convorbire.

Virgil Clociltan

CRONICA

În ziua de 8 iunie 1978 a avut loc la București Sesiunea de comunicări „130 de ani de la revoluția burghezo-democratică de la 1848” organizată de Direcția Generală a Arhivelor Statului.

Au fost susținute următoarele comunicări: Dan Berindei — *Programele revoluției din 1848*; Apostol Stan — *Contribuții la cunoașterea desfășurării revoluției din Țara Românească*; Mioara Tudorică — *Ideatul unității naționale în documentele revoluției de la 1848*; Reghina Dragomir — *Documentele provenite de la unii participanți la revoluția din 1848, aflați în emigrație*; Florica Ranca — *Aspecte privind participarea cadrelor didactice din Țara Românească la revoluția de la 1848*; Reta Popescu — *Memoria lui 13 Septembrie de la 1848*; Cornelia Bodea — *Revoluția de la 1848 și ecourile ei în America*; Constantin Velichi — *Înfluența revoluției din Țara Românească de la 1848 în Bulgaria*; Maria Dogaru și Violeta Cosma — „*Marșul în numele guvernului provizoriu*”; — Viorica Micluța și Aurel Gereg — *Refugiații transilvăneni în Țara Românească în timpul revoluției de la 1848 și acțiunea de ajutorare întreprinsă în folosul acestora*.

În ziua de 24 iunie 1978 a avut loc în organizarea Comitetului Județean Bihor al P.C.R. și a Consiliului Educației Politice și al Culturii Socialiste al județului Bihor Sesiunea științifică consacrată aniversării a 130 de ani de la revoluția de la 1848 și a 30 de ani de la Naționalizarea principalelor mijloace de producție.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de Gheorghe Blaj, membru al C. C. al P.C.R., prim-secretar al Comitetului județean Bihor, după care au urmat comunicările susținute de: Dr. Alexandru Porțeanu, cercetător științific principal, Institutul „N. Iorga” București — *Tradițiile pașoptiste în mișcarea revoluționară din România*; prof. univ. dr. Teodor Pop, rectorul Institutului de învățămînt superior din Oradea — *Naționalizarea principalelor mijloace de producție — act revoluționar cu implicații social-politice profunde*; dr. Liviu Moldovan, șeful Secției de propagandă a Comitetului județean P. C. R. Bihor — *Direcții de acțiune ale P.C.R. pentru promovarea principiilor și normelor eticii și echității sociale*; Iosif Maștei, vicepreședinte al Consiliului județean de control muncitoresc al activității economico-sociale de pe lînga Comitetul județean P.C.R. Bihor — *Aspecte ale dezvoltării social-economice a județului Bihor*; Gheorghe Groza, secretarul Comitetului de partid, președintele Consiliului oamenilor muncii de la întreprinderea „Înfrățirea” — *Momente importante din dezvoltarea întreprinderii oradene „Înfrățirea” de la naționalizare și pînă în prezent*.

În continuare lucrările s-au desfășurat în două secțiuni: Secțiunea I-a: Lect. univ. Mihael Drecin — *Rolul muncitorimii în revoluția din 1848*; Dr. Pușcaș Petru, — *Revoluția din 1848 și lupta cadrelor didactice*; Prof. Ion Golban, directorul Cabinetului județean pentru activitatea ideologică și politico-educativă — *Istoriografia românească contemporană despre revoluția din*

1848; Conf. univ. dr. Vasile Bozga (București) — *Premisele economice ale revoluției din 1848 — 1849*; Muzeograf principal Viorel Faur, — *Aspecte ale desfășurării evenimentelor revoluționare din anii 1848 — 1849 în Oradea*; Prof. Iudita Călușer — *Contribuții la cunoașterea stării de spirit a populației din Bihor în perioada post-pășoptistă*; Muzeograf principal Tóth János — *Aspecte ale luptei revoluționare comune româno-maghiare în revoluția de la 1848*; Dr. Gh. I. Bodea, cercetător științific principal (Cluj-Napoca) — *Noi documente despre aspirațiile de unitate națională ale românilor exprimate în ideea de realizare a Daco-României (1848 — 1852)*; Csucsujă Stefan — *Revoluția de la 1848 — 1849 din Transilvania în gândirea forțelor progresiste maghiare din România interbelică*; Prof. Mihai Vânturache — *Patriotismul generației pașoptiste în conștiința contemporană*.

Secțiunea a II-a : Dr. Gheorghe Suciu, secretar al Comitetului municipal P.C.R. Oradea, *Dezvoltarea economico-socială a municipiului Oradea în anii socializmului*; I.-c. Mihai Morgovan, *Lupta revoluționară a maselor din Bihor pentru înfăptuirea naționalizării*; Prof. Octavian Nazadt, *Actul naționalizării principalelor mijloace de producție în Bihor*; Dr. Mihai Nistor — *Perfecționarea legislației socialiste în lumina hotărârilor Conferinței Naționale a partidului (dec. 1977)*; Prof. Viorica Luțas, Teodor Ilea, *Aspecte ale perfecționării și adâncirii democrației socialiste în județul Bihor*; Prof. Kovács Ludovic, *Uncle aspecte concrete privind revolvarea de către partid a problemei naționale în județul Bihor*; Conf. univ. dr. Ecaterina Deliman, — *Femeia în dinamica omogenizării societății noastre*; Aron Petruș, directorul Întreprinderii poligrafice „Crisana” — *Dezvoltarea Întreprinderii poligrafice „Crisana” de la naționalizare și până în prezent*; Prof. Aurica Broinaș, directoarea școlii interjudețene de partid Oradea, *Naționalizarea principalelor mijloace de producție oglindită în presa bihoreană*; prof. Vasile Șuta — *Rolul cabinetelor de istorie din școlile bihorene în prezentarea științifică a evenimentelor de la 1848, 1948 în istoria patriei noastre*.

Lucrarea Știința și arta heraldică în România (București, Editura științifică și enciclopedică, 1977) elaborată de Dan Cernovodeanu, membru fondator al Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Institutului de istorie „N. Iorga”, a fost distinsă la 12 mai 1978 cu premiul internațional „Infante Don Fernando de Baviera” al Institutului Internațional hispano-american de Genealogie și Heraldică din Madrid.

În ziua de 10 iunie 1978 în fața comisiei de doctorat a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P.C.R. a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Crearea Uniunii Tineretului Comunist din România* elaborată de Constantin Peteulescu.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole : Cap. I, „Premisele apariției mișcării revoluționare de tineret din România”; Cap. II, „Primele organizații ale tineretului din România și activitatea lor până în 1918”; Cap. III, „Mișcarea socialistă de tineret în anii avântului revoluționar (1918—1921)”; Cap. IV, „Crearea organizației unice, revoluționare de tineret din România”.

În afara acestor capitole lucrarea mai conține : Introducere ; Încheiere ; Bibliografie. Comisia de doctorat a fost alcătuită din dr. Gheorghe Zaharia, director adjunct științific al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P.C.R., președinte ; conf. univ. dr. Augustin Deac, conducător științific ; prof. univ. dr. Vasile G. Ionescu, conf. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță, dr. Gheorghe Unc, membri. În unanimitate comisia a acordat lui Constantin Peteulescu titlul științific de doctor în istorie.

**** Dezarmarea și noua ordine internațională, coordonator : dr. Nicolae Ecobescu, Edit. politică, București, 1978, 448 p.**

Lucrarea pe care o recenzăm se recomandă printr-o serie de calități, reprezentând o prețioasă contribuție românească la dezvoltarea literaturii consacrate relațiilor internaționale contemporane.

Valoarea deosebită a lucrării constă în îmbinarea a două teme majore — organic legate între ele — ale vieții internaționale contemporane: necesitatea înfăptuirii dezarmării și în primul rând a dezarmării nucleare, problemă vitală pentru omenire în contextul edificării unei noi ordini internaționale, singura cale pentru asigurarea progresului și viitorului civilizației. Sunt obiective fundamentale ale politicii externe românești, domenii în care România socialistă, președintele Nicolae Ceaușescu au adus și aduc contribuții inestimabile și unanim apreciate în întreaga lume.

Remarcăm totodată caracterul cuprinzător al studiilor înmănușate în volum, îmbrățișând cele mai variate probleme ale dezarmării, începând cu includerea ei în contextul unei noi ordini internaționale, și continuând cu cercetarea aspectelor economice și politice ale cursului înarmărilor, cu analiza măsurilor pe calea realizării dezarmării, studiile axându-se totodată, la fiecare pas, pe contribuțiile și propunerile țării noastre la eforturile de dezarmare pe importanțele și numeroasele propuneri făcute în acest sens.

La acestea se adaugă o înaltă ținută științifică și politică a cercetărilor care fundamentează teoretic și practic, pe baza unei ample documentări la zi, direcțiile în care acționează România socialistă în scopul de a se ajunge la măsuri efective de dezarmare. Dar autorii studiilor nu se limitează la o sinteză și analiză a problemelor dezarmării în lumina politicii externe românești, ci indică și linii de acțiune în această direcție, ca de exemplu — și acesta, desigur, nu este singurul — cele privitoare la noi măsuri în vederea demilitarizării complete a spațiului extraatmosferic și întărirea rolului O.N.U. în domeniul dezarmării (p. 39—40, 44—45 și 51).

Menționăm de asemenea, că actualitatea lucrării este augmentată prin publicarea ei în ajunul sesiunii speciale a Adunării Generale a O.N.U. din mai — iunie 1978. De mare

valoare este și aparatul științific cu care este prevăzut volumul, și anume un glosar de termeni și abrevieri, date și evenimente semnificative ale perioadei postbelice (1945—1977) cu privire la dezarmare prezentate în ordinea lor cronologică, precum și un bogat indice alfabetic.

Reușita lucrării se datorește desigur competenței deosebite a autorilor studiilor — specialiști în drept internațional, în economia mondială, politologi, care îmbină, în cele mai multe cazuri, pregătirea lor teoretică cu activitatea practică în domeniul relațiilor internaționale. De altfel, se cuvine subliniat că nu este vorba despre o cercetare întimplătoare și izolată, ci că ea se înscrie în preocupările consecutive ale coordonatorului volumului, inițiate prin lucrarea *Către o nouă ordine internațională* (lucrare publicată tot de Editura politică în 1976) de a oferi unui larg cerc de cititori o imagine cât mai completă a problemelor și tendințelor dominante ale vieții internaționale, axate pe eforturile privind făurirea unei noi ordini mondiale. Printre specialiștii interesați în urmărirea acestei problematice se numără desigur și istoricii perioadei contemporane. De altfel, eforturile vizând realizarea unor măsuri pentru dezarmare au o istorie destul de îndelungată, ținând seama că ele au început în perioada Societății Națiunilor, spre a se continua cu alte proporții și în condiții noi, după cel de al doilea război mondial. Iar aceste eforturi fac parte integrantă din istoria politicii externe a României, în cadrul căreia ele au ocupat un loc de seamă, marcat prin acțiunile diplomației românești dezvoltate de Nicolae Titulescu, fără a fi nevoie să mai insistăm asupra impulsului nou și calitativ deosebit dat acestei orientări în deceniile postbelice, în cadrul activității externe a statului socialist român, a președintelui României, tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Primul studiu din lucrarea de care ne ocupăm, aparținând lui Nicolae Ecobescu, oferă o viziune de ansamblu asupra dezarmării ca o componentă fundamentală a noului ordin internațional (p. 7—58). Studiul fundamentează pe larg raportul dintre realizarea dezarmării și edificarea noului ordin, învederând diferitele aspecte și implicații economice și

politice prin care cursa înarmărilor afectează considerabil posibilitățile de edificare a acestei ordini. O valoare deosebită o au considerațiile cu caracter critic prin care se demonstrează în mod elocvent dezinteresul manifestat față de obiectivul fundamental — dezarmarea generală și completă, predominarea în cadrul acordurilor încheiate sau care se negociază a acordurilor cu un caracter de neînarmare, deficiențele și contradicțiile conceptului de control asupra armamentelor.

Este apoi abordată relația dintre dezarmare și problema cardinală a păcii și războiului, realizarea unei ordini de pace, colaborare și înțelegere între popoare, din care vor fi dispărut recurgerea la forță și la amenințarea cu forța. În acest cadru sunt analizate aspecte majore ale dezarmării nucleare, autorul făcând o serie de propuneri în problema garanțiilor de securitate pe care puterile deținătoare de arme nucleare trebuie să le acorde statelor care nu posedă astfel de arme, precum și în alte probleme și măsuri de dezarmare. Sunt de asemenea învederate și documentate implicațiile cursei înarmărilor asupra comerțului internațional, colaborării economice și tehnico-științifice, cooperării financiare și monetare, asupra dezvoltării și progresului popoarelor. În încheiere autorul se ocupă de mijloacele de acțiune în vederea realizării unor măsuri de dezarmare, prin întărirea rolului O.N.U., indicând și o serie de măsuri ce s-ar putea lua în această direcție și subliniază necesitatea conjugării pe o bază permanentă a eforturilor tuturor națiunilor lumii. Studiul nu reprezintă o simplă punere în temă sau sinteză a aspectelor problematicei dezarmării, care sunt examinate în continuare în volum, ci o reușită sinteză a acestei problematice, încadrarea ei în valorile fundamentale care trebuie să călăuzească eforturile comunității internaționale în direcția eliminării a instrumentului însuși de purtare a războiului, a gravei amenințări la adresa păcii și securității precum și bunăstării popoarelor, pe care o constituie proporțiile și dimensiunile cursei înarmărilor.

În studiul consacrat contribuției României la eforturile de dezarmare (p. 58—76), George Macovescu face o analiză amănunțită a contribuțiilor aduse de România socialistă în acest domeniu, relevând pe drept cuvânt faptul că de-a lungul anilor s-a cristalizat o *concepție românească* despre dezarmare. Caracteristic pentru această concepție este sublinierea că realizarea unei securități autentice depinde de dezarmare și nu trebuie căutată prin mijloacele „tradiționale” ale împărțirii în blocuri și alianțe militare, ori ale echilibrului de forță. Dezarmarea constituie astfel o „componentă esențială a edificării

unui sistem nou și eficient de pace și securitate, în măsură să ofere fiecărui popor garanția materială că se află la adăpost de pericolul folosirii forței sau a amenințării cu forța, că se poate consacra cu întreaga sa capacitate rezolvării problemelor proprii sale dezvoltări” (p. 59).

Autorul studiului analizează apoi contribuțiile României la eforturile îndreptate spre dezarmare, evidențiind caracterul lor constructiv și original. Sunt astfel examinate acțiunile țării noastre în legătură cu: obiectivul dezarmării generale; acorduri colaterale și măsuri parțiale de dezarmare; măsuri de întărire a încrederii între state, de dezagajare militară și de diminuare a pericolului de război; consecințele profund nocive ale cursei înarmărilor; adoptarea unui program cuprinzător de dezarmare; cadrul negocierilor de dezarmare și creșterea rolului O.N.U. în domeniul dezarmării.

O cercetare multilaterală a dimensiunilor, mecanismelor și consecințelor cursei înarmărilor este întreprinsă de Gheorghe Dolgu (p. 77—104). Arătând că s-a imprimat cursei înarmărilor un caracter generalizat, autorul pune în lumină faptul că în spatele acestei situații se ascunde responsabilitatea primordială a țărilor celor mari, puternic înarmate, ele fiind acelea care întrețin cursa înarmărilor. Se atrage de asemenea atenția asupra faptului că în ultimii ani s-au acumulat numeroase premise pentru o nouă accelerare, fără precedent în trecut a cursei înarmărilor, prin proliferarea verticală și orizontală a armamentelor, inclusiv a celor nucleare.

În ilustrarea mecanismului cursei înarmărilor autorul prezintă mai multe scheme privind nucleul motor al acestei curse în țările mari puternic înarmate, și complexul militar industrial, pentru a ajunge la o schemă cuprinzătoare a acestui mecanism. Sunt analizate apoi consecințele acestei curse asupra progresului economic și social folosindu-se mai multe scheme elocvente privitoare la modurile de incompatibilitate între noua ordine economică și politică internațională, atât în domeniul păcii, abordării conflictelor, altitudinea față de schimbări, cât și în privința resurselor naturale și tehnico-științifice, mediul înconjurător dezvoltarea economico-socială, precurile și cooperarea internațională.

Costin Murgescu și Eugen Dîjmărescu consacră studiul lor impactului dezarmării asupra dezvoltării economico-sociale contemporane (p. 105—130). Sunt analizate următoarele aspecte: dezarmarea ca premisă a eradicării subdezvoltării și accelerării progresului economico-social al tuturor popoarelor; rezultatele care s-ar ajunge prin folosirea sumelor care se cheltuiesc pentru dezarmare în scopuri legate de reducerea și eliminarea subdezvoltării, precum și efectele pozi-

live asupra economiilor țărilor capitaliste; reconversiunii treptate a producției militare în producție de pace; impulsul pe care l-ar da dezarmarea spre o utilizare mai rațională a forței de muncă existente în lume precum și în redarea cercetării științifice-tehnice a finalității sale primordiale.

Din cercetarea întreprinsă, autorii trag concluzia că din punct de vedere economic, trecerea de la o producție militară la o producție de pace nu ridică probleme insurmontabile pentru țările dezvoltate industrial, angrenate astăzi puternic în cursa înarmărilor, iar reconversiunea în producție civilă ar fi cu atât mai ușoară cu cât aceste state și-ar spori sprijinul pentru țările în curs de dezvoltare, cărora dezarmarea le-ar deschide noi și largi perspective de reducere a decalajelor.

În studiul semnat de Liviu Aurelian cu privire la dezarmarea generală și completă — deziderat vital al popoarelor —, sint invocate ansamblul argumentelor care configurează atingerea acestui obiectiv ca un imperativ vital al salvării omenirii de la o distrugere totală (p. 132—146). Un accent deosebit este pus pe strategia dezarmării generale și complete și universalitatea eforturilor pentru realizarea dezarmării generale în cadrul poziției și propunerilor României în această direcție.

Teodor Veleșcanu se înscrie cu un amplu studiu privind adoptarea unor măsuri efective de oprire a cursei înarmărilor nucleare și de dezarmare nucleară care reprezintă prioritatea priorităților în domeniul negocierilor de dezarmare (p. 147—170). Reținem schema amănunțită a unui program complex de dezarmare nucleară care se axează pe următoarele grupuri de măsuri: interzicerea utilizării armelor nucleare, interzicerea amplasării de noi arme nucleare pe teritoriul altor state; retragerea armamentului nuclear de pe teritoriul altor state; încetarea perfecționării, experimentării și producției armelor nucleare și a mijloacelor de transportare a lor la țintă; încetarea producției de materiale fisionabile cu destinație militară; reducerea și lichidarea completă a tuturor scopurilor de arme nucleare și a mijloacelor de transportare la țintă existente; abolirea totală a armelor nucleare. Această ordine a măsurilor de dezarmare nucleară, așa cum este elaborată în propunerile României, învederează, odată mai mult, caracterul realist și lucid al acestor propuneri, luarea în considerare a necesității a rezolvării treptate a complexelor probleme ale dezarmării nucleare.

Zonele libere de arme nucleare formează obiectul studiului lui Ovidiu Ionescu (p. 172—190). Sint analizate apariția conceptului de zonă liberă de arme nucleare și elementele sale constitutive, locul acestor zone în procesul

dezarmării, realizări și perspective. În încheiere autorul scoate în lumină necesitatea de a se continua examinarea problemei creării de zone libere de arme nucleare în cadrul forurilor însărcinate cu negocierea problemelor dezarmării, subliniind totodată că de cea mai mare importanță rămâne transpunerea în practică a voinței statelor dintr-o anumită regiune de a se constitui ele însele într-o zonă denuclearizată.

În studiul lui Romulus Neagu referitor la dezangajarea militară și dezarmarea în Europa (p. 191—212) se fundamentează multilateral necesitatea de a se intensifica eforturile pentru promovarea dezangajării militare și dezarmării pe plan regional, și îndeosebi pe continentul european. Autorul relevă în continuare liniile directoare ale negocierilor asupra problematicii militare în Europa cum sint: legătura dintre aspectele politice și cele militare ale securității, legătura dintre securitatea pe continent și securitatea fiecărui stat din Europa, nediminuarea securității niciunui stat din Europa, legarea dezarmării de dezvoltare și stabilirea unui control strict și eficace pentru aducerea la îndeplinire a hotărârilor adoptate.

După trecerea în revistă a măsurilor de întărirea încrederii și de creșterea stabilității pe continent, stabilite la Conferința pentru securitate și cooperare în Europa precum și altor măsuri propuse în acest cadru, se examinează alte măsuri de dezangajare și dezarmare în Europa. În acest context el se referă la desființarea bazelor militare străine și retragerea forțelor armate de pe teritoriile altor state, crearea de zone denuclearizate și desființarea celor două blocuri militare și promovarea dezarmării generale și în primul rînd a dezarmării nucleare, integrîndu-se astfel organic eforturile pe plan european în activitățile pe plan mondial pentru dezangajarea militară și dezarmarea în lume.

În studiul lui Constantin Ene cu privire la principii, program de acțiune și mecanisme de negociere în domeniul dezarmării, (p. 214—232) sint expuse principiile care sînt stea la baza negocierilor de dezarmare, programul cuprinzător al negocierilor și crearea unor mecanisme eficiente de negocieri. Reținem în deosebi considerațiile în legătură cu noile principii de negocieri implicînd o acțiune pe două planuri: al normelor care sînt stea la baza participării statelor la negocieri și corelarea obiectivelor urmărite pe parcursul negocierilor în cadrul unei strategii globale. Unei cercetări amănunțite cu propuneri concrete îi este supus cadrul instituțional al negocierilor, domeniu în care, după cum se știe, sesiunea specială a Adunării Generale a O.N.U. consacrată dezarmării a luat o serie de măsuri.

O tematică similară dar privită dintr-un alt unghi de vedere îl are studiul lui Petre Bărbulescu despre un cadru democratic, viabil negocierilor de dezarmare (p. 233-255). După o prezentare critică, începând cu perioada Societății Națiunilor al cadrului negocierilor de dezarmare, autorul evidențiază principiile elaborate de țara noastră, menite să asigure un nou cadru acestor negocieri: participarea tuturor statelor și egalitatea deplină între ele; excluderea abordării de la bloc la bloc; creșterea rolului O.N.U.; interes egal și considerație constantă pentru toate propunerile care se fac în diferitele foruri de negocieri; desfășurarea negocierilor în concordanță cu postulatul diplomației deschise și informarea corectă a opiniei publice internaționale asupra implicațiilor cursei înarmărilor și negocierilor de dezarmare.

Studiul lui Ionel Cloșcă privind scoaterea în afara legii a mijloacelor de distrugere în masă (p. 256-277) examinează instrumentele (tratate internaționale și rezoluții ale O.N.U., în lumina principiilor dreptului internațional, care pledează pentru ilegalizarea tuturor categoriilor de arme de distrugere în masă. Se subliniază astfel că din punct de vedere juridic, armele nucleare cad sub incidența normelor în vigoare ale dreptului internațional prevăzute în convențiile internaționale privind interzicerea armelor ale căror efecte ating umanitatea și care cauzează un „rău” superfluu. În ceea ce privește armele chimice, autorul relevă valoarea și eficacitatea Protocolului de la Geneva din 1925 privind interzicerea folosirii în război a gazelor toxice sau similare și a mijloacelor bacteriologice și valoarea Convenției asupra interzicerii perfecționării, producerii și stocării armelor bacteriologice (biologice) a toxinelor și asupra distrugerii lor adoptată în cadrul O.N.U. în 1972, primul document internațional care prevede distrugerea și eliminarea din arsenalele statelor a unei arme existente. Sunt examinate de asemenea, sub aspectul ilegalității lor, napalmul și alte arme incendiare, armele noi și sistemele de arme noi, analizând și preocupările existente în această direcție.

O problemă adiacentă a cursei înarmărilor o constituie comerțul cu arme și implicațiile lui în viața internațională, problemă care face obiectul studiului lui Traian Grozea (p. 278-299). Autorul, după ce analizează diferite aspecte actuale ale acestui comerț, stabilind un model al comerțului cu arme, și analizând hegemonismul în comerțul cu arme ca și efectele sale privind proliferarea și stimularea înarmărilor, precum și consecințele sale economice propune o strategie de natură să soluționeze problemele acestui comerț.

Din această strategie reținem subordonarea rezolvării problemelor comerțului cu arme strategiei dezarmării și ca obiectiv strategic imediat înlăturarea efectelor sale nocive, inclusiv efectul beligen, ca și sublinierea faptului că realizările chiar parțiale în înlăturarea acestor efecte dăunătoare se repercutează pozitiv asupra întregii problematice a transferului de armamente, asupra procesului de dezarmare și dezangajare militară.

Ultimul studiu datorat lui Vasile Secăreș este consacrat noilor arme și impactul lor în viața internațională (p. 300-318). După trecerea în revistă a principalelor repere ale actualei etape în desfășurarea cursei calitative a înarmărilor (indicarea perfecționărilor obținute în domeniul armelor noi ca și al armelor convenționale) autorul se oprește asupra consecințelor globale de ordin social-politic ale anumitor tendințe obiective manifestate în dezvoltarea tehnologică militară.

Asemenea consecințe sunt descrise de autor sub aspectul escaladării (intensificarea eforturilor al celorlalte state în domeniul tehnologiei militare ca urmare a dobândirii de noi arme de către o țară sau alta), autonomizarea factorului tehnologic (evoluarea cursei înarmărilor conform unei logici tehnologice fără a ține seama de starea relațiilor politice dintre state) provocarea de puternice fenomene destabilizatoare în sistemul raporturilor politico-militare de după cel de al doilea război mondial precum și sporirea complexității problematicei dezarmării ca urmare a proiectării și fabricării unor noi tipuri de arme.

Este, firește, greu ca în spațiul unei recenzii să poată fi cuprinsă multitudinea analizelor și ideilor precum și a contribuțiilor aduse de fiecare studiu în parte în înfățișarea comprehensivă a unei problematice atât de vaste și de complexe ca aceea care face obiectul volumului de față.

La meritele lucrării pe care le-am evidențiat la începutul acestei recenzii adăugăm spiritul realist și lucid în care sunt analizate aceste aspecte îmbinat cu încrederea în posibilitățile popoarelor de a rezolva prin eforturi universale și susținute problemele dezarmării — caracteristică fundamentală a acțiunilor și propunerilor țării noastre în acest domeniu ca și în celelalte domenii ale vieții internaționale.

Alexandru Bolintineanu

General-maior dr. Ilie Ceaușescu, col. dr. Vasile I. Mocanu, prof. univ. dr. Ion Călin, *Drum de glorie. Pagini din eroismul armatei române în războiul nostru pentru independență*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1977, 318 p.

Sărbătorirea centenarului independenței de stat a României a prilejuit, cum era și firesc, o rodnică și variată activitate editorială consacrată momentului istoric de acum un secol. Studii docte, bazate pe interpretarea cit mai exactă a izvoarelor documentare decelate cu mîgălă în arhive și scrieri de epocă, sau înfățișarea romanțată a faptelor politice și militare circumscrise evenimentului aniversat au îmbogățit literatura românească inspirată din trecutul de luptă al poporului român pentru libertate și independență națională.

Este dificil de precizat căru gen literar aparține lucrarea *Drum de glorie*, scoasă la finele anului trecut de binecunoscuta editură craioveană „Scrisul Românesc”, avînd ca autori trei nume prestigioase în istoriografia națională contemporană. Din „cuvîntul înainte” aflăm mai curînd ce nu și-au propus autorii, decît intențiile cu care au pornit la drum. Astfel, volumul nu se vrea „o monografie sau o istorie a războiului nostru pentru independență din 1877—1878 și nici nu-și propune să abordeze multitudinea de aspecte ale războiului”.

Scopul declarat al cărții, pe care cititorul îl simte realizîndu-se de la primele pagini, este de a surprinde „istoria vie a masei de militari care a făcut efortul suprem în acest război, a dat cea mai grea jertfă de sînge și care a pus, mai presus de orice, la locul înaltei cinstiri, interesele vitale ale patriei, ale înfloririi și prosperității ei”.

Destinată unor largi cercuri de cititori, iubitori de literatură cu tematica istorică, lucrarea se constituie într-o frescă viu și bogat reprezentată a faptelor de arme săvîrșite de oștirea română în războiul antiotoman de acum un veac. Sulta de tablouri, aparent discontinui, în care sînt înfățișate scenele de aprigă înclăstare cu inamicul, eforturile supraomenești depuse de luptătorii noștri pentru a înfrînge rezistența înversunată a vrăjmașului, jertfele dureroase, amărăciunea insucceselor trecătoare și bucuria nemăsurată a victoriilor, oferă narațiunii în ansamblu un caracter unitar și fluent.

Volumul realizează o îmbinare fericită a mai multor specii literare. El este în același timp o înmănunchere de veritabile reportaje de front, fiecare din cele 27 de capitole avînd propria-i identitate prin varietatea subiectelor abordate; este totodată un film al eroismului românesc în care secvențele, diferînd în timp și spațiu, urmăresc același personaj multiplicat în miile de fațete — ostașul român, de la simplul

soldat ori dorobanș, pînă la capul suprem al oștirii, uniți prin aceeași fierbîntă dorință de a cuceri cu orice sacrificiu independența patriei. Dar, ceea ce conferă lucrării un plus de valoare este caracterul ei pronunțat științific. Sorisul alert și sobru, cu o puternică încărcătură emoțională, este dublat de pecetea autenticității. Autorii, buni cunoscători ai rigorilor genului, pun la baza narațiunii adevărul istoric, păstrat nealterat pentru posteritate de documentele vremii. Faptele, ca și oamenii care le-au săvîrșit, nu sînt creații ale fanteziei povestitorilor. Ele s-au petrecut adevărat, iar eroii au trăit adevărat, au luptat și sîngerat. Ei își continuă prin vremi existența căci numele lor, intrate în legendă, au rămas săpate în piatra monumentelor și în conștiința urmașilor.

Au fost utilizate, cu discernămintul caracteristic istoricului de profesie, documentele de arhivă, colecții de izvoare mai vechi sau mai noi, memoriile publicate ale unor prestigioși comandanți militari participanți la război, valoroase scrieri editate, precum și periodicele de acum un veac.

După o succintă prezentare a cadrului politic general, în care contradicțiile ruso-otomane în sud-estul Europei aveau să genereze, în primăvara anului 1877, conflictul armat dintre cele două imperii, autorii realizează un izbutit tur de orizont asupra situației politico-militare a României. Opțiunea guvernului de la București pentru o alianță cu Rusia, ca și perspectiva participării țării la război alături de imperiul țarist, apar drept consecințe firești ale refuzului Porții de a accepta independența statului nostru, cerută cu justificat temei de diplomația română. Era totodată o înțeleaptă măsură politică prin care se reglementau juridic condițiile trecerii trupelor ruse prin România, evitîndu-se consecințele nedorite, cunoscute din trecutetele războaie, ale transformării teritoriului național în teatru de operații militare.

Numeroase izvoare documentare, la care autorii fac apel printr-o judicioasă selecție, oferă o grăitoare imagine a stării de spirit ce domnea în primăvara lui 1877 în rîndul trupelor române ca de altfel a întregului popor. Îndeplinind misiunea de acoperire strategică a Dunării, cele 4 divizii române, cu efective ce se ridicau la 58 700 de oameni, fremătau de nerăbdare în așteptarea ordinului de intrare în luptă, cu atît mai mult cu cît

artileria otomană începuse bombardamente de represalii împotriva localităților noastre de pe malul nordic al fluviului. Răspunsul artileriei române de la Calafat, care a supus cetatea Vidinului unui puternic și precis tir al bateriilor sale, a constituit, așa cum se declară în titlul primului capitol al cărții „preludiul independenței de stat”. Pe fondul sonor al bubuitului tunurilor de la Calafat, ale cărui reverberații au umplut inimile românilor de prețutindeni de o justificată mândrie și de încredere în victorie, parlamentul țării a adoptat istorica proclamație de la 9 mai 1877 care anunța lumii întregi hotărârea națiunii române de a trăi liberă și independentă.

Cea mai mare parte a volumului prezintă epopeea marilor confruntări militare în care trupele române, de toate armele, au făcut dovada unor înalte calități morale și ostășești. Este bogat ilustrată participarea armatei noastre la desfășurarea primelor acțiuni întreprinse de forțele ruse, îndeosebi sprijinul dat acestora la forțarea Dunării și la cucerirea cetății Nicopole. După consumarea celor două bătălii, din iulie 1877, în care trupele ruse au încercat fără succes să cucerească Plevna, într-un moment critic pentru atacatori a survenit telegrama alarmantă a marelui duce Nicolae, prin care solicita prințului Carol I concursul urgent al armatei române. Dînd curs acestei cereri, comandantul suprem al oștirii române a hotărît trecerea grosului forțelor noastre, constituite în Armata de operații, la sud de Dunăre, pentru a lupta alături de ruși în zona Plevnei, în vreme ce altă parte a armatei, care forma Corpul de observație, rămânea pe malul nordic al fluviului, continuînd să acopere între Bechet și Calafat, frontiera de stat. Aceste din urmă forțe, împreună cu milițiile de pe teritoriul Olteniei care au fost și ele chemate sub arme, îndeplineau o importantă misiune strategică, fiind menite să apere flancul drept și spatele dispozitivului armatei ruse în fața unor eventuale operații otomane de întoarcere ce puteau fi executate din zona de concentrare a numeroaselor efective inamice de la Vidin.

Cu deosebită putere de evocare este înfățișat momentul cu trecerii Dunării de către trupele de operații române, peste podul de vase de la Măgura — Siliștioara. Atît documentele militare, cit și relatările din presa vremii sau memoriile unor martori oculari, redau emoționant solemnitatea acestui episod din istoria războiului de independență pe care poctul Alexandru Vlahuță îl socotea „mare, de-a pururea vrednic de aducere aminte în viața neamului nostru”.

Cea de a treia bătălie pentru Plevna, de la finele lui august 1877, ocupă un loc central în lucrare, pe măsura semnificației deosebite a acestui moment de maximă intensitate în desfășurarea de ansamblu a războiului și a

valorii contribuției armatei române. Descrierea cîmpului de bătălie de dinaintea luptei și a forțelor care aveau să se confrunte, concepția tactică a comandamentului românesc, avîndu-l în frunte pe domnitorul României, angajarea succesivă a unităților în luptă și asalturile repetate, cu vigoare sporită în ciuda nenumăratelor jertfe, dar și rezistența îndrîjită a defensivei otomane, își găsesc, cu măiestrie, o reflectare în paginile acestei cărți. Nu lipsesc — din respect pentru adevărul istoric — nici constatările critice privind scăderile comandamentului aliat, manifestate îndeosebi în etapa premergătoare a bătăliei, cînd lipsa unei cercetări eficiente a pozițiilor inamice a făcut să se creadă că în sectorul de ofensivă al trupelor române se găsea o singură redută otomană, pe cînd în realitate forțele noastre au fost nevoite să atace, disperîndu-se, două obiective — celebrele redute Grivița 1 și Grivița 2.

Faptele de viteză ale ostașilor români din unitățile de linie, de dorobanți și de vînători săvîrșite la Plevna în zilele fierbinți ale sfîrșitului de august 1877, au stat la baza obținerii singurului succes notabil din întreaga desfășurare a acestei bătălii: cucerirea, după repetate și înverșunate asalturi la baionetă, a redutei Grivița 1, punct important în sistemul defensiv otoman. Această prestigioasă victorie românească obținută pe plan tactic, deși nu a condus nemijlocit la cucerirea Plevnei, a avut efecte pozitive asupra moralului forțelor aliate de impresurare și a făcut să crească și mai mult rolul și locul armatei noastre în cadrul acțiunilor concentrate ruso-române. Ea a fost plătită însă cu prețul a peste 3 000 de vieți jertfite în cea plină de omine „Vale a Plîngerii” din fața redutelor otomane. Și în capitolele consacrate luptelor de la Plevna, inclusiv în descrierea acțiunilor ofensive din septembrie și octombrie pentru cucerirea Griviței 2, ca și în celelalte descrieri ale luptelor din diferite sectoare ale teatrului de război sud-dunărean, autorii volumului *Drum de glorie* reușesc să evidențieze deopotrivă eroismul colectiv ca și faptele de bravură individuale. În asalturile asupra redutelor inamice, la vederea drapelului tricolor, subunitățile acționează ca un singur om; sub ploaia de gloanțe și șrapnele, în frunte cu comandanții lor, atacă cu impetuozitate, sfidînd moartea, și nu se retrag de sub focul vrăjmaș decît la ordinul superior. Așa procedează batalioanele regimentelor 10 dorobanți și 8 infanterie, din care cad eroic, alături de ostașii pe care-i comandau, maiorul George Șonțu și căpitanul Nicolae Valter Mărăcineanu, căpitanul Leon Cracălia, locotenentul Mihai Șurcă, dar și sergenții Simion Taflă și Constantin Panțuru, soldații Nicolae Palade, Ilie Stanciu, Sandu Neagu și mulți, mulți alții.

În ordinul de zi nr. 58 al Marelui cartier general român, comandantul suprem se adresa ostașilor care luptaseră la Plevna cu aceste cuvinte: „În lupta de la 30 august voi ați dovedit că virtutea ostășească n-a pierit din rindurile ostașilor români. Sub focul cel mai viu al inamicului ați înfruntat moartea cu bărbăție, ați luat o redută, un drapel și trei tunuri. Fără vă va fi recunoscătoare de devotamentul, de abnegația voastră; deși am avut simțitoare pierderi, deși deplîng cu voi pierderea bravilor camarazi căzuți pe cîmpul de onoare, dar singele vărsat nu va fi în zadar; dintr-însul va rodi mărirea, independența patriei”.

Impresionante, prin dramatismul confruntărilor descrise, sînt și secvențele în care se redau luptele pentru cucerirea Rahovei. Comportarea eroică a trupelor române din zilele de 7-9 noiembrie 1877, jertfa supremă făcută pe altarul independenței de majorii Dimitrie Giurescu și Constantin Ene, de locotenentii Pavel Bordeanu și Nicolae Radovici, alături de sutele de dorobanți căzuți la asalturile redutelor dușmane, au fost remarcate atît de căpeteniile militare ale forțelor aliate, cit și de observatorii străini. „Izbinda de la Rahova scria marele duce Nicolae principelui Carol I aparține pe deplin trupelor române”, în vreme ce ziarul „Politik” din Praga făcea următoarea remarcă intrutotul întemeiată: „Poate că Rahova să fie o localitate mică, însă ocuparea ei e foarte importantă, deoarece cu modul acesta cercul de înconjurare se închide și mai mult în jurul Plevnei. Este incontestabil că armata română a dat o nouă dovadă despre vitejia ei”.

Un nou prilej de manifestare a înaltelor virtuți ce caracterizau ostirea română l-au oferit luptele de la finele lui noiembrie 1877 care aveau să conducă la căderea Plevnei. Pregătirea și desfășurarea ultimei bătălii pentru Plevna, consecințele și semnificația acestui eveniment ce a determinat soarta războiului, sînt înfățișate într-o manieră alertă; textul, zgîrcit în comentarii, este, în schimb, extrem de bogat în fapte, în strălucite fapte de arme care încoronau efortul făcut neconștient de trupele române și ruse timp de cinci luni pentru zdrobirea puternicei rezistențe otomane din acest sector cheie al teatrului de operații balcanic. Încercarea lui Osman pașa de a sparge încercuirea și a ieși din cetatea asediată cu întreaga sa ostire, luptele crucene purtate în sectorul vestic al zonei de investire între forțele ruse și cele otomane, intervenția impetuoasă a trupelor române din sectoarele de vest și nord, care a dus la cucerirea redutei Grivița 2 și a celor de la Opanec, intrarea românilor în Plevna și lovirea din flanc și spate a dispozitivului inamic, înțetarea rezistenței inamice și predarea lui Osman pașa către colonelul Mihail Cerchez, iată secvențe ce se derulează într-un cres-

cendo al patosului epic, transpunînd pe cititor în atmosfera acelor ore de maximă înclăștare, de bărbătească hotărîre de a tranșa, cu orice sacrificiu, soarta bătăliei în favoarea forțelor româno-ruse. Ordinul de zi al Marelui cartier general român, dat la scurt timp după încheierea bătăliei, glăsuia: „Ostași, străduințele voastre nobile și eroicele suferințe ce ați îndurat, sacrificiile generoase ce ați făcut cu singele și cu viața voastră, toate acestea au fost răsplătite și încununate în ziua în care îngrozitoarea Plevnă a căzut înaintea vitejiei voastre, în ziua în care cea mai frumoasă oaste a sultanului, cel mai ilustru și brav general al său, Osman biruitoarul, au fost biruiți și au depus armele înaintea voastră și a fraților voștri de glorie, soldații /.../ Rusiei. Povestea faptelor mărețe ale trecutului voi ați îmbogățit-o cu povestea faptelor nu mai puțin mari ce ați săvîrșit și cartea veacurilor va păstra pe neștersele ei foi numele acestor fapte, alături de numele vostru”.

Ultimele capitole ale cărții sînt consacrate descrierii noilor misiuni primite de armata română după căderea Plevnei și modului strălucit în care ele au fost îndeplinite. Marșul executat de diviziile române spre Vidin, în condiții excepțional de vitrege, în care trebuiau învinse atît rezistențele inamice cit și vicisitudinile unei leri aspre, cu geruri puternice, drumuri înzăpezite și o acută lipsă de provizii, ca și acțiunile desfășurate în jurul puternicelor cetăți otomane Vidin și Belogradciuk au avut o importanță strategică deosebită în ansamblul operațiilor din spațiul balcanic. Forțele române, acționînd singure, sub comandament propriu, reprezentau acum aripa dreaptă a marelui dispozitiv ofensiv aliat; avînd asigurat flancul de nord-vest, forțele ruse puteau continua ofensiva peste trecătorile Balcanilor, spre Adrianopol și Constantinopol, nestîngherite de puternica grupare inamică de la Vidin.

Ca și în capitolele precedente, îmbinînd la fel de meșteșugit tonul sobru al documentului de epocă cu stilul cald, evocator al povestitorului de fapte istorice, autorii aduc în prim plan figurile eroilor de la Smirdan și Inova, Tatar-gik și Novoselo, descriu scenele de luptă din jurul Belogradciukului, asediul și bombardarea Vidinului, pînă la încheierea victorioasă a războiului și întoarcerea trupelor române în patrie. Un capitol aparte, vîdînd, dacă mai era cazul, impresionanta documentare de care au dispus autorii în scrierea acestui volum, prezintă opiniile exprimate de numeroșii corespondenți de presă străini asupra armatei române, aprecierile elogioase ale acestora la adresa vitejiei, măiestriei militare, capacității de efort și moralul înalt al ostașilor noștri. „Armata română — scria corespondentul unor gazete din America și din Elveția —

merită a fi pusă lângă orice altă armată a Europei și oricine poate fi mindru de soldații și ofițerii ei, care au dat probe atât de strălucite de vitejie”.

Volumul *Drum de glorie* este o meritorie contribuție la cunoașterea trecutului nostru național. Este o carte de tinută științifică, scrisă cu profund respect pentru adevărul istoric, dar și cu un bogat filon patriotic, concretizat într-o suită de tablouri vii ce

rămân adineci întipărite în mintea și inima cititorului, descrieri pline de talent care emoționează, conving, educă. Volumul poate servi, în același timp, ca o lucrare de referință, utilă frontului cercetării științifice. Din acest unghi, ar fi fost binevenit, credem, și un indice onomastic și toponimic pe care îl sugerăm autorilor în eventualitatea reeditării cărții.

Irina Gușu

JAKÓ ZSIGMOND, *Irás-Könyv — Értelmiség* (Scrisul, cartea, intelectua-litatea) București, Edit. Kriterion, 1976, 374 p.

Profesorul universitar clujean, Zsigmond Jakó a pregătit pentru tipar un volum selectiv din studiile publicate sau elaborate de-a lungul prodigioasei sale activități de cercetare științifică. Specialist cunoscut și recunoscut al istoriei epocii feudalismului timpuriu și dezvoltat, profesorul Jakó s-a ocupat cu precădere de istoria culturii, cu toate că o serie de lucrări și publicații reprezentative întocmite de el au ca obiect istoria economică și socială, demografia istorică și fenomene ale luptei de clasă din epoca feudală. Tocmai acest aspect a făcut ca studiile și investigațiile de istoria culturii întreprinse de profesorul clujean să aibă o trăsătură particulară care sporește valoarea lor și interesul față de ele. Fenomenele de cultură sunt analizate întotdeauna în strinsă și indisolubilă legătură cu societatea care le-a creat, ca un produs al acestei societăți. Se remarcă acest lucru la orice pas în studiile autorului fie că este vorba de începuturile scrierii, de carte, de tipar, de bibliotecă sau arhive.

Zsigmond Jakó de la începutul activității sale științifice s-a ocupat și se ocupă de istoria Transilvaniei, fără a scăpa vreodată din vedere faptul că ea constituie parte componentă din trecutul istoric al patriei și prin aceasta legat de istoria generală europeană. Această viziune oferă studiilor și monografiilor elaborate de Zsigmond Jakó o respirație și o perspectivă largă, temele și subiectele abordate încadrându-se în mod organic în istoria universală.

Toate studiile elaborate de autor au la bază o bogată documentație, în cea mai mare parte inedită. Rod al unei îndelungate depistări în arhive și biblioteci, această documentație este astfel grupată de Zsigmond Jakó și sistematizată încât să sublinieze principalele idei și constatări noi ce se degajează din fiecare studiu. Reconstituirea adevărului istoric în toată complexitatea lui face ca orice studiu publicat de profesorul clujean să suscite interes. Materialele noi aduse în circuitul

științific, metodele moderne folosite în cercetare stau la baza constatărilor inedite.

Zsigmond Jakó se situează în fruntea istoricilor de naționalitate maghiară din România. Acest fapt a pus amprenta pe orientarea în preocupările sale de cercetare științifică. În această privință Zsigmond Jakó face următoarea mărturisire: „Destinul autorului a avut o desfășurare foarte fericită: el și-a putut consacra întreaga sa activitate de până acum cercetării rarităților vechi ale Transilvaniei. În cadrul acestor preocupări, prin natura obligațiilor de serviciu a avut ca sarcină permanentă de a se ocupa de tradiția scrisă a trecutului maghiarimii transilvănene. El și-a putut cu atât mai lesne realiza sarcina însoțită cu cit cercetarea istoriei medievale a Transilvaniei și studierea istoriei naționalității maghiare nu numai că nu se exclude, ci se completează reciproc, una presupune pe alta. Instituțiile create în legătură cu viața maghiarimii transilvănene și izvoarele scrise, bibliotecile precum și colecțiile științifice care au luat naștere de pe urma activității acestor instituții constituie izvoare de primă însemnătate pentru întreaga istoriografie a patriei noastre”. De la aceste considerente și orientări a pornit profesorul Zsigmond Jakó când prin studiile sale pune la îndemina întregii istoriografii din România instrumente de lucru, prezintă fonduri de cărți și manuscrise, expune istoricul unor biblioteci și arhive și înfățișează unele instituții medievale transilvănene, toate acestea fiind indispensabile pentru o cercetare aprofundată. „Prin urmare — subliniază Zsigmond Jakó — examinarea aspectelor specifice ale trecutului naționalităților este o sarcină actuală a științei noastre istorice. Cultivarea și înflorirea cercetărilor privind trecutul naționalităților este cel puțin în aceeași măsură spre folosul istoriografiei întregii țări pe cât de necesară este ea publicului de cititori din rîndurile naționalității interesate”.

Pentru definirea corectă a coordonatelor în care se înscrie volumul de studii realizate de profesorul Zsigmond Jakó este necesar să subliniem concepția materialist-dialectică, consecventă de care sînt pătrunse investigațiile autorului. Această concepție și patriotismul fierbinte al cetățeanului de naționalitate maghiară al României socialiste definesc în egală măsură conținutul volumului, reflectînd în mod fidel o muncă de aproape patru decenii de activitate științifică neobosită și deloc ușoară.

Volumul este compus din trei părți. Prima dintre ele cuprinzînd patru studii se referă la epoca de început a scrierii medievale. Atît din punct de vedere al metodei cit și din cel al informației pe prim plan se situează studiile care abordează începuturile formării intelectualității și a scrierii laice în Transilvania medievală, arătînd că acest proces își are începuturile sale la sfîrșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea. În această perioadă apar primele documente interne și redactarea lor presupunea nu numai anumite cunoștințe de natură juridică, ci și o scriere, care, cu canoanele ei bine stabilite, nu mai era pusă exclusiv în slujba bisericii, ci mai degrabă în interesul feudalilor laici. Pînă la mijlocul secolului al XVI-lea intelectualitatea laică, ce se afirmă din ce în ce mai mult, s-a dezvoltat în cadrul clerului care desfășura o activitate de natura laică. La acea dată are loc și în Transilvania, nu fără aportul important al Reformei, formarea unei noi intelectualități din sinul păturilor laice, care — dispunînd de o înaltă cultură umanistă — îndeplinea funcții politice de conducere în stat.

Nu este fără importanță să menționăm că rezultatele obținute de Zsigmond Jakó în privința dezvoltării scrierii latine, comunicate la cel de al XI-lea Congres internațional al științei istorice, au fost întîmpinate cu vin interes de specialiști.

În contextul acestor cercetări și în cursul lungilor sale investigații în arhive Zsigmond Jakó a descoperit unul din cele mai vechi monumente laice ale limbii maghiare datat din 1507 și care — dincolo de interesul filologic — arată că la începutul secolului al XVI-lea practica redactării documentelor în limba maghiară era în Transilvania pe deplin formată. Testamentul lui István Ródi Cseh, din 1507 îi oferă lui Zsigmond Jakó prilejul de a aborda problema apariției intelectualității care promova scrierea în limba maternă.

Un mare interes pentru specialiști și pentru toți cei care doresc să cunoască istoria patriei în perioada feudală este studiul lui Zsigmond Jakó despre organizarea cancelariei voievodale în Transilvania la începutul secolului al XVI-lea. După o prezentare a instituțiilor protonotariatului transilvan și a secretaria-

tului cancelariei voievodale, profesorul Jakó înfățișează pas cu pas activitatea persoanelor care îndeplineau diferite funcții importante în cadrul cancelariei amintite. Studiul își găsește o profundă justificare istorică și prin aceea că el ne arată unde se găsesc rădăcinile formării cancelariei princiare de mai tîrziu, din epoca principatului autonom al Transilvaniei.

Un capitol important al lucrării lui Zsigmond Jakó, format din patru studii, este consacrat analizei moștenirii, păstrării și conservării materialului arhivistic transilvănean. În analiza libertăților fostului centru al mineritului de fier, Remetea de pe Aricș, profesorul Jakó urmărește pas cu pas cum și cînd s-a format legenda despre aceste libertăți, ce rol au jucat ele în lupta locuitorilor comunității și care este adevărul istoric. Este un studiu model de critică a izvoarelor perioadei feudale.

Începîndu-și activitatea de cercetător în domeniul istoriei, profesorul Zsigmond Jakó a fost mai întîi arhivar la Arhiva Muzeului Ardelean. Aici a adunat el un bogat material de documente privitoare la evoluția păstrării și organizării fondurilor arhivistice din Transilvania în perioada feudală. De această activitate este legat și studiul din volum care prezintă și analizează instrucțiunile organelor de guvernămînt transilvăne cu privire la arhive între anii 1575 și 1841. Nu mai puțin important este studiul despre proiectul de inventariere și de organizare a arhivelor comitatelor elaborat de Lipót Viser la 1785. În sfîrșit în șirul prezentării fondurilor de arhive, această păstrătoare a memoriei timpurilor apuse despre istoria Transilvaniei, un loc bine meritat ocupă prezentarea arhivei bisericii calvine și a felului în care s-a dezvoltat această arhivă deosebit de bogată.

Mai mult de jumătate din volum este formată din studii referitoare la *istoria cărții, tiparului și bibliotecilor din Transilvania*. Cei care doresc să cunoască cum arăta o bibliotecă de manuscrise în secolul al XV-lea găsesc, în studiul profesorului Jakó descrieri despre locul orașului Oradea în istoria bibliotecilor medievale de la noi, informații deosebit de bogate și instructive. Figura umanistului Vitéz János, contemporan cu Ioan de Hunedoara și regele Matia Corvinul apare în acest studiu într-o lumină nouă, de întemeietor de bibliotecă umanistă. Într-un alt studiu autorul înfățișează legăturile vestitei biblioteci Corvina de la curtea regelui Matia care în secolul al XV-lea era una din cele mai mari biblioteci din Europa.

Istoria bibliotecilor documentare de la Aiud și Odorheiu Secuiesc constituie obiectul a trei studii cuprinse în volum. Primul dintre ele ne prezintă începuturile și primele patru

decenii de existență (1622—1658) ale Bibliotecii colegiului Bethlen din Aiud, punând în lumină rolul hotărîtor al principelui Gabriel Bethlen în întemeierea ei. În cel de al doilea studiu autorul analizează citeva din codicele manuscrise rare ale Bibliotecii documentare Bethlen din Aiud. Reține atenția codicele din secolul al XV-lea care cuprinde copia textului Cronicii pictate, redactată la curtea regelui Ungariei Ludovic de Anjou la sfîrșitul deceniului al șaselea din secolul al XIV-lea. Valoarea manuscrisului pe lângă faptul că păstrează copia cea mai autentică a cronicii amintite constă în aceea că el cuprinde și unul din cele mai vechi monumente ale limbii maghiare datată din secolul al XV-lea. Profesorul Jakó înfățișează apoi soarta codicelui Bánffy din prima jumătate a secolului al XV-lea precum și fostul fond de manuscrise orientale rare, care ne este cunoscut din descrierile făcute de Timotei Cipariu la 1841.

În acest context ni se oferă date inedite despre activitatea cărturarului român în domeniul orientalisticii publicîndu-se în întregime notele făcute despre manuscrisele orientale care se aflau atunci în Biblioteca Bethlen din Aiud.

În cel de al treilea studiu profesorul Jakó urmărește pas cu pas istoria Bibliotecii documentare din Odorheiu Secuiesc, care s-a format pe lângă Colegiul reformat întemeiat de cărturarul Ioan Bethlen în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Pe baza unei minunțioase cercetări autorul prezintă fondurile de cărți (inclusiv biblioteci particulare) din care s-a format, cu precădere prin donații, această valoroasă bibliotecă.

În cursul prodigioasei sale activități autorul s-a ocupat și de istoria bibliotecilor colecții particulare. În volum el a inclus studiul său despre întemeierea și istoria bibliotecii lui Timotei Cipariu, personalitate proeminentă a culturii naționale române de activitatea căruia istoricul clujean s-a ocupat în citeva din cercetările sale științifice și față de care manifestă o deosebită căldură. El a reușit să contureze mai clar locul pe care-l ocupă Cipariu în bibliografia românească precum și să reconstituie în modul cel mai nădușos cînd și ce fel de fonduri de cărți au fost achiziționate de cărturarul român, cu ce mijloace bănești și cum a organizat el frumosa sa bibliotecă de la Blaj și care a fost soarta ei după revoluția de la 1848. Profesorul Jakó a clarificat toate aceste aspecte cu scopul mărturisit de a reconstitui din fondurile păstrate biblioteca lui Timotei Cipariu. Din însemnările făcute de cărturarul român în cărțile sale, din moștenirea manuscrisă a lui, din corespondența purtată de el, profesorul Jakó ne înfățișează o imagine foarte bogată despre această bibliotecă, arătînd printre altele că însemnarea făcută de Cipariu în anul școlar 1818—1819, cînd el se

afla în clasa de retorică la școala din Blaj, în ediția de la Lipsca a Iliadei lui Homer: *Ex libris Timothei Czipár rhetoris in 5* trebuie să fie considerată ca actul de naștere al bibliotecii.

Este cunoscut rolul proeminent pe care l-a jucat Zsigmond Jakó la mijlocul deceniului trecut în cercetările privitoare la istoria cărții și tiparului românesc din secolul al XVI-lea. El a fost primul care a dovedit cu date greu de contestat că la Sibiu încă la 1528 a început să funcționeze o tiparniță în care la 1544 a fost tipărită prima carte în limba română. Datorită studiilor publicate de el cunoaștem azi în amănunțime istoria tiparniței din Sibiu, inclusiv activitatea cărturarului român Filip Moldoveanu alias Philippus Pictor sau Maler, care a tipărit primele cărți în limba română cu un deceniu și jumătate mai înainte de începutul activității lui Coresi. Pe urmele cercetărilor deschise de profesorul Zsigmond Jakó s-a ajuns la depistarea, identificarea și datarea primei tipărituri în limba română păstrată pînă azi, căci precum se știe prea bine *Catehismul românesc* din 1544 pînă acum nu a fost încă găsit. Profesorul Jakó nu a renunțat însă la căutarea acestei cărți și în volumul său include un studiu intitulat sugestiv: *Pe urmele Catehismului românesc din anul 1544*. În el autorul aduce informații inedite cu privire la faptul că această valoroasă carte cu semnificația de piatră de hotar în istoria culturii române se afla în secolul al XVIII-lea într-una din bibliotecile particulare transilvănene, ceea ce înseamnă că nu trebuie să ne pierdem nădejdea în posibilitatea depistării Catehismului românesc din 1544, cel dintîi monument tipărit al limbii române.

Într-un alt studiu inclus în volum profesorul Jakó înfățișează pe larg istoria tiparului sibiian cu caractere latine în secolul al XVI-lea. Tiparnița sibiiană, așa cum arată autorul, a constituit și constituie una din minunatele exemple de colaborare româno-maghiară-săsească în domeniul culturii, căci aici au activat într-o perfectă înțelegere cei trei neamuri. De fapt, istoricul clujean caută să sublinieze, să scoată în relief și să dovedească cu informații noi, inedite, tradiția seculară de conviețuire pe meleagurile transilvane, precum și faptul că cercetarea trecutului cultural al naționalităților conlocuitoare îmbogățește în egală măsură și istoria poporului român, că aceste cercetări au de îndeplinit o sarcină de mare importanță în frontul comun al istoriei patriei.

Un alt moment al colaborării româno-maghiare, scos la lumină pentru prima dată de profesorul Zsigmond Jakó, îl constituie întemeierea tipografiei române de la Blaj. El arată rolul important pe care l-a avut

episcopul unit Petru Pavel Aaron în reînnoirea tiparului românesc transilvănean la mijlocul secolului al XVIII-lea. Pe baza unor informații pînă acum necunoscute Zsigmond Jakó demonstrează că tipograful care a înnoit înzestrarea tehnică a tiparniței române de la Blaj a fost Pál Székely István, tipograful colegiului reformat din Cluj, care și-a înșușit arta tiparului în Olanda și care a fost în secolul al XVIII-lea unul din cei mai vestiți tipografi transilvăneni. Tot Pál a fost acela care a înzestrat tipograful de la Blaj cu litere latine, punîndu-se astfel bazele trecerii tiparului românesc de la caracterele chirilice la cele latine. Acest tipograf renumit a avut printre ucenicii săi și o serie de tineri români, dintre care s-a ridicat o pleiadă de tipografi blăjeni cunoscuți. Din această colaborare, reconstituită în special pe baza documentelor referitoare la tiparnița română din Blaj și a corespondenței episcopului unit

amintit, s-a realizat ridicarea la nivelul european avansat al tipografiei din acest centru al culturii românești transilvănene.

Bogatul capitol de istoria cărții, tiparului și bibliotecilor este încheiat de un studiu de sinteză în care profesorul Jakó înfățișează rolul cărții și al bibliotecilor în dezvoltarea culturii maghiare din Transilvania punînd în felul acesta moștenirea naționalității maghiare în acest domeniu la dispoziția tuturor celor care doresc să aprofundeze cercetarea trecutului comun al poporului român și al naționalităților conlocuitoare. Astfel cartea la care ne referim, pe lângă interesul său științific, are un mesaj de o profundă semnificație ideologică-politico-educativă, acela al chemării la cunoașterea trecutului comun și prin acesta slujind respectul reciproc și întărirea unității și frăției dintre națiunea română și naționalitățile conlocuitoare.

Ludovic Demény

DANIEL CHIROT, *Social Change in a Peripheral Society. The Creation of a Balkan Colony*, New York, San Francisco, London, Academic Press, 1976, 180 pag.

Cartea profesorului Daniel Chirot de la Universitatea din Washington, Departamentul de sociologie, constituie o originală și îndrăzneată abordare a sensului dezvoltării istoriei românești în evul mediu și epoca modernă, abordare în care metoda istorico-comparativă se îmbină cu cea tipologică și cu analiza statistică. Ca atare, este greu de spus unde istoricul își încheie expunerea și unde sociologul trece la generalizarea teoretică într-o operă care prin natura ei trebuie să fie de istorie socială și reușește să fie.

Ipotezele de lucru pe care și le propune autorul sînt în număr de trei: verificarea existenței legilor și a stadiilor în istorie pe un studiu de caz, a succesiunii modurilor de producție și a felului în care relațiile economice pot determina dezvoltarea istorică a părții de sud a României, adică a Țării Românești. În demonstrarea acestor ipoteze se folosește, între altele, analogia cu „lumea a treia” și se admite ca un postulat caracterul de „sistem mondial” al Imperiului otoman. Concluzia la care ajunge autorul are mai degrabă valoarea unei noi ipoteze de lucru, ca premisă în cadrul unui sorit ce trebuie să-și ducă pînă la capăt înlănțuirea logică mai înainte de a se ajunge la încheierea pe care o preconizează autorul și anume că ne aflăm în fața unei „societăți periferice în transformare”, a unei „colonii balcanice” ce a reușit de-abia în ultima vreme să-și schimbe statutul. Rezerva

noastră își are temeiul în aceea că ideea de „periferie” implică pe cea corelată de „centru” — care în concepția autorului nu poate fi decît occidentalul —, iar termenul de „colonie” pentru o țară europeană nu poate fi luat în accepția pe care D. Chirot a putut-o constata nemijlocit atunci cînd, cu ani în urmă, a studiat cazul Sudanului (*Urban and Rural Economies in the Western Sudan: Birni N’Kouni and its Hinterland*, în „Cahiers d’études africaines”, IV, 1968). Dar să vedem mai precis despre ce este vorba.

Lucrarea în ansamblul ei cuprinde opt capitole, din care primul este o introducere în care se expun principiile metodologice, iar ultimul o încheiere, la care se adaugă bibliografia generală și indicii. Modelul pe care D. Chirot își propune să-l urmeze este Im. Wallerstein cu a sa *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century* (1974), iar din lucrările românești se acordă prioritate celor ale prof. H. H. Stahl, din care sînt reținute și o serie de puncte de vedere.

Capitolul al doilea prezintă geografia Țării Românești în perioadele medievale și modernă (1250—1917), teritoriu ale cărei cîmpii — după părerea autorului — au folosit cîndva popoarelor de stepă, iar în perioadele mai recente au devenit un grînar îmbelșugat

(p. 7-14). Ceea ce a scăpat atenției autorului este însă faptul că aceste cimpii în vechime erau bine împădurite, creînd dificultăți serioase popoarelor migratorii și avantaje însemnate populației autohtone care s-a adăpostit în ele veacuri de-a rîndul, fără a fi nevoită să pribegască și care, atunci cînd condițiile politice și sociale i-au permis, le-a transformat în ogoare fertile.

Cel de al treilea capitol privește perioada anilor 1250—1500 (p. 15—35) pe care autorul o definește ca pe o epocă de dominare a economiei naturale a comunităților vicinale, alături de care exista și economia mai dezvoltată a claselor suprapuse, deci un „sistem dual” stabilit în cadrul „modului de producție aslati” și „caracterizat prin următoarele trăsături: existența unui tribut impus populației care trăia în „comunități primitive”, cu o proprietate aparținînd obștilor sau tribului, comunități foarte puțin diferențiate între ele și exploatare de o nobilime în formare prin intermediul statului. Dovada concretă a acestei organizări inițiale ar forma-o satele de moșneni și formele de confederație păstrate pînă la începutul secolului nostru.

În ceea ce privește clasa dominantă, ea s-a format din fruntașii satelor, unii din ei (cneji) rămînînd în continuare cu funcții administrative și judiciare locale, în timp ce cei cu funcții militare s-au constituit în clasa boierească. Statul muntean nou format a păstrat elemente din organizarea politică a ultimelor popoare migratorii și a vecinilor bulgari a căror stăpînire efectivă la nordul Dunării autorul o socotește însă îndoielnică. Un amănunt a scăpat însă lui D. Chirot și anume faptul că aceste comunități vicinale românești — ca și cele din Albania și unele părți ale Muntenegrului într-o perioadă mai recentă, în ciuda terminologiei gentilece păstrate — pierduseră de mult caracterul lor gentilec-tribal și aveau în perioada analizată o structură pe de-a întregul teritorială, în devalmășie rînîndu-le doar terenurile nefertile, fapt ce a asigurat un ascendent asupra populațiilor barbare care se aflau într-adevăr în ultimul stadiu al comunei primitive. Aceasta a și permis asimilarea lor de către autohtoni și crearea unor state proprii, diferite de formațiunile politice barbare și cu un sistem juridic bine conturat.

În rest, procesul formării statului feudal Țara Românească — pe care D. Chirot nu îl consideră a fi încă feudal — este bine prezentat, ca și dezvoltarea schimbului de mărfuri în prima perioadă de existență a acestui stat și din care autorul își va trage motivarea caracterizării epocii următoare pe care ne-o prezintă în capitolul al patrulea al lucrării.

Perioada anilor 1500—1600 este considerată ca o epocă de destrămare a sistemului

economic dual al comunităților vicinale și de constituire a statului senioral (p. 37—56). Tributul impus de turci determină o sporire a fiscalității ce ruinează pătura suprapusă sătească și pe producătorii direcți în general și permite boierimii și apoi domnului țării să acapareze întreaga putere politică. Țărănimia, în bună parte, își pierde libertatea și devine dependentă, fapt ce face pe autor să admită prezența începînd din acest moment a „unor caracteristici ale feudalismului” (p. 56). Rolul precumpănitor al marii boierimii în această perioadă este bine argumentat, ca și reversul fenomenului, și anume tendințele de întărire a stăpînirii centrale și de contracarare a puterii boierimii. Aceasta nu exclude însă, după părerea lui D. Chirot — în opoziție cu unii istorici care admiteau pentru perioada anterioară existența unei descentralizări politice — că autoritatea domnului ar fi fost considerabilă și în etapa inițială de existență a statului, deoarece căpeteniile satelor nu aveau poziția de care dispunea aristocrația gentilică în cadrul democrației militare din care s-au născut statele barbare și care a creat impresia generalizării sistemului fîrîmîțării feudale ca fază obligatorie în începuturile dezvoltării oricărui stat feudal.

Interesant ca ipoteză de lucru este calificativul de „sistem economic protocolonial” pe care autorul îl dă perioadei următoare (1600—1821) pe care o tratează în capitolul al cincilea (p. 57-88). Motivul este considerarea însăși a stăpînirii otomane, în esența ei, ca o astfel de dominație „protocolonială”, cu un specific propriu și diferit de sistemul tributar propriu-zis practicat de cumanii și tătari.

Acest sistem presupune existența unei „metropole” — în speță Imperiul otoman — în măsură să preia surplusurile de producție dintr-o „arie periferică” care să fie exploatată fie direct, fie prin intermediul unor elemente „de acelaș neam”. Preluînd o formulă elaborată de G. Balandier (*The Colonial System. A Theoretical Approach*, 1966), D. Chirot consideră că surplusul preluat de „metropolă” privea prin excelență produse naturale, că importul și exportul acestor produse era dirijat de „metropolă”, că gradul de exploatare a maselor producătoare înregistrează o creștere și că aceasta a frînat considerabil propria dezvoltare economică a țării supuse acestui regim, ascuțind contradicțiile dintre reprezentanții „metropolei” și țara aservită a cărei clasă dominantă începe să fie totuși cointereseată în menținerea unei situații din care trage și ea profit.

În acest sens se urmărește, pe baza unei literaturi de prim ordin, evoluția haraciului față de Poarta otomană, evoluția vieții economice a Țării Românești și situația producătorilor direcți. Sint demne de reținut obser-

vațiile privitoare la cotelura pe care au reprezentat-o reformele lui Mavrocordat la mijlocul sec. XVIII în transformarea țăranilor dependenți în clăcași, precum și faptul că începând din același secol ponderea în economia mixtă pastoral-agrară se schimbă în favoarea agriculturii, introducerea culturii porumbului avind un rol însemnat în această privință.

Ceea ce a scăpat însă atenției autorului este împrejurarea, nu lipsită de importanță, că exploatarea țărilor române de către Poartă — abstracție făcând de natura acestei exploatare, deoarece exploatarea Indiei, de pildă, de către suveranii moguli sau administrația engleză nu pot fi puse pe același plan, deși și unii și alții s-au folosit de tribut — nu a avut loc printr-o administrație străină, sprijinită de o forță armată străină — și aceasta nici chiar în epoca fanariotă —, iar clasa dominantă autohtonă, deși avantajată în unele privințe de stăpânirea străină, nu s-a împăcat niciodată cu stîrbirile aduse independenței țării; în sfîrșit, produsele obținute de „metropolă” erau folosite exclusiv pentru consum și nu în scop productiv, ceea ce explică caracterul prădălnic al sistemului, secătuirea resurselor țării exploatare și lipsa de progrese economice și sociale al țării beneficiare, situație incompatibilă cu esența unui regim colonial sau protocolonial.

Denumirea nu este aplicabilă nici măcar vremelniciei stăpîniri austriace din Oltenia (1718 — 1739) și în care autorul vede un „premat experiment al colonialismului modern” (p. 74). Exploatarea a fost într-adevăr și aici deosebit de intensă, dar nu mult diferită de restul Imperiului habsburgic care nu poate fi totuși considerat un imperiu colonial, pentru același motiv pentru care acumularea primitivă a capitalului printr-o exploatare exagerată în propria țară nu justifică declararea ei drept colonie, deși sistemul are asupra maselor producătoare același rezultat nefast.

Secolul al XIX-lea, în special cel de al treilea deceniu, aduce o relativă slăbire a dependenței față de Imperiul otoman și o orientare a schimbului de mărfuri spre occident, fapt ce marchează, după părerea lui D. Chirot, „tranziția spre colonialismul modern” (1821 — 1864), etapă pe care o tratează în capitolul al șaselea al cărții (p. 89 — 118). În definierea acestei situații, autorul pornește de la aceleași criterii ale lui G. Balandier, însă de această dată surplusul agricol al „coloniei” este folosit de „metropolă” pentru industrializare, importul și exportul continuă a fi în mîinile agenților „metropolei” sau al „paria-capitaliștilor” autohtoni, se continuă depozitarea intensă a producătorilor direcți, economia proprie cunoaște o stagnare pronunțată din

cauza importurilor din „metropolă”, contradicțiile dintre autohtoni și reprezentanții „metropolei” se adîncesc, clasa exploatare proprie — ajunsă, ca și în perioada precedentă o „enclavă socială” — se depărtează tot mai mult de popor, deținînd în mîna ei frînele puterii, însă sub supravegherea permanentă a „metropolei”.

În această privință, Regulamentele organice au jucat, după opinia autorului, un rol dublu și anume au înlăturat monopolul turcesc asupra comerțului românesc și au sporit posibilitățile de exploatare a țăranilor de către biserici. Revoluția de la 1848 a dus însă la abolirea sistemului regulamentar care amenința cu o „reinfeudare” și la afirmarea politică a burgheziei pe care Regulamentele organice o recunoscuseră ca „starea a treia”. O cotitură deosebit de importantă în statul român rezultată din Unirea Principatelor a reprezentat-o reforma agrară din 1864 care a creat pentru țăranime posibilitatea de a se integra organic în sistemul pieței și totodată de a deveni o pradă pentru proprietarii de pămînt ale căror nevoi de brațe de muncă crescuseră.

Aceasta este de altfel și cauza care va duce, în perioada următoare, la instaurarea unui sistem de „dominație colonială dezvoltată și criză agrară” pe care autorul îl tratează în capitolul al optlea și ultimul al lucrării (p. 119 — 148). Explicînd transformarea societății românești într-o „societate colonială modernă deplină”, arată că prin aceasta nu trebuie să se înțeleagă că ar fi vorba de o țară modernă industrială și nici de una rămasă în faza tradițională, ci pur și simplu că este vorba de o societate aflată în plin proces de transformare, cu începuturi de industrializare și de occidentalizare a elitei conducătoare. Spre deosebire însă de societatea românească în transformare din sec. XIV — XV, care avea un caracter „dual”, și căreia stăpînirea otomană i-a pus capăt, societatea modernă în transformare nu mai avea un caracter „dual” deoarece ruralul și urbanul formau acum o unitate.

Reforma agrară din 1864 rezolvase numai parțial problema țăranimii, oferind în schimb marilor proprietari posibilități sporite de exploatare a locuitorilor satelor, de această dată în sistemul contractual capitalist, fapt pe care autorul îl demonstrează cu ajutorul datelor statistice și pentru care acceptă denumirea de „ncolobăgie”. Acestei a doua aserviri a țăranimii i-ar corespunde și o „nouă burghezie”, legată de administrație și devenită birocratică, ivită după dispariția vechii boierimii și a vechii burghezii comerciale spre sfîrșitul secolului al XIX-lea. Interesantă este precizarea că deși vechea boierime dispăruse aproape cu totul la acest sfîrșit de veac, totuși

pondera politică a marilor proprietari funciari nu se redusese deloc (p. 148)

Urmarea acestei situații a fost marea răscoală țărănească din 1907, căreia autorul îi consacră un studiu special (*The Market. Tradition and Peasant Rebellion. The Case of Rumania in 1907*, în „American Sociological Review”, XL, 1975), folosind modele matematice după exemplul altor sociologi americani (v. critica procedeului în „Viitorul social”, VI, 1977, nr. 3, p. 515–516); părerea sa este că această răscoală a fost efectul direct al penetrației capitolului străin într-o societate încă insuficient pregătită. Reformele agrare care au urmat au lichidat treptat lipsa de echilibru între marea proprietate, proprietatea mică și mijlocie, proces care a fost desăvârșit prin măsurile radicale luate după cel de al doilea război mondial.

În concluzie, autorul încearcă o sintelizare a etapelor parcurse de Țara Românească în perioada analizată, subliniind că aceste etape pot fi grupate în trei: 1) societatea în care domina economia obștilor până la destrămarea sistemului și impunerea tributului (sec. XVI); 2) societatea protocolonială, aservită Imperiului otoman (sec. XVI-XIX); 3) societatea modernă neocolonială, aservită capitalismului occidental (1821. până la Primul război mondial).

În prima etapă, a societății „duale”, statul și boierii aveau mai mult un rol de control, influența lor fiind limitată. În cea de a doua etapă, oprimarea otomană a dus la o adâncire a luptei de clasă și la o întărire în final a puterii centrale, ceea ce a sporit capacitatea de rezistență, însă „Țara Românească n-a putut niciodată să devină o Suedie a Balcanilor. deși Vlad Țepeș și Mihai Viteazul au acționat

în această direcție” (p. 161). Trecerea la sistemul protocolonial a fost posibilă, după părerea autorului, datorită economiei pastorale, lipsa unei agriculturi dezvoltate făcând inoperantă introducerea sistemului cîflikurilor, ca în restul Imperiului otoman; pe același temei se explică și insuccesul politicii de aservire a țăranilor de la sfîrșitul sec. XVI, în timp ce în alte țări răsăritene sau în America latină a reușit. Saltul înregistrat în secolul al XIX-lea a fost uriaș, nu însă în măsură să evite situația de a deveni o colonie a țărilor mai dezvoltate din Europa.

În încheiere, autorul se simte obligat să precizeze că „tipologia colonială stabilită în acest studiu este de mare folos, însă nu trebuie exagerată”, în aplicarea ei trebuind să se țină seama de împrejurările istorice concrete. În al doilea rînd, ține să precizeze că însuși conceptul de societate periferică este relativ, la baza lui stînd modul de difuziune al culturii. Fără îndoială, că la o analiză pertinentă, demersul teoretic al lui D. Chirot își are, sociologic vorbind, originalitatea și caracterul său de noutate interpretativă. Aceasta nu poate însă estompa viziunea sa subiectivistă, ca și tentativele de analogii modernizatoare pe care autorul lucrării le practică cu dezinvoltură. Istoria este întrădevăr o știință socială în care fiecare cercetător are dreptul și datoria de a-și exprima propriul punct de vedere, dar de aici și pînă la sistemul de „etichetare conceptuală” utilizat de istoricul american la adresa etniilor din sud-estul european este o mare și de nedepășit barieră.

Liviu Marcu

* * „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară” nr. 7—8/
1974—1975; 9/1976; 10/1977, 1025 p.

Revista Muzeului Militar din București, continuatoare a „Buletinului MMN” editat între 1937—1941, a ajuns acum la al 10-lea tom. Am socotit prilejul binevenit pentru a-i dedica aceste rânduri, deoarece în anii care au trecut de la apariție ea s-a înscris cu contribuții merituose în domeniul istoriografiei militare și al muzeisticii de profil.

Ne propunem ca în continuare să facem o succintă prezentare a tematicii și conținutului ultimelor trei numere.

De la început dorim să subliniem că revista este structurată pe următoarele secțiuni: arheologie și istorie veche, istorie medievală, istorie modernă și contemporană, la care se adaugă studii și articole privind colecțiile cuprinse în patrimoniul muzeului, materiale de muzeografie, o pagină de cronică și o rubrică de recenzii. Spațiul acordat fiecăreia din secțiuni diferă de la un număr la altul.

Am considerat oportun a prezenta materialele la care ne vom referi, în funcție de perioada istorică pe care o tratează, indiferent de volumul căruia aparțin.

La secțiunea de istorie veche și arheologie cele mai multe lucrări aparțin unor cunoscuți cercetători (Gh. Poenaru Bordea și lt.-col. Cristian Vlădescu) care semnează fie separat, de exemplu primul *Amfore stampilate din Callatis în colecția M.M.C.* (nr. 7—8, p. 5—12), iar al doilea *Observații asupra tipologiei armamentului roman din Dacia inferior* (ibidem, p. 23—54) sau *Noi observații asupra traseului Brazdei lui Novac de nord pe raza județului Mehedinți* (10, p. 79—88), fie împreună *Fortificația centrală de la Romula* (9, p. 3—15) și *Complexul de fortificații de la Romula în cadrul sistemului defensiv roman de pe Limes Alutanus* (10, p. 17—24). Ne vom opri la acestea două din urmă dintre care ultimul a constituit și obiectul unei comunicări susținute la Congresul XI de istorie asupra frontierelor militare romane de la Székesfehérvár (26 august — 6 septembrie 1976).

Având la bază rapoartele campaniilor de săpături întreprinse sistematic din 1965 (din 1969 sub directă responsabilitate a M.M.C.),

autorii prezintă rezultatele și concluziile la care au ajuns privind organizarea, caracteristicile de construcție și rolul însemnat jucat de acest complex de fortificații de la Romula în sistemul defensiv roman de pe Olt.

Complexul se compunea din două castele de formă pătrată situate la marginea de est a orașului — nu s-au putut face precizări asupra lor —, dintr-o fortificație centrală dreptunghiulară — cea mai atent investigată, pe toate laturile sale — și un zid de apărare de formă poligonală ce înconjură spațiul locuit.

Fortificația centrală construită pe locul unui mai vechi castru de pământ din perioada de stabilire a romanilor în Dacia, măsoară pe laturile de nord și sud — 216 m, iar pe cele de est și vest — 182 m, poarta de răsărit fiind la 82 m de colțul sud-estic. *Murus*-ul din cărămidă, fără legătură de mortar, are o grosime de 1,85 — 1,95 m. Nu s-au surprins turnuri de apărare, dar s-a observat că în colțul de sud-est lățimea zidului atinge 3 m, aici utilizându-se mortarul, lucru ce indică preocuparea de întărire a rezistenței colțurilor. Au fost determinate, de asemenea, celelalte elemente ale sistemului defensiv: *agger*, *berma* și *fossa*. Observațiile stratigrafice alăturate monedelor, cărămidilor fără stampilă descoperite și alte elemente au făcut ca fortificația să fie datată din a doua jumătate a sec. II, eventual în legătură cu crearea *Daciei Malvensis* sau la sfârșitul său și primii ani ai sec. III, poate sub Septimius Severus, îndeplinindu-și funcția defensivă până la 248 e. n., cind, în urma atacurilor carpe, Filip Arabul ridică un nou zid de apărare în jurul orașului.

În încheierea celui de-al doilea studiu autorii apreciază că continuarea și intensificarea în viitor a cercetărilor la Romula și pe Limes Alutanus, precum și la alte obiective militare, vor contribui la mai buna cunoaștere a activității armatei romane, factor activ în procesul romanizării pe teritoriul patriei noastre.

Date despre *Cetatea dacică de la Polovragi, județul Gorj (Oltenia)* (10, p. 25—32) și cercetările arheologice întreprinse între 1969—1973

și 1976, care au constituit, la fel, obiectul unei comunicări, de data aceasta la al II-lea Congres de tracologie de la București (4–10 septembrie 1976), ne oferă interesantul studiu al dr. Floricel Marinescu. Fortificația datează în mare parte din sec. I î. e. n., dar o serie de dovezi arată că începuturile ei se pot plasa chiar la sfârșitul sec. II î. e. n. rezistând până spre finele sec. I î. e. n. când a fost distrusă, după opinia autorului, în timpul frământărilor interne care au izbucnit pe teritoriul Daciei, după dispariția regelui Burebista. De semnalat existența mai multor măturii asupra continuității vieții geto-dace în perioada următoare.

Prof. Dumitru Tudor este prezent cu un studiu despre *Trupele din castrul roman de la Slăveni pe Olt* (7–8, p. 13–32), rod al celor 12 ani de săpături arheologice (1962–1973) asupra acestui important punct strategic și economic de pe același Limes Alutanus. Eforturile cercetărilor au fost îndreptate în acestăianasupra termelor și castrului roman, cel mai mare dintre cele ridicate din piatră în Dacia inferior. Materialul epigrafic recoltat permite realizarea catalogului de trupe romane care au staționat în aceste locuri în sec. II și III e. n.

Un alt grup de materiale reflectă rezultatele săpăturilor arheologice în diferite localități din țară. N. Gudea și I. Pop în *Cercetări arheologice recente în castrul roman de la Rîșnov 1972* (7, p. 55–78) aduc o serie de precizări asupra orientării castrului ca urmare a identificării deschiderii clădirii comandamentului: Doina Benea oferă câteva date despre *Cetatea romană tirzie de la Pușine* (10, p. 37–46), în urma sondajului din 1968 efectuat în acest punct, aflat la 14 km nord de Drobeta Turnu Severin și care a reprezentat un avantpost pe limesul danubian; în sfârșit N. Gudea — *Elemente de la piese de „artilerie” romană tirzie descoperite la Gorrea și Orșova* (10, p. 47–60) informează asupra cercetărilor din cele două fortificații care au dus la completarea imaginii ce o aveam asupra forței și înzestrării armatei romane de pe Dunăre.

Printre numeroasele dovezi arheologice scoase la lumina zilei au apărut cinci obiecte din fier reprezentând elemente ale unor mecanisme de „artilerie” antică (din categoria ballistelor), exemplare unice, până acum, pentru întreaga arie a fostului Imperiu roman. Este făcută descrierea pieselor și se arată condițiile în care au fost găsite; de asemenea, unele sublinieri în legătură cu apartenența, datarea (sec. IV) și importanța lor.

Ținărul arheolog de la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară din Capitală, Mihail Zahariade, atent cercetător al materialului epigrafic privitor la trupele hispanice din Dacia, semnează un *Supplementum*

epigraphicum (p. 61–78) la materialele publicate în revistele de specialitate.

Constantin Petolescu (*Palmyreni sagittarii într-o nouă diplomă militară din Dacia Superior*, 7–8, p. 89–92) face un scurt comentariu a celor câteva fragmente ale diplomei militare găsite în castrul de la Românași (Sălaj) și publicate de I. I. Rusu.

Materialele de istorie medie abordează problema fortificațiilor, unele campanii sau bătălii, precum și alte chestiuni referitoare la organizarea și efectivele oștilor românești.

cian Chițescu întreprinde un interesant studiu despre *Fortificațiile Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare* (7–8, p. 93–120). Este relevată activitatea de constructor militar a marelui voievod român și sint înfățișate principalele etape, începând cu cetatea de piatră de lângă Roman (vara 1466), în cadrul acțiunii de consolidare a frontierelor statului său, mai întâi cele din sud, apoi linia Nistrului și Marea Neagră împotriva atacurilor tătare — Orhei sau a amenințărilor otomane — Cetatea Albă, de unde putea controla eventualele direcții de invazii. Paralel cu acestea s-au executat lucrări de fortificații de mai mică importanță, din pământ și lemn, la Berheci, Birlad și Valea Albă; vechile cetăți de piatră de la Suceava și Neamț au fost adaptate noilor tehnici de purtare a asedului, dovedindu-și tăria în cursul anului 1476. Cele distruse în timpul luptelor — ex. Cetatea nouă de lângă Roman — au fost refăcute, iar apoi s-a ridicat o nouă fortăreață, în sud, la Chilla (1479), ca și la Crăciuna, aici din pământ și lemn, pe malul stâng al Siretului. Autorul subliniază existența unei concepții unitare de construcție a cetăților și de încadrare a lor într-un sistem defensiv bine organizat.

Căderea cetăților de la Marea Neagră în urma ofensivei tot mai insistente a Imperiului Semilunei a produs o breșă decisivă în complexul defensiv al Moldovei, cu consecințe grave atât militare cât și economice. În ultimii ani al domniei, atenția lui Ștefan îndreptându-se spre frontiera de nord-est aici va fi ridicată din pământ și lemn fortificația de la Soroca.

Lt. - col. Paul Abrudan și Fritz Sontag oferă o documentată prezentare a *Sistemului de apărare al cetății Sibului în sec. XV și XVI, expresie a concepției războiului popular* (7, p. 121–140). Concluzia la care ajung cei doi autori este că sistemul și-a dovedit superioritatea și eficacitatea de-a lungul întregului ev mediu, rezistând asediilor otomane din 1432, 1437 și 1438, în 1442, 1529, ca și în sec. XVII (1658, 1659, 1660), pentru ca apoi la sfârșitul aceluiași secol, după ce atinsese apogeul dezvoltării sale și-și împlinise menirea istorică, să-și piardă treptat din însemnătate ca urmare a

evoluției armelor de foc, a tehnicii de luptă și a noilor condiții istorice.

Ștefana Simionescu încearcă să încadreze campania lui Soliman Magnificul împotriva lui Petru Rareș în cadrul politicii generale europene, relevând efortul Moldovei în lupta pentru menținerea independenței — *Campania lui Soliman din 1538 în Moldova, antecedente și urmări* (7, p. 141—150), în timp ce Constantin Rezachevici, bazându-se pe o valorificare superioară a izvoarelor istorice întreprinde o interesantă reconstituire a *Bătăliei de la „Cornul lui Sas” din 3/13 iulie 1612* (9, p. 59—70) între oștile moldo-polone ale lui Constantin Movilă și cele otomano-valahe ale lui Ștefan Tomșa. Autorul reliefează, pentru prima dată, ajutorul acordat lui Movilă de Sigismund al III-lea, și stabilește data bătăliei.

Lizica Popolu, muzeograf la M.M.C., în urma studiului comparativ al documentelor, prezintă *Bătălia de la Comana, din decembrie 1769* (10, p. 89—96). Mai interesant ni se pare studiul: *Un istoric italian, Maiolino Bisaccioni despre țările române în sec. XVII* (7—8, p. 181—192). Bisaccioni a trăit între 1582—1663 și în „*Historia delle guerre civili di questi ultimi tempi*”, apărută fie la 1653—55, fie la 1664, în capitolul intitulat „*Delle guerre civili della Moldavia*”, p. 398—412, aduce informații inedite despre bătălia de la Finta, mișcarea seimenilor și relațiile domnilor români cu familia Rakozî; aceeași autoare ne oferă informații inedite privind trupele de frontieră românești în Transilvania în timpul împărătesei Maria Tereza: *Un document de la Maria Tereza despre unul din comandanții, Regimentului II român de grăniceri* (9, p. 71—74).

Manole Neagoe aduce în discuție o problemă interesantă, cea privind *Efectivele oștilor românești în secolul XIV — prima jumătate a secolului XVI* (9, p. 32—46). Autorul face de la început remarca că în stabilirea efectivelor armate cu care țările române au reușit să-și edifice o epocă de glorie militară maximă, ce a permis salvagardarea flinței naționale în fața primejdiilor externe, trebuie să se lînă seama de realitățile specifice nouă de organizare social-politică, care nu trebuie confundate cu ceea ce exista în apusul Europei; sînt relevante elementele originale care diferențiază oștile românești de armatele feudale obișnuite, clasice. Rezistența țărilor române, încheie autorul, constituie ea însăși o dovadă a unei forțe militare impresionante și a unei concepții originale privind modalitățile de purtare a războiului.

Lt.-col. Cristian Vlădescu ne prezintă *Arme albe și armuri folosite de oștile române în secolul al XV-lea* (7, p. 151—180). Colabo-

rarea militară dintre Radu Șerban, domnu Țării Românești și judele Michael Weiss, în timpul luptelor cu principele Transilvaniei, Gabriel Băthori (1611—1612), ca și participarea unor *Ostași din Țara Românească în solda magistratului din Brașov (1612)* constituie obiectul studiului datorat lui Pavel Binder. El ajunge printre altele la concluzia că numeroasele detașamente valahe aflate în slujba magistratului și-au păstrat organizarea și nomenclatura militară proprie, alături de ele și uneori chiar sub conducerea lor luptînd mulți români din Transilvania și Banat, contribuind astfel, la întărirea unității de neam. Totodată, prezența unor soldați unguri, secui, sirbi etc. a dus la frăția între aceștia. Ca anexă sînt date listele de dorobanți păstrate la Arhivele statului din Brașov, prețios izvor de istorie militară.

Dintre materialele de istorie modernă, amintim în primul rînd pe cele din nr. 10 consacrate centenarului cuceririi neatîrnării naționale. Astfel, lt.-col. Paul Abrudan în studiul *Voluntari transilvăneni în războiul pentru cucerirea independenței de stat a României din 1877—1878* (p. 197—112) se referă la contribuția, cu multiple semnificații, a românilor de peste Carpați la lupta dreaptă a fraților lor, ce s-a manifestat și prin participarea directă a unor combatanți și personal medical atît în primele lîni ale operațiunilor militare, cît și în spatele frontului. Autorul subliniază că „înrolarea voluntarilor din Transilvania și Banat, în momentul hotărîtor al luptei pentru libertate, evidențiază convingerea că aceasta era calea spre realizarea idealului unității naționale și dorința de a grăbi înfăptuirea acestui deziderat comun”. În acest context, sînt evocate figurile citorva voluntari transilvăneni, precum Vincențiu Grama (1852—1920), studentul medicinist Nicolae Grancea (1851—1891), dr. Ioan Arsene (1838—1883), frații Ciuceanu, Ioan (1853—1891) și Nicolae (1856—1937) sau locotenentul doctor Ioan Meșianu (1848—1932).

Poziția socialiștilor români față de războiul pentru independență 1877—1878 este subiectul articolului ce apare sub semnăturile Adinei Berciu-Drăghicescu și Dolnei Smircea. Se relevă aportul clasei muncitoare, al membrilor cercurilor socialiste în ampla acțiune de înfăptuire a idealului național, pe lîngă sacrificiile materiale mulți dintre ei jertfîndu-și viața pentru triumful marelui cauze. Se arată că mișcarea socialistă și-a exprimat activ concepția privind războiul și problema independenței în organele de presă proprii și că în perioada care a urmat, proletariatul român a atașat ideli consolidării independenței problema întregirii naționale, alături de speranța într-o lume mai dreaptă.

Un interesant studiu despre *Armamentul armatei române în războiul pentru obținerea independenței de stat a României din 1877—1878* (p. 151—186) este rolul colaborării lui Carol König și a lt.-col. Cristian Vlădescu, care și-au propus să prezinte stadiul înzestrării armatei române cu material de luptă. Autorii evidențiază caracteristicile tehnico-tactice, calitățile și slăbiciunile armamentului nostru în comparație cu nivelul atins de tehnica mondială, cu cel din dotarea oștirilor care s-au confruntat pe cimpurile Bulgariei. Si' descrie mai întâi armele albe, printre care sabia de cavalerie model 1863, sabia baionetă de artilerie model 1863, diferite baionete de armă, sabia ofițerilor de infanterie și a celor de cavalerie, ambele model 1873, coiful pompierilor model 1873 etc., apoi armele de foc, portative și grele. Se remarcă existența unor arme de sisteme și calibre diferite, lucru ce a influențat negativ aprovizionarea cu muniții de război a trupelor. Astfel erau pușca Dreyse model 62, cal. 15,43 (prima din seria celor care se vor încărca pe la culată), numită la noi pușca cu ac model 1867 și distribuită unităților permanente și teritoriale, aparținând diviziilor 3 și 4 infanterie, carabina Dreyse model '57 același calibru, aflată în dotarea trupelor călare. Din SUA fusese achiziționată pușca Peabody, model 1868, cal. 11,43 repartizată diviziilor 1 și 2 infanterie. Pușca Krnka model 1877, cal. 15,24 importată din Rusia pentru infanterie avea caracteristici inferioare celorlalte arme. Turcii posesori ai armelor Winchester cu repetiție aveau superioritate în ceea ce privea armamentul infanteriei.

Un număr redus de 172 carabine Lamson model 1869, cal. 11,3 s-au aflat la escadroanele de jandarmi călări, care nu au luat parte efectiv la lupte. Se subliniază, însă, că aceasta a fost prima armă cu repetiție folosită în ostirea noastră și că România a fost a treia țară din lume, după SUA și Elveția, care a posedat asemenea arme. Este amintit și revolverul căpitanului de artilerie Buescu, model 1876, cal. 11 mm. intrat în dotarea artileriștilor în decembrie 1877. Artileria română avea în componere tunuri moderne de cimp cu țevi ghintuite și încărcare pe la culată sistem Krupp cu țevă din bronz, model 1868, cal. 78,45, model 1870, cal. 78 sau cu țevă și închizător din oțel, model 1875, cal. 87 mm. Pe lângă acestea mai dispuneam de tunul revolver cu culată de oțel, model 1874 și de cel de munte model 1868. Se mai păstrau și o serie de tunuri vechi cu încărcare pe la gura țevii. Artileria grea era achiziționată din Rusia.

E menționată preocuparea forurilor militare pentru intrarea în dotare și a mitralierelor Montigny 1872, Gatling 1873, Gatling rusesc 1875, care spre deosebire de mitralierele de

mai tirziu foloseau o grupare de țevi așezate pe diferite planuri pentru a da un debit mai mare de foc.

Un alt studiu care ne-a atras atenția prin modul de realizare este *Asediul Vidinului* (p. 119—130) scris de doi tineri istorici militari, Vl. Zodian și T. Velter. Autorii prezintă ultima operațiune a armatei române în războiul de independență, care s-a desfășurat între 29 decembrie 1877 și 23 februarie 1878, la ea luând parte cca 18 000 soldați. „Operația Vidin” concepută ca un asediu de lungă durată și sprijinită de focul a 40 de tunuri dispuse pe ambele maluri ale Dunării, urmărirea blocarea, epuizarea și capitularea puternicei garnizoane otomane. Concluzia subliniată în finalul studiului este că luptele care au avut loc în împrejurimile Vidinului „constituie o creație exclusiv românească care se ridică, în concepție și execuție, la nivelul artei militare europene”.

România a acordat un sprijin activ luptei drepte de emancipare națională a popoarelor sud-dunărene. *Solidaritatea poporului român cu insurecția bulgară din aprilie 1876* (p. 3—10) este titlul unei comunicări aparținând generalului-maior C. Antip și col. dr. V. Mocanu, prezentată la sesiunea jubiliară din 1976 de la Sofia. Autorii pun în lumină aspectele luminoase ale luptei comune pentru libertate și independență purtate cu eroism de fiii celor două popoare vecine și prietene. Se menționează eoul mișcării revoluționare bulgare în Transilvania.

În aceeași tematică se inscrie și articolul Mariel Radovici *Ajutorul acordat Serbiei în anul 1876 de către ambulanța „Societății Crucea Roșie din România* (9, p. 79—88), avind la bază documente din arhiva societății de la București și din fondul M.M.C. O sintetizează a realizărilor pe plan militar ale domniei lui Cuza este datorată col. I. Fetcu *Armata română în timpul lui Alexandru Ioan Cuza* (7—8, p. 209—218); Ionel Batalli dedică câteva pagini generalului Ion Emanoil Florescu — un precursor al armatei române moderne (9), p. 75—78).

Cornel Scafes, de la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, începe din nr. 9 un interesant studiu istoric al dotării armatei române, mai întâi despre *Pușca Henry-Martini* (9, p. 101—107), cu care s-a realizat pentru prima dată înzestrarea integrală cu un singur tip de armă a infanteriei și cavaleriei române, iar apoi *Pușca Peabody* (10, p. 187—196).

Problemelor militare, trecutului de luptă al poporului nostru li s-a rezervat un loc însemnat în lucrările celui mai înalt for științific al țării. Aceasta constituie și subiectul tratat de lt.-col. C. Căzănișteanu și Maria Georgescu,

Istoria militară a poporului român în lucrările și debaterile Academiei Române 1867—1920 (7—8, p. 219—226).

Appreciatul istoric militar, C. Căzănișteanu mai este prezent cu alte două studii de mai mică întindere: *N. Iorga, profesor la Școala superioară de război din București* (9, p. 108—113) în care se relevă funcția socială și patriotică acordată de marele savant acestei activități desfășurate timp de trei decenii (1911—1940) și *Organizarea militară a Dobrogei după războiul de independență pînă la sfîrșitul veacului al XIX-lea*, unde face o sinteză a măsurilor luate pentru încadrarea treptată a Dobrogei în sistemul național de apărare, măsuri care se circumscriu amplei și complexe acțiuni de aducere a străvechii provincii românești la nivelul de dezvoltare a țării. C. Căzănișteanu arată că această operațiune s-a realizat treptat atît prin introducerea structurilor organice deja stabilite pentru România de la 1859, cit și prin înființarea altora noi adaptate condițiilor geografice și istorice, rolului strategic al provinciei.

Memoriile din primul război mondial ale generalului de brigadă Leonte Comșa ne sînt puse la dispoziție de lt.-col. Paul Abrudan (10, p. 197—216).

Dintre materialele consacrate perioadei interbelice remarcăm studiul lui Vl. Zodian și lt. D. Rădulescu *Confruntări și debateri în literatura militară română între anii 1919—1933* (9, p. 114—122), care aduce pe prim plan eforturile gândirii teoretice autohtone în încercarea de a adapta mai armonios organizarea militară națională la noile realități politice-teritoriale survenite în urma marelui conflict mondial, lupta pentru o doctrină originală care să aibă în vedere imperativele politicii externe și totodată cerințele reclamate de progresul spectaculos înregistrat de arta și tehnica de luptă pe plan internațional.

Un rezumat al participării voluntarilor români la luptele pentru apărarea Spaniei republicane este datorat col. dr. C. Ucrain, *Artiștii români pe frontul luptei antifasciste din Spania (1936—1939)* (9, p. 123—130). Autorul scoate în relief calitățile morale și militare demonstrate de membrii Regimentu-

lui de artilerie român în marile bătălii duse alături de forțele democratice iberice și luptătorii brigăzilor internaționale.

Col. dr. Vasile Mocanu e prezent cu studiul *Momente din activitatea grupelor patriotice create de P.C.R. în armată în anii 1943—1944* (7—8, p. 282—296). Studiul relevă amplul efort politic al Partidului Comunist Român de atragere a armatei în frontul antihitlerist; unul din rezultatele acestei activități a fost organizarea grupelor patriotice, care, deși la început cuprindeau un număr mic de ofițeri și soldați, și-au extins treptat influența, sprijinind procurarea de arme și muniții pentru formațiunile patriotice, contribuind în diverse acțiuni de sabotaj și la pregătirea pentru reintoarcerea armelor împotriva Germaniei naziste.

Aspecte ale organizării marșului spre țară al armatei române în vara anului 1945 (7—8, p. 297—302) ne sînt înfățișate de lt.-maj. Al. Dușu.

Dintre celelalte studii și articole mai notăm *Uniformele armatei române 1930—1948* de lt.-col. Cr. Vlădescu (7—8, p. 263—282, 9, p. 131—137, 10, p. 217—228), *Modificările survenite la sistemul de decorații românești în deceniul patru al secolului XX* de Floricel Marinescu (7—8, p. 235—262, 9, p. 136—161), *Din corespondența lui Traian Vuia cu George Dobrin de Lizica Papoiu* (9, p. 208—212), *Documente referitoare la independența României din fondul M.M.C. de El. Aron și N. Moghior* (10, p. 247—274), *Căpitanul Marin Orița — inventator român de prestigiu din al doilea sfert al secolului al XX-lea* de C. König (10, p. 229—234) etc.

Deși succintă, considerăm că din prezentarea celor trei numere a reieșit clar tematica largă a articolelor și studiilor publicației M.M.C.

Subliniind condițiile grafice și prezența masivă a fotografiilor, schițelor și hărților care însoțesc majoritatea materialelor, încheiem aceste rinduri cu speranța că revista își va continua mersul ascendent și că va intra mai direct în circuitul informațional al cercetării istorice.

Dumitru Preda

ISTORIA ROMÂNIEI

Acad. ȘTEFAN PASCU, Lect. univ. LIVIU MAIOR, *Culegere de texte pentru istoria României*, vol. I, București, Edit. didactică și pedagogică, 1977, 324 p.

Necesitatea unor instrumente de lucru pentru uzul tuturor celor interesați de problemele istoriei este astăzi un imperativ unanim recunoscut. Sînt îndeosebi necesare acele apariții care pot fi folosite și servesc ca material didactic în învățămîntul de toate gradele. Volumul ne apare, în ultimă instanță, ca o dovadă peremptorie a eforturilor depuse de Editura didactică și pedagogică în direcția elaborării și tipăririi unor lucrări auxiliare pentru predarea istoriei, instrumente de lucru atît de necesare la pregătirea elevilor și cadrelor didactice pentru orele de curs.

Prima secțiune a culegerii are ca punct de referință *Epoca străveche și veche pe teritoriul patriei noastre* (pp. 7—28). Pentru ilustrarea acestei perioade autorii au ales texte explicative din cei mai valoroși autori clasici greci și latini, pentru a fi folosite la lecțiile cu privire la *Dacia și civilizația lor. Continuitatea populației daco-romane după părăsirea Daciei de către Aurelian și formarea poporului român* sînt două mari probleme care se pot contura, după însușirea cunoștințelor din lecțiile adecvate, prin interpretările elevilor după texte din Iulianus, Festus, Priscus, Iordanes ș. a. În fine, excerptele din scrierile lui Orosius, Socrates Scolasticus, Priscus, Procopius și Mauricius, selectate de semnatarul culegerii pentru capitolul deosebit de important al *Populației utohtone și popoarelor migratoare pe teritoriul patriei noastre*, oferă posibilități multiple elevilor și profesorilor să ia contact cu cîteva izvoare autentice, a căror lecturi atente va înlesni înțelegerea mai corectă a fenomenului istoric în esența lui.

Mai bogat ilustrată în texte decît perioada străveche și veche, *Epoca feudală* (pp. 29—147) se bucură de mai multe excerpte extrem de variate ca formă și conținut, abordînd chestiuni care se încadrează într-o perioadă istorică întinsă între formarea statelor feudale și epoca Supplexului. După interesanta temă *Formarea statelor eudale românești. Voievozii Transilvaniei pînă în secolul al XV-lea*,

pentru care s-au selecționat izvoare contemporane, inclusiv documente din secolul al XIII-lea, acad. Ștefan Pascu și lect. univ. Liviu Maior cunoscînd importanța fenomenului social-economic în evoluția istorică a poporului român, s-au oprit la o serie de documente sau fragmente din scrierile unor cronicari pentru capitolul *Situația social-economică a țărilor române pînă la mijlocul secolului al XV-lea*. Un spațiu aparte i se acordă, în cadrul culegerii, teme: *Marea epopee românească antiotomană din veacul al XV-lea*, prin care s-a înscris o strălucită pagină nu numai în istoria națională ci și contextul european al epocii, așa după cum a dovedit politica externă a lui Mircea cel Bătrîn, Ioan de Hunedoara, Alexandru cel Bun, Vlad Tepeș și Ștefan cel Mare. Extrasele din cronicarii Laonic Chalcocondil, Antonius Bonfinius, Grigore Ureche, Ján Dlugosz, Tevarih-i Ali-i Osman rămîn edificatoare în această privință.

Pentru *Frământările sociale și politice în prima jumătate a secolului al XVI-lea* elevii vor parcurge texte despre răcoala lui Gh. Doja, Tripartitul lui Werböczy etc. Pagini antologice din care rezultă *Epopeea românească de sub conducerea lui Mihai Viteazul* se pot găsi în extrasele din scrierile lui Balthasarus Walter, Kiatip Celebi, Stephanus Szamosközy sau din documentele epocii. Epopeea lui Mihai Viteazul este și trebuie să constituie pentru profesorii de istorie un moment deosebit care le oferă, din plin, posibilitatea să desfășoare o aleasă educație patriotică la elevi, pornind chiar de textele culegerii.

Tema *Țările române în secolul al XVII-lea* se bazează pe fragmente din scrierile lui Radu Popescu, Miron Costin, Del Chiaro, Dimitrie Cantemir și Ion Neculce. O rezolvare justă își găsește, în cuprinsul culegerii, *Instaurarea dominației habsburgice în Transilvania și a domniilor fanariote în Moldova și Țara Românească*, prin transcrierea unui fragment din cronica lui Mihail Cserei sau prin prezentarea unor acte diplomatice, dintre care reținem tratatul dintre principele Mihail Apafi și împăratul Austriei și diploma leopoldină. Fără să fie omis subiectul *Banatul și Oltenia sub ocupația austriacă*, ilustrat cu texte din tratatul de pace de la Passarovitz și Belgrad, Șt. Pascu și L. Maior acordă un amplu spațiu

aspectelor social-politico-economice din țările române în secolul al XVIII-lea, concentrate în lecțiile despre *Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea și Transilvania în secolul al XVIII-lea. Lupta românilor pentru drepturi sociale și politice*. Excerptele din legislația lui Constantin Mavrocordat, tratatul de la Kuciuk-Kainargi, reglementarea raporturilor politico-economice dintre Moldova, Țara Românească și Turcia, documente relative la activitatea lui Inocențiu Micu-Klein, *Certa puncta*, acte în ceea ce privește războala lui Horea, *Supplex Libellus Valachorum* și extrase din lucrările lui Saimul Micu sint interpretate pentru această problematică ca izvoare de prim rang.

Având în vedere însemnătatea evenimentelor care se încadrează, prin toate particularitățile lor, în perioada de istorie modernă a istoriei României, autorii culegerii au rezervat un spațiu însemnat *Epocii moderne* (p. 148—324), ilustrată prin texte începând cu *Revoluția condusă de Tudor Vladimirescu* și terminând cu *Desăvârșirea uniunii statului național român*. Șt. Pascu și L. Maior apreciază, cu multă justețe, momentul revoluției lui Tudor Vladimirescu, pentru care folosesc fragmente din proclamațiile eroului, ca mai apoi să fie tratată, tot prin exemplificare, situația țărilor române după evenimentele revoluționare ale anului 1821, la îndemina unor extrase din convenția de la Akerman, tratatul de la Adrianopol, Regulamentul Organic, documentele cu privire la falansterul de la Scăieni — Prahova, programul *Daciei literare* etc.

Revoluția de la 1848 în țările române apare amplu reprezentată în culegere. Textele despre *Dorințele partidei naționale din Moldova*, programul revoluției din Muntenia, proclamațiile lui Simion Bărnuțiu și Aron Pumnul, discursul lui Bărnuțiu din catedrala de la Blaj (2/14 mai 1848), protocolul Adunării Naționale de la Blaj (15-17 mai 1848), o parte din corespondența fruntașilor revoluției (N. Bălcescu, A. Iancu ș. a.) îi vor ajuta pe elevi, în urma unor lecturi atente, să-și facă o imagine adecvată asupra evenimentelor revoluționare care trebuie încadrate, prin toate particularitățile lor, în contextul european al epocii. Unirea principatelor române își găsește în culegere o justă prezentare prin două mari capitole: *Unirea Moldovei și a Țării Românești. Acțiuni premeryătoare unirii principatelor și înfăptuirea unirii*. Pentru aceste probleme elevii vor putea apela, sub îndrumarea profesorilor, la o serie de documente, cum sint de pildă: programul revistei *Steaua Dunării*, prevederile tratatului de pace de la Paris despre principatele dunărene, hotărârile adunărilor ad-hoc ale Moldovei și Țării Românești cu privire la unirea principatelor, statutul țărilor române fixat prin

convenția de la Paris (1858), proclamația lui Al. I. Cuza, după alegerea sa ca domn al Moldovei etc.

Pentru temele *România pînă la războiul de independență* și *Independența României* autorii s-au oprit la texte semnificative, dintre care enumerăm: fragmente din constituția anului 1866, discursul lui T. Cipariu la inaugurarea Societății literare române (1867), ședința Adunării deputaților din 9 mai 1877, ordinul de zi nr. 49 către armata română, prin care se ordona trecerea Dunării, articole din ziarul *Românul* asupra evenimentelor războiului, fragmente din tratatele de pace de la San-Stefano și Berlin privind recunoașterea independenței de stat a României de către marile puteri. În cele ce urmează, culegerea, alcătuită de Șt. Pascu și L. Maior, include o serie de texte care ilustrează două vaste probleme: *România la sfîrșitul secolului al XIX-lea și Transilvania între 1860—1900*. În acest sens, sint transcrise fragmente din tratatul prin care România aderă la Tripla Alianță (1883). C. Dobrogeanu-Gherea, *Ce vor socialiștii români*, programul PSDMR (1893), hotărârile dietei din Sibiu (1863), Pronunțamentul de la Blaj (1868), Memorandumul (1892) etc. evenimente care constituie, fiecare în parte și toate la un loc, etape importante ale istoriei românești la sfîrșitul veacului al XIX-lea.

Subiectul *România între 1900—1914* este prezent în culegere prin documente de arhivă care se referă la războala țăranilor din 1907 și reorganizarea PSD (1910). La aceeași categorie de documente au apelat autorii și pentru diferite aspecte care conturează *Lupta pentru drepturi sociale și naționale în Transilvania (1900—1914)*. *România în primul război mondial* este o temă deosebit de importantă, mai ales dacă este privită prin prisma consecințelor evenimentului în sinea lui. După parcurgerea textelor la care s-au oprit autorii pentru exemplificare (manifestul PSD împotriva războiului, discursul lui N. Titulescu la adunarea națională de la Ploiești, 1915, poziția socialistului M. Gh. Bujor față de problema națională etc.), la îndemina cunoștințelor dobîndite în cadrul lecțiilor de istorie, elevii vor putea înțelege mai bine însemnătatea evenimentului care a contribuit, în final, la destrămarea monarhiei austro-ungare și la formarea statelor naționale.

Visul de veacuri al românilor transilvăneni, de-a se uni cu frații lor de peste munți, a cunoscut fireasca încoronare prin hotărârile Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. Acad. Șt. Pascu și lect. univ. Liviu Maior au optat pentru texte variate, acoperind o mulțime de aspecte ale temei, judecate în ansamblul ei. Profesorii de istorie și elevii se vor putea opri la fragmente din documentele epocii care ilustrează, într-o mani-

cră sau alta, evenimentele istorice ce au contribuit la *Desăvîrșirea unității statului național român*: declarația de război a Românicilor contra Puterilor Centrale (august 1916), mărturii despre eroismul ostașilor români în primul război mondial, acte referitoare la activitatea Comitetului Național al românilor din Transilvania și Bucovina la Paris, documente cu privire la activitatea Consiliului Național Român, convocarea, desfășurarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia și hotărîrea de unire a Transilvaniei cu România clauzele tratatelor de la Saint-Germain și Trianon pentru recunoașterea reunirii Bucovinei la România și unirii Transilvaniei cu România etc.

Dacă am încerca, să apreciem valoarea volumului I din *Culegerea de texte pentru istoria României* care ne demonstrează nu numai competența științifică dar și experiența pedagogică a celor doi autori trebuie să avem în vedere, în mod deosebit, aspectul practic al unor asemenea lucrări. Cunoștințele predate de către profesori, pe baza indicațiilor din programele analitice și după manualele în vigoare, se întregesc, în acest caz, în mod admirabil, cu textele aplicative ale volumului. Aceasta constituie o posibilitate în plus pentru profesori să accentueze aspectul educativ al ecțiilor de istorie și să demonstreze, de câte ori va fi prilejul că dictonul *Historia magister vitae est* ramane valabil și astăzi.

Iacob Mărza

ION HURDUBETIU, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen*. Mit einem Vorwort von Akademienmitglied Constantin C. Giurescu (Germanii despre originea Românilor. Cu un cuvînt înainte de acad. Constantin C. Giurescu), trad. germană de Gustav Gündisch. Kriterion Verlag, Bukarest, 1977, 229 p.

Actuala teză de doctorat îndrumată (1973) de acad. Const. C. Giurescu aduce la zi, adîncște și completează disertația de doctorat a autorului susținută, cu același titlu, în 1943. Este vorba de un inventar cronologic și de un comentariu critic al istoriografiei de limbă germană (germană, austriacă, elvețiană-alemanică, săsească) în problema continuității elementului autohton la nordul Dunării, de la F. A. Büsching (1724-1793), J. Thummann (mort în 1778) și J. F. Sulzer (1781-1787) pînă în zilele noastre, limitare în timp pe care titlul n-o enunță, iar introducerea n-o precizează, dar care este evidentă (vezi mai departe).

În utilele capitole I și II, aparent exterioare temei tratate, se prezintă: a) clementele antice

ale problemei continuității (Vopiscus, Eutropius, Hieronimus, Salvianus, Lydos, Jordanes, Rufius Festus, cu discuția noțiunii de Dacia și a autenticității celebrei *Historia Augusta*) și b) romanitatea și continuitatea în izvoarele literare medievale, începînd cu bizantinii (Kekaumenos și Kinnamos, dar nu și Choniates, din cap. 3, p. 42, și alte locuri) și papa Inocențiu, III. De la p. 27 înainte, acest cap. 2 este consacrat istoricilor sași formați în universitățile apusene. În felul acesta, bilanțul istoriografiei de limbă germană (care, practic, pentru mulți era încă înlocuită cu latina umanistă) începe cu Johannes Lebel (1559), fără a se extinde la cei din afara Transilvaniei înainte de Büsching și fără a le constata acestora inexistența. Autorul are dreptate să considere că autorii de cronici sași din Transilvania (p. 31-34) merită o înaltă atenție (pe care A. Arnbruster, citat, le-o acordase așa cum era firesc), dar motivul pentru care inventarul german și austriac începe cu Büsching și Sulzer (vienez de origine elvețiană) trebuie să fie altul. El este sugerat de aluzia din concluzii, unde se spune rapid că obiectul urmărit a fost prezentarea originii românilor în istoriografia de limbă germană a ultimilor două sute de ani, de cînd ea a devenit „zugleich Forschungsbjekt und Problem”¹. Dealtfel, pentru istoriografia anterioară lui Sulzer, avem și remarcabila lucrare a acad. Werner Bahner, *Zur Romanität des Rumänischen in der Geschichte der romanischen Philologie vom 15. bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts* (1957), de care istoricul nu poate face abstracție.

Cei 58 (59) de autori de limbă germană de la Büsching încoace menționați pe scurt sau analizați mai pe larg de I. H. se împart într-o zdrobitoare majoritate de susținători ai continuității (50 de nume, v. p. 197) și o minoritate de discontinuiști (10 nume, *ibid.*) Printre primii figurează săvânți de primul rang ca J. Thummann, J. Burckhart, Th. Mommsen, H. Kiepert, L. von Ranke, C. Patsch, J. Jung, H. Aubin, K. Haberg, G. Reichenkron, E. Gamillscheg, K. N. Schroeder. În tabla de materii, noi am numărat 11 aderenți ai discontinuității², la care se adaugă austriacul de origine slavă W. Tomaschek care și-a schimbat poziția inițială, doi amatori

¹ Autorul arată însă în repetate locuri (p. 29, 38, n. 31, 49) că Stefan Szamosközy (1565-1612), cronicarul combătut de Topeltinus, a atacat cel dintîi continuitatea (A. Sacerdoțeanu).

² *Sulzer, *Eder, *Engel, *Roessler, Dümmler, Theutsch, Gooss, Fischer, Schmalz, *Machatchek, Stadtmüller, Weczerka, Mittelstrass (* desemnează și în text pe austriaci).

(Fischer din București și Schmalz), dar nu și Diefenbach, cu colegul său K. Koch. Acesta doi au căutat o soluție intermediară³, care nu este discontinuistă, ci admigraționistă. Proporția este justă, dar totalurile la care s-a oprit autorul au nevoie să fie explicate cititorului. Din cei 11 discontinuiști, cinci sînt austriaci și doi sași din Transilvania dinainte de 1914 (G. A. Theutsch și K. Gooss).

Acest important rezultat statistic permite să se afirme că știința germană s-a pronunțat pentru continuitate cu o pondere mai puțin înclinată în alte istoriografii străine, pentru care ar fi extrem de util să avem o lucrare asemănătoare bilanțului alcătuit de I. Hurdubetiu.

O primă întrebare ce-și pune firesc fiecare cititor al cărții este aceea de a ști dacă inventarul este și în ce sens poate năzuși să fie exhaustiv. Autorul nu dă nici o explicație asupra criteriilor de alegere și asupra posibilităților de realizare. În afară de istoricii șvabi care lipsesc, tot ceea ce a fost important și chiar secundar se poate spune că a fost detectat și folosit. Cum însă investigația nu s-a limitat la istorici, ci s-a ocupat și de filologi, geografi, un jurist (E. Schmidt, p. 118) și chiar de unii diletanți din care autorul nu semnalează ca atare decât pe cei doi mai sus amintiți, unele scăpări nu puteau fi evitate, mai ales în domeniul filologiei, etnografiei și dreptului. Lucrarea nu și-a propus să investigheze și articolele mari și importante din Dicționare enciclopedice, iar manualele școlare n-au fost socotite a intra în noțiunea de istoriografie reținută de autor. Dar blocul de autori, divizat cum se arată mai sus, este important și de o graitoare valabilitate. El nu dezechilibrează raportul între cele două concepții confruntate cu o deosebită claritate și eficacitate demonstrativă.

Credem că, oricum, criteriul cronologic trebuia să rămână dominant. Între cele trei sau patru scheme de plan care puteau să fie legitime închipuite și cîntărite, alegerea ar fi rămas în orice caz subiectivă, fiecare cu alte avantaje și neajunsuri, poate compensate. Discuția lor critică însă l-ar fi lămurit pe cititor în privința schemei alese. De pildă, s-ar fi putut studia separat, dar tot cronologic, susținătorii discontinuității și cei ai continuității, cu o scurtă introducere a problemei înainte de Sulzer. Inconvenientul ar fi fost că dispărea oglindirea dialogului viu și pasionat din care este alcătuit procesul istoric în

întregul lui dialectic. O altă schemă de plan ar fi putut despărți pe autorii germani de cei austrieci și de sașii transilvăneni, împreună cu șvabii din Banat, pentru a se putea mai ușor învedera și verifica nexul causal între un anumit context istoric și poziția fiecărui autor. Într-adevăr, deși C. Patsch de la Viena și J. Jung de la Praga (elev al lui Mommsen) sînt continuști, nu este mai puțin adevărat că doctrina politică a discontinuității este un produs inseparabil de fostul stat habsburgic și de condițiile politice din interiorul lui. Nici o separare pe discipline n-ar fi fost în totul zadarnică, deși autorul, ca istoric, era firesc să se mențină la expunerea istorică generală pe care ne-a dat-o, fără ca să aibă și să trebuiască a avea ambiția unui bilanț omnidisciplinar aprofundat și exhaustiv. Titlul ar fi putut preciza această poziție: *Istoricii de limbă germană...* etc., lucrarea limitîndu-se la istoriografia, așa cum acad. Bahner s-a ocupat de istoria filologiei române.

Cu metoda aleasă se trece adesea, fără tranziție sau diviziune de plan, în fiecare capitol, de la un autor la altul. O tratare mai puțin discretă și uniformă n-ar fi fost rău venită. Ar fi trebuit ca în toate cazurile să apară de la început personalitatea națională și științifică a autorului analizat, cu data cînd a trăit și cînd a scris. Unele din aceste date, astăzi, cititorul le regăsește în cele mai multe cazuri consultînd *Bibliografia* și *Indicele* de nume. Dar adesea locul de apariție al unei lucrări nu indică precis naționalitatea autorului, dacă cititorul n-o cunoaște prin propriile lui mijloace.

Cît privește micile inegalități care au scăpat în redacția autorului, ele vor fi ușor eliminate la noua ediție a cărții. Lipsește uneori data nașterii și a morții, care în general s-au socotit utile, pe drept cuvînt. Această dată are două forme: *a — b* și *a bis b*. Unificarea se impune. La p. 5 la p. 225 aceeași greșală de tipar este evidentă și cititorul o poate corecta singur. La citatul din L. Birzu (p. 161 n. 51), lipsește indicația paginii. Din *Căldori străni despre țările române*, ed. M. Holban, se citează numai vol. I (1968) și II (1970). Leo Grammaticus (p. 53) figurează în Index la litera G. — Unul sau doi autori analizați în text nu figurează în bibliografie (Machatchek și Schmalz), iar Schlözer și Jaberg nu figurează în tabla de materii, primul poate pe drept cuvînt. Pentru Machatchek, cititorul atent poate observa însă la p. 118 că și-a publicat lucrarea în *Seydlitzsche Geographie*, și va căuta referința la lit. S în bibliografie. Din cartea lui A. Armbruster despre romanitate se citează numai ediția românească, singura apărută

³ În sensul unei admigrări sud-dunărene care înainte de cucerirea Transilvaniei de către coroana ungară a consolidat elementul autohton persistent la nordul Dunării (ceea ce la D. Onciul nu era decît un proces de întărire a continuității autohtone nord-dunărene).

la data susținerii tezei⁴. Ne întrebăm dacă o anexă cuprinzând o densă notiță bibliografică a fiecărui autor n-ar permite, pentru lucrări ca cea recenzată, o prezentare standardizată, ușurînd și textul de o serie de indicații utile, desigur, dar negeneralizate. Într-o ediție viitoare, toate clasificările utile, mai sus discutate, ale autorilor analizați, clasificări neogîndite în unica schemă de plan aleasă de autor, pot fi înfățișate în mici tablouri anexă. Cititorul n-are decît de profitat din ele și va fi recunoscător autorului pentru această ușurare a consultării, așa cum natura lucrării recenzate o face necesară.

Lucrarea lui Ion Hurdubeșiu era indispensabilă și autorul trebuie sincer și călduros feliicitat de-a o fi scris, asumîndu-și o sarcină îngrătată pe care a dus-o la bun sfîrșit cu rezultate de care nu va putea face abstracție de acum înainte nici un cercetător în problema continuității. Lucrarea aparține, desigur, acelor prețioase și necesare instrumente de lucru, care nu pot fi scrise fără spirit de abnegație și o obstinată putere de muncă. Practic și colectiv, cîștigul este mai important pentru istoriografia noastră decît dacă eforturi mai reduse ar fi fost investite într-un subiect de investigație istorică cu vizibile satisfacții de creativitate personală. Progresul la un nivel înalt și clarificarea unei probleme de interes național, cum este continuitatea, nu pot fi obținute fără lucrări de sacrificiu istoriografic ca aceea pe care ne-a dat-o I. H.

Încheiem cu o întrebare pe care autorul și-a pus-o, fără îndoială, înaintea noastră. Se poate separa istoriografia germană, austriacă și sasească (și șvabească) a continuității, de cea maghiară și românească? Un răspuns negativ l-a dat autorul prin bibliografia sa, precum și atunci cînd a multiplicat mai ales în prețioasele note ale fiecărui capitol apropierea de acest fel. O soluție directă și eficientă ar fi fost încadrarea sintetică și critică a contribuției de limbă germană în rezultatele generale ale celor două istoriografii care s-au ocupat în principal de problemă. Recunoaștem însă că în acest fel lucrarea nu numai și-ar fi schimbat structura, dar prin comparatismul ei ar fi lărgit sarcina și așa enormă a autorului, la dimensiuni care trebuiesc rezervate unei

alte etape sau unei întregi echipe. Într-o lucrare consacrată numai istoriografiei de limbă germană (latissimo sensu), încadrarea sintetică la care ne gîndim nu s-ar fi putut concepe decît sub forma unor capitole de densă sinteză comparativă și de degajare a direcțiilor generale de cercetare, a asemănărilor și deosebirilor, precum și a semnificației rezultatelor obținute.

Cît privește fundamentalul substrat politic al teoriei lui Sulzer și Rösler și a partizanilor ei, autorul îl subliniază repetat cu o deosebită vivacitate și cu un stăruitor accent critic și dezaprobator. Continuitatea este atît de firească, de logică și de temeinic dovedită, încît numai susținătorii ei pot recurge la simpla dezbateră științifică și senină, în spiritul unei constructive vecinătăți și conlocuiri a popoarelor interesate. Prin întreaga ei structură, această foarte utilă lucrare se adresează în mod evident și cu folos și unui public cultivat mai larg, a cărui lămurire în problema continuității este firească și necesară, pentru care o versiune română ar fi utilă. Traducerea germană de către Gustav Gündisch a textului românesc se dovedește o frumoasă reușită care merită toată lauda.

Valentin Al. Georgescu

CARMEN LAURA DUMITRESCU, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, Edit. Meridiane, București, 1978, 121 p.+99 fig.

Autoarea acestei frumoase lucrări s-a remarcat printr-o serie de studii de atență și pertinentă analiză a picturii păstrate de cîteva monumente importante din Țara Românească a sec. al XVI-lea (Bucovăț, Stănești, Căluu, Snagov, Tismana, bolnița mănăstirii Bistrița), studii tipărite în anii 1969—1975 și care au fost bine apreciate de specialiști. Lucrarea apărută recent reprezintă o încununare firească a acestor eforturi, o prezentare generală a celor 8 monumente muntene care și-au păstrat pictura din sec. al XVI-lea (la monumentele amintite autoarea adaugă acum biserica mănăstirii Argeș și bolnița Coziei).

Lucrarea — pe care autoarea o vrea cu modestie doar „un instrument de lucru” — se bazează în primul rînd pe o atență și fină observație a tuturor monumentelor studiate, precum și pe o serie de observații strînse de autoare în călătoriile sale prin unele țări de la sudul Dunării care au influențat într-o oarecare măsură evoluția artei medievale românești. Compararea atență a monumentelor din aceste țări cu acelea din Țara Româ-

⁴ Bibliografia, foarte bogată și utilă, ar putea fi completată cu unele lucrări ale lui Const. C. Giurescu (*La formation du peuple roumain et de sa langue*, 1972) sau, în colaborare cu Dinu C. Giurescu) *Istoria românilor*, I, 1975, cu o bogată bibliografie de care se poate ține seama). C. Daicovicu, A. Decei, Louis Halphen N. Iorga, M. Măceș, G. Popa-Lisseanu, G. Brătianu etc., care nu lipsesc, bine înțeles, cu o parte din lucrările lor privitoare la problemă.

nească i-a permis autoarei să încadreze pictura acestora din urmă în aria de cultură sud-est europeană, subliniind pe bună dreptate „individualitatea artistică a acestei provincii românești în contextul artei post-bizantine”.

Observațiile proprii sint completate cu o amplă informare de specialitate, autoarea dovedindu-se la curent cu ultimele realizări în acest domeniu (lista lucrărilor române și străine folosite și citate este impresionantă).

Ca istoric, apreciez în mod deosebit cunoștințele foarte serioase și temeinice ale autoarei despre istoria Țării Românești în secolul al XVI-lea, despre domnii și boierii care au otitorit monumentele studiate, cunoștințe care i-au îngăduit o largă înțelegere a mentalităților epocii, aspect important care a fost neglijat în general de istorici.

Cunoașterea relațiilor dintre domni și boieri, a împrejurărilor istorice pe care aceștia le-au trăit, ca și a mentalității epocii — profund pătrunsă de spirit religios — i-au îngăduit autoarei să lămurească fenomenul artistic în relație cu împrejurările care l-au generat.

Cu deosebire prețios mi se pare în această privință cap. al III-lea, în care autoarea dovedește că „gestul ctitoricesc” nu era un act gratuit, că ctitorii urmăreau un anumit scop prin opera pe care o patronau. Utilizând metoda colegului Sorin Ulea de investigare a fenomenului artistic medieval în legătură și determinat de factorul social-politic al momentului ctitoricesc (așa cum declară Carmen Dumitrescu la p. 7), autoarea ne oferă posibilitatea unei înțelegeri mai depline a picturii monumentelor studiate, pe care autorii mai vechi se mulțumeau doar să o descrie.

Ținând seama de mentalitatea medievală, de împrejurările istorice imediate în care aceste monumente au fost pictate, de relațiile și situația ctitorilor în momentul zugrăvirii ctitoriilor lor, Carmen Laura Dumitrescu lămurește scopul urmărit de călugărul Pahomie (fost Barbu Craiovescu) la pictarea bolniței mănăstirii Bistrița, pe acelea ale voievozilor care au pictat galeria portretelor din biserica mănăstirii de la Argeș sau care l-au determinat pe boierul Giura să comande un anumit program iconografic la Stănești, pe doamna Chiajna la pictarea bisericii Snagov, pe Alexandru al II-lea Mircea la Bucovăț sau pe puternicii boieri Buzești la Călușu.

Chiar dacă nu am fi de acord cu toate argumentele și explicațiile autoarei, trebuie să recunoaștem că acest capitol constituie o contribuție de seamă la înțelegerea mentalității societății sec. al XVI-lea, la lămurirea unor momente și aspecte importante din istoria acestui secol zbuciumat, a relațiilor ce domneau în momentele realizării ansamblurilor de pictură studiate între membrii clasei

conducătoare din acea vreme, îndeosebi între marii boieri ctitori și domnii lor.

În sfârșit, capitolul luminează unele aspecte ale ideologiei voievodale sau domnești, manifestate prin grija cu care unii domni țin să fie zugrăviți la Curtea de Argeș sau la Snagov sau prin introducerea la bolnița Coziei a investițiilor divine. De aceea consider că autoarea și-a atins scopul propus la p. 8, acela de a explica „cu elementele concrete de care dispunem la fiecare dintre ansamblurile pictate modul de reflectare al unor împrejurări istorice — și ele foarte precise și circumscrise — trăite de ctitori și sublimade de aceștia în planul suprastructural, în forme particulare dar conforme ideologiei feudale”.

Deosebit de interesante sint și concluziile autoarei cu privire la continuitatea viziunii artistice în sec. al XVI-lea, precum și la nivelul înalt de cultură al celor care au patronat aceste realizări artistice.

Cît privește „ideologia puterii voievodale” și reflexul ei în arta sec. al XVI-lea, fără îndoială că istoricii vor trebui să țină seama de contribuția autoarei și vor căuta să-i continue cercetările în acest domeniu deosebit de pasionant. Foarte interesantă mi s-a părut din acest punct de vedere explicația autoarei despre introducerea de către Radu Paisie a investițiilor divine în bolnița mănăstirii Cozia în 1542—1543, adică tocmai într-un moment în care autoritatea domnească trecea printr-o perioadă de gravă criză (p. 52). Nu poate fi desigur o întimplare că, în aceeași epocă, la 18 și 23 februarie 1540 același Radu Paisie se adresează urmașului său că „unsule al lui Hristos” (D I R, B, veac. XVI, vol. II, p. 265, 267). Momentul cînd scena investițiilor divine pătrunde în pictura bisericească precede probabil pe acela în care domnii Țării Românești evocă în introducerea hrisoavelor lor „mulți împărați voievozi, *Incununați de Dumnezeu* care au fost înaintea noastră și care s-au veselit în domnie”, cum face Petru voievod (cel Tânăr) la 1 august 1564.

Pe lângă ampla informare istorică (informare ce se reflectă și în notele foarte bogate de la sfîrșitul lucrării), aș mai remarcă — lucru rar întîlnit în asemenea lucrări — modul cum autoarea subliniază meritele înaintașilor săi în studierea problemelor, ca și stilul limpede și concis în care Carmen Laura Dumitrescu și-a redactat opera. Sobrietatea stilului, proprie unei asemenea opere științifice, nu o împiedică pe autoare să utilizeze și unele comparații literare foarte reușite.

În încheiere mi-aș îngădui să exprim cîteva mici rezerve față de unele afirmații sau opinii ale autoarei, ca și unele mici completări :

Nu mi se pare prea corectă afirmația de la p. 5 că se poate considera sec. XVI „drept

o etapă istorică cu trăsături proprii în dezvoltarea raporturilor feudale interne și a relațiilor Țării Românești cu Poarta otomană”, aceasta deoarece secolul amintit prezintă două jumătăți cu caracter distincte datorită instaurării dominației otomane, despre urmările căreia vorbește de altfel și autoarea la p. 88—89. Ceea ce s-ar cuveni subliniat aici ar fi modul cum deteriorarea situației economice a Țării Românești, survenită pe la jumătatea secolului, s-a reflectat ceva mai târziu în domeniul picturii (deci în suprastructură) prin „absența unor pictori cu bună formație prin anii '70 ai veacului al XVI-lea” (p. 89). „Pictura murală se dovedește a fi un element sensibil de testare a condițiilor economice”, arată pe bună dreptate autoarea.

Nu cred că, din ambiție politică, Pirvu Craiovescu a putut accepta să se căsătorească „cu o femeie care aștepta să dea naștere unui bastard domnesc, fiul lui Basarab cel Tânăr”, cum declară autoarea la p. 44, urmînd pe Dan Pleșia (de altfel, autorul citat nu afirmă decît că „se prea poate ca Pirvu Craiovescu să se fi devotat pentru domnul său, căsătorindu-se cu Neaga”, vezi „Valachica”, 1969, p. 53). Este vorba deci de o simplă prezumație.

Distrugerea mănăstirii Bistrița nu a fost un act singular în istoria Țării Românești (p. 44); și Mircea Ciobanul a pustiit m-reă Mîslea, ctitoria dușmanului său Radu Paisie.

După cum a dovedit prof. Valentin Georgescu într-un studiu recent, ar fi vorba de prădalnică domnească care nu ținea seama de „considerente de pietate”.

Nu este doar probabil ci sigur ajutorul dat de Stroe Buzescu lui Mihai Viteazul înainte de luarea domniei (p. 64) (Vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 38).

Nu mi se pare bine spus că zugrăvirea portretului unui domn într-o ctitorie boierească constituie „un omagiu de vasalitate” (p. 64). Vasalitatea nu avea de-a face cu biserica și religia. Cît privește pictarea lui Petru Cercel la Căluș, aceasta este în mod sigur un act de recunoștință pentru domnul care a ridicat familia Buzescu în dregătorii (Radu al lui Buzea a fost mare armaș, iar Radu Buzescu, fiul cel mai mare al armașului, a devenit mare comis în 1585). Este un gest asemănător celui al boierilor Craiovești față de Vladislav al II-lea, care-i făcuse vîslălini.

În concluzie consider că lucrarea reprezintă o contribuție de seamă la cercetarea picturii Țării Românești în sec. al XVI-lea, domeniu în care îmbogățește substanțial cunoștințele noastre. Ea reprezintă, în același timp, o etapă importantă în lămurirea ideologiei voievodale și boierești a sec. al XVI-lea și un îndemn pentru istorici de a continua cercetările în acest domeniu.

N. Stoicescu

ISTORIA UNIVERSALĂ

GHEORGHI NEȘEV, *Bălgarski dovăzroj-denski kulturnonarodnostni središta* (Centre ale culturii și naționalității bulgare în perioada anterioară Renașterii bulgare), Sofia, 1977, Edit. Academiei bulgare de științe, 259 p.

Lucrarea istoricului bulgar Gheorghi Neșev vine să umple un gol îndeajuns resimțit. Într-adevăr dacă teza, susținută la finele secolului trecut și chiar la începutul secolului nostru, potrivit căreia dezvoltarea social-culturală a poporului bulgar ar fi încetat odată cu instaurarea dominației otomane și pînă în secolul al XVIII-lea, este astăzi total depășită, principalele focare ale acestei culturi, adică mănăstirile bulgare și activitatea lor în perioada dată era prea puțin cunoscută, excepție făcînd, bineînțeles, mănăstirile mari ca Rila sau Bacikovo precum și altele citeva, în general puține la număr. Acesta este de fapt și meritul autorului, care, cu o perseverență remarcabilă a cercetat personal cele mai multe din vechile ctitorii bulgare,

depistînd activitatea dusă aici, menționînd pe cărturari, copîști, zugrăvi sau sculptori, ca și lucrările lor. L-au ajutat în acest sens vechile cercetări, nu prea multe la număr, asupra acestor mînăstiri, cataloagele de manuscrise și cărți vechi precum și muzeele și bibliotecile în care s-au păstrat destul de numeroasele manuscrise provenite din aceleași lăcașuri de cultură. La toate acestea se adaugă o informație bogată luată din documentele otomane, ca și din bibliografia curentă de specialitate.

Lucrarea cuprinde o introducere, patru capitole și concluzii. În introducere autorul arată scopul lucrării sale și materialele pe care se bazează. În primul capitol intitulat *Invasia otomană în Balcani și consecințele ei asupra dezvoltării culturale din teritoriile bulgare* (p. 13—52) se prezintă pe scurt realizările pe plan cultural la care ajunseseră țările bulgare în momentul căderii lor sub jugul otoman. Se apreciază apoi marile distrugerii cauzate de cucerirea otomană precum

și revenirea la o situație aproximativ normală spre finele secolului al XV-lea.

Izvoarele folosite de autor arată că în momentul căderii Bulgariei sub turci, numărul mănăstirilor bulgare era foarte mare. Astfel numai cele dintre orașele Stanimaka (azi Asenovgrad) și Samokov era de 132, în Bulgaria de sud-est erau circa 70 de mănăstiri, după cum numărul călugărilor ucii numai din mănăstirile din jurul Slivenului trecea de 300. Apar o mulțime de mănăstiri pe care le cunoaștem doar prin numele lor amintit în documentele otomane, unele fiind distruse în timpul cuceririi, altele mai târziu în secolele XV—XVII sau în vremea cirjalilor. Interesantă pentru noi este acea mănăstire numită Basaraba, care făcea parte din timarul domnitorului Țării Românești. Ipoteza autorului potrivit căreia în jurul acestei mănăstiri, de mult dispărută, a luat ființă satul Besarabovo, care există și azi în apropiere de Ruse, este perfect întemeiată. După cum se poate vedea din datele oferite de documente numărul mănăstirilor care au reușit să-și refacă existența după distrugerea lor de cucerirea otomană a fost destul de mic față de cel inițial. Unele din ele s-au refăcut târziu. Astfel chiar mănăstirea Rila, care a avut de suferit din partea cuceritorilor s-a refăcut abia în 1469. Autorul arată apoi regimul juridic și fiscal al mănăstirilor bulgare sub dominația otomană, privilegiile obținute etc. Construcțiile noi însă nu s-au mai făcut în vechiul stil monumental nu numai din lipsa mijloacelor materiale, ci și din ordinul autorităților, care nu permiteau ridicarea unor biserici sau mănăstiri prea înalte, cu turla etc. De aceea ele sînt scunde, uneori avînd podeaua sub nivelul solului și lăsînd, după caracterizarea autorului „impresia unui oarecare primitivism”.

În capitolul al doilea intitulat *Monumentele istorice bulgare de la Athos și rolul lor după cucerirea fărăi de către turcii osmanlii* (p. 53—81), autorul se oprește în special la mănăstirea Zograf în care au fost cel mai mulți călugări bulgari, și mai puțin asupra altora ca Hilandar ș.a. Călugării de la Athos, avînd privilegiul din partea sultanilor, rezidînd într-o regiune lipsită de importanță strategică și negăsindu-se nici în calea oștilor, au putut duce o viață liniștită. Aici s-au adus o serie întreagă de documente și manuscrise bulgare. Numai la Zograf erau în 1908 peste 40 de manuscrise din secolele XIII—XV (din cele 184 existente). Desigur aceste manuscrise au fost cu mult mai numeroase. Este de ajuns să amintim că în 1654 arhimandritul rus Subanov a luat de la Athos 198 de manuscrise slave, după cum altele au fost duse în Rusia de Uspenski, de Grigorovici și de alți învățați și clerici ruși. Călugării de la Zograf și

în general de la Athos au ținut o strînsă legătură nu numai cu teritoriile bulgare și balcanice, ci și cu Țările Române și Rusia. Autorul arată în repetate rânduri bogatele daruri în bani făcute de domnitorii țărilor române ca și construcțiile lor la Zograf, insistînd asupra rolului pe care l-au jucat unele mănăstiri în păstrarea tradițiilor culturale bulgare. În secolul al XVIII-lea la Hilandar se aflau 400 de călugări bulgari și sirbi, la Zograf 250 de călugări bulgari, la Rusikon 80 de greci și bulgari, la Marea Iavră 550 de călugări, greci, bulgari și români ș.a. Pentru legăturile Zografului cu teritoriile bulgare, deosebit de interesante sînt pomelnicile și celelalte documente care arată numele localităților — foarte numeroase — și ale mănăstirilor din care proveneau pelerinii, vizitatorii și donatorii bulgari.

Se arată apoi rolul jucat de mănăstirea Hilandar, ajutată atît de generos de domnitorii Țării Românești și Moldovei, citați în repetate rânduri de autor. În acest capitol Neșev, dă și o foarte bogată listă a autorilor francezi, germani, ruși, cehi, sirbi și bulgari care au scris despre arhitectura și pictura de la Athos, despre sprijinul dat mănăstirilor de aici și despre monumentele literare ce se păstrează în ele. Este cu totul inexplicabilă lipsa autorilor români dintre care Gheorghe Cioran, Marcu Beza, Paul Mihailovici și Titus Bodogae trebuiau citați. Consultarea acestei bibliografii românești l-ar fi scutit pe autor și de unele greșeli făcute cu prilejul menționării numelor unor domnitori români. Astfel la domnitorii Moldovei, Alexandru cel Bun apare drept fiu al lui Mircea, Ștefan cel Mare este numit uneori Ștefan Bogdan, după cum Bogdan cel Orb poartă numele de Ioan Bogdan. La fel la cei ai Țării Românești se dă Rad cel Mare în loc de Radu cel Mare sau Neag Basarab în loc de Neagoe Basarab. De asemenea atunci cînd autorul arată pe drept cuvînt că uneori numai generozitatea domnitorilor români au salvat existența unor mănăstiri de la Athos, se citează doar închinarea la Zograf a Dobrovăului și a Căprianei, cu marile lor proprietăți, fără a se da și alte exemple din cele atît de numeroase. Aceste scăpări nu împiedică însă asupra sensului fundamental al capitolului în care autorul dovedește cu prisosință rolul jucat de aceste mănăstiri în menținerea și dezvoltarea tradițiilor culturale bulgare.

Capitolul al III-lea al lucrării (p. 82—131) este consacrat activității culturale de la mănăstirea Rila în perioada dată. După un scurt istoric al acestei mari mănăstiri bulgare, se arată refacerea ei în 1469 și legăturile pe care le-a avut cu mănăstirile de la Athos și cu țările române, menționîndu-se pentru acestea din urmă darurile și evangheliile donate

de domnitorii români. Se prezintă apoi activitatea desfășurată aici de unii cărturari ca Vladislav Gramatic, Dimitrie Cantacuzino, Mardarie ș.a.

Dacă și până aici lucrarea lui Neșev aduce elemente noi, ele abundă mai ales în capitolul al IV-lea intitulat *Mănăstirile bulgare în secolele XV—XVIII* (p. 132—245). După cum se vede acesta este cel mai întins și după părerea noastră cel mai interesant, dat fiind că despre rolul mănăstirilor de la Athos și al celei de la Rila s-a scris destul până acum chiar dacă rămăseseră unele aspecte insuficient adincite. Este vorba de cele circa 100 de mănăstiri răspândite pretutindeni și în care a pulsat o viață culturală — este adevărat de multe ori de interes local sau regional, ceea ce după părerea noastră este deosebit de important. Prădate și arse de mai multe ori, ele se refac reluându-și vechea lor activitate. Autorul începe prin prezentarea monumentelor literare scrise în mănăstirile din regiunea macedoneană — vechile mănăstiri sf. Ioan din Bitolia, sf. Kliment și sf. Naum de la Ohrida, ultima fiind ajutată cu bani și de domnitorii Țării Românești. Pentru mănăstirea sf. Nauin, Neșev citează însă numai danile lui Alexandru Ipsilanti și Caragea. De notat că nici un Caragea nu a domnit în Țara Românească în 1806. De asemenea danile făcute acestor mănăstiri de domnii Țării Românești sint cu mult mai numeroase. Numai Paul Mihailovici a publicat încă șase documente în afară de cele citate de Neșev, plus unul al lui Scarlat Calimachi domnul Moldovei.

Interesante sint datele despre mănăstirile Osoгово, distrusă de turci în 1690 și refăcută târziu în secolul al XIX-lea, a celor din jurul orașelor Trăn și Breznik, dar mai ales cele referitoare la mănăstirea Poganovo. Pe un Octoih din secolul al XV-lea o însemnare din 1747 relatează că monahii de aici dădeau cărți pentru folosul oamenilor care știau să citească din satele apropiate. Se descriu apoi mănăstirile dintre Samokov și Sofia și apoi cele din jurul capitalei, se prezintă manuscrisele și cărțile lor, se comentează vechi însemnări și se publică acum altele necunoscute. Se continuă cu mănăstirile Kurilo, Buhovo, și cu cunoscuta mănăstire de la Kremikovți ale cărei remarcabile picturi, deseori comentate, se subliniază. Se trece apoi la cele din nord-vestul Bulgariei, din părțile Vraței și Vidimului, la cele de pe valea Iskerului și în general din Bulgaria dintre Balcani și Dunăre. (Etropole, Troian, Drianovo, Kapinovo, Plakovo, bisericile și mănăstirile de la Arbanași ș.a.). Lucrarea se încheie cu mănăstirile din sudul Bulgariei, între care rolul cel mai important revine marelui și vechii mănăstiri de la Bacikovo. Și aici autorul adaugă la datele mai vechi rezultatele cercetărilor sale per-

sonale. Se pun în evidență și legăturile pe care unele din aceste mănăstiri le-au avut cu Țara Românească. Astfel la mănăstirea Plakovo s-au găsit cărți bisericești, slavonești și românești, tipărite la Buzău și donate aici în 1698. În general mănăstirile din nordul Bulgariei au fost susținute în secolele XVI—XVIII de către domnitorii din Țara Românească, fapt atestat și de documentele otomane relatate de Neșev. Exemplele sint numeroase și autorul citează în acest sens și mănăstirile din jurul Tirnovei și în special sf. Treime de lângă Tirnovo — vechi ctitorie a țarului Sișman. Pentru ea se citează însă numai documentele noi începînd cu cel de la Ștefan Cantacuzino.

Prin toate cele de mai sus autorul a reușit să dovedească continuitatea unei vieți culturale în mănăstirile bulgare în perioada dominației otomane, așa încît scopul urmărit a fost atins pe deplin. După părerea noastră această viață culturală ar fi apărut și mai bogată dacă s-ar fi utilizat toate notițele de pe manuscrisele descrise în cataloagele lui Tonev și Sprostranov. Acestea arată o serie întreagă de manuscrise și cărți de proveniență românească și care au trecut în Bulgaria în diferite vremuri și pe diferite căi. Desigur această circulație de cărți și manuscrise este nu numai dovada sprijinului românesc și a strînselor legături cu Țara Românească, ci și faptul că ele erau cerute în Bulgaria unde îndeplineau un rol cultural. Unele din aceste cărți au fost menționate de către Paul Mihailovici în lucrarea sa *Mărturiile românești din Bulgaria și Grecia*, apărută în 1933. Mihailovici, ca și alții, a menționat și unele manuscrise și cărți românești venite de la nord de Dunăre și ajunse la unele mănăstiri bulgare. De altfel, personal am găsit în 1936 la mănăstirea sf. Treime de lângă Tirnova mai multe cărți românești (un Antologhion tipărit de Antim Ivireanu, tipărituri de la mănăstirea Neamțul ș.a.). Tot biografia românească i-ar fi fost necesară autorului pentru problemele de artă și în special de pictură. Astfel, relativ la Kremikovți, se citează numai autorii români care atribuie această ctitorie lui Radu cel Mare. Independent însă de problema ctitorilor, acad. Constantinescu Iași de pildă și-a spus cuvîntul în problema picturii și artei și nu numai pentru această mănăstire, ci și pentru Arbanași ș.a. Studiul trebuia citat și era bine ca autorul să-și arate și punctul său de vedere. De fapt însă Neșev prezintă prin numeroase exemple numai generozitatea domnitorilor români, care au susținut cu ajutoare bănești mănăstirile din Bulgaria și mai ales pe cele de la Athos, între care Zografu și Hilandarul ocupă un loc important. Autorul consideră însă că acest ajutor s-ar datora doar „autorității tradiționale ale

culturii medievale bulgare în teritoriile de la nord de Dunăre" (p. 41). De fapt însă ajutorul românesc a fost acordat întregului răsărit ortodox și instituțiilor lui cultural-religioase. Oare prin autoritatea culturii bulgare se pot explica ajutoarele date unor școli și mănăstiri grecești și nu numai de la Athos, ci și patriarhiei din Ierusalim, gruzinilor sau arabilor creștini? Mai grav este însă faptul că autorul repetă teza susținută în trecut de Miletici (combătută la timpul ei de Ioan Bogdan) potrivit căreia limba bulgară „se vorbea la curțile domnești, în casele boierimii și ale negustorilor. Acest proces, deosebit de caracteristic după cunoscutul nostru învățat L. Miletici pentru Țara Românească, mai puțin în Transilvania și Banatul unguresc, începe în secolul al XIV-lea și continuă încă câteva secole". Nu reluăm aici o discuție încheiată a unei teze de mult apuse, în care, spre sfârșitul vieții lui, nu mai credea nici Miletici însuși care o emisese. Că dieci și grămăticii sau chiar marele logofăt, șeful cancelariei domnești cunoșteau slavona documentelor noastre, limbă oficială a cancelariei statului, aceasta este sigur. Că toți cei de mai sus nu vorbeau slavonește, ci românește, se vede ușor, atît din greșelile de limbă pe care le făceau la redactarea documentelor, cît mai ales din influența limbii române asupra limbii documentelor, pe care o românezează sub influența limbii românești pe care o vorbeau.

Dacă făcăm însă abstracție de observațiile făcute mai sus, lucrarea lui Gheorghe Neșev reprezintă o cercetare utilă, rod al unei munci asidue și a utilizării unei bogate informații în care izvoarele ocupă un rol însemnat. Așa cum afirmam la începutul acestei recenzii, deși teza continuării activității culturale dusă în timpul stăpînirii otomane în mănăstirile bulgare este de mult admisă, cartea lui Neșev vine să aducă încă odată noi dovezi materiale care o sprijină. În același timp cititorul găsește aici elementele care arată importanța fiecărei mănăstiri în parte. Lucrarea subliniază prin numeroase exemple ajutorul românesc acordat creștinilor de sub jugul otoman. Dat fiind că este un prețios instrument de lucru, ar fi fost bine ca lucrarea să aibă un indice general. Și așa însă ea este o contribuție importantă pentru viața mănăstirilor bulgare din timpul stăpînirii otomane.

Constantin N. Velich

* * * *Cultura antica nell 'Occidente latino dal VII al XI secoli*, Centrul italian de studii asupra evului mediu timpuriu, Spoleto, 1976, 951 p. + il, vol. I—II.

Cele două volume prezintă comunicările ținute cu prilejul celei de a XXII-a Săptă-

mini de studii a Centrului italian de studii asupra Evului mediu timpuriu, care a avut loc între 18—24 aprilie 1975 la Spoleto.

Volumul debutează cu *Moștenirea filozofiei antice în timpul Evului mediu timpuriu* comunicare ținută de E. Jeaneau care prezintă opere „profane” din secolele V—VI ce sînt de fapt cureaua de transmisie dintre filozofia greacă și latină și mai ales cea a lui Platon și Aristotel și Evul mediu timpuriu: *De nuptiis de Martianus Capellus, Comentarul la Visul lui Scipio de Macrobius*, traducerea latină a lui Timeus și comentariul lui Calcidius, „*Consolatio philosophiae*” de Boetius. Acestea vor cunoaște perioada lor de glorie în epoca carolingiană. În *Paleografie și tradiția clasică a Evului mediu timpuriu* B. Bischoff oferă un tabou complet al culturii epocii în care alături de enumerarea unor centre scriitoricești ca Tours, Fleury, Auxerre este examinată și tradiția unor „scriptores historiae Augustae” cum ar fi Lupus din Ferrières, Nunius sau Solinus precum și existența la Ferrières a unui „scriptorium” condus de Lupus și a unui stil regional de scriere. A. Vernet trece în revistă în comunicarea *Transmiterea textelor în Franța*, tradiția textelor, atît directă cît și indirectă, condițiile în care ea a fost transmisă, subliniind rolul primordial al Franței în recucerirea antichității clasice prin intermediul școlilor, bibliotecilor, învățătorilor de pe lîngă mănăstiri sau catedrale, precum și a așa numitelor „scriptoria”. Autorul propune o reconsiderare a culturii franceze de la Sidonius Apollinarius pînă în secolul al XI-lea, evidențiind cauzele care au dus la repunerea în drepturi a clasicilor. M.C. Diaz y Diaz în *Transmiterea textelor antice în Peninsula Iberică în secolele VII—XI* analizează activitatea culturală a celor mai importante centre de pe peninsula: Sevilla, Toledo, Cordoba, sau regiuni: Leon, Asturia, Castilia, Catalonia. În urma cercetărilor întreprinse au fost descoperite texte ale unor autori africani: Sedulius, Corippus, Dracontius și de pe continentul european. T.J. Brown în *Introducere istorică la utilizarea autorilor clasici latini în insulele britanice din secolul al V-lea pînă în secolul al XI-lea*, face legătura între cultura care s-a dezvoltat pe teritoriul actual al Marii Britanii și așa-numite „renovatio” carolingiană de pe continent, încercînd să delimiteze și să clarifice influențele lor reciproce. Sînt amintite figurile unor autori locali (Colombanus, Aldelanus, Bedalwinus), precum și unele centre culturale. De notat de asemenea atenția pe care autorul o acordă raportului dintre latina vulgară și cea clasică. Problema transmiterii textelor în Italia nord-occidentală (Monza, Pavia, Milano), Bobbio este tratată de către M. Firmani care

prin intermediul unor texte (Epigrammata Bobiensia) sau seminate de Probus sau Dracontius conservate și recuperate de către călugării de la S. Colombano încearcă să demonstreze rolul însemnat pe care l-a jucat această regiune a Italiei în cultura medievală timpurie. Autoarea presupune că Epigrammata făcea parte din același codice care conținea *Res gestae divi Alexandri* de Iulius Valerius (împreună cu o satiră a Sulpiciei și cu *De reditu suo* de Rutilius Namatianus). G. Billanovich studiază aceeași problemă la Brescia și Nonontola prezentind *De medicina* de Cornelius Celsus. Autorul încearcă să alcătuiască o primă listă a codicelor existente în mănăstirea S. Ambrogio. G. Cavallo tratează problema transmiterii textelor în aria Benevento-Montecassino-Napoli-Capua și perioadele de maximă înflorire a acestor centre culturale. Aria respectivă este considerată ca fiind privilegiată în conservarea tradiției textelor datorită izolării sale care a contribuit la menținerea tradițiilor antice. La Montecassino, spre pildă, s-au evidențiat două perioade de înflorire reprezentate prima în secolul al VIII-lea prin Pavel Diaconul și Hildericus, a doua în secolul al XI-lea prin Desideriu și Albericus. În *Ilustrația textelor clasice în regiunea Benevento în secolele IX—XI*, C. Bertelli evidențiază autonomia figurativă a acestora, în ele putându-se regăsi atît influențe antice, cit și carolingiene. În *Tradiția textelor și comentariul autorilor clasici latini păstrată în manuscrisele din Biblioteca Vaticanului*, Y.F. Riou și C. Jeudy, autori ai Catalogului manuscriselor clasice din Biblioteca Vaticanului, prezintă aportul acestei însemnate biblioteci la cunoașterea creației autorilor latini în perioada amintită. Riou prezintă așa-numitul „Commentum Brunianum” care conține comedii de Terentius și „Titlurile satirelor lui Juvenal”. Jeudy aduce noi date în legătură cu descoperirea cărții a III-a din *Comentariul lui Remigius d'Auxerre la Ars Maior* de Donatus. *Cultura greacă din secolul al VII-lea pînă în secolul al XI-lea în occidentul latin* este tema tratată de J. Irigoin. Autorul susține teza dispariției aproape totale a acesteia care a supraviețuit numai în sudul Italiei și mai ales în Sicilia, datorită tradiției locale și influenței bizantine. C. Leonardi în *Comentariul din Evul mediu timpuriu al clasicii păgini Severinus Boetius și Remigius d'Auxerre* arată aportul textelor antichității păgine la formarea culturii acestei epoci. În afară de opera acestora autorul face referiri și la cea a reprezentanților școlii carolingiene: Martianus Capella, Martinus de Laon, Ianus Scotus. G. Vinay încadrează problema din punct de vedere istoric în *Literatură antică și literatură latină din Evul mediu timpuriu* analizind mai ales poezia. Este trecut în revistă creația lui

Isidor de Sevilla, Fredegarius, Beda, Pavel Diaconul, Rabanus Maurus, Alcuinus, Abbonus Sedulius, Ottonus, Folcus de Beauvais, Hildebertus de Lavardin, Wilhelm de Malmesbury. În *Cosmologia antică și comentariul la facerea lumii-Haosul și cele 4 elemente în creația citorva aului din Evul mediu timpuriu*, S. Viarre trasează două căi de transmitere a temei păgine a facerii lumii la comentarii greci și latini ai lui Platon și Aristotel și la autorii creștini ai Hexameronului și *De genesi*, analizind apoi dezvoltarea fenomenului la Isidor de Sevilla, Beda și Rabanus Maurus. P. Legendre tratează aspecte pur juridice în *La sursele culturii occidentale: vechiul drept de penitență*, ca și R. Gilbert în *Antichitatea clasică în Spania vizigolă*, G. Astuti în *Influențe romane în izvoarele de drept longobard*, sau G. Mor în *Drept roman și drept canonic*.

Un spațiu destul de mare este consacrat artei. C. Heitz în *Vitruvius și arhitectura Evului mediu timpuriu* prezintă tradiția textului vitruvian atît directă cit și indirectă (cu slabe urme la Sidonius Apollinarius, Cassiodorus, Eginardus, Herman Paralticul, Petru Diaconul). Influența lui Vitruvius poate fi observată în creații arhitectonice din epoca carolingiană și romanică ca: S. Gallo, bazilica din Steinbach a lui Eginardus sau bazilica Sf. Mihail din Hildesheim. A. Romanini cu *Tradiții și mutații în cultura figurativă precarolingiană*, M. Cagiano de Azevedo cu *Începuturi de comentarii în epoca longobardă și carolingiană*, W. Messerer cu *Antichitatea și Bizanțul în arta ottonică*, V. Elbers cu *Arta decorativă a Evului mediu timpuriu*, completează vastul tablou al artei acestei epoci.

Epilogul semnat de P. Riché face bilanțul studiilor prezentate și subliniază raportul dintre tradiția antică și noile căi care duc occidentul spre lumea modernă.

În ansamblu, cele două volume constituie o bogată și prețioasă mărturie a aportului oamenilor de știință la elucidarea unor aspecte mai puțin cunoscute ale unei perioade istorice care mai prezintă încă numeroase semne de întrebare la care se așteaptă un grabnic răspuns.

Nicolae N. Rădulescu

J.E. DORAN, F.R. HODSON, *Mathematics and computers in archaeology*, Edinburg University Press, 1975, XI + 381 p.

Această carte este rezultatul colaborării dintre un specialist în calculatoare, J.E. Doran, și un arheolog cu vechi preocupări

În domeniul aplicării metodelor matematice și a folosirii calculatorului în prelucrarea datelor arheologice, F.R. Hodson, profesor în departamentul de arheologie preistorică la Universitatea din Londra.

Lucrarea, cuprinzând trei părți principale, se adresează studenților și cercetătorilor arheologi, oferind o trecere în revistă a tuturor metodelor statistice ce pot fi folosite în arheologie, ilustrate și prin exemple concrete.

Partea I, „Basic Archaeological and Mathematical Tools”, include patru capitole și constituie o introducere a conceptelor fundamentale de matematică și statistică. Sint prezentate noțiunile de număr real și imaginar, mulțime, graf, vector, variabilă, constantă și ecuație, algoritm, putere, acestea fiind urmate de o introducere sumară în geometria euclidiană, cu scopul de a elucida noțiunea de distanță (cap. 2).

Capitolul 3 explică principalele concepte ale teoriei probabilităților și inferenței statistice, accentuându-se pe câteva procedee de statistică neparametrică și analiză multivariată.

Capitolul 4, intitulat „Computers. What they can do and How they are used”, prezintă pe scurt principiile procesului de programare și modul în care calculatorul poate sluji în descrierea și analiza datelor arheologice.

Deși, în această primă parte a cărții, se face simțit efortul autorilor de a evita notațiile și demonstrațiile complicate, este greu de presupus că un arheolog, fără o pregătire matematică prealabilă, este capabil să înțeleagă și să aprecieze semnificația metodelor expuse. Este cred necesară consultarea în paralel a unor cărți de statistică introductivă, cum ar fi „Statistics for Social Scientists” a lui Frank J. Hohout, sau „Introduction to the Statistical Methods”; Foundation and Use in the Behavioral Sciences” de Alfred A. Knopf.

Partea a II-a, „Data Analysis”, cuprinde cinci capitole (5—9) și este cea mai valoroasă secțiune a cărții. Scrisă de prof. Hodson, această parte este dedicată în principal descrierii cantitative a datelor arheologice.

Capitolul 5 indică motivele care-l conduc pe arheolog către cuantificare, acestea fiind urmate de o discuție asupra procedeele de scalare, organizare și prezentare vizuală a datelor. Exemplele cele mai des întâlnite implică clase de obiecte, ca ceramică, obiecte din piatră etc.

Capitolul 6 introduce măsuri ale similitudinii și corelației, cum sint coeficienții de corelație liniară și cei de corelație a rangurilor.

În capitolul 7, intitulat „Automatic Classification; Taxonomy and Typology” sint prezentate procedeele care conduc la trans-

formarea măști primare de informații arheologice într-o mulțime de date ușor de înțeles, în care unitățile de același fel sint grupate în clase, acestea constituind subiectul studiului ulterior.

Recunoscând meritele clasificării intuitive, prof. Hodson subliniază dublul rol al taxonomiei numerice: pe de o parte acela de a-l ajuta pe arheolog în realizarea unei clasificări consistente, pe de altă parte acela de a face posibilă o clasificare acolo unde s-ar crede că nu este posibil sau unde există deja clasificări controversate.

Capitolul 8 explică cercetătorului câteva tehnici de analiză multivariată, accentul fiind pus pe analiza componentelor principale și pe analiza factorială.

Deși cele două modele diferă, deosebirea lor din punct de vedere practic este privită ca fiind minimă. Foarte mult folosită și ușor de realizat în psihologie, analiza factorială implică un complex de ipoteze rareori îndeplinite de datele din arheologie. De aceea metoda analizei componentelor principale este de preferat.

Capitolul 8 mai cuprinde câteva metode mai puțin răspândite, cum ar fi analiza constelațiilor sau scalarea multidimensională.

Capitolul 9 ilustrează prin exemple metodele prezentate în capitolele anterioare. Extrase în special din lucrările lui Hodson, aceste cazuri concrete dau cititorului posibilitatea de a examina în mod critic rezultatele aplicării statisticii în arheologie.

Partea a III-a, „Beyond Data Analysis”, constă din patru capitole (10—13) scrise de J.E. Doran.

Capitolul 10 examinează diverse tehnici de seriere automată care au fost dezvoltate de matematicieni și arheologi în special pentru probleme de cronologie, indicându-se limitele și avantajele acestora.

Modelele matematice și simularea cu ajutorul calculatorului sint discutate în capitolul 11.

Modelul matematic este reprezentarea simbolică a unui sistem real complex, care însă nu poate fi studiat direct de către cercetător. Simularea permite cercetătorului să specifice un număr mare de variabile, să definească în mod explicit interacțiunile din cadrul unui sistem dinamic și în sfârșit, făcînd ca acest sistem să parcurgă un număr mare de cicluri și, folosind lanțurile Markov, să evalueze probabilitatea diferitelor variabile ale sistemului la un anumit moment al acestui proces.

Avantajul acestui procedeu, imposibil de realizat fără ajutorul calculatorului, este acela că se pot obține modele suficient de complexe pentru a putea reprezenta o situație reală.

Capitolul 12 se referă la alcătuirea băncilor de date arheologice.

Pornind de la ideea că una dintre cele mai simple sarcini pe care un calculator le poate îndeplini este aceea de a înmagazina o informație și de a o furniza apoi la cerere, J.E. Doran explică necesitatea, modul de a alcătui și exploata un fișier de date arheologice.

Ultimul capitol al cărții prezintă rolul matematicii și al calculatorului în arheologie.

În ultimii ani, folosirea statisticii și a calculatorului în problemele de arheologie decurge dintr-o necesitate obiectivă creată de varietatea și numărul mare de date cu care cercetătorul este pus față în față.

Deși în cele mai multe cazuri arheologia confruntă matematica cu probleme pe care le ridică și alte discipline, uneori se impune elaborarea unor noi metode în locul celor existente.

Lucrarea lui Hodson și Doran nu este o introducere în metodele statisticii aplicabile în arheologie. Ea se adresează cititorului deja familiarizat cu elementele statisticii matematice.

Caracterul științific al cărții este dublat de valoarea sa didactică, lucrarea putând servi ca un ghid de aplicare a metodelor statisticii matematice pentru studenții secției de arheologie.

Irina Gavrilă

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CATRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri în trei exemplare, trimiterile înfrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURILE ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ETUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
„A.D. XENOPOL” — IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SERIE BEAUX-ARTS
 - SERIE THÉÂTRE — MUSIQUE — CINEMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- NICOLĂESCU-PLOȘOR DARDU și WOLSKI WANDA, Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România, 1975, 292 p., 1 pl., 23 lei.
- OLTEANU ȘTEFAN, Les Pays roumains à l'époque de Michel le Brave (L'Union de 1600), 1975, 159 p., 13,50 lei.
- PIPPIDI D.M., Seythica Minora, Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire, 1975, 314 p. XXXIV p., 38 lei.
- POTRA GEORGE, Documente privitoare la istoria orașului București. 1821—1848, 1975, 527 p., 43 lei.
- ȘANDRU D., Reforma agrară din 1921 în România, 1975, 360 p., 24,50 lei.
- CIHODARU C., CAPROȘU I. și ȘIMANSCHI I. (sub redacția), Documenta Roumaniae Historia A. Moldova (1384—1448) vol. I, 1976, 607 p., 46 lei.
- NICOLAE STOICESCU, Vlad Țepeș, 1976, 280 p., 20 lei.
- ION POPESCU-PUȚURI, acad. ANDREI OȚETEA (sub redacția) Documente privind marea răsccoală a țărănilor din 1907, 573 p., 38 lei.
- * * * Independența României, 1977, 526 p., 39 lei.
- * * * Arta și literatura în slujba independenței naționale, 1977, 238 p., 28 lei.
- IONEL GAL (coordonator), Independența României, Documente, vol. I, 1977, 420 p. 33 lei.
- ȘTEFAN PASCU ș.a. Documenta Romaniae Historica. D. Relații între Țările Române, vol. I (1222—1456), 1977, 527 p., 39 lei.
- PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI, Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele VIII—XV), vol. II, 1977, 201 p. + XXVIII planșe, 36 lei.
- Acad. ANDREI OȚETEA, Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism), 1977, 168 p., 11 lei.
- GHEORGHE CRISTEA, Contribuții la istoria problemei agrare în România. Înviețile agricole (1866—1882), legislația și aplicare 1977, 169 p., 11 lei.
- LEON ȘIMANSCHI (redactor coordonator), Petru Rareș, 1978, 328 p., 20 lei.
- LUCIAN BOIA, Relationships between Romanians, Czechs and Slovaks (1848—1914), 1977, 159 p., 12 lei.
- * * * Răscoala seculor din 1595—1596. Antecedente, desfășurare și urmări, 1978, 336 p., 19 lei.
- FLOREA MOGOȘANU, Paleoliticul din Banat, 1978, 152 p., 11 lei.
- PETRE I. ROMAN, IOAN NEMETI, Cultura Baden în România, 1978, 159 p., 18 lei.

RM ISSN CO — 3870

I. P. INFORMAȚIA — c. 567

43 856

Lei 10

www.dacoromanica.ro